KÂRNÂMAK-I ARTAKHSHÎR PÂPAKÂN

THE ORIGINAL PAHLAVI TEXT, WITH TRANSLITERATION IN AVESTA CHARACTERS, TRANSLATIONS INTO ENGLISH AND GUJARATI, AND SELECTIONS FROM THE SHÂHNÂMEH

BY

EDALJI KERSÂSPJI ÂNTIA,

Lecturer in Avestâ, Sir Jamsetjee Jejeebhoy Zarthoshti Madresâ.

કારનામક-ઈ-અર્તક્ષીર પાપકાન.

અસલ પેહલવી તેક્ષ્ત, અવસ્તા હુરૂફે તેના ઉચ્ચાર, તેનો અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી તરજુમો અને શાહનામા મધ્યેથી અરદેશર બાબકાનને લગતા ભાગ સાથે.

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા

એદલજી કેરશાસ્પજી આંટીઆ

તે સર જમશેદજી જીજીભાઈ જરથોસ્તી મદ્રેસાના અવસ્તા ભાષાના લેક્ચરર.

Bombay:

PRINTED AT THE
FORT PRINTING PRESS
Parsi Bazar Street, Fort.

1900.

KÂRNÂMAK-I ARTAKHSHÎR PÂPAKÂN

THE ORIGINAL PAHLAVI TEXT, WITH TRANSLITERATION IN AVESTA CHARACTERS, TRANSLATIONS INTO ENGLISH AND GUJARATI, AND SELECTIONS FROM THE SHÂHNÂMEH.

BY

EDALJI KERSÂSPJI ÂNTIÂ,

Lecturer in Avestâ, Sir Jamsetjee Jejeebhoy Zarthoshti Madresâ.

Bombay:

PRINTED AT THE
FORT PRINTING PRESS
Parsi Bazar Street, Fort.

1900.

TO

SIR DINSHAW MANECKJI PETIT, BART.

IN TOKEN OF THE IMMENSE INTEREST INVARIABLY
EVINCED BY HIM IN THE PROMOTION OF
ZOROASTRIAN LITERATURE

THIS WORK

IS MOST RESPECTFULLY DEDICATED

BY

HIS SINCERE AND HUMBLE WELL-WISHER

EDALJI KERSASPJI ANTIA.

કારનામક-ઈ-અર્તક્ષીર પાપકાન.

અસલ પેહલવી તેક્સ્ત, અવસ્તા હુરૂફે તેના ઉચ્ચાર,
તેનો અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી તરજુમો અને
શાહનામા મધેથી અરદેશર બાબકાનને
લગતા ભાગ સાથે.

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા.
એદલજી કેરશાસ્પજી આંટીઆ
તે સર જમશેદજી જીજીભાઈ જરથોશતી મદ્રેસાના
અવસ્તા ભાષાના લેકચરર.

મુંબઈ
ફોર્ટ પ્રીંટીંગ પ્રેસ.
પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ.

૧૯૦૦

અર્પણ પત્રીકા.

નેક નામદાર

સર દીનશાહજી માણેકજી પીતીત બારોનેટ.

માનવંતા સાહેબ

જરથોશ્તી ધર્મનું જ્ઞાન હમદીનોમાં તેમજ જુદ્દીનોમાં

વધુ ફેલાવો પામે એવી નેમથી

આપ દીનની દાઝ હૈડે ધરીને

એ ધર્મને લગતાં પુસ્તકો પ્રસીદ્ધ કરનારાઓને

જે કીમતી આશ્રો આપો છો તેમજ આ પુસ્તકને

પણ તેવોજ આશ્રો આપ્યો છે

તેનાં એહસાનની એક અદના ઇધાની દાખલ

આ પુસ્તક મોટાં માન સાથે હું અર્પણ કરૂછું.

માનવંતા સાહેબ,

હું છું આપણો ખેરઅંદીશ દોઆગો

એદલજી કેરશાસ્પજી આંટીઆ.

PREFACE.

Three editions of the Kârnâmak have been published within the last two or three years, and students of Pahlavi literature will perhaps question the necessity of another edition of the same work. I may, however, explain that I intended to publish this book in 1896, the Pahlavi text being in print in June of that year, but, owing to unforeseen obstacles, the complete volume could not unfortunately be presented to the public until now. Having spent much time and labour on the completion of this work, I have considered it but fair to my supporters and myself that the book should be published, and I leave it to Pahlavi scholars to judge how far I have succeeded in giving them a correct and careful version of the original.

The text of the present edition has been published after a careful collation of the following MSS. A detailed account of these has been given at pp. 29—41 of the Introduction in Gujarati.

1) MK—Copy made by Irani Mobad Mehrâbân Kaikhûsro in A. Y. 691, i. e., A. D. 1322, which is at present in the library of the late Dastur Jamaspji Minochehrji Jamasp Asa, High Priest of Bombay Parsis.

2) JJ—Copy of the above made in A. Y. 1136 (A. D. 1769) in the handwriting of Dastur Jamshed, son of the celebrated Dastur Jamasp Asa of Naosari, which is now in the library bequeathed by the late Maneckji Limji Hateria to the new Fire Temple at Bombay.

3) EN—Copy made in A. D. 1247 by Dastur Edulji Navroji Mehrji Rana of Naosari.

4) EK—Copy made by myself from the copy in the library of the late Dastur Peshotanji Behramji Sanjana, High Priest of Bombay.

The last two copies and other copies, which are extant in the libraries of other Dasturs, appear to have been made either directly from MK or another copy of it. But the

fact which goes against this supposition is that, as stated in the foot-note at p. 23 of the text, some more lines are found in both EN and EK, which are not extant in MK. My view is that these additional lines must have been given in the collection of MSS. copied by Dinpanâh, son of Adarbâd, Son of Dinpanâh in A. Y. 328, but the folio containing them must have been missing either when Rustam Mehrâbân copied the MSS. of Dinpanâh or at the time when Mehrâbân Kaikhûsro made his transcript of the Rustam MSS. At any rate it seems certain that the additional lines were not in the Rustam MSS. when Mehrâbân Kaikhûsro made a copy of it.

To the Pahlavi text I have added a transliteration of the same in the Avesta character and explanations of difficult words in the hope that the work would be acceptable alike to students of Pahlavi and casual readers. A strictly literal translation both in Gujarati and English is also given, and where necessary footnotes have been added.

I have also appended to the text that portion of Firdusi's Shâh Nâmeh which relates to the reign of King Ardashir Bâbakân so that it may be seen how closely Firdusi has followed the Pahlavi authorities in compiling his great epic.

I beg to avail myself of this opportunity to tender my sincere thanks to the Trustees of the Parsee Punchayet and to Sir Dinshaw Maneckjee Petit, Bart., for the support they have rendered me in connection with this work.

To the late Dastur Jamaspji I am greatly indebted for the kindness with which his old and important MS. MK. was placed at my disposal.

My best thanks are also due to the well-known Avestâ and Pahlavi scholar, Ervad Tehmuras Dinshawji Anklesaria, for his courtesy in assisting me, at the cost of his valuable time, with many important notes and additions.

Before concluding this preface, I must mention that the English translation is made from the Gujarati at my request by my friend Mr. Jamshedji Mervanji Antia, M.A., to whom my cordial thanks are due.

E. K. A.

ખુલાસો.

છેલ્લાં બે ત્રણ વરસમાં આ પુસ્તકની ત્રણ આવૃતિ બાહેર પડી ચુકી છે અને પેહલવી ભાષાના અભ્યાસીઓ કદાચ સવાલ કરશે કે ચોઠી આવૃતિની જરૂર શી છે. એ માટે હું ખુલાસો કરૂં છું કે આ ચોપડી પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ સર્વથી પેહલાં મેં હાથ ધર્યું હતું, અને એનો પેહલવી તેક્ષ્ત સને ૧૮૯૬ ના જુન માસમાં છપાઈ તૈયાર થઇ ચુકો હતો, પણ ત્યારપછી કેટલીક ન ધારેલી અડચણોને લીધે એ પુસ્તક બહાર પાડવામાં ઢીલ થઈ છે. એ ચોપડી તૈયાર કરવામાં વખત અને મેહનતનો ઘણો ભોગ આપવામાં આવ્યા પછી મને ટેકો આપનારાઓને ઇનસાફ આપવા ખાતર એને બહાર પાડવાનું મેં દરૂસ્ત ધાર્યું છે. અને એ કામમાં મેં કેટલી ફતેહ મેળવી છે તેનું તોલ કરવાનું હું પેહલવીખાંઓની મુનસફી ઉપર મુકું છું.

આ ચોપડી તૈયાર કરતાં જે પેહલવી કેતાબોની સરખામણી કરવામાં આવી છે તેઓની વિગતવાર હકીકત આ ચોપડી મધે ગુજરાતીમાં આપેલા દીબાચાના પ્રકરણ ચોઠામાં સફે ૨૯ થી ૪૧ સુધીમાં આપેલી છે. અત્રે ટુકમાં તે કેતાબ લખનારાઓનાં નામ તથા સને આપવામાં આવ્યાં છે.

૧ MK—ઈરાની મોબેદ મેહરઆવાન કેખુસરોએ યજદેજરદી સને ૬૯૧ માં લખેલી મરહુમ દસ્તુર સાહેબ જામાસ્પજી મીનોચેહરજી જામાસ્પઆસાનાં કેતાબખાનામાં છે.

૨ JJ—દસ્તુર જમશેદ બીન જામાસ્પ બીન આસાએ યજદજરદી સને ૧૧૩૬ માં ઉપલી MK વાલી નકલ ઉપરથીજ પોતાના હાથદસ્તખતે નકલ કીધી છે, કે જે અનજુમનનાં નવાં આતશબેહરાંમમાં મરહુમ શેઠ માણેકજી લીમજી હાતરીઆએ મોકલાવેલી ચોપડીઓમાં છે.

૩ EN—નવસારીવાલા નાયબ દસ્તુર સાહેબ એદલજી નવરોજજી દસ્તુર મેહરજીરાંણાએ યજદેજરદી સને ૧૨૪૭ માં પોતે લખેલી એક નકલ.

૪ EK—મેં પોતે યજદેજરદી ૧૨૪૪ માં બીજી કેતાબો સાથે લખેલી છે.

છેલ્લી બે EN અને EK નું તેમજ અત્રેના બીજા દસ્તુર સાહેબોનાં કેતાબખાનામાંની એજ ચોપડીનું મુલ ઉપલી MK ઉપરથી થયલી કોઈ બીજી નકલ ઉપરથી હોય એમ લાગે છે. તોપણ એ ઉપલા વિચાર સામે જતી એક બાબદ MK સિવાયનાં બીજાં બે જાતના ઘણાખરા હસ્ત લેખોનાં સંબંધમાં જોવામાં આવે છે, અને તે એ છે કે ઉપલી બે ચોપડીઓ EN અને EK માં આ ચોપડીમાં આપેલા પેહલવી તેક્સ્તમાં સફે ૨૩ મે નોટ ૮ મી માં જણાવ્યા મુજબ કેટલીક લીટીઓ વધારે લખાયલી મલી આવે છે* જે MK એટલે મેહરઆવાંન કેખુસરોની લખેલી પુરાણી કેતાબમાં જોવામાં આવતું નથી. EK એટલે મારી લખેલી કારનામાની નકલ મરહુમ દસ્તુર સાહેબ શમશુલ-ઉલમા પેશોતનજી બેહરાંમજી સંજાણાની પોતાની નકલ ઉપરથી થયલી છે માટે તેમાં પણ એ વધારો લખેલો મલે છે; ફકત MK માંજ એ વધારો નથી. એ ઉપરથી એવો સાર નીકલી શકે છે કે યજદેજરદી સને ૩૨૮ માં દીનપનાહ બીન આદરબાદ બીન દીનપનાહે† પેહલવી કેતાબોનો જે સંગ્રહ લખેલો તેમાં શરૂઆતમાં એ વધારો હોવો જોઇએ અને પાછલથી તે વધારાનો વરક નીકલી ગયો હોય, અને તે પછી તેની ઉપરથી પેહલાં રૂસ્તમ મેહરવાને નકલ કીધી હોય અને તે પાછલી નકલ ઉપરથી મેહરઆવાન કેખુસરોએ નકલ કીધી હોય. અથવા એમબી બની શકે કે દીનપનાહની નકલ ઉપરથી રૂસ્તમ મેહેરવાને નકલ કીધી તે વખતે એ વધારો દીનપનાહમાં સચવાઇ રહેલો હોય, અને રૂસ્તમે નકલ કીધા પછી તે વધારાના ભાગનો વરક ગુમ થયો હોય, પણ એટલું તો ચોકસ લાગેછે કે મેહરઆવાન કેખુસરોએ જ્યારે રૂસ્તમ મેહરવાનનાં હસ્ત લેખ ઉપરથી નકલ કીધી તે વખત એ વધારો રૂસ્તમની નકલમાં નહિ હોવો જોઈએ.

---

* જુઓ ગુજરાતી ઇનત્રોદકશન પેજ ૩૫–૩૭ કોલોફોન ૧. ૨. ૩.

† જુઓ પેહલવી તેક્સ્ત સફે ૨૩ મે નોટ ૮ મી તથા ગુજરાતી દીબાચાને સફે ૩૪ મે તથા Appendix A.

પેહલવી લખાણ સાથે ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી તરજુમો શબ્દ-સેહ કરવામાં આવ્યો છે તથા બંન્ને તરજુમાની નીચે જરૂર પડતાં ટીકાઓ આપવામાં આવી છે. અવસ્તા હરફે પેહલવીના ઉચ્ચાર અને તેની સાથે કઠણ શબ્દોના અર્થ તથા તેની સમજ આપવામાં આવી છે જેથી ફકત તરજુમો વાંચવાની ખાહેશ રાખનારાઓને તેમજ પેહલવી ભાષાનો અભ્યાસ કરનારાઓને–બન્નેને–તે સવલ થઈ પડે.

શાહનશાહ અરદેશીર બાબકાંનની પેહલવીમાં લખાયલી તવારીખ સાથે ફીરદોસીના શાહનામાં ઉપરથી એજ બાબતને લગતો ભાગ છુટો આપવામાં આવ્યો છે તે એવી મતલબથી કે વાંચનારાઓને ફીરદોસીનું શાહનામાંનું લખાણ પેહલવી સાથે કેટલું મલતું આવે છે તે જણાઈ આવે.

પારસી પંચાયતના નામદાર ત્રસ્ટી સાહેબોએ તથા સર દીનશાજી માણેકજી પીટીટ બારોનેટ સાહેબે આ કામને ઘટતો આશ્રો આપ્યોછે તે માટે તે સાહેબોનો મોટો ઉપકાર માનવામાં આવેછે.

આ દીબાચો ખતમ કરવા આગમજ જણાવવાની રજા લેઉછું કે આ પુસ્તક સાથે સરખામણી કરવા મરહુમ દસ્તુર સાહેબ જામાસ્પજી મીનોચેહરજી જામાસ્પ આસાનાએ પોતાનું પુરાણું અને કીમતી, મેહર આવાન કેખુસરોને હાથનું લખેલું પેહલવી પુસ્તક વાપડવા આપવાની મેહેરબાની કીધી હતી તે માટે એ મરહુમ દસ્તુર સાહેબનો,—તેમજ મારા મિત્ર એર્વદ તેહમુરસ દીનશાહ અંકલેસરીઆ જેવણ અત્રેના અવસ્તા પેહલવી ભાષાના જાણીતા વિદ્વાન છે તેઓએ આ ગ્રંથમાં આવેલી કીમતી નોટો વગેરે બાબતો તથા બીજા અગતના સુધારાઓ દાખલ કરવામાં પોતાના કીમતી વખતને ભોગે મને ઘણી મદદ કીધી છે તથા સલાહ આપીછે તે માટે તેવણનો,—અત્રે મોટો ઉપકાર માનું છું.

વલી આ ચોપડીમાં આપેલો અંગ્રેજી તરજુમો મારી એલતેમાસ ઉપરથી મારા મિત્ર મી૦ જમશેદજી મેહેરવાનજી આંટીઆ, એમ. એ. એ ગુજરાતી ઉપરથી કીધો છે તેઓનો પણ હું આ તકે ઉપકાર માનું છું.

એ. કે. આંટીઆ.

BIBLIOGRAPHY.

1 F. Justi's Bundahishn.

2 N. L. Westergaard's Bundahishn.

3 Dr. Spiegel's Pahlavi Vendidâd and Yaçna.

4 Minôkherad Pahlavi Pâzand and Sanskrit texts.

5 Firdausî's Shâhnâmah.

6 Albiruni's Chronology of Ancient Nations translated by Dr. E. Sachau.

7 Tabari, translated by Zotenberg.

8 Geschichte des Ardashir Pâpakân by Th. Noeldeke.

9 Dr. E. W. West's translations of Pahlavi Texts in the Sacred Books of the East Series.

10 History of Sassanian Kings by Messrs. Barjorji Palanji Desai and Palonji Barjorji Desai.

11 Prof. Rawlinson's Seventh Oriental Monarchy.

12 Dr. E. W. West's glossary and index of the Ardâ Virâf, &c.

13 F. Justi's Iranisches Namenbuch.

14. F. Justi's Avesta-German Dictionary.

15 Benfey's Sanskrit-English Dictionary.

16 M. Williams' Sanskrit-English Dictionary.

17 Anjuman-ara-e Naseri.

18 Burhân-e Kâtaa.

19 Shamsh-ul-Logât.

20 Steingass' Persian-English Dictionary.

IN THE NAME OF GOD.

[*Kâr-Nâmak-î Artakhshîr Pâpakân*]

In the name of the Creator Ahuramazda, the Brilliant, the Majestic, *I commence this work* with His support and assistance. Health and long life to all good and pious men, especially to him for whom this *book* is copied ! *

CHAPTER I.

[THE DREAM OF PÂPAK AS REGARDS SÂSÂN, AND THE MARRIAGE OF SÂSÂN WITH PÂPAK'S DAUGHTER.†]

(1) In the Kâr-Nâmak[1] of Artakhshîr Pâpakân, it is so recorded that after the death of Alexander the Arûman there were two hundred and forty princes[2] in the country of Persia. (2) Ispahân, Pârs, and the adjoining country

---

* This preliminary paragraph at the commencement of the Kârnâmak appears to be written by Meher-Âwân Kaêkhûsrô. This same writer had copied the ancient MS. of the Ayîbâtkâr-î Zarîrân and other books for Chehel Sangan, an inhabitant of Cambay, on whom the writer here invokes blessings. Vide Preface p. 33, also Colophons Nos. 7 and 8 pp. 39, 40.

† The original copy of the Kârnâmak has not been divided into Chapters and Sections. The different chapters and headings in this book have been made on the lines of Firdûsî's Shâhnâma ; the division into paragraphs has been made by the present translator.

1. The work in which heroic deeds are narrated is in Pahlavi called "Kârnâmak" and in Persian 'Kârnâma,' i.e., a book of deeds. According to the Anjuman-ârâ-î Nâserî, Ardashîr Bâbakân wrote a work on Philosophy, Divine worship, Divine knowledge, &c., which was known by the name of کارستان (Kâristân).

2. [illegible] (Katak-Khûtâê) = کدخدا (Kad-khudâ) i. e. the Chief of a house or a street and hence is used here in the sense of Governor.

were under the sway of Prince Ardavân (Artabanus IV). (3) Pâpak was a lord of the marches and governor of Pârs and was a nominee of Ardavân. (4) Ardavân[3] had his capital in Istakhr (Persepolis). (5) And Pâpak had no child to perpetuate his name. (6) And Sâsân was a shepherd *in the service* of Pâpak, and always remained with his *flock of* sheep. He was a descendant of Dârâê, the son of Dârâ,[4] and during the evil reign of Alexander had fled *from Persia* and lived in concealment and passed his time with Kurdish shepherds. (7) Pâpak did not know that Sâsân was descended from Dârâê, the son of Dârâ.

(8) One night Pâpak saw in a dream that the sun shone from over the head of Sâsân and illuminated the whole world.[5] (9) Next night he dreamt that Sâsân rode a caparisoned white elephant and that all the people in the realm stood around him, made obeisance to him, and praised and blessed him. (10) The third night he saw that the fires Frenbag,[6]

3. According to the Shâhnâma, Behrâm, i.e., Ardavân-î Buzorg was a powerful king of Shîrâz and Ispahân, and Bâbak was governor of Istakhr under him. Vide Selections from Shâhnâma given in this book, p. 1, ll. 15-18; p. 10, l. 19. Noeldeke has also suggested that Pâpak should be read for Ardavân in § 4.

4. "During the reign of Dârâ-î Dârâyân, Alexander the Great came down from Ârûm to invade Persia, killed king Dârâ, all who were of royal blood and all the chief priests who were famous in Persia at the time, destroyed several fire-temples and getting the works on the Mâzdayasnî religion done into Zend (i.e. getting them translated) sent them to Ârûm, burned the Avesta and divided Irân among 90 princes (Kad-Khudâ)".—Great Bundahishn.

5. The Shâhnâma does not relate the dream mentioned in § 8; those in §§ 9, 10 are similarly described in the Shâhnâma.

6. [illegible] Avesta [illegible] = Âdar Frênô-bag, Âdar Frobag. This in Pahlavi is also called [illegible] (Âdar Khûreh) and in Pâzend [illegible], [illegible], [illegible] and [illegible]. In the Shâhnâma it is called آذر خرّاد

Gûshasp, and Bûrzîn Meher[7] blazed in the house of Sâsân and gave light to all the world.

7. Âdar Frobag (Frenbag).—This fire was installed by Jamshid on the Khurehomand mountain in Khvârzam. Shâh Gushtâsp at the time of the propagation of the Zoroastrian religion removed it from Khvârzam and established it in Kâbul on the Roshan mountain, where it remains till now (*i.e.* at the time when the Bundahishn was written). 2. Âdar Gûshasp,—this originated from a flash of natural light which fell on the mane of Kaêkhûsrô's horse when that king went to Var Chêchast to destroy the idol-temple. Kaêkhûsrô established this fire on the Âsnavand mountain—3. Âdar Bûrzîn Meher was established by Gushtâsp on the Raêvand mountain in Khurâsân.

The following description of these fires is met with in the 17th Chapter of Bundahishn:—

These three fires, Âdar Frenbag, Gûshasp and Bûrzîn Meher were at the time of the creation of the world created by Ahurmazd as three Glories for the protection of mankind; they continued shining in this world as luminary bodies. During the reign of Tahmuras, while people were migrating from Khaniras to other regions on the back of the Sarsok Cow, one night there blew a strong gale in the sea, and in consequence the censer, which contained the fires and which was placed in three places on the cow's back, fell into the sea. *At the time* the three fires blazed on the back of the cow, and thus gave light, by which the people crossed the sea.

Jamshid, during his reign, could accomplish all his works with the help of these three fires. He installed Âdar-gadman (Frenbag) in a fire-temple on the Khurehomand mountain in Khvârzam. When Jamshid was killed this Âdarkhureh liberated Jamshid's majesty from the hands of Dahâk. During the reign of Gushtâsp, at the time of the propagation of the religion, this fire was taken from Khvârzam to the Roshan mountain in the city of Kâbûl in Kâbûlistân. Up to this day (*i.e.* when the Bundahishn was written) this fire is still there.

Âdar-Gûshasp, similarly continued protecting mankind until the reign of Kaêkhûsrô. When Kaêkhûsrô demolished the idol-temple in Var-î Chêchast, *Adar-Gûshasp* came and rested on the ear of his horse and drove away all darkness from thence and spread light all over. After destroying the idol-temple he established Âdar-Gûshasp in the same place on Asnavand mountain. People call it Gûshasp, because it came and rested on the mane of the horse.

(11) When Pâpak saw such dreams, he was astonished. (12) He sent for wise men and interpreters of dreams and related to them the visions he had seen for three nights.

(13) The interpreters of dreams replied: "Either the man himself whom you saw in your dream or somebody from among his sons will obtain the sovereignty of this world, because the Sun and the caparisoned white elephant *are* the *symbols* of triumph, power and victory, the fire Frenbag *the symbol* of the religious knowledge of great men and priests, the fire Gûshasp of *the power of* warriors and leaders of armies, and the fire Bûrzîn Meher of *the greatness of* cultivators and peasants.[8] And this entire sovereignty will be attained to by that man or one of the sons of that man."

(14) When Pâpak heard these words, he sent somebody to summon Sâsân to his presence, and inquired: "From whose seed and family are you descended? Was there any such person from among your ancestors and forefathers as had exercised sovereignty and power?"

Âdar-Bûrzîn-Meher, in like manner, continued protecting mankind till the reign of Gushtâsp. When the immortal Zarthûsht proclaimed his religion and for its propagation he first of all removed the doubts of king Gushtâsp and his sons and persuaded them to adopt that religion and performed several miracles before the public, Gushtâsp installed it in a building befitting its holiness on the Raêvand mountain which is also called Pûsht-î Gushtâspân. These three fires are *the source* of an Âtash Vahârâm. All earthly fires are derived from these three fires. The splendour of these three fires has entered into *all the other fires*. For an explanation of this it *may be mentioned that* when a child grows in the mother's womb, the soul enters the body of the child from the spiritual world and makes the body move about as long as there is life in it, and when the body dies it mingles with the dust, while the soul returns to the spiritual world.

8. An account of the three fires, similar to what is given here, is also given in the Âfrîn-î Hamkâre and in the Great Bundahishn as follows :—

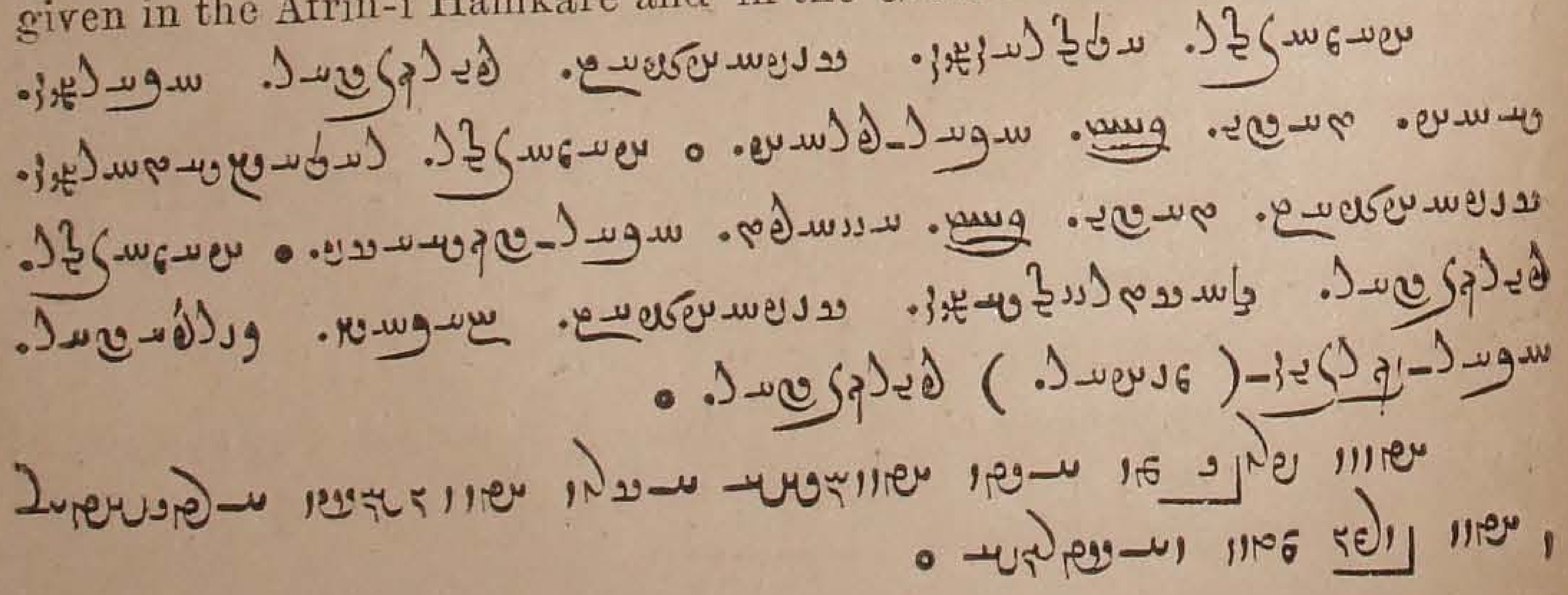

(15) Sâsân solicited from Pâpak support and protection and said: "If you do not injure or molest me *I shall tell you the truth*." (16) Pâpak consented and Sâsân revealed to him his secret as it was.

(17) *On hearing his explanation* Pâpak became glad and desired him to take a bath. (18) And Pâpak directed *his servants* to bring for him a suit of clothes and garments fit for kings to wear. They brought the garments and asked Sâsân to put them on, which Sâsân did accordingly. (19) Pâpak ordered Sâsân to regale himself with rich and nourishing viands for some days. (20) Subsequently he gave him his own daughter in marriage.[9]

---

9. According to the Kârnâmak as well as the Shâhnâma Artakhshîr was the grandson of Pâpak and the son of Sâsân. He was, however, adopted by Pâpak and hence he is known as Artakhshîr Pâpakân. The following passage in the Great Bundahishn, if it is correctly written, makes it doubtful whose daughter his mother was :—

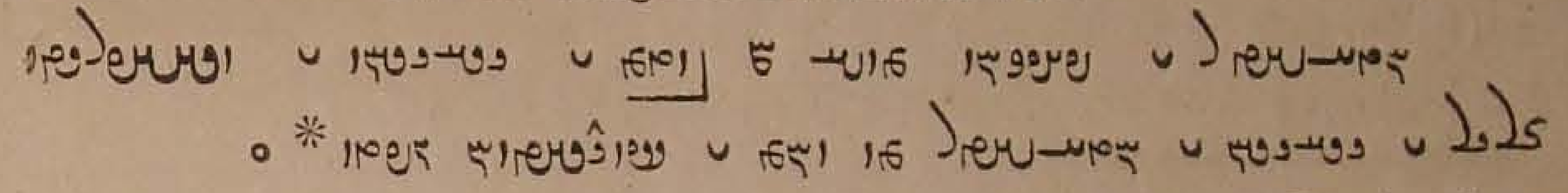

This sentence may be thus translated :—"Artakhshîr of Pâpak, whose mother *was* the daughter of Sâsân, *son* of Vêhâfrît, *son of* Zarîr, *son* of Sâsân, *son* of Artakhshîr, who is called Vohûman of Spendyâr." Dr. West translates this sentence differently. Vide his translation of Bundahishn, SBE Vol. V. p. 137, § 30.

Abu-Jâfar Muhammad ibn Jarir-ut-Tabari, Abû-Raîhân Muhammad ibn Ahmad Albîrûnî and Jahîruddin, give Artakhshîr's genealogy as follows. See Justi's 'Iranisches Namenbuch', Noeldeke's translation of Tabari, and Professor Sachau's English translation of Albîrûnî.

Tabari No. 1.	Tabari No. 2.	Tabari No. 3.	Albîrûnî.	Jahiruddin.	Bundahishn.
1 Ardshir.	Ardshir.	Ardshir.	Ardshir.	Ardshir.	Artakhshir.
2 Pabakshah.	Pabak.	Babak.	Babakshah.	Babak.	Papak.
3 Sasan Junior.	Sasan.	Sasan.	Sasan.	Sasan.	Sasan.
4 Pabak.	Pabak.		Babak.	Babak.	
5 Sasan.			Sasan.	Sasan.	
6 Pabak.	Jarar.		Behafrid.	Behafrid.	Vehafrit.
7 Mehrmash.	Behafrid.		Mehrmish.	Mehermah.	Jarir.
		Ardeshir.			Sasan.
8 Sasan.	Sasan the Great.		Sasan the Great.	Sasan.	Artakhshir [Vohuman.)
9 Bahaman.	Bahaman.	Bahaman.	Bahaman.	Bahaman.	
10 Spandiar.	Spandiar.	Aspandiar.	Spandiar.		
11 Bishtasp.	Bishtasp.				
12 Lohrasp.	Lohrasp.				
13 Kaê Oji					
14 Kaê Manush.					

* It is very likely that in the Pahalavi sentence, the copyist has by mistake omitted the word (Pâpak) after .

CHAPTER II.

[THE BIRTH OF ARTAKHSHÎR PÂPAKÂN AND THE DISPUTE HE HAD WITH ARDAVÂN ON THE HUNTING GROUND.]

(1) And as it was destined,[1] the lady soon became pregnant, and Artakhshîr was born of her.

(2) When Pâpak observed the vigorous constitution[2] and intelligence of Artakhshîr he understood that the dream, which he had seen, had turned out to be true. (3) He adopted Artakhshîr as his own son and brought him up with care and respect. (4) When he reached the age which is the time to receive education he was instructed in reading, writing, riding and other arts and became so proficient that his fame spread all over Pârs.

(5) When Artakhshîr attained the age of fifteen years, intelligence was received by Ardavân *to the effect* that Pâpak had a son who was proficient in learning and expert in horsemanship. (6) He sent a message to Pâpak *to this effect*: "we have so heard that you have a son who is a profound scholar and an accomplished horseman. (7) It is our desire that you should send him to our court,

1. The word [Pahlavi] (dahishn) in the text has been substituted by [Pahlavi] (min Sâsân), but it should be read according to the original: "Dahishn âwâyat yehavûntan râ" and should be translated as above: 'as it was destined', *i.e.* according to the dreams which Pâpak had dreamt (Ch. I §§ 8-10) and according to the soothsayers' interpretation (Ibid § 13). For a similar sentence vide Ch. 17, § 1, and Ch. 18 §§ 1, 7.

2. [Pahlavi] [Pahlavi],—in this the second word must be taken as written for [Pahlavi] by mistake. (Vide Ch. 17 § 15). This [Pahlavi] is here used as a synonym of [Pahlavi] (gadman.) Its Pers. equivalent is برازا or براز, which means splendour, beauty, symmetry and shape of the body. The same word, is written [Pahlavi] in Y. I, 6. Also see Ch. 4 § 6. Comp. Y. I, 1:—

[Pahlavi] ([Pahlavi]) [Pahlavi] ([Pahlavi]) [Pahlavi] ([Pahlavi]).

so that he may live with our princes and courtiers[3] and we may confer on him a position which is commensurate with his abilities.

(8) Inasmuch as Ardavân was a powerful monarch, Pâpak could not go against or disregard his commands. (9) He at once sent Artakhshîr to Ardavân well equipped with ten slaves and many rare and costly articles[4] set with jewels and other suitable presents.

(10) When Ardavân saw Artakhshîr he became glad and received him graciously. (11) He directed that Artakhshîr should go every day with the princes and the ministers of state to the chase and the play ground *to play* 'chûgân'[5], and Artakhshîr followed his instructions. (12) By the help

3. [Pahlavi] or [Pahlavi] (Vâspûharkân or Vispûharkân) *i.e.*, the sons of the chiefs of houses and streets, *i.e.*, the nobles, pillars of the state. This word is derived from Avesta [Avesta]. Vide Vend. 7, 43 (Spiegel 114), which in Pahlavi is rendered by [Pahlavi] (Vis-pûs-pat). In the Pahl-Pâz. Glossary the Semitic form of this word is [Pahlavi], which is translated by [Pahlavi] instead of [Pahlavi] its proper Iranian equivalent. Neriosang transliterates it in Pâzand as [Pâzand] and very properly translates it into Sanskrit by विख्यातिमताम्.

4. [Pahlavi] should be read [Pahlavi] and it ought to be taken as equivalent to [Pahlavi] (Nishâst), Pers. نشاستن or نشاختن (to adorn a valuable article with jewels, to set jewels in a costly thing); as Firdûsî says:

بفر کیانی یکی تخت ساخت چه مایه درو گوهری برنشاخت

5. [Pahlavi], [Pahlavi] and [Pahlavi] (Chûpakân, chûgân) Pers. چوگان, a stick having one of its ends bent in the shape of a hook, used by the ancient Persians in a game played on horseback, with a ball. The ancient Persians played this game on horseback with about eight players on each side. Vide Shâhnâma:— "Gûi zadan va hunar namûdan-i Syâvsha pish-i Afrâsiâb."

The Europeans of the present time play similar games known as 1) Hockey or hookey, 2) Polo and 3) Golf. The stick used in Hockey

of the Almighty he excelled every one of them in 'chûgân,' riding, chess,[6] 'Vîn-Artakhshîr' and other arts.

(13) One day Ardavân went with his retinue and Artakhshîr to hunt. (14) A wild ass crossed the forest and was pursued by Artakhshîr and the eldest son of Ardavân. Artakhshîr was the first to approach the animal; he discharged his arrow with such force that the shaft penetrated into the belly of the wild ass upto the feathers and passed out of the back, and the ass died on the spot. (15) When Ardavân and his nobles reached the spot and saw the skill of the archer they were struck with wonder, and asked: "who delivered this cut?" (16) "I did it," replied Artakhshîr. (17) While the son of Ardavân said: "no! because it is my handi-work." (18) Artakhshîr became angry and said to the son of Ardavân: "You should not dare to unjustly, barefacedly, falsely, and unfairly assume the skill and exploit of another; *if what you say is true* this pleasant forest abounds with game, let us try again and display our merits, demerits and dexterity."

---

and Polo is similar to what the Persians used in the game of Chûgân *i. e.*, bent like a hook at one end. Here too the players divide themselves into two parties of a certain number each, and the party that drives the ball through a goal, is the winner. Both these games are exactly alike, the only difference being that Polo is played on horseback whilst Hockey is played without horses. It appears from this that the Persians knew the game of Polo from the time of the Kayânians. The Irani Parsis of the present day play this game on foot, and it is hence similar to Hockey. The stick used in this game is in Dari called 'Chapta ([illegible]).

6. [illegible] (Chatrang) Pers. شترنگ, شترنج, شطرنج,—Sansk. चतुरङ्गम्, originally meaning an army with four bodies or divisions, an army composed of troops on elephants, on horses, in chariots, and on foot. Chatrang or Shatrang is the game devised on the principle of warfare, imitating certain arrangements of the horse, the foot etc., by which an army can be victorious over the army of the enemy. This Pahlavi word [illegible] and the Pers. word شترنگ or شترنج are derived from the Sanskrit word चतुरंगम् as the game was introduced from India into Persia during the time of Nôshîravân the Just.

(19) Ardavân was highly offended at these *words* and thereafter prohibited Artakhshîr from riding. (20) He sent Artakhshîr to the stable, (21) and commanded him, saying, "Take care! Neither at day time nor at night should you leave the horses and go to the chase, the playground or the college." (22) Artakhshîr understood that Ardavân had issued such orders through ill-will and spite.

In the 4th volume of the Shâhnâma there is a subject under the heading "Guftâr dar Firastâdan-i Rây-i Hind Shatranj râ nazd-i Nôshîravân." According to this a Hindu king of Kanoj sent an Ambassador, with a magnificent present with which was a playing board and "pieces," to Nôshîravân, king of Persia, and asked for an explanation of the game from the learned Mobads of his court. When none of his courtiers succeeded in explaining how the game was played, his venerable Prime Minister Buzorgmeher, through his great wisdom, unravelled the mysteries of the game, and inventing another game known as 'Nard' sent it over to the Râjâ of Kanoj and asked him to find out how it was played, but none of the learned men of his court succeeded in doing it. In a Pahlavi work called Chatrang Nâmak, an explanation is given of both these games, viz. Chatrang and Vînartakshîr *i. e.* Nard (draughts). According to this work, Devsharmâ or Dabe-shalim was the King who sent the game to king Nôshîravân.

About the origin of this game Firdûsî in his Shâhnâma gives an account under the heading "Dâstân-i Jamhûr Rây-i Hind va Pisar va Birâdar Zâdeash Gav va Talhand va gûftâr dar paedâ shudan-i shatranj." This account he has given on the authority of a venerable man called Shâhûê and is as follows:—

There was a famous King in India called Jamhûr. Sandal was the capital of his kingdom. This King died, leaving behind him a pious queen and a young son Gav, the heir to his throne. The prince being very young, the people of the city invited Mâye, a brother of the deceased Jamhûr, at the time reigning in Dambar, and made the kingdom over to him. Mâye married his brother Jamhûr's widow, who was in time delivered of a boy named Talhand. Mâye too died when Gav was seven and Talhand two years old. On account of the young age of both her sons the Queen took the reins of government in her own hands. She appointed two wise men as instructors for a thorough education of each of her sons. When they came of age they each laid claim to the throne, and the dispute at last ended in a battle. Talhand was surrounded by his opponent's troops, and having no way of escape died on

(23) He at once addressed a letter to Pâpak stating what had happened. (24) Pâpak was much concerned when he read that letter, (25) and sent a reply to Artakhshîr *as follows* :- "You did not act wisely in disputing with your superiors over a matter which was not detrimental to you and addressing them in disrespectful terms. (26) Now I show you a way out of the difficulty which you must accept as

---

his elephant's back through fatigue and starvation. This occurrence extremely grieved the Queen, who resolved to burn herself to death. She believed that Gav had either killed his brother himself or had got him murdered by others in order to get possession of the throne. Gav explained to her that before the battle, he had persuaded his brother not to fight; the latter, however, would not listen to his brother's advice and at last lost his life on his elephant's back through being surrounded by the enemies and that nobody had shed his blood. She however was not satisfied with the explanation. Promising his mother that he would prove the truth of his assertions, he went home and described the interview with his mother to his Instructor and Prime Minister. Following the advice of his Prime Minister he sent for the learned men of Kashmir and other countries. The Prime Minister, who was present at the fight with Gav, minutely described to the learned men the position of the cavalry, the infantry and the elephants on the field of battle and what was the situation of the sea and the moat in relation to the battle-ground. Thereupon the learned men made of ebony pieces of the exact form of the King, the Vizier, elephants, camels, horses and foot-soldiers. Those pieces they arranged on a board marked off into a hundred squares or houses. Then after inspecting the plain where Talhand had fought his battle, they proved satisfactorily how Talhand was checkmated or surrounded and how he had died of hunger and thirst. This board Gav presented before the Queen and proved to her how Talhand had met his death on the field of battle without being killed by any one.

According to the above account Shatranj and Vîn-Artakhshîr, which is in Persian called "Nard" (draughts), were both introduced among the Persians in the time of Nôshîravân the Just. Now, we know from history that Artakhshîr Pâpakân reigned from 226 to 240 A. D. and Noshiravân from 531 to 579 A. D., i.e., Artakhshîr lived 339 years before Nôshîravân; and hence both these games could not have been known in the time of Artakhshîr. Moreover it is thus clearly mentioned in the Pahlavi Chatrang

the advice[7] of your father. (27) Because sages have said that an enemy is not able to do as much harm to his foe as an unwise man does to himself by his own actions. (28) They have also said :—'Don't give powers[8] to that oppressor who wishes that no other man should excel him in power.' (29) And you yourself know that Ardavân is a very powerful monarch who has authority over our bodies, lives, riches and property and *those of* many people of this world. (30) And now too my special advice to you is that you should be loyal and submissive to him and should not give up your own glory to perdition."

Nâmak : "In this Hazâra Artakhshîr has been a far more sensible king and has performed greater deeds than other kings; hence I, (Buzorgmehr,) call this new game 'Vîn-Artakshîr' from the name of Artakhshîr." From this it is evident, that the writer who epitomized the great Kârnâmak of Artakhshîr, has made a mistake in describing Artakhshîr as playing both these games.

7. [illegible], the meaning of this phrase and of the whole sentence is doubtful. Noeldeke translates it by "repentence," "to repent." Just as it is written here the word may be read "pêtik mândak" meaning *advice or explanation* remembered of the father, or it may be read "Pêtik Mânandak" meaning *consider it* a precept from the father. If we follow the version of Noeldeke the word should be corrected into [illegible] (pashimânîk.) Cf. Patet Pashimânî, "Har âîn farôd mând har âîn mânîde." Again in a Pahlavi work we find [illegible] (Mândak val ratân garzîtan va ashtar-î Sarôshik bûrtan) where too we find the above word [illegible]. Hence the above reading and translation seems to be preferable.

8. [illegible] the meaning of this word and of the whole sentence is doubtful. 'Mûst,' Pers. مست means want, difficulty, complaint (Vide the word [illegible] in Ch. 5 § 4.); [illegible] venerable, estimable, noble. It is difficult to explain clearly the meaning of the two words together. The same word occurs in the following sentence of Minôkhirad, Pursish 15 § 61 [illegible] which is rendered into Pâzand by [illegible], which Neriosang

CHAPTER III.

[THE FALLING IN LOVE OF ARDAVÂN'S MAIDEN WITH ARTAKHSHÎR AND THEIR FLIGHT TO PÂRS.]

(1) Ardavân had a very beautiful maiden whom he regarded with greater respect and love than the other maidens *in his palace* and that damsel alone performed all the services of Ardavân.

(2) One day when Artakhshîr was seated in the stable, playing upon a lute and singing and making himself merry, *that maiden* happened to behold him and at once fell in love with him. (3) And from that time, to show her love, attachment and affection for Artakhshîr, regularly every night when the ill-fated Ardavân went to sleep that maiden would pay a stealthy visit to Artakhshîr and stay with him till the dawn and then return to Ardavân.

(4) One day Ardavân summoned to his presence the seers and astrologers who were in his court and asked them: "What do you observe from the seven planets and the twelve signs of the zodiac,[1] and the motion of the other stars as regards the fortune of the contemporary kings of different countries, and the inhabitants of this world, and as regards the fortune of my children, myself and my people."

(5) The chief of the astrologers replied: "The lord of the

translates by बलात्कारिणो रिपवश्च सानन्दाः. Dr. West translates it thus: "and the superintendent of troubles and the enemy are glad". SBE Vol. XXIV pp. 49, 169 § 45. In Shekand Gumânîk Vajâr Neriosang translates the word [Pahlavi] by पारंपर्यम् i. e. come down from forefathers, inherited from forefathers, of noble descent. (Vide SGV Pâz.-Sans. Text p. 72 § 45.)

1. [Pahlavi] (Haftân i. e., a cluster of seven and Davâzdahân, i. e., a cluster of twelve) this is the way of writing in Pahlavi and Persian when alluding to the seven planets and the twelve zodiacal signs As in Firdûsî:

بپرس از شمار ده و دو و هفت   که چون خواهد اینکار بیداد رفت

twelfth house[2] is on the wane: Jupiter is again in the ascendant, and meets together with Mars and Venus in the house of Leo towards Ursa Major, and they give help to Jupiter.[3] (6) And this portends the advent of a new lord and monarch who will kill many princes and bring the world again under the sway of one sovereign." (7) Another leader of the astrologers came before the king, and said: "It appears that any servant of the king, who within the next three days would escape from his master, would attain to eminence and sovereignty, and would obtain victory and success over his master."[4]

(8) The maiden *heard* the words which the astrologers had told Ardavân, and repeated them to Artakhshîr when she visited him at night.

(9) Artakhshîr, when he heard that story, determined to escape from that place. (10) "If your heart is true and faithful to me," said he to the maiden, "then within these three days, as the most eminent of the wise astrologers has said that he who runs away from his master will obtain high rank and sovereignty, let us leave this place until we conquer the world. (11) If God and the Glory of Iran help us, we shall obtain freedom and acquire

2. [Pahlavi] is ambiguous. The meaning given above has been arrived at by reading the word as 'davâzdân' or 'davâzdahûm *Khânak*.' This may be the last, i. e., the 12th of the houses in which according to astrology the planets move in the heavens in a given time.

3. [Pahlavi] "and they help Jupiter." Noeldeke considers these words unnecessary here.—The meaning of this § 5 is doubtful. In this place the writer seems to have consulted the position of the local planets only and has given an incomplete explanation. This matter could have been properly explained, if he had first given the position of the heavenly bodies at the birth of Artakhshîr and Ardavân separately, and then their position at the time this event occurred.

4. In Ch. 1, §§ 8-13 there is an account of Pâpak's dreams and their interpretations. Here in §§ 4-7 is given the result of those dreams.

fame and eminence and I shall so do that no woman in the world becomes happier than you." (12) The maiden consented and replied: "I am independent[5] and therefore shall act according to your commands." (13) After this conversation the maiden returned to her place near Ardavân. (14) At night when Ardavân was asleep she took from the treasury of Ardavân an Indian sword, a golden saddle, a rich belt, a golden crown and a golden goblet full of jewels, coins, and 'dînârs,' a coat of mail, and an efficacious, jewelled and serviceable weapon, and many other articles of value and brought them to Artakhshîr.

(15) Artakhshîr saddled two of Ardavân's horses which travelled seventy leagues a day. He mounted one and seated the maiden on the other, took the route to Pârs and rode on expeditiously.

(16) And it is related that at night he reached a town. (17) Artakhshîr was afraid lest the townsmen might see and recognise him, and capture him, so he did not enter the town, but proceeded by its outskirts. (18) He reached *a place where* he saw two women[6] seated together, *and was lost in thought.* (19) And the women exclaimed: "Do not be afraid, O king Artakhshîr Pâpakân, son of Sâsân, and descendant of king Darius! because you are beyond the reach of all evil-doers; nobody is now able to capture you, and you are destined to reign over Persia for many years. Ride on speedily until you reach the sea, and until you see the sea with your own eyes do not tarry anywhere, because the moment you set eyes upon the ocean you will be relieved from the danger of your enemies." (20) Artakhshîr became glad *when he heard these words* and proceeded onwards with speed.

5. Or: "If you treat me as a free woman (not as a slave)." The woman who remains chaste and is at the same time not anybody's slave is called an *âzâd* (free) woman.

6. In the Shâhnâma two men instead of two women are mentioned in this place. Vide Selections from the Shâhnâma p. 9, l. 18.

CHAPTER IV.

[ABOUT THE KNOWLEDGE OF ARDAVÂN OF THE FLIGHT OF ARTAKHSHÎR WITH THE MAIDEN AND HIS GOING IN THEIR PURSUIT.]

(1) When it was day Ardavân called for the maiden, but she was not in her place. (2) *In the meantime* the equerry came and informed Ardavân that Artakhshîr and two of the king's horses were missing. (3) Ardavân became aware that his maiden had eloped with Artakhshîr. (4) And when he heard of *the theft in* the treasury his heart was filled with grief. (5) He sent for the chief of the astrologers and commanded him *saying*, "Be quick and see where that criminal has gone with that wanton strumpet, and when we shall be able to arrest them."

(6) The chief of the astrologers consulted the stars[1] and replied: "The moon turns away from Saturn and Mars, and meets with Jupiter and Mercury *in one house*, and the lord of the midheaven[2] (i.e., Saturn) is overpowered by the light of the Sun.[3] (7) And this shows that Artakhshîr has fled with his face[4] towards Pârs, and that

1. [Pahlavi] to examine the time i. e. to settle the positions of the favourable and the unfavourable planets with reference to the signs of the Zodiac and the planets at the time of birth.

2. [Pahlavi] (Khûtâê-î Miyân-i Âsmân) i. e., lord of the mid-heaven, i. e., the tenth house according to astrology. In Bundahishn it is called [Pahlavi] or [Pahlavi] i.e., the lord or master of mid-heaven. According to astrology this tenth house (mid-heaven) is the best of the houses.

3. Like Ch. 3 § 5 this sentence is also full of astrological terms and the translation is doubtful.

4. [Pahlavi] is written [Pahlavi], in all the Mss. which is in Pers. افرنگ or اورنگ meaning imperial throne, noble dignity, or glory. But the corrected word and the meaning given here seem more in accord with astrology and are therefore preferred. The original word may also be read '*az rûê*'.

if his capture is not effected in three days it will be impossible to capture him at all."

(8) Ardavân at once organized an army of four thousand soldiers and set off for Pârs in pursuit of Artakhshîr. When it was midday he arrived at the spot from which ran the road to Pârs. (9) He inquired *of the inhabitants* at what time those two riders who had come to that place departed *from it.* (10) "They arrived here early in the morning," said the inhabitants, "when the sun darted aloft his pointed rays and rode away swiftly like the whirlwind. (11) There ran behind them a ram of great size, than which it is impossible to find *a ram* more beautiful. (12) We believe they must have traversed many leagues by this time, and you will not be able to overtake them." (13) *On hearing this* Ardavân did not tarry there a moment, but marched on with haste.

(14) When he reached another place, he asked the people at what time the two riders had passed *by that side.* (15) They said that at midday they passed by like the whirlwind and a ram ran alongside of them. (16) Ardavân exclaimed with astonishment: "verily we know the two riders, but what can this ram be." He inquired of the High Priest, (17) who replied: "It is the Kingly Glory: it has not yet completely reached him, and until then we should hasten in pursuit of him; it is perhaps possible that we may be able to capture him before the Glory reaches him." (18) Ardavân with his troops proceeded onwards with the utmost speed.

(19) Next day when they had marched seventy leagues they met a caravan on the way. (20) Ardavân asked the men in the caravan where they had met the two riders. (21) They responded: "between you and them there is a distance of twenty-one leagues. (22) We so noticed that on the horse of one of the riders sat a ram of great size and activity."[5] (23) Ardavân asked the High Priest what the ram which sat with him on the horse signified. (24) "May you be immortal", replied the High Priest, "the Kingly Glory has reached Artakhshîr. He cannot now be captured, do what you will: so hereafter do not trouble yourself and your soldiers, and do not tire out and injure your horses. You must devise other schemes to deal with Artakhshîr."

CHAPTER V.

[ARDAVÂN SENDS HIS SON WITH AN ARMY TO PÂRS TO CAPTURE ARTAKHSHÎR.]

(1) Ardavân, when he heard these words, retraced his steps and returned to his capital.

(2) Afterwards he assembled an immense army and despatched it to Pârs under the command of his son to capture Artakhshîr. (3) *Meanwhile* Artakhshîr had set off for the sea-shore. (4) While he was on his way several of the inhabitants of Pârs, who had suffered from the tyranny of Ardavân, placed their wealth, property and persons at his disposal and declared their loyalty and allegiance to him.

5. In §§ 11, 15, and 22 of this chapter there is an account of a ram following Artakhshîr. According to § 11, the ram was running behind Artakhshîr's horse, which means that the Kingly Glory was still far away from Artakhshîr; according to § 15 the ram on a second occasion appeared alongside of Artakhshîr's horse, i.e., the glory had nearly reached Artakhshîr but still it had not fully overtaken him. According to § 22, the ram, i. e., the Kayânian Glory, on the third occasion appeared seated along with Artakhshîr on his horse, i. e., the Glory had now reached him completely. According to Behrâm Yasht, Behrâm Yazad comes to help mankind in ten different forms. 'Maesha Kehrpa' is the 8th of these forms. The word 'Maesha' in the Yasht and the word 'Varak' occurring in these sentences have both the same meaning.

CHAPTER VI.

[BANÂK ASSISTS ARTAKHSHÎR.]

(1) When *Artakhshîr* reached the place which is called Râmishn-Artakhshîr, a high-minded hero, named Banâk,[1] who had escaped from Ispahân owing to the oppression of Ardavân and had settled there, went out with his six sons and many brave soldiers to receive him.

(2) Artakhshîr was afraid lest Banâk might capture him and deliver him up to Ardavân.

(3) Then Banâk approached Artakhshîr, took an oath and gave assurance that he and his sons would obey him as long as they lived. (4) Artakhshîr rejoiced, and ordered a town, called Râmishn-Artakhshîr,[2] to be built there. (5) Leaving Banâk and his troopers at that place, he himself proceeded towards the sea-shore. (6) When he saw the sea with his own eyes, he offered thanks to God. (7) And there he laid the foundations of a town called Bûkht-Artakhshîr,[3] and ordered that ten Atâsh Vahârâms should be erected on the sea-coast; and he returned from that place to Banâk and his own retinue.

---

1. [illegible] a wise man, who was governor and general under Ardavân. According to the Kârnâmak, being dissatisfied with Ardavân he had taken refuge here from Ispahân. Firdûsî calls him 'Tabâk' and describes him as coming from Jehram, a city of Pârs. He and his six (according to the Shâhnâma, seven) sons afforded much help to Artakhshîr with their army.

2. Artakhshîr was so pleased with Banâk (Tabâk) for his assistance that he built a town on this site and called it "Râmishn-Artakhshîr" (*i.e.*, the place of Artakhshîr's rejoicings); it is styled 'Râm-Ardashîr' in Persian.

3. According to Ch. 3 §§ 18-19 two women had predicted to Artakhshîr that he would have nothing to fear from his enemies the moment he set eyes upon the ocean. Accordingly when he approached the sea in safety he built a town there calling it 'Bûkht-Artakhshîr' (i. e., the place of Artakhshîr's freedom) and in commemoration of the event established ten Âtâsh-Vahârâms.

CHAPTER VII.

[THE BATTLE BETWEEN ARTAKHSHÎR AND ARDAVÂN AND HIS MARRIAGE WITH THE DAUGHTER OF ARDAVÂN.]

(1) Having collected his forces, he repaired to the sanctuary of the sacred fire Frenbag[1], solicited its aid for the fulfilment of his wishes, and took the field against Ardavân. (2) He annihilated the army of Ardavân's *son*, made himself master of *all his* treasure, property, horses and baggage, and established himself in Istakhr. (3) He assembled an immense army of soldiers from Kermân, Mûkrastân, Pârs and other places, and despatched it against Ardavân. (4) Every day for four months[2] battles and massacres constantly took place.

(5) Ardavân had summoned his infantry and cavalry from different cities, such as Raê, Dûbâvand, Dîlmân and Patashkhvârgar. (6) But as the Kingly Glory was with Artakhshîr, he was always successful. (7) He killed Ardavân, possessed himself of the whole of his baggage and treasure and married Ardavân's daughter. (8) He then returned to Pârs and built a city called Artakhshîr-Gadman.[3] (9) And he

---

1. This is a very old precedent we have to show that the Zorostrians of ancient times used to offer their prayers in fire-temples when they wanted to have their good wishes fulfilled. Also when the whole community was obliged to meet together for consideration of matters pertaining to religion, a place like the Âtâsh-Vahârâm was selected. According to the Vîrâf-nâma, in the time of Virâf "the whole community met together in the court of the glorious 'Âdar Frenbag' and out of seven pious men Vîrâf was chosen to perform religious functions."

2. The Shâhnâma mentions 40 days instead of 4 months. Vide Selections from Shâhnâma p. 13, l. 11.

3. Khureh-Artakhshir,—When the war with Ardavân had ceased Artakhshîr built a fortified city which was called by this name. Afterwards the word 'Khureh' was used to denote parts of the

constructed a large lake from which flowed the waters of four rivers and established fire-temples, and excavated a high mountain so that the river Râwak[4] flowed through it. He built many towns, encouraged cultivation,[5] made them prosperous and directed that several Atâsh Vahârâms should be erected there.

CHAPTER VIII.

[A BATTLE BETWEEN ARTAKHSHÎR AND THE KÛRDS AND HIS DEFEAT.]

(1) Afterwards, having assembled a large and powerful force of soldiers from Zâbûl, he advanced against the Kûrds

---

Iranian territory. There were five such Khurehs or provinces :— 1) Artakhshîr Khureh which contained Shîrâz, Kâmfîrûz, Maemand and Kâzerûn; 2) Khureh Istakhr i. e., the province or district of Istakhr, 3) Khureh Dârâb, 4) Khureh Shâpûr and 5) Khureh Kobâd. Artakhshîr Khureh was built in a desert, hence in the Pahlavi work, called "Shatûnîhâ-î Irân," it is mentioned as "Shatûnistân-î Gûr Artakhshîr-Gadman," i. e., the city of the name of Artakhshîr-Khureh built by Artakhshîr in a desert. Firdûsî in his Shâhnâma calls it 'Sheharzûr' i. e., a city built in a desert.

4. [illegible] (rût râwak), in Bundahishn there is a mountain called [illegible] (kôp-î râwak) and hence 'Rût Râwak' is taken to mean the river Râwak. Vide Dr. West's translation of the Bundahishn Ch. 12, § 29. If we derive Râwak from Persian راوک (râvak) i. e., clean, unmixed, pure, it may mean "a river of pure fresh water."

5. [illegible] [[illegible]] [illegible]—The ancient writers were in the habit of reading the Semitic words used in Pahlavi books by their Iranian equivalents; hence a mistake similar to what copyists often make has occurred in this sentence. The Aryan word [illegible] (varz) which means here cultivation has been mistaken to mean 'glory' the Semitic equivalent of which [illegible] (*gadman*=glory), is here written instead of the proper Arian word [illegible]. It is perfectly correct to use here the word [illegible] meaning cultivation. Vide Westergaard's Bundahishn p. 24 :— [illegible]; For similar sentences Vide Minokhirad, Chaps. 4 § 7; 30 § 11; and 56 § 17.

of Mount Masius[1]; many bloody battles ensued and the army of Artakhshîr suffered defeat. (2) Artakhshîr with his army was hard pressed, and at night reached a desert where there was neither food nor water, and he, his army, and his horses suffered from hunger and thirst. (3) Artakhshîr saw from a distance a fire kindled by shepherds, and proceeded towards that place. (4) There he saw an old man who with his flocks of sheep lived in that desert and the hills *adjoining.* (5) Artakhshîr passed the night there, and next day made inquiries of them regarding the road *to an inhabited place.* (6) They replied: "at a distance of three leagues from this place there is a village, which is very fertile, well populated and well-stocked with provisions."

(7) Artakhshîr went to that village and sent a messenger to summon all his attendants to his presence. (8) The inhabitants of Mount Masius supposed that they had nothing to fear from Artakhshîr, as on account of his defeat he had retired to Pârs.

CHAPTER IX.

[ARTAKHSHÎR MAKES A NIGHT-ATTACK ON THE KÛRDS AND DEFEATS THEM.]

(1) Artakhshîr, having equipped an army of four thousand soldiers, advanced against them (the Kûrds), made a night-attack on them and killed a thousand of their soldiers. (2) He made prisoners of the wounded and having obtained much property and wealth from the King of the Kûrds sent them with the King's sons, brothers and children to Pârs.

---

1. [illegible] (mâsik); properly this word should be written [illegible] (mâsik). [illegible] (mâs) is the name of a mountain in Kûrdistân where the Kûrds dwelt. Professor Rawlinson in 'The Seventh Oriental Monarchy' calls it 'Mount Masius,' Vide Ibid. pp. 130, 175, 199, 200, 361. This word occurs in this chapter again, as [illegible] (mâsakân or mâsikân) to mean the dwellers in Mount Mâs.

CHAPTER X.

[THE BATTLE BETWEEN ARTAKHSHÎR AND HAFTÂNBÛKHT AND HIS DEFEAT THEREIN.]

(1) *On their way to Pars* they encountered the army of Haftânbûkht,[2] chief of Kirm,[1] who plundered the entire property, treasures and baggage of the attendants of Artakhshîr and carried them to the fort of Kulal,[3] which was in the possession of the Kulalis, and where the dragon had its residence.

(2) Artakhshîr thus reflected; 'I should proceed to Arman and Azarbaizân, because Yazdân-kart,[4] the governor of Sihâ-

---

1. Between Chs. IX and X the Shâhnâma, has an additional chapter giving an account of one Haftânbûkht (Haftvâd according to Shâhnâma), an inhabitant of a place adjoining the city of Kajârân in Pârs, who subsequently became the ruler of Kirm (Kirmân) and his connection with a worm. The Kârnâmak does not contain that chapter. Vide Selections from Shâhnâma pp. 16-19.

2. Haftânbûkht was a poor inhabitant of a place belonging to Kajârân. According to the Shâhnâma his daughter once found in an apple a worm by the assistance of which he became the chief of a mountain fortress called Kalâr, subjugated the surrounding cities, and began to rule over them. He had seven sons (vide § 14) and hence he is called [Pahlavi] (haftânbûkht) in Kârnâmak and هفتواد (haftvâd) in Shâhnâma. In Persian the words بوخت and واد mean a son. According to other histories Artakhshîr about this very time invaded and took Kirmân. He must have fought with this same Haftânbûkht because the latter was the Governor of Kirm or Kirmân at the time.

3. [Pahlavi] (Kûlâl or Kûlâr), a city founded by Haftânbûkht on a mountain near the city of Kajârân. According to the Anjuman Ârâe کلار (Kalâr) was a city in ancient times in the province of Kohistan in the country of Tabaristan.

4. [Pahlavi], can be read in two ways:—(1) Sârzûrîk or (2) Sihâ-razûrîk. There is a city mentioned in Shâhnâma as شهر زور which seems to be derived from this same word. In Râm Yasht § 31

razûr has, with many brave warriors, concluded a treaty with Kobâd of Sihârazûr[5] and has owned allegiance to him (Haftânbûkht). (3) But when he heard of the injuries and outrages which his army had suffered at the hands of the sons of Haftânbûkht he resolved first to restore order in Pârs, be-

---

there occur the words [Pahlavi] [Pahlavi] for Pers. دشت بیاض (Dashte biâz) i. e., a place known as the "white wood." Similarly in Bundahishn Ch. 24 § 16 we find [Pahlavi] (Arûs-î razûr razûrân rat) and in Bahman Yast Ch. 3 § 9 [Pahlavi] (Spêd-razûr= "the hoary forest"). As in the Avesta and in the Pahlavi we have "Safêd Razûr" *i. e.* "White Wood" as the name of a place, so there might be a place called "Sihâ Razûr" *i. e.* "Black Wood." Vide p. 19 Note. 3.

5. This should be read [Pahlavi] (maman Yazdân-Kart). There is no reference in the Shâhnâma to this Yazdân-Kart and Kavât (Kobâd) mentioned with him. Other histories declare that the Governor of Arman at this time was Khusro of the family of Arash and a relative of Ardavân.

6. The meaning of this second sentence is doubtful. It is not understood why Artakhshîr intended to go to Arman and Âzarbizân and with whom Yazdânkard and Kobâd made terms and whose supremacy they accepted? History tells us that at this time the King of Arman was one Khusro, who, besides being a relative of Ardavân was his vassal; and hence this Khusro, or Yazdânkard according to the Kârnâmak, could not have made terms with, and accepted the supremacy of, Artakhshîr. It might be that the King of Arman, before Ardavân was killed by Artakhshîr, had made alliance with the latter for mutual help, and that Artakhshîr resolved upon going thither with the intention of nullifying this alliance and bringing the King of Arman under his own suzerainty, in order that he might not render any help to the two sons of Ardavân who had fled. Or it might be that after Ardavân was killed Yazdânkard and Kobâd made a treaty with Haftânbûkht for mutual help, so that if the three together succeeded in overthrowing Artakhshîr, Ardavân's sons might regain possession of their father's throne. If the three rulers allied themselves in the manner mentioned here, Artakhshîr might have determined to advance first upon them in order to punish them. Or it might be that after the death of Ardavân, Yazdânkard and Kobâd considered it advisable to come to terms with Artakhshîr lest being relatives of

come secure from the danger of the enemies and then turn his attention to other cities.[7] (4) Now on account of that idol[8] which was in Kulâlân (its Governor, Haftânbûkht) had become so powerful and tyrannical that he had raised a large army of five thousand men and despatched it towards the country of Sind and Makrân and the adjoining sea-board. (5) Artakhshîr, therefore, recalled his brave soldiers from all quarters and ordered them to retire to Artakhshîr-Khureh. (6) Haftânbûkht withdrew all his forces to his capital.

(7) *Then* Artakhshîr despatched his veteran soldiers with their commanders against Kirm (the dragon). (8) The followers of the dragon deposited all their property, treasures and baggage in the citadel of the fortress of the Kûlâlis and concealed themselves in the clefts of mountains. (9) The soldiers of Artakhshîr had no knowledge of this *ambuscade*; so they came to the foot of the fortress of Kûlâl and besieged it. (10) When night fell the soldiers of Kirm surprised and massacred them. Many soldiers of Artakhshîr were slain. *The survivors* were deprived of their horses, saddles, arms, treasures and baggage and after suffering

---

Ardavân they might also suffer death. If this last explanation be correct, Artakhshîr determined to come down upon Haftânbûkht after availing himself of the assistance of the rulers of Arman and Âzarbâizân, and hence resolved upon meeting them.

7. If we take the word [Pahlavi] at the beginning to be a corrupted form of [Pahlavi], § 3, may be more consistently translated thus:—"When Banâk heard of the injuries and outrages which Artakhshîr's army had suffered at the hands of the sons of Haftânbûkht he resolved first to restore order in Pârs, become secure from the danger of the enemies and then turn his attention to other cities."

8. [Pahlavi] ought to be taken for [Pahlavi] (ûz-dâm), with the meaning and as the other word of [Pahlavi] (ûz-dîz)=idol. The former from Avesta [Avesta] and the latter from [Avesta].

disgrace, insults and humiliations[9] were sent back naked to Artakhshîr.

(11) When Artakhshîr saw the plight of his army he was exceedingly sorrowful. He summoned his forces from different cities and quarters and led them in person against Kirm. (12) When he approached the fort of Kûlâl, the army of the dragon had established itself in it. (13) Artakhshîr laid siege to the fortress.

(14) Haftânbûkht, the chief of Kirm, had seven sons, (15) each of whom had been appointed Governor of a city and had a thousand soldiers under him. (16) At this juncture one of the sons, who was in Aragistan[10], crossed the sea with a large army of Arab and Egyptian soldiers, and took the field against Artakhshîr. (17) And the troops of Kirm who were stationed in the fortress made a sortie and charged Artakhshîr's army with desperate valour. (18) Multitudes on both sides were slain. (19) And the army of Kirm, having rushed out *of the fortress*, cut off their retreat so effectually that it became impossible for any of Artakhshîr's soldiers to leave the camp and obtain provisions for himself or fodder for his horse, and consequently men and beasts alike were reduced to great straits and helplessness.

---

9. [Pahlavi] (tvâpuk)=Pers. تاپوغ = to ask pardon in a most humiliating manner; public apology. In Transoxiana *i.e.*, Khurâsân and in the countries adjoining it, the usual way of asking pardon is for the culprit to take the shawl or the turban off his head and hold his ears, bending himself in the presence of the kings or the nobles. It is in Persian called تاپوغ which is derived from the Pahlavi word.

10. [Pahlavi], the reading of the word as it is written here is doubtful; it is also difficult to settle the situation of the place. From the word [Pahlavi] (mîchanikân or mîcharikân) occurring in the same sentence, it is likely that this word might originally be [Pahlavi] (Aragîstân). We have in Vend. I § 20 (Spiegel 76) the word [Avesta].

CHAPTER XI.

[THE TREACHERY OF MEHRAK SON OF NÛSHZÂD, TOWARDS ARTAKHSHÎR.]

(1 & 2) When Mehrak, son of Nûshzâd, who was also an inhabitant of Pârs, heard that Artakhshîr had prematurely invaded the seat of the dragon and obtained no victory over its army, he assembled his own picked troops and stormed the palace of Artakhshîr and plundered all his property and treasure. (3) When Artakhshîr heard of such disloyalty on the part of Mehrak and other inhabitants of Pârs, he considered that it was time to cease fighting with the *army of* Kirm, (4) and march against Mehrak. (5) He summoned all his forces to his presence and held a

council of his generals and considered the measures for delivering himself and his army. (6) And then they sat down to breakfast. (7) That very moment an arrow made of wood was discharged[1] from the fortress which entered upto the feathers into a *roasted* lamb placed on the table. (8) On the arrow it was written: "this arrow has been shot by the troops of the chief of the mighty dragon. (9) It does not become us to kill an exalted personage like you, and so we have hit this (roasted) lamb.

---

as the name of a river and it is rendered into Pahlavi by [illegible] (Arangîstân). There might be more than one place of the name of [illegible], as the Pahlavi translator adds the gloss [illegible] and he calls it Arangîstân or Aragîstân of Arûm. Hence it is probable that there was another Arangîstân. Professor Darmesteter gives the following note on this word in Vend. I § 20:—

"Arvastân-î-Rum (Roman Mesopotamia), (Comm.) that is to say, the basin of the upper Tigris (Rangha=Arvand=Tigris)."—(SBE Vol. IV p. 9.) It is evident from this note that Darmesteter has read the word 'Arvastân.' Dr. Haug however has read it 'Arangîstân' which seems more correct, as in Bundahishn, Chap. 20, there is a description of the rivers known at the time, among which there is one named [illegible] (Arag). The same name is found written in three other ways, viz. [illegible], [illegible] and [illegible] (Arang, Arêng, and Arvand), from which it seems clearly that the above word can be read 'Aragîstân' as written in the Kârnâmak or 'Arangîstân' as in the Vend. I. § 20. From very ancient times the name of this river has been read [illegible] (Arvand) by mistake. In the Pâzend Afrîn of the 'Haft Ameshâspands' we have the following:—

[illegible] where the word 'Aurvand' is the same as 'Arang.'

In the Bundahishn we have the following description of this river:—

[illegible] Dr. West in his translation of the Bundahishn (SBE Vol. V. p. 77) has the following note on the sentence:—

"The combination of the three names in this clause, as Justi observes, renders it probable that we should read, 'the land of Egypt,' which is called Misr, and where the river is the *Nile*. The letter S in Pâz. Spetos is very like an obsolete form of Av. G ([illegible]), or it may be read as Pahl. ik or ig ([illegible]), so the name may originally have been Gpetos or Ikpetos; and the Paz. Niv, if transcribed into Pahlavi, can also be read Nil."

As in the above sentence the river 'Arag' has relation to 'Ikpêtos' (Egypt) 'Mîsar and Nîl' (the river Nile) so in the Kârnâmak 'Aragîstân has relation to 'Tâjîkân' (*i. e.*, the Arabs) and Mîchanîkân or 'Mîcharîkân' ([illegible]) *i. e.*, the people of Misr or Egypt. Hence this [illegible] (Aragîstân) must be some city or place on the river Arag or Arang *i. e.*, Ranghâ.

1. [illegible] (Padrût) = Pers. بدرود or بدرود is generally used in the sense of seeing one off or accompanying a person, going on a journey, as far as the outskirts of the town. Thus, the word here should have been written [illegible] like the Pers. بہ بدرود which is used in the above sense. The word [illegible] is written here through the mistake of the copyists instead of [illegible] (farût) = Pers. فرود which seems more appropriate.

CHAPTER XII.

[ARTAKHSHÎR BECOMES INFORMED OF THE AFFAIRS OF KIRM AND DEALS WITH THEM.]

(1) When Artakhshîr beheld this occurrence, he withdrew his army from that place and proceeded *to Pârs.* (2) And the army of the dragon having pursued him, blocked up his way in a narrow pass so effectually that his army could not proceed further, (3) and he alone went towards the sea-shore.

(4) It is said that the Kingly Glory stood before Artakhshîr in the form of a wild ass and preceded him with measured steps until he extricated himself from that dangerous place, unhurt by his enemies, and reached a town called Mânak.[1] (5) That night he repaired to the house of two brothers, one of whom was named Bûrzak and the other Bûrz-Adar. (6) He said "I am one of the horsemen of Artakhshîr, have come *here* having suffered defeat in the battle against the dragon and this day you will please favour me with your hospitality until intelligence is received as to what country the army of Artakhshîr is encamped in." (7) The two brothers replied to Artakhshîr with great sympathy: "accursed be the wicked Ahriman, who has made this idolatry so powerful and predominant in these parts that all people have renounced the religion of Ahuramazd and his Archangels, and even a hero like the great king Artakhshîr and his whole army have suffered defeat at the hands of those wicked and idolatrous enemies."

(8) They led Artakhshîr's charger into the courtyard, tied him in a stable and fed him with oats, hay and green grass. And they conducted Artakhshîr to a seat befitting his rank and seated him there. (9) Artakhshîr was very melancholy and thoughtful. (10) They performed the Darûn (bâj) ceremony and requested Artakhshîr to recite the

1. [illegible] may be [illegible] or [illegible] (mânag or mânak), مانه in Persian, s the name of a place in Khûrâsân.

Vâj (Grace) and take his dinner, and cast off sorrow and grief, because (they said) "God and his Archangels would certainly remedy the evil and not allow that calamity to continue long. (11) Because it is well known to all the world how Dahâk and Afrâsiâb of Tûr and Alexander of Macedon, with all their tyranny, at length incurred the displeasure of God and were at last by their own deeds and actions rendered obscure and destroyed." (12) Artakhshîr's heart was cheered on *hearing* these words of theirs. He recited the Vâj (Grace) and took his dinner. (13) They had no wine, but they brought grapes, performed the Myazd ceremony and recited the Afringân (i.e. blessings). (14) As Artakhshîr had faith in their piety, religiousness, devotion and obedience, (15) he revealed his secret to Bûrz and Bûrz-Adar and said "I myself am Artakhshîr. Now you consider what measures should be adopted to destroy the dragon and his troops." (16) They replied: "if it be necessary to devote our persons, lives, property, wealth, wives and children to your Majesty, the Lord of Persia, we are ready to do so. (17) However we so understand that the monster can be disposed of in this way:—"You should disguise yourself as a citizen of a distant city, and according to the ways of a worshipper devote yourself personally to his (the dragon's) service and worship, and take with you there two disciples conversant with religious affairs, and engage them in offering prayers and orisons to God and his Archangels; and when it is time for the dragon to take his meal so arrange as to have molten brass with you to pour into the mouth of that monster so that he may be killed. That Druj in spiritual form can be destroyed by adoration and worship of God and that Druj in corporeal form can be killed by molten brass."

(18) Artakhshîr approved of this advice, and thought over it well, and told Bûrz and Bûrz Adar: "I can perform this deed with your assistance." (19) They responded: "We will devote ourselves, body and soul, to carry out your commands."

CHAPTER XIII.

[ARTAKHSHÎR KILLS MEHRAK, SON OF NÛSHZÂD, CONSULTS WITH BÛRZ AND BÛRZ-ÂDAR AND KILLS THE DRAGON AND HAFTÂN BUKHT.]

(1) Thence Artakhshîr returned to Artakhshîr Khureh, went to war against Mehrak, son of Nûshzâd, killed Mehrak and regained possession of his territory, wealth and property.

(2) Then to prepare for the war with the dragon he despatched a person (3) and summoned Bûrz and Bûrz-Adar to his presence and held a consultation with them *in the matter*. (4) He took with himself many *dirhams*, *dinârs* and garments, assumed the dress of an inhabitant of Khurâsân, and arrived with Bûrz and Bûrz-Adar to the foot of the fortress of Kûlâl. He told the people in the fortress that he was an inhabitant of Khurâsân and that as he desired a favour from that glorious deity (the dragon) he had arrived to worship in his court. (5) The idolators admitted Artakhshîr with those two men and other attendants and gave them room in the residence of the dragon.

(6) In this manner for three days Artakhshîr professed the service and worship of the dragon and gave the *dirhams*, *dinârs* and dresses *which he had with him* to worshippers, and conducted himself in such a manner that all the inmates of the fortress admired and praised him. (7) Afterwards Artakhshîr said that it appeared *to him* advisable that he should with his own hands give food to the dragon for three days. (8) The worshippers and officers complied with his request. (9) Artakhshîr despatched a messenger with an order that four hundred expert and intrepid soldiers should lie in ambush around that place in the clefts of the mountain. (10) And he directed that on the day *named* Asmân, when they observed smoke issuing from the fortress of the Dragon, they should display their prowess and skill

and advance to the foot of the fortress. (11) He himself kept molten brass ready on that day, while Bûrz and Bûrz-Adar engaged themselves in reciting the Yazishn and offering prayers to God. (12) When it was time for dinner the dragon cried aloud according to its usual habit. (13) Artakhshîr had previously at the time of breakfast made the worshippers and superintendents of the idol (dragon) intoxicated and unconscious; he with his own servants went near the dragon, and carried to it the blood of cows and sheep according as it was given to it every day, and no sooner did the dragon open its mouth to drink the blood than Artakhshîr poured the molten brass into the mouth of the dragon. (14) As soon as the brass penetrated its body the dragon burst into two pieces with such a loud report that all the men who were in the fortress came to the spot, and great confusion prevailed in the fort. (15) Artakhshîr laid his hands on his sword and shield, committed terrible havoc and carnage in that fortress, and ordered his men to kindle a fire so that smoke would be visible to his soldiers. His servants did so. (16) As soon as the soldiers, who were on the hills, saw the smoke rising from the fortress, they rushed to its foot to assist Artakhshîr and fell on the gates of the fortress and exclaimed, "victorious, victorious may be Artakhshîr King of Kings, son of Pâpak, who has wielded the sword"! (17) And many of the inmates of the fortress were either slain in the conflict or fell down the ramparts in the stampede *that ensued*, and the survivors solicited quarter and protection and tendered him their allegiance and submission.

(18) Artakhshîr directed that the fortress should be razed to the ground and demolished, and founded there a town called Kûlâlân, and erected seven Âtâsh Vahârâms therein. All the treasures, valuables, gold and silver contained in that fortress were loaded upon the backs of one thousand camels and despatched to Dûbâr (i.e. the town called Davân). He bestowed on Bûrz and Bûrz-Adar, for their fidelity, a magnificent reward such as zealous adherents

deserve and gave them full power and authority over the town *he founded there.*

(19) After the destruction of that dragon Artakhshîr returned to Dûbâr. (20) He despatched his army and treasure to Kirmân and led an expedition in person against Bârzân.[1]

CHAPTER XIV.

[THE DAUGHTER OF ARDAVÂN POISONS ARTAKHSHÎR.]

(1) Two of the sons of Ardavân[1] were kept *as prisoners* with himself (Artakhshîr) and two others had escaped and taken refuge with the King of Kâbul. (2) They forwarded a written message to their sister, who was the consort of Artakhshîr, *to this effect.* "What is stated about you women *that they are faithless* is true, since through fear of your own death you have

---

1. [Pahlavi] (Bârzân) is the name of some city near Kirmân. This name appears in the Kârnâmak, as also in the Vend. I, 71 as [Pahlavi], in connection with Kirmân. It would seem that Bârzân might be the name for Tabaristân in ancient times.

1. [Pahlavi] (Ardavân = Pers. اردوان = Artabanus IV) was the son of Vologases IV (= Valkhash = Pers. ولاش, بلاش or پلاش (Valâsh, Balâsh or Palâsh) and was the last king of the Arash or Ashkânian dynasty. In 226 A. D. Artakhshîr Pâpakân defeated him and became king of Persia. According to the Kârnâmak and the Shâhnâma he had four sons. The names of all these four sons are not met with anywhere. In the Shâhnâma we find only the name of the eldest 'Bahman', who after the death of Pâpak ruled in Pârs for some time. Of these four sons the two younger were thrown into prison by Artakhshîr, whilst the two elder, viz. Bahman and the one next to him, took to flight after Ardavân's death. According to the Shâhnâma they went to India, according to the Kârnâmak to the court of the king of Kâbûl. Other histories inform us that they sought the protection of their uncle in Arman who collected an army and sent it against Artakhshîr to restore the crown of Arash's family, but he did not succeed in the attempt. For the name of the place where the two princes went after having escaped from Artakhshîr, the Kârnâmak gives two variants, viz., 1) [Pahlavi] (§ 1) and 2) [Pahlavi] (§ 3). These words can be read 'Kâpul' or 'Kâwul' and 'Kâpulân' or 'Kâwulân' as well as 'Kâjar' and 'Kâjarân'. In Pers. کازران or کازرون (Gâzarân or Gâzarun = Kâzarun) is the name of a town in Shâpûr-Khureh, in the province of Pârs. But this does not suit the context here.

forgotten those who were your relatives[2] and whom this criminal, who *is* an enemy of God, killed in a cruel manner. (3) "You have given up all marks of love and regard for those poor brothers who are overwhelmed with distress, troubles, dangers and dread, and who live in disgrace and exile at Kâbul, and for those two unfortunate brothers who languish in chains in the prison of that traitor and who earnestly pray for the favour of death. (4) "You are in accord with that traitor and you have no sympathy or grief for them and us. (5) "Perish the man, who henceforth is unduly proud of any woman in this world.

(6) "Now what is essential to say is that if you have any love for us, you should concert measures for our release and should not forget to avenge the death of your father, relatives and kinsmen. And this poison which we have sent to you with our trusty servant you take from that man. (7) "And whenever you find an opportunity administer it to that rebel and traitor before dinner so that it may kill him instantly. And you then set at liberty those two captive brothers and we also shall return to our country,

---

2. [Pahlavi] (Zak-î-amat nafshman tûkhmakân), it is more appropriate to read this phrase as [Pahlavi] (Zak-î nafshman ham-tûkhmakân) or [Pahlavi] (Zak-î ham-tûkhmakân-î nafshman). The word [Pahlavi] seems to be misplaced by the copyist and 'م' in [Pahlavi] added by mistake. The same word [Pahlavi] (hamtûkhmakân) occurs below in § 6.

native place and position, and your soul will become worthy of paradise and your name will be immortalized, and other women in this world will by your virtuous deed become more illustrious and respected."

(8) The daughter of Ardavân, when she observed the epistle of that nature which was sent to her with the poison, considered that she ought to act accordingly and release her four unfortunate brothers from captivity.

(9) One day Artakhshîr returned home from the chase hungry and thirsty. (10) He repeated the Vâj (prayer before sitting down to dinner), when that woman mixed the poison with sugar and flour[3] and handed it to Artakhshîr and requested him to take that beverage[4] before other food as it was cooling and refreshing. (11) Artakhshîr received it and was going to drink it.

(12) It is said that the brilliant and victorious Fire Frenbag flew there in the shape of a red cock[5] and struck that flour with his wing and the cup with the entire

---

3. پیست (Pist) a beverage made of barley-flour, mixed with sugar; a kind of porridge. Vide Selections from the Shâhnâma p. 26 ll. 25, 26.

4. وکزد (Kazd), the correct reading of this word must be وکزگ (Kazg). The same word occurs in Mînôkhirad—Pursishn I § 156, where it seems to be used as a synonym of [Pahlavi] (the butter made in mid-spring) or for a beverage similar to 'Môtyôkzarem'. 'Môtyôk-zarem Roghan' is said to be prepared from milk. If the above word وکزگ be a synonym of 'Môtyôkzarem' or a beverage similar to it, it may be taken as equivalent to Pers. کشک (Kashk) *i. e.*, a condiment like cheese, made of butter-milk congealed and dried. This Pers. word کشک seems to be derived from Pahlavi وکزگ (Kazg).

5. [Pahlavi] (Kharûh=a cock) correctly the word should be written [Pahlavi] (Kharûs). In Persian too, as in Pahlavi, it is corrupted, and four different forms are met with, viz., خروس, خروج, خروه, and خرو. In Bundahishn, Chap. 14, the same word occurs as [Pahlavi],

flour fell from the hand of Artakhshîr to the ground. (13) when Artakhshîr and his wife beheld that incident they began to tremble. A cat and a dog, that were in that house, licked up that mixture and died instantly. (14) Artakhshîr understood that it was poison prepared to kill him.

(15) Artakhshîr at once summoned the high priest to his presence and asked, "O priest! what is your opinion of one who conspires to take the life of Kings and what should be done to that person." (16) The high priest replied: "May you be immortal and may you *always* attain to your desires! The person who conspires to take the life of his sovereign deserves the punishment of death and ought to be killed." (17) Artakhshîr directed him to take that wicked sorceress and irreligious, baseborn woman to the stable[6] and put her to death.

(18) The high priest, holding the hand of the woman, left the court. (19) She said *to the High Priest*: "To-day I have completed seven months of pregnancy: inform Artakhshîr of the fact. (20) For, although I deserve the punishment of death, does it follow that the child which I have in my womb should also be considered to be deserving of death"? (21) When the high priest heard these words

---

which Justi and West both translate by an 'eagle'; but its true meaning is, like that of the four Persian forms, a cock, as in ancient times every Zoroastrian had a cock in his house. In Vend. XVIII this bird is mentioned, by the name 'Parôdarsha meregha,' as help-giver to the pious Sraosha. The Pahlavi translation renders it [Pahlavi] (=خروس) *i. e.*, a cock. The duty of that bird is to awake people early in the morning that they may continue their religious exercises. The same Pargard also tells us that whosoever presents a holy man with this Parôdarsh murg (*i. e.*, a cock) receives the reward of his meritorious work.

6. [Pahlavi] (Asp-khûr) the place where horses take their food, *i. e.*, a stable. Properly written the word should be [Pahlavi] (asp-âkhûr). In ancient times culprits were sent to the stable to undergo the

he went back to Artakhshîr and said: "may you be immortal, *O King*! This woman is pregnant and should not be executed until she is delivered. (22) Because, although she deserves capital punishment, the child which is in her womb from the loins of your Majesty should not be considered as liable to such punishment and be killed with her." (23) Artakhshîr was wroth at the time and replied: "don't delay for an instant, but let her be killed."

(24) The high priest knew that Artakhshîr was highly incensed *at the time*, and would repent it afterwards. (25) He did not allow the woman to be killed, but conveyed her to his house and kept her in concealment. (26) He asked his wife to treat her with kindness and say nothing to any one about her.

CHAPTER XV.

[ARDAVÂN'S DAUGHTER GIVES BIRTH TO SHÂHPÛR AFTER SEVEN YEARS ARTAKHSHÎR IS INFORMED OF HIS BIRTH AND RECOGNIZES HIM.]

(1) When the time of delivery approached, she gave birth to a very noble son. (2) He was named Shâhpûr, and was brought up with care until he reached the age of seven years.

---

punishment inflicted by the order of the king or the Mobadân Mobad or the Dâvar *i. e.*, Judge. This custom is extant upto this day in Persia. The same word [illegible] can be read 'aspânvar' = Pers. اسپانبر (Aspânbar) which is the name of a town founded by Nôshîravân the just. This name 'Aspânbar' is mentioned in a passage in 'Andarj-î Khûsrô-i Kavâtân as follows :—

[illegible] ...... [illegible] ... ...

(3) One day Artakhshîr had gone to hunt. He urged his steed in pursuit of a wild she-ass, when the male ass came between her and Artakhshîr's sword, rescued the female and gave himself up to death. (4) Artakhshîr left the male and impelled his steed after the foal. (5) When the dam saw the rider turning his horse in pursuit of her foal she came up, rescued the foal and delivered herself up to death.

(6) When Artakhshîr beheld this incident, he checked his progress and was affected. He turned back his horse and said to himself: "woe be unto man! These quadrupeds, although they have no reason and are speechless and dumb, have so strong a love for one another that they are ready to lay down their lives for their mates and young ones"! (7) Then he remembered fully the case of the child which *his wife* had in her womb, and seated as he was on the back of his horse, he wept aloud. (8) And the generals, elders, nobles and ministers of state, who beheld such an occurrence, were amazed, and all *of them* went to the High Priest and asked him what could have happened to Artakhshîr that he was suddenly[1] struck with such weakness, pain and grief as to weep so bitterly. (9) The High Priest, the commander in chief of Persia, the commander of the cavalry, the chief secretary, the chief preceptor[2] and the noblemen went near Artakhshîr, prostrated themselves on the ground, made obeisance and said, "may your Majesty be

---

1. [illegible] (Pavan tag or tak) *i. e.*, at once, suddenly. In all the Mss. this word is written [illegible] which is corrected as above. The same phrase occurs as [illegible] with the same meaning in the Pahlavi translation of Vend. I § 30.

2. [illegible]—In the original Ms. this word is written [illegible]. The first of these two words can be read 'Yalân Yalpat' *i. e.*, 'hero of heroes', 'general of generals' or 'commander-in-chief'; the second word, if we take it as [illegible] is read 'Yal-andarzpat' and means 'chief of the advice-givers', 'chief of the counsellors', or the 'master of the warriors'. In other manuscripts also this word is similarly written.

immortal! Do not permit yourself so to indulge in grief, and do not afflict and pain your heart in such a manner. (10) If you are troubled by an affair which can be set right by the wit of man, let us know of it, so that we may lay before you our persons, lives, treasures, wealth, wives and children. And if it is a calamity which admits of no remedy, then do not throw yourself, your subjects and ourselves in grief and sorrow."

(11) Artakhshîr replied: "no calamity has befallen me now. But that sort of *attachment*, which I personally witnessed this day in the forest even in speechless and dumb beasts devoid of reason, has reminded me of that woman and the innocent child which was in its mother's womb, and I feel regret and remorse for their execution, especially because it is probable that the crime will lie heavy on my soul."

(12) When the High Priest observed that Artakhshîr repented that act, he fell prostrate on his face (13) and said: "May your Majesty be immortal! Order that you absolve me from the penalty due to criminals, murderers and those who disobey the King's commands." (14) Artakhshîr asked why he said so and what crime he had committed. (15) The high priest replied: "I have not put to death the woman and the child whom your Majesty ordered to be executed; and she has given birth to a son who is more beautiful and accomplished than other new-born babes and princes." (16) Artakhshîr exclaimed: "what do you say!" (17) The high priest replied: "may your Majesty be immortal, it is as I have said." (18) Artakhshîr directed that the mouth of the High Priest should be filled with red rubies and pearls and gems fit for princes.

---

by mistake in two different ways. In the Pahlavi translation of the Yasna I § 24, II § 20, III § 28, IV § 20, VI § 12, and VII § 20 of Dr. Spiegel's edition, we find the word written as [Pahlavi] (Magôyân-Yalpat) whilst in Dastur Dr. Jamaspjee's MS. J_2, a facsimile of which has been published by the Rev. Dr. Mills, the word is found written [Pahlavi] (Magôê-andarzpat.)

(19) Immediately a man came bringing in Shâhpûr. (20) When Artakhshîr beheld his own son, Shâhpûr, he fell prostrate on his face and poured out thanksgivings unto God, the Archangels, the kingly Glory and the Victorious King of Fires[3] and said: "no King or prince, who lived before the millenium of Sôshyôs, the Resurrection or the Tan-i-Pasîn, must have obtained what I have obtained, inasmuch as such a beautiful son has come back to me from amongst the dead." (21) On that very site he ordered the foundation of a city which is called Valkhash Shâhpûr[4] and established therein ten Atâsh Vahârâms, and sent immense wealth and riches to the temple of Adarân Shâh and ordered the continuance of many virtuous and religious acts.

(22) Afterwards Artakhshîr proceeded towards different parts of the country and fought many bloody battles with the principal chieftains of Persia. No sooner did he quell a disturbance in one part of the country than there arose insurrection and revolt in another part.

---

3. [Pahlavi] Âdarân-Shâh, *i. e.*, the holiest of all holy fires. In the Âtash Nyâish the three fires Âdar Frôbag, Âdar-Gûshasp and Âdar-Bûrzîn-Meher are considered to be supreme among all fires, as in the following sentence:—

[Pahlavi] (Vide Chap. I, notes 6-8).

4. [Pahlavi] (Valkhash, or Valâsh-Shâhpûhar), Valâsh (gard-i) Shâhpûr, in Persian named ولاشگرد (Valâshgard), which is situated between Hamadân and Kirmân Shâh. The Arabs call it بلاش or بلاشجرد. There is, moreover, a city four farsangs distant from Marv, called 'Balâsh' or 'Balâshjard' *i. e.*, Valâshgard. It might have been built formerly by 'Valkhash' (Vologeses), and repopulated by Artakhshîr and hence, very likely, the above name 'Valâsh or Valkhash Shâhpûhar' was given to it. Firdûsî in his Shâhnâma calls it جند شاپور (Jand-i Shâpûr).

CHAPTER XVI.

[ARTAKHSHÎR SENDS A MESSAGE TO KAID OF INDIA INQUIRING ABOUT THE RESULT OF HIS ENDEAVOURS FOR SOVEREIGN POWER AND THE REPLY OF KAID.]

(1) *Artakhshîr* became anxious regarding the fate of his immense treasures (*Kingdom*) lest providence might not have decreed that he should succeed in re-establishing an Empire in Persia. (2) He therefore resolved to consult the seers and wise men who were in the court of Kaid, the King of Kanûj.[1] (3) *He said to himself*: "If it be that it is not ordained by fate that I should be the emperor of Persia then I must with stout[2] heart remain content with my lot and must give up warfare and bloodshed and give myself relief from the troubles of the time."

(4) He despatched one of his confidential servants to Kaid of India to consult him as regards the measures to be taken to restore an absolute monarchy in Persia.

(5) When the envoy of Artakhshîr went before Kaid of India and the latter saw that nobleman, before that nobleman could utter a word, Kaid said: "the King of the Parsis

1. [Pahlavi] (Kanushkân), belonging to or inhabitant of Kanûj, Pers. کنوز or قنوج. [Pahlavi] [Pahlavi] a king of Kanuj of the name Kaed. If we take the word to be [Pahlavi] (kundâkân) it may be the Pers. کندا (kundâ) *i. e.*, a wise man, a philosopher. A Pâzend word similar to this and with the same meaning [Pahlavi] is found in 'Afrîn-î-myazd in the following sentence:— [Pahlavi], which should have been correctly written [Pahlavi]. To translate it 'Kaed, the king of Kanûj,' seems more appropriate.

2. [Pahlavi] (Bâlistân) *i. e.*, Great mind, great heart, generous heart—mind. This word is written [Pahlavi] in all the MSS. and is corrected here. Vide Dastur Dr. Peshotan's Dinkard vol. II. pp. 72, 73; and Ganje Shâyagân p. 6.

has sent you on this business that he wants to know whether *or not* he alone will attain to the absolute sovereignty of Persia. Now retrace your steps and depart and give him this reply from me, that this empire will be founded by one who is a descendant of two families, one yours (*i. e.*, Artakhshîr's) and the other that of Mehrak, son of Nûshzâd. It cannot be established in any other way." (6) The nobleman returned to the presence of Artakhshîr and communicated to him the opinion of Kaid of India, so that Artakhshîr became informed of it. (7) When Artakhshîr heard those words, he said: "may that day never come, on which one of the descendants of Mehrak, whose soul be in hell,[3] will obtain power in the kingdom of Persia! Because although Mehrak was of a noble family,[4] he was one of my persecutors and enemies, and his children, who are alive, are all enemies of my children and myself. If they attain to power and wish to avenge their father's death, they will prove harmful to my children." (8) Full of wrath and hatred Artakhshîr went to Mehrak's residence and ordered all the children of Mehrak to be put to death, and they were all killed. (9) *It so happened that* a daughter of Mehrak, who was three years old, was secretly taken out of the house by some villagers and given in charge of a peasant to be brought up and kept out of danger. The peasant did so and brought up the girl with care. (10) And after the lapse of several years when the girl grew up to be a woman, her stature, symmetry, features,[5] sprightliness, and also her strength and vigour were so well developed that she excelled all other women of that age in beauty.

3. [Pahlavi] (Vart-rûbân) soul suffering punishment, one whose soul is condemned to hell. [Pahlavi]=Av. [Avestan] or [Avestan]. The antonym of this word is in Av. [Avestan], [Avestan].

4. [Pahlavi] This word can be read in two different ways, 1) 'girân tûkhm'=of a noble family, and 2) 'Yalân tûkhm=of a warrior's family.

5. Vide Chap. 2, n. 2 and Chap. 17 §§ 15, 18.

CHAPTER XVII.

[SHÂHPÛR GOES A HUNTING, SEES THE DAUGHTER OF MEHRAK SON OF NÛSHZÂD AND MARRIES HER.]

(1.) As it had been decreed by Providence that Shâhpûr, son of Artakhshîr, should go to that city, one day he went out to hunt, and in pursuit of game proceeded with nine horsemen to the town in which that maiden lived. (2) It so happened that the maiden was sitting on the top of a well, drawing water from it and giving it to quadrupeds. (3) The peasant had gone out on some business. (4) When the maiden saw Shâhpûr and the horsemen, she rose and saluted them and said: "you have honoured this place in health, good spirits and safety! Be pleased to take a seat, this place is charming, the shade of trees is pleasant, and the day is hot: I will draw water so that you and your horses may drink." (5) Shâhpûr lost his temper owing to fatigue, hunger and thirst, and said: "Away with you, unclean strumpet! we cannot use the water you draw." (6) The damsel went away aggrieved and sat aside. (7) Shâhpûr ordered his followers to throw the bucket into the well and draw water so that they might drink after repeating the Vâj (grace) and give it to their horses. (8) The horsemen did so, and threw the bucket into the well: but the bucket being large and full of water, could not be drawn up by them. (9) The maiden was observing the scene from a distance. (10) When Shâhpûr saw that the horsemen could not draw up the bucket from the well, he grew angry and went himself to the top of the well, and reviling the horsemen, said: "shame and disgrace be upon you, since you have proved weaker and less skilful than a woman"! (11) He took the rope from the hands of the horsemen, and applying his force to it, drew up the bucket from the well. (12) The damsel was astonished at the strength, skill and vigour of Shâhpûr. (13) No sooner did she see this than to display her own vigour and skill and her qualification in feats of strength she drew up her bucket from the well; and running towards Shâhpûr she made obeisance, invoked blessings on him, and said, "may you be immortal, O Shâhpûr, son of Artakhshîr, the noblest of men!" (14) Shâhpûr smiled, and asked the maiden how she knew that he was Shâhpûr. (15) The maiden said: "I have heard from many persons that in Persia there is not a single cavalier who can equal Shâhpûr, the son of Artakhshîr, in strength, vigour, stature, growth, beauty and activity." (16) Shâhpûr said to the maiden, "speak the truth: whose offspring are you?" (17) The maiden replied, "I am the daughter of the peasant who lives in this town." (18) Shâhpûr said: "you do not tell the truth, because daughters of peasants have not the accomplishments, strength, beauty, and grace which you have: now speak nothing but the truth or I will not believe you". (19) The maiden said: "If you promise to spare my life I will tell you the truth." (20) Shâhpûr said: "*I promise you* protection; do not be afraid." (21) The maiden replied, "I am the daughter of Mehrak, son of Nûshzâd, and have been brought to this place on account of the fear of Artakhshîr. Of the seven children of Mehrak none but myself has survived." (22) Shâhpûr summoned the peasant before him, wedded the maiden and passed the night with her.

CHAPTER XVIII.

THE DAUGHTER OF MEHRAK, SON OF NÛSHZÂD, GIVES BIRTH TO HORMAZD, SON OF SHÂHPÛR.]

According to the decree of Fate[1] that very night the lady became pregnant with Hormazd, son of Shâhpûr. (2) Shâhpûr treated her with love and respect and she gave birth to Hormazd, son of Shâhpûr. (3) Shâhpûr kept Hormazd concealed from his father until he was seven years old.

1. This event was predicted by Kaed-i Hindi, the king of Kanûj. Vide Chap. 16 § 5.

(4.) One day Hormazd went to the play-ground with the sons of the courtiers of Artakhshîr and began to play at Chûgân. (5) Artakhshîr happened to be there with the High Priest, the Commander-in-Chief of the army, and many nobles and grandees and was observing the game. (6) Hormazd excelled those youths in horsemanship, and feats of strength. (7) It so happened that one of them struck the ball with his 'Chûgân,' and the ball fell by the side of Artakhshîr. (8) Artakhshîr was not aware of the occurrence: the boys stood embarrassed, and owing to the awe of Artakhshîr none ventured to go near him. (9) But Hormazd audaciously went towards him, took up the ball, struck it back boldly, and uttered a cry of delight. (10) Artakhshîr made inquiries of his courtiers as regards the parentage of the boy. (11) They replied, "may your Majesty be immortal, we do not know this boy." (12) Artakhshîr sent some one and called the boy near him, and asked him whose son he was. (13) Hormazd said that he was the son of Shâhpûr. (14) He at once despatched a person and summoned Shâhpûr and asked him whose son that boy was. (15) Shâhpûr solicited protection. (16) Artakhshîr smiled and promised him protection. (17) Shâhpûr replied, "may your Majesty be immortal! He is my son, I had kept him for so many years concealed from you." (18) Artakhshîr said: "You have acted improperly. Why did you conceal such a beautiful child from me for seven years?" (19) He caressed Hormazd, presented him with many rich gifts and garments, and offered thanks to God. (20) He said: "This event has happened exactly as Kaid of India had predicted."

(21.) Subsequently when Hormazd ascended the throne, he succeeded in bringing the whole of Persia under his absolute control, and subdued the chiefs of the different provinces. (22) He exacted tribute and revenue from Rûm and India and made the kingdom of Persia very rich, famous and illustrious. The Kaisar of Rûm, the Kings of the Hindus

of Tâb[2] and Kâbul, the Khâkân of the Turks, and the rulers of other countries repaired to his court with offerings and felicitations.

COLOPHON.

(1) Completed with congratulations and pleasure and joy. (2) May the blessings of God be on the souls of the Emperor Artakhshîr, son of Pâpak, the Emperor Shâhpûr, son of Artakhshîr, and the Emperor Hormazd, son of Shâhpûr. (3) So be it! So mote it be!

(4) May the blessings of God be on the soul of Rustam son of Mehr-Avân, who has written this copy! So may it be!

(6) In the year of Yazdgard one thousand and fifty four (this book was written). May it be lucky. Amen! *

---

2. [Pahlavi] (Tâb) is the name of a city near Balkh or Bactria, which is known in history as 'Tâb' or 'Tabi' (Tabæ). Or perhaps it is the ancient city in Khurâsân which was known as زاوه (Zâva). Again the above word [Pahlavi] is written [Pahlavi] in one MS. and [Pahlavi] in another. If we read [Pahlavi] as 'Kahî' we find in Pers. کهی, کهیج, or کیج (Kahî, Kahîj or Kîj) the name of a fort near Makrân in Sistân. If we take 'Kahî' as the right reading the sentence may be thus translated:—"The Indian Kings of Kahî or Kahîj and Kâbul......"

* This last § 6 is found only in EK, EN. 1054 A. Y. is the year in which these were copied from MK or a copy of MK.

APPENDIX A.

(1.) * Then he ascended the throne of Ardavân and administered justice to all; He summoned in his presence the high and low officers of the army and the High priest, and addressed them thus: "In this illustrious kingdom which God has conferred on me I wish to be virtuous and just in all my acts, to restore the pure, holy Mazdayasnian religion, to protect the inhabitants of the world as if they were my children and to offer thanksgivings unto the Almighty Creator and Preserver, who has created all things, and made me king over the seven regions of the world and bestowed on me his gifts according to my deserts. (2) "And if you are pleased, be loyal and faithful to me, and I will be solicitous for your happiness and give justice even-handed. I will levy from you a tax equal to one-tenth† of your income, and from the revenue that is so raised organize an army for the protection of all my subjects. And I will levy a duty of six per cent on all sorts of oil. And all this I will do with an eye to justice and I will not buy or sell like traders, and will offer thanks unto God that he has conferred this kingdom upon me; and I will perform good actions and abstain from all evil thoughts, words and deeds so that I may rejoice in happiness and be virtuous, victorious and successful."

May the soul of the emperor Artakhshîr who has addressed these words of wisdom be blessed! Finis.

---

* An account, similar to the one in this Appendix is given in the Shâhnâma under the following heading:—"Dâstân-i Khiradmandî-i Ardashîr va Kârnâma-i û dar bâr-i bandûbast-i ryâsat."

† The levy of tithes has been a custom of very ancient date. The Muhammadans have continued the same custom after the overthrow of the Zoroastrian monarchy. Cf. Sa'di:—

چو دشمن خر روستائی برد   ملک باج و ده یک چرا میخورد

દીબાચો.

પ્રકરણ ૧લું.

"કારનામા"ની બાબતમાં.

પુરાતન ઇરાન દેશના સાસાની તબક્કાનો યાને બીજી મોટી પાર્સી પાદશાહાતનો પાયો નાખનાર મહાન પાદશાહ અર્દશીર બાબકાનનો જેટલો હેવાલ પેહલવી અને બીજાં પુરાણાં પુસ્તકોમાંથી મળે છે તેટલો બીજા કોઇ પાદશાહનો મળતો નથી. ઇસ્વી સનની ત્રીજી સદીની શરૂઆતમાં ઇરાનનું મોટું રાજ્ય સ્થાપનાર એ નામચીન પાદશાહે પાનશોથી છશો વરસોની લાંબી મુદત પછી પાર્સી નામ અને કોમને એક વાર ફરીને જીવતું અને જાગતું કીધું હતું તથા પવિત્ર જરતોસ્તી મજહબને સદાના અંધકારમાં ગૂમ થઇ જતો બચાવી લેવાની અને નેકી તથા નીતિની તેજસ્વી રોશનીમાં પાછો પ્રકાશિત કરવાની બનતી કોશેશ કીધી હતી. જેમ હખામની તબક્કાની પહેલી પાર્સી શહેનશાહાતનો પાયો નાખી પાર્સી કીર્તિને સુધારનાર અને ઇસ્વી સનની પૂર્વે છઠી સદીના તે જમાનામાં આખા એશિયાખંડમાં તેમજ યુરોપ અને આફ્રિકાના થોડા થોડા ભાગો ખાતે પોતાનાં રાજ્યની ધજા ઉડતી કરનાર મહાત્મા કાઇરસ અથવા કુરશ પાદશાહ પ્રખ્યાત થયો છે, તેમ તેની પછી આઠશો વરસે તેવીજ જાહોજલાલી ભરેલી પાર્સી પાદશાહાતને રોનક આપનાર અને તે જમાનાની દુનિયામાં પાર્સી બળ અને અમલનો ધાક પાંથરનાર અર્દશીર બાબકાન હતો. એ નામદાર પાદશાહે પોતાની કોમને અને પોતાના પાક મજહબને અર્ધા જુદદીન બની ગયલા અને અર્ધા તુરાની ગણાતા પાર્થ્યન અથવા અસ્કાન્યન લોકોના અમલના જુલમાતમાંથી છોડવીને તેમને સ્વતંત્ર કીધાં હતાં, અને તે એકજ કામ એટલું બધું મહાભારત હતું, દેશની સેવા બજાવનાર એક ખરા પેહલવાનને છાજતું તે એક એવું પરાક્રમ હતું, કે જેને થકી આજ નજદીક બે હજાર

વરસો થયાં તોપણ અર્દશીર બાબકાનનું નામ પાર્સી કોમમાં સદા તાજુ અને યાદગાર રહી ગયું છે. તેનાં એ કામને થકી—તેણે દેશ અને દીનની બજાવેલી એ મોટી સેવાને થકી—આજનાં આપણાં ભણતરમાં તેનું નામ દરેક જરતોસ્તી મકાનમાં, આફ્રીનગાનની દરેક ક્રિયાવેળા, માન અને ચાહસાથ યાદ કરવામાં આવે છે અને તેનાં અશો ફરોહરની મદદ ચાહાવામાં આવે છે.[૧]

એવા નામચીન પાદશાહની કારકિર્દી મહાભારત હતી, અને તેથી એક તરફથી જગપ્રસિધ્ધ શાયર ફિર્દૌસી તુસીનાં શાહનામામાં અર્દશીરનાં લડાયક કામો અને ફતેહો અને પરાક્રમોનાં બયાનો કરેલાં છે, ત્યારે બીજી તરફથી પેહલવી પુસ્તકોમાં તમની સહેજ નોંધ લીધેલી છે. પણ આ પેહલવી પુસ્તકોમાંનું એક જોકે કદે નાનું છે તોપણ તે તમામ અર્દશીરની કારકિર્દીની થોડી થોડી તફસીલથીજ ભરેલું છે. તે "**કારનામ એ અર્તક્ષીરે પાપકાન**" એ નામે ઓળખય છે, અને તેજ પેહલવી પુસ્તક ઉપરથી આ અમારાં હાલનાં પુસ્તકે જન્મ લીધો છે. પણ એ બાબતના સંબંધમાં એક વાત જાણવાજોગ છે અને તે એ કે જે કારનામું અથવા "કારકીર્દીનું બયાન" આ પુસ્તકમાં અમે ઉતારી લીધું છે તેમાં એ નામવર શેહનશાહનાં સર્વ કામોનું જેમ વર્ણન કરેલું નથી તેમ તે કંઇ તેનાં વૃત્તાંતનું અસલ પુસ્તક પણ નથી. હાલ "કારનામા"નાં નામથી જે પેહલવી પુસ્તક આપણીકને મોજુદ છે તે લડાઇના બનાવો વગેરે કેટલીક બાબતોમાં નાકેસ અને અશુધ્ધ છે; અધુરૂં અને ખાંમી ભરેલું છે, એમ કબૂલ કરવાની અમારી ફરજ છે. પણ તે તેવું છે તેનો ખાસ સબબ એ છે કે આ પુસ્તક અસલ કારનામું પોતે નથી, પણ અસલ પુસ્તક ઉપરથી ઉપજાવી કહાડેલો તેમાંની મુખ્ય બાબતોનો માત્ર સારાંશ છે. આમ કાંઈ અમે પોતેજ કહેતા નથી; અમારી આગમજ ડૉ૦ હાઉગ જેવા વિદ્વાનોબી એમજ કહી ગયા છે; અને એમ કહેવાનો મજબૂત આધાર પણ છે તે એ કે આ હાલ હૈયાત રહેલાં "કારનામા"માં શરૂઆતમાંજ એક વાક્ય લખેલો છે, જે ઉપરથી ખુલ્લું સાબેત થાય છે કે અસલમાં અર્દશીર બાબકાનની કારકિર્દીનું નામુ તો કોઈ બીજુંજ હતું, અને તે ઉપરથી આ પુસ્તક ઉતારો કરેલું—અથવા બરાબર બોલિયે તો સંક્ષિપ્ત કરેલું--છે. હાલનાં મોજુદ પેહલવી કારનામાની શરૂઆતમાં તેનો લખનાર આ મુજબનો વાક્ય લખે છે:—"અર્તક્ષીરે પાપકાનનાં કારનામકમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે." અને આમ જણાવીને તે પોતાનું બયાન શરૂ કરે છે. એ ઉપરથી શું સિધ્ધ થાય છે? એટલુંજ કે "અર્તક્ષીરે પાપકાનનું કારનામક" તે આ નહિ પણ કોઈ બીજુંજ હતું, અને તેમાંથી લખનારે "આ પ્રમાણે" નો ઉતારો કીધો હતો.[૧] વળી આ મોજુદ પેહલવી પુસ્તકની ભાષા બીજાં પેહલવી પુસ્તકો જેવી મુશ્કેલ નહિ પણ સહેલ છે; એમાં અર્દશીરનાં કામો બહુ ટુંકમાં ઉતારી લીધાં છે; એમાં મુખ્ય નેમ નેકીની ફતેહ અને બદીની શિકસ્ત દેખાડવાની રાખી છે; એમાં જેમ ભાષાની રંગીનતા ઉપર તેમજ લડાઈઓની લંબાણ વિગતો ઉપર બહુજ થોડું ધ્યાન આપ્યું છે:—આ અને એવાંજ બીજાં કારણો ઉપરથી અમને એમ લાગે છે કે અર્દશીર પછીના પાછલા જમાનાઓમાં બાળકોને તાલીમ આપવા માટે આવું એક સંક્ષિપ્ત પુસ્તક બનાવવાની જરૂર જણાઇ હોય, અને તેથી આ નાનું કારનામુ લખાયું હોય.

આ નાનાં પુસ્તકમાં સઘળા મળીને ૫૬૦૦ પેહલવી શબ્દો છે, અને એટલા શબ્દોમાં અર્દશીર, તેના બેટા શાહપુર અને નબીરા હોરમજદ (જેઓ પાછલથી પાદશાહી તખ્ત ઉપર બિરાજ્યા હતા)ની નસલ, શાહજાદા સાસાનની ગરીબ હાલત, પાર્સનો પાદશાહ બાબક, તેનો ઈરાનના પાદશાહ અર્દવાન સાથનો સંબંધ. અર્દશીર ઉપર અર્દવાનના મેહેલમાં ગુજરેલી આફત, શાહજાદી ગુલનાર સાથની તેની નાસભાગ, તેને મળેલી ગેબી મદદ, અર્દવાન અને તેના બેટાઓનો પરાજય, અર્દશીરનું ઇરાનનો શેહેનશાહ થવું, નાના હાકમો સાથની તેની લડાઈઓ, બુતપરસ્તી સામેની તેની લડત, તેની રાણી (અર્દવાનની બેટી) એ તેને આપેલાં જેહેરની કહાણી અને તેનું પરિણામ, શાહજાદા શાપુર તેમજ શાહજાદા હોરમજદ સાથ પાદશાહનો અજાયબ સંજોગે થયલી ભેટો, એ સઘળું આ નાનકડાં પુસ્તકમાં ટુકમાં સમાવ્યું છે, જે પછી તેનું શેવટ આવે છે.

---

૧ [illegible] (આફ્રીંગાન તથા ધૂપ નારંગ.)
[illegible] (આફ્રીને રપીથ્વન.)

૧ "અંજુમન આરાએ"માં જણાવે છે કે અર્દશીરે "કારસ્તાન" નામની એક કેતાબ બનાવી હતી, કે જેને "કારનામું" કરીને પણ કહેતા હતા. શું એજ પુસ્તક અસલનું આજે ગૂમ થયલું મોટું કારનામું હશે? "નામે ખુસ્રવાન"માં પણ લખે છે કે તેણે "કારનામુ" બનાવ્યું હતું, અને તે કરતાં વધારે મોટી કેતાબ "કારસ્તાન" નામની હતી.

હવે શાહનામાના વાંચનારાઓને અર્દશીર બાબકાનની આટલી વિગતો અલબત ઘણી અધુરી લાગશે, કેમકે એ નામચીન અનોશેહ રવાન પાદશાહનાં બીજાં ઘણાં કામોની નોંધ ઉપલા ગ્રંથમાં દાખલ થવા પામી નથી એ ખરૂં છે. હવે ફિર્દુસીએ પોતાનો હેવાલ વિગતવાર લખ્યો છે તે માટે તેને કાંઈ આધાર હોવો જોઇયે. ખરી વાત છે કે તેણે "બાસ્તાન નામુ"[૧] એ નામના ગ્રંથની મોટી મદદ લીધી હતી, કે જેમાં ઇરાન સરજમીનના પાદશાહોનું બયાન ભેગું કરેલું હતું એવી હકીકત આજ સુધી જાહેર છે. પણ એ પુસ્તક ઉપરાંત અગર જો ફિર્દુસીના જોવામાં અર્દશીર બાબકાનનાં મોટાઈ ભરેલાં કામોનું વિગતવાર બયાન કરનાર અસલ "કારનામુ" આવ્યું હોય તો તે બનવા જોગ છે. તે વગર પોતે લખ્યું છે તેવું સહી બયાન ફિર્દુસી લખવાને કદી શક્તિવાન થઈ શકે નહિ. તેનું બયાન એટલામાટે સહી દીસેછે કે અર્દશીર બાબે જે હકીકતો રૂમી અને અર્માની ગ્રંથકારો આપી ગયાછે તે સાથ ફિર્દુસીએ આપેલો હેવાલ ઘણી રીતે મળતો આવે છે. આ બિના સિધ્ધ કરી આપે છે કે અસલ કારનામું મોજુદ નાના ગ્રંથ કરતાં ઘણું મોટું હોવુંજ જોઇએ, અને તે ઉપરથીજ ટુકમાં સાર ખેંચીને એ કારનામું પાછલા વખ્તમાં બનાવવામાં આવેલું હતું. જે વિદ્યાર્થીઓ અને ફાર્સી ભણેલા સાહેબોને અર્દશીરની કારકિર્દીનું વિગતવાર બયાન વાંચવાનો શોક હોય તેમને થકી આ પુસ્તકની શેવટે અમે ફિર્દુસીએ અર્દશીર બાબે આપેલું તમામ બયાન ઉતારી લીધું છે, કે જેમાં આવેલા બનાવો સાથ અસલ પેહલવી લખાણમાંની વાતોની સરખામણી કરી શકાશે.

આ નાનું કારનામુ પેહલવી ભાષામાં ક્યારે લખાયું તે નકી કરવું મુશ્કેલ છે. પણ એટલું તો નકી ઠરે છે કે અસલ મોટાં કારનામા ઉપરથીજ જ્યારે એને ઉપજાવી કહાડેલું છે ત્યારે તે પછી કેટલીએક મુદ્દતે તે રચાવું જોઈયે. હવે કારનામામાં પાદશાહ અર્દશીરના નબીરા હોરમજદ સુધીનું બયાન આવેલું છે ત્યારે અસલ પુસ્તક જલદીમાં જલદી અર્દશીરના જમાના પછી બનેલું હોવું જોઈયે, માટે નાનું કારનામુ તે પછી ઘણે વરસે લખાયલું હોવું જોઈયે. તોપણ આ નાનું પુસ્તક પેહલવી ભાષા

---

૧ તવારીખ સંબંધી આપણા દેહકાનોના પુરાણાં લખાણોને, 'બાસ્તાન નામેં' ઉપરાંત 'નામએ ખુસ્રવાન' તથા 'ખુદાઇનામે' કરીનેબી કેહવામાં આવેલાં છે.

લખવા પઢવાનો ઇરાનમાં રેવાજ હતો તેજ મુદ્દતમાં બનેલું હોવું જોઈયે. અને જ્યારે તેના ઉપરથી યુનાની અને અર્માની લખનારાઓ અર્દશીરની કેટલીક બાબતો ઇસ્વી સનની આઠમી સદીમાં લખી ગયલા કહેવાય છે, ત્યારે એ મુદ્દતની આગમજ આ કારનામુ બનવું જોઈયે, એટલુંજ નહિ પણ યજદેજર્દ શહેરિયારના જમાનાની આગમજ તે હસ્તીમાં આવી ચુકેલું હોવું જોઇયે. ખરેખરા મહાન પાદશાહ નોશેરવાનનો જમાનો ઇરાનમાં "સોનેરી જમાનો" હતો કે જે વખ્તે આ આદેલ પાદશાહની દરબાર દેશ પ્રદેશના ઓલમાઓ અને પંડિતોથી ભરાઇ જતી હતી, જેમની જોડે તે પોતે અને તેના વજીરો અને દાના દસ્તુરો ફિલસુફીની અને એલમની તકરારમાં મશગુલ થતા હતા; કે જે જમાનામાં સંખ્યાબંધ પેહલવી પુસ્તકોના યુનાની અને સંસ્કૃત અને બીજી ભાષાઓમાં તરજુમા થયા હતા, તેમજ યુનાની અને સંસ્કૃત વગેરે પુસ્તકોના તરજુમાઓ પેહલવી ભાષામાં થયા હતા. એટલા માટે અમને લાગેછે કે તે અદલ ઇનસાફી બુજર્ગવાર શેહનશાહ નોશીરવાનના અમલને દરમ્યાન આ નાનાં કારનામાની ઉત્પત્તિ મોટાં ઉપરથી થઇ હશે, અને તે વેળા દેશમાં પાદશાહે ઠેકાણે ઠેકાણે નિશાળો સ્થાપી હતી અને બાળકોને તાલીમ આપવાની તાકીદ ફરમાવી હતી, માટે તેવી તાલીમને થકી આ નાનું કારનામુ જન્મ લેવા પામ્યું હશે.

હવે આ પુસ્તકના સંબંધમાં અમને એક બાબત જણાવવાની રહી છે, અને તે તેની જે પુરાણી નકલ ઉપરથી અમે ઉતારો કીધો છે તે વિષે છે. કારનામાની કેટલીક નકલો થયલી છે, પણ તે સઘલી એકસરખી નથી. કેટલીક અધુરી અને ખામી ભરેલી છે, એટલા માટે તે નાકેસ અને ઓછા વજનને લાયકની છે. તેવી નકલો ઉપર અમે આધાર બાંધવાનું વાજબીની રાહે દરૂસ્ત ધાર્યું નથી. અમે એ બાબતમાં ઘણી સંભાળ લીધી છે, અને વિદ્યાર્થિઓના હાથમાં એક ખરેખરો સહી લેખ (Text) મૂકવાની નેમથી અમે પુરાણીમાં પુરાણી નકલની શોધ ચલાવી છે, અને તે મેળવવામાં ફતેહ પામ્યા છિયે. આ ઠેકાણે વગર હરકતે કહી શકાશે કે જે પુરાણી નકલ ઉપરથી અમે અમારો લેખ લીધો છે તેવી નકલ એકથી વધારે છેજ નહિ, અને તે ઉપરથી આજ સુધી કોઇપણ પુસ્તકમાં ઉતારો થયોજ નથી. અમારી પોતાની કનેની નકલ ઉપર અમને વિશ્વાસ નહિ આવ્યાથી બીજી થોડીક નકલોની અમે મદદ લીધી, પણ તેઓમાં ફેરફાર જણાયાથી દસ્તુરજી સાહેબ ડાકટર જામાસ્પજી મીનોચેહેરજી જામાસ્પ-

આસાના કનેની નકલ અમે અમારી મદદમાં લીધી. જે બહુ પુરાણી નકલ વિષે અમે ઉપર ઇશારો કીધો છે તે એજ દસ્તુર જામાસ્પજી વાળી નકલ છે, કે જેને અમે અમારા આ પુસ્તકમાં સરખામણી કરતી વેળા એમ. કે. (MK) ને નામે ઓળખી છે. એ જુની નકલ ઉતારનારે પોતે લખેલાં બીજાં પુસ્તકોની સેવટે જે Colophon આપયા છે તેમાં પોતાનું નામ નિશાન અને નકલ કરવાનું ઠામ ઠેકાણું તથા વરસ આપ્યાં છે, તેમાં આ નકલ કરનારનો સને યજદજરદી ૬૯૧ જોવામાં આવે છે.[૧]

આ ઉપરથી જણાશે કે **દસ્તુર જામાસ્પજીવાલી નકલ છેક ૬૯૧ યજદેજર્દી** એટલે આજે **બરાબર ૫૭૬ વરસની જુની છે,** કે જેવી જુની બીજી એક પણ નકલ ગણાતી નથી. પોણીછશો વરસોની વાત ઉપર આ નકલ કરનાર મહેર–આબાન કેખુસરો નકલ લેનાર દાખલ જાણીતો છે. તેણે ઈજશ્ને તથા વંદીદાદની સૌથી જુની નકલોના પણ એજ મિસાલે ઉતારા કરેલા છે અને તેની કરેલી એ નકલો હાલ યુરોપમાં મોજુદ છે.

હવે દસ્તુર જામાસ્પજીવાળી ઉપલી પુરાણી નકલ આજ નજદીક છશો વરસની હોવાથી તે કેટલેક ઠેકાણેથી ખવાઈ ગઈ છે, અને તેથી ચોકસ ભાગો ઉકલાવી શકાતા નથી ત્યારે થોડાક શબ્દો તો સદંતર ખવાઇ ગયા છે. પણ આ ખામી સુધારવાને પણ અમે શકિતવાન થયા છિયે. દસ્તુરજી સાહેબની ઉપલી જુની નકલ ઉપરથી આજે ૧૩૦ વરસોની વાત ઉપર એક નવી નકલ ઉતારી લેવામાં આવેલી છે, જેમાં ઉપલા ખવાઈ ગયલા શબ્દો જળવાઇ રહેલા છે, અને તેથી એ નવી નકલ અમને મદદમાં લેવી પડી છે, કે જેને અસલ સાથ સરખાવી જોતાં તે દરેક રીતે જુની નકલને મળતી આવે છે. આ જુની નકલમાં અર્દશીર બાબ–કાનના કારનામા ઉપરાંત "યાદગારે જરીરાન", "ઈરાનનાં શેહેરો", "સીસ્તાન શેહેરની અજાયબી", "ખુસરોએ કવાતાન", "મજદયસ્નાનોને શિખામણ", "અંદર્જે ખુસરૂ કવાતાન", "આદર ફરોબગ ફરોખજાદ અને બખ્ત આફરીદનું કહેલું લખાણ" દાખલ કરેલું છે.

આવી એક સર્વથી જુની ગણાતી નકલ ઉપરથી અમે આ પુસ્તકમાં અમારો લેખ લીધો છે, અને તેથી તે વિદ્યાર્થીઓને માટે બીજાઓ કરતાં વધારે સહી અને ખાતરી ભરેલો ગણાવો જોઈયે.

૧. એ ધણીનાં લખાંણોમાંથી મલતા કોલોફોનો વીશે આ દીબાચાની સેવટે જુવો.

પ્રકરણ ૨જું

અર્દશીર બાબકાનની કારકિર્દીની ટુક નોધ.

શેહેનશાહ અર્દશીરની તવારીખ ઘણીજ રસીલી અને તેના મહાકર્મો માટે જાણવા જોગ છે. તેણે ઈરાન સરજમીન ઉપર પાર્સનાં એક નાનકડાં રાજ્ય ઉપરથી એક મોટી શહેનશાહત સ્થાપીને ઇસ્વી સને ૨૨૬થી ૨૪૦ સુધી જાહોજલાલી ભરેલો અમલ ચલાવ્યો હતો. તે બાબે અર્દશીરનાં પેહલવી કારનામામાં પુરતી વિગતો નથી, માટે આ ઠેકાણે તે વિગતોનો ટુક સાર નોધીશું.

અર્દશીર સાસાની વંશનો સ્થાપનાર હતો, અને એ ખાનદાની નામ તેના બાપ સાસાનનાં નામ ઉપરથી પડયું છે. આ સાસાનને માટે ઉગમણ તરફના લખનારાઓ એક આવાજે કહી ગયા છે કે તે એક કેયાની શાહજાદો હતો. ફિર્દુસી અને બીજા મહમદિયાન લખનારાઓ મુજબ તે નામીચા કેયાની પાદશાહ ગુસ્તાસ્પથી ઉતરેલો હતો. પણ અહીં ફિર્દુસી એકવાર ભૂલ્યો છે. ખુદ કારનામામાં જણાવ્યા મુજબ સાસાન દારાએ દારાનાં તોખમથી ઉતરેલો હતો. આ દારાએ દારા તે કોણ? તે કોઈજ નહિ પણ યુનાની સેકંદર (Alexander the Great) ના હાથ ઉપર શિકસ્ત પામી પોતાના વજીરોના હાથ ઉપર માર્યો ગયલો હખામની તબક્કાની પહેલી પાર્સી પાદશાહતનો છેલો કમનસીબ પાદશાહ હતો. એ બનાવ ઈ. પુ. ૩૩૦ માં બન્યો હતો. એ પાદશાહને તેમજ તેની આગમજ છેક અર્દશીર દરાજદસ્ત (Artaxerxes Longimanus) સુધીના એજ વંશના તમામ પાદશાહોને આજ પોણાશો વરસોની આગમજ થઇ ગયલા સઘળા તવારીખનવેશો કેયાની વંશનાજ ગણી ગયા છે, અને ફિર્દુસીએ પહેલવહેલી કરેલી એ ભૂલ ઉપરથી સઘલા તેની પછીના લખનારાઓ ભૂલાવો ખાઈ ગયા છે. પણ આજે ખિલ્લારોકી તખ્તીઓનાં ઉકળાણ પછી ખુલ્લું થયું છે કે હખામની વંશની પાદશાહત કેયાની વંશની પાદશાહતથી તદન અળગી હતી, અને બંને વંશો વચ્ચે સેંકડો વરસો વીતી ગયાં હતાં.

ઘણીખરી પેહલવી કેતાબોમાં અર્દશીરને સાસાનને બદલે ખુદ બાબકના પોતાના બેટા તરીકે ઓળખાવ્યો છે. એનું કારણ એમ હોવું જોઇયે કે બાબકને પેટે બેટાનું ફર્જંદ નહિ હોવાથી તેણે પોતાના આ નબીરાને

પોતાના તખ્તનો વારેસ પસંદ કીધો હતો. બાબકે પડાવેલા સિક્કાઓમાં પણ અર્દશીરને તેનો બેટોજ લખ્યો છે તેનું કારણ પણ એજ હોવું જોઇયે. અગરજો એમ નહિ હોય તો કારનામા અને શાહનામામાં સાસાનની બિના લખી છે તે ગલત ઠરે. બાબકની જે બેટી સાથ સાસાનની શાદી થઈ હતી તેણીનું નામ "સારેસ્તાને ચેહારચમન" મુજબ ચેહેરઆફરીદ હતું. ઈસ્તખર તે વેળા બાબકનાં રાજ્યનું પાયતખ્ત હતું અને ત્યાંજ અર્દશીરનો જન્મ થયો હતો.

હવે અર્દશીરના બાપ સાસાનને હખામની તબક્કાના સૌથી છેલા પાદશાહ દારાએ દારાનાં વંશથી ઉતરેલો ગણિયે તોબી તેની જે વંશાવળી મહમદ્દિયાન ગ્રંથકારો આપણને આપી જાય છે તે બહુજ અધુરી છે. ફિર્દુસી, અલબિરૂની, મસઉદી વગેરે મુજબ શાહજાદો સાસાન ગુસ્તાસ્પની દશમી પહેડીએ જન્મ્યો હતો. પણ ગુસ્તાસ્પનો જમાનો તે અશો પેગામ્બર સાહેબ હજરત જરતોસ્તનો જમાનો હતો, અને એ બેઉ પવિત્ર પાદશાહ અને પેગામ્બર ઇસ્વી પૂર્વે ઘણી સદીઓ આગમજ હૈયાતી ભોગવી ગયા હતા, (ડા૦ હાઉગ મુજબ ઇ. પૂ. ૨૪૫૮ વરસો ઉપર) અને સાસાનનો જમાનો ઇસ્વી સન પછી ત્રીજી સદીની શરૂઆતનો હતો; માટે આ સેંકડો બલકે હજારો વરસોની મુદત માત્ર દશ પેહેડીનીજ હૈયાતીની મુદત માની શકાય નહિ.

બીજા હાથ ઉપર બુન્દેહેશ્ન નામની પેહલવી કેતાબમાં આપેલી અર્દશીરની વંશાવળી પણ એવીજ બિનભરૂસેદાર છે. તેમાંબી અર્દશીરને ગુસ્તાસ્પના વંશથી નવમી પેહેડીએ ઉતરેલો જણાવ્યો છે. એજ રીતે વળી કારનામામાં અર્દશીરના બાપ સાસાનને દારા ઈબ્ન દારાબથી ઉતરેલો જણાવ્યો છે ત્યાંથી ગણતાં પણ અર્દશીર સુધી દશબાર પેહેડી જેટલીજ મુદત વીતેલી લાગતી નથી, કેમકે એ બંને વચે સાડી પાનશો વરસોની લાંબી મુદતનો ગાળો પડે છે, અને તેટલી મુદતમાં માત્ર દશબાર પેહેડીજ થઈ જાય એ કેવળ અસંભવિત છે. અમને લાગે છે કે દારાથી અર્દશીર સુધી ગણતાં ઓછાંમાં ઓછી ૧૭ સતર પેહેડી થવી જોઇયે.

ગમે તેમ હોય પણ અર્દશીર અસલ જે વડવાથી ઉતરેલો હતો તેનું નામ પણ સાસાન હતું, અને તેથી તેના વંશને "સાસાની" કહે છે. તેનો બાપ નાચાર હાલતમાં પાર્સમાં ત્યાંના અમીર અથવા નાના ખંડિયા રાજા બાબકની નોકરીમાં રહેલો હતો. ઇરાનમાં તે વેળા અર્દવાન નામે

પાદશાહનો અમલ હતો, કે જે અસ્કાની અથવા પાર્થ્યન વંશનો છેલો પાદશાહ હતો. તે ચોથા અર્દવાન (Artabanus IV.)ને નામે તવારીખમાં ઓળખાઇ ગયો છે. તેનો અમલ પ્રથમ ઇરાનના પૂર્વ ભાગમાં ચાલતો હતો, કેમકે તેના બાપનાં મરણ પછી તેના ભાઈ વલખશ (Vologeses) સાથ તેને વાંધો પડયાથી બંને ભાઈઓએ બાપિકો મુલક જેટલો જેના હાથમાં આવ્યો તેટલો પચાવી બેઠા હતા. તેઓના કબજા માંહેલાં પ્રાંતો ખાતે ખંડિયા રાજાઓ હાકમી ચલાવતા હતા, અને તેઓમાંનો એક પાર્સનો રાજા બાબક હતો, કે જે અર્દવાનને ખંડણી આપતો હતો.

હવે કારનામા ઉપરથી એવું જણાય છે કે અર્દશીર બાબકની બેટીનો બેટો હતો. સઘળા ફાર્સી ગ્રંથકારો પણ એમજ જણાવી ગયા છે. પણ કોઈબી ફાર્સી કે ખુદ પેહલવી પુસ્તકમાં એવું જણાવેલું અમારા જોવામાં આવતું નથી કે અર્દશીરે પોતાના મમાવા બાબકની હૈયાતીમાં તેની જોડેજ પાર્સમાં હકુમત ચલાવી હોય. શાહજાદો સાસાન પોતાના સસરાની હૈયાતીમાંજ મરણ પામેલો જણાય છે, અને બાબકને પેટે બેટાનું ફર્જંદ નહિ હોવાથી તેણે અર્દશીરને પોતાનો બેટો અથવા તખ્તનો વારેસ ઠરાવ્યો હતો એ વાત ખરી; પણ પોતાના મમાવા સાથે તેણે રાજ્યનો અમલ પણ ચલાવેલો કોઈ પણ તવારીખ કે લખાણમાં જણાવેલું નથી. તોપણ એ બિના ખરી દીસે છે. જે કંઈ ઇતિહાસમાં લખેલું નથી તે સિક્કાઓમાં કોતરેલું મળે છે. નામીચા જર્મન વિદ્વાન ડાકટર મોર્ડટમાને સાસાની ટોળાને લગતા પેહલવી સિક્કાઓ સંબંધી એક કીમતી પુસ્તક થોડાંક વરસો ઉપર પ્રગટ કીધું છે તેમાં તેણે ૪૩ સિક્કાઓ અર્દશીરનાં રાજ્યની આખેરી સુધીના જણાવ્યા છે. આ ૪૩ માંના ૪૧ અર્દશીરે ઈરાનની શેહનશાહત સ્થાપીને પોતે તેનો એકલો માલેક થયા પછીના પડાવેલા છે; પણ તેમની આગમજ બાકીના બે સિક્કા પાડેલા જણાય છે, જેઓમાંનો એક પાદશાહ બાબકનો પોતાનો છે, જેમાં એક બાજુએ બાબકની તસ્વીર અને આ પેહલવી લેખ છેઃ– "બગી પાપકી મલ્કા" યાને "સાહેબ બાબક, પાદશાહ." બીજી બાજુએ અર્દશીરની તસ્વીર અને આ લેખ છેઃ—"બરી બગી પાપકી મલ્કા," યાને "સાહેબ પાપક પાદશાહનો બેટો." આ સિક્કા ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે અર્દશીરને પોતાનાં તખ્તનો વારેસ ઠરાવ્યા પછી તેને પોતાનો બેટો ગણીને બાબકે આ રીતે તેનું નામ અને તસ્વીર પોતાના સિક્કાની બીજી બાજુએ આમેજ કીધું હશે. પણ ત્યાર પછીનો એક બીજો

સિક્કો ડા૦ મોર્ડટમાન આ મુજબનો આપે છે, અને તે વધારે ધ્યાન ખેંચનારો છે. તેમાં એક બાજુએ બાબકની મુખમુદ્રા અને લેખ ઉપર મુજબનાં છે, પણ બીજી બાજુએ અર્દશીરને પોતાના બેટા લેખે નહિ ઓળખાવતાં (કેમકે હવે તે શાહજાદા દાખલ પુરતો ઓળખાઈ ચુકયો હતો) પાદશાહ તરીકે ઓળખાવ્યો છે, કેમકે તે ઉપર અર્દશીરની તસ્વીર જોડે તેણે આ લેખ કોતરાવ્યો હતો:— "બગી અર્તક્ષત્ર મલ્કા" યાને "સાહેબ અર્તક્ષત્ર પાદશાહ."

આનો અર્થ શો ? એટલોજ કે જેવો બાબક પાદશાહ હતો તેવોજ અર્દશીર પણ હતો; અને બંનેનાં નામો અને તસ્વીરો એકજ સિક્કા ઉપર હતાં માટે બંને એકજ ભૂમિના ભેગા પાદશાહ હતા. ફિર્દુસી તેમજ અર્માની લખનારાઓ મુજબ અર્દશીરે ૧૪ નહિ પણ ૪૦ વરસો સુધી પાદશાહી ચલાવી હતી; પણ અર્દવાન સાથ તેને હોરમજનાં મેદાનમાં જે મોટી લડાઈ થઈ હતી તેની તારીખ ઈસ્વી ૨૨૬ની મળે છે, અને અર્દશીર ઇસ્વી ૨૪૦માં તો મરણ પામ્યો હતો, માટે તેની પાદશાહીની મુદત માત્ર ૧૪ વરસની સાબેત થાય છે. પણ ઉપલા સિક્કા ઉપરથી આપણને ખોલાસો મળે છે, અને તે ઉપરથી ફિર્દુસીએ જણાવેલી ૪૦ વરસની પાદશાહીની મુદતને ટેકો મળે છે, કે હોરમજની લડાઇની આગમજ ૨૬ વરસો સુધી અર્દશીરે પાર્સમાં હાકમી કીધેલી હોવી જોઇયે. એ રીતે ગણતાં અર્દશીરનો અમલ ઇસ્વી ૨૦૦ થી શરૂ થાય છે.

અર્દશીરને અર્દવાને તેના મમાવા તરફથી બોલાવી લીધા પછી રએ શેહેરની પાદશાહી દરબારમાં બનેલા બનાવોનું વર્ણન કારનામામાં આવ્યું છે, જેમાં જણાવ્યા મુજબ તબેલામાંથી બે ઘોડા તૈયાર કરી જે નાજ઼નીન સાથે અર્દશીર પાર્સ તરફ નાસી ગયો તે અર્દવાનની બેટી[1] હતી. ફિર્દુસીએ તેણીને એક લોંડી જેવી જણાવી છે તે ભૂલ છે. રૂમી તવારીખનવેશો પણ તેણીને અર્દદુખ્ત (Artaducta) યાને 'અર્દવાનની બેટી' ને નામેજ ઓળખાવી ગયા છે. એ શાહજાદી (ફિર્દુસી મુજબ તેણીનું નામ

---

[1] કારનામામાં આને માટે "કનીજક" શબ્દ છે, જેનો અર્થ જેમ "બેટી"નો તેમજ 'દાસી,' 'લોંડી,' 'છોકરી' જેવો પણ થાય છે. પણ બાબકે સાસાનને પોતાની બેટી સાથ પરણાવવાની વાત આવે છે ત્યાં "બેટી"ના અર્થ માટે જે શબ્દ વાપરયો છે તે "કનીજક" છે; વળી આગળ ચાલતાં મેહરક નોશાજાદની "બેટી" વિષે ઈશારો આવે છે ત્યાં પણ "કનીજક" શબ્દ વાપરેલો છે.

ગુલનાર હતું) સાથ અર્દશીર તબેલામાંથી નાઠો અને આ વેળા બાબક મરણ પામવાથી તેનું રાજ્ય અર્દશીરને નહિ આપતાં અર્દવાને પોતાના બેટા બહમનને તે સ્વાધીન કર્યું હતું તે તેની કનેથી શાહજાદા અર્દશીરે પહેલીજ લડાઇમાં જીતી લીધું. આ કામમાં તેને બનાક નામે સરદારે મોટી મદદ આપી હતી, કે જેને ફિર્દુસી તબાકને નામે ઓળખાવી ગયો છે.

પાર્સ હાથ કરતી વેળા બાબકના ખાનદાનવાળાઓ અને સાસાની ટોળાના ઘણા ઈરાનીઓ અર્દશીરને આવી મળયા હતા. હવે તેણે મોટું લશ્કર ભેગું કીધું, અને અર્દવાને પણ તેને પકડવા માટે મોટું લશ્કર મોકલાવ્યું હતું, માટે બંને વચે ચાર મહિના (ફિર્દુસી મુજબ ચાલીશ દિવસો) સુધી લડાઇઓ અને મારામારીઓ ચાલુ રહી. રૂમી લખનારાઓ મુજબ ત્રણ લડાઇ મોટી થઇ, જેમાંની છેલીમાં અર્દવાન પોતે કતલ થયો, અને તેના બે બેટાઓ કેદ પકડાયા તથા બીજા બે નાસી ગયા. અર્દશીર હવે ઇરાનનો પાદશાહ થયો, પણ હજી તે શાહાનશાહ થયો ન હતો. હજી સઘળા તાબાના હાકમોએ તેને પાદશાહ દાખલ કબૂલ રાખ્યો ન હતો. આ હાકમોમાંનો એક આર્મીન્યા પ્રાંતનો ખુસરો નામે હતો, જે ઘણો બલવાન અને સરકશ હતો. તે અસલ માજદયસ્ની હોવા છતાં પાછલથી ખ્રિસ્ટી થઈ ગયલો હતો. તેને વળી રૂમીઓની કુમક હતી. અર્દવાનનો તે ખેશી હતો. એટલામાટે તે અર્દશીર સામે લડવા આવ્યો, અને તેના હાથ ઉપર નવા પાદશાહને ઘણી નિષ્ફળતા મળી. પાછલથી ખુસરો તેના એક સરદારના હાથ ઉપર માર્યો ગયાથી અર્દશીરે ઇસ્વી ૨૩૨માં આર્મીન્યા ઉપર ચહડાઇ લઈ જઇને એ મુલક હાથ કર્યો.

જોકે અર્દવાનને માર્યા પછી અર્દશીરને પેહેલી લડાઈ ઉપલા અર્માની રાજા સાથે થઇ હતી, તોપણ કારનામા મુજબ તેને પ્રથમ કુર્દ લોકો સાથ લડવું પડયું હતું. કુર્દીસ્તાનમાં તેને આ લોકોથી બહુ ખમવું પડયું, કેમકે પ્રથમ તેનું પોતાનુંજ લશ્કર શત્રુઓને મળી ગયું હતું. ફિર્દુસી મુજબ તેણે એક હજાર પેદળ અને એક હજાર ઘોડેસ્વાર ખાધા છતાં પાછલથી તેણે એક હજાર પેદળ ફોજ ભેગી કરીને કુર્દ લોકોની છાવણી ઉપર શબે ખુન ચલાવ્યું અને તેમનો નાશ કીધો. ફિર્દુસીમાં અર્દશીરની અર્માનીઓ સાથની લડાઈ વિષે કશું નથી, પણ તેને બદલે જેમ શાહનામામાં તેમજ કારનામામાં એક જુદુંજ દાસ્તાન નજર આવે છે અને તે ઈરાનના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર અને સિંધની સરહદે આ વેળા બોહોળી હદ સુધી ફેલાયલી મૂર્તિપુજાને

લગતું છે, જેને એક કેરમ અથવા કિડાની મિસલ આપી છે અને તેને નાનાં કદ ઉપરથી બહુ મોટો વધી ગયલો જણાવ્યો છે. કારનામા મુજબ આ ખુલ્લી મૂર્તીપુજાજ હતી, અને તે કેરમાનના મુલકમાં ચાલતી હતી, જ્યાં હફતાન બોખ્ત (ફિર્દુસી મુજબ હફતવાદ) નામનો ધણી જે સાત બેટા ધરાવતો હતો તે રાજ્ય કરતો હતો. આ કેરમની મૂર્તીપુજાનો અર્દશીરે લશ્કર લઇ જઇને નાશ કીધો તેનું જે બયાન કારનામામાં આપ્યું છે તે નામદાર અસ્પંદિયારે તુરાની અર્જાસ્પ પાદશાહના રૂઇનદેજના કિલ્લાને જે તદબીરથી જીત્યો હતો તેને આબાદ મળતું આવે છે.

અર્દશીર આ મૂર્તીપુજા તોડવાનાં કામમાં રોકાયલો હતો એટલાંમાં તેનાં પાયતખ્ત ઇસ્તખર ઉપર મેહરક નોશઝાદ નામે ધણીએ હુમલો કરી લૂટ ચલાવી. આ ધણી શાહાનશાહ અર્દશીરના નામચીન બેટા શાપુરનો સસરો થવાનું માન ધરાવે છે. તે પાર્સની પડોશમાં આવેલાં જેહરમ શેહેરનો રહેવાસી હતો; ફિર્દુસી મુજબ તે ત્યાંનો હાકમ હતો. તેની આ લૂટફાટ જોઈને અર્દશીરે તેની સામે ચહડી જઇને તેને હરાવ્યો અને તેનો નાશ કીધો.

આ સઘળી લડાઇઓમાં અર્દશીરની પ્રથમ શિકસ્ત થઈ હતી અને પછવાડેથી તેને ઘણીએક મુસીબતો પછી મોટી ફત્તેહ મળતી હતી. પણ અર્દશીરની સર્વથી મોટી લડાઈ જે તેને એક વધારે મોટા શત્રુ સાથ થઈ હતી, અને તેબી ઇરાનમાં નહિ પણ તેની બહારના દુશ્મન સાથ લડવી પડી હતી તે બાબે શાહનામામાં તો કશું નથી, પણ કારનામામાં પણ કંઈ બયાન આવેલું નથી. એ લડાઇ રૂમીઓ સાથની સાસાનીઓએ પેહેલીજ અજમાવી હતી. તેમની આગમજ ઇરાનમાં હકુમત ચલાવી ગયલા અશ્કાનીઓ તો રૂમીઓ સાથ ઘણી મરતબે જંગમાં ઉતર્યા હતા, અને ઘણી મરતબે તેમને તેઓએ હરાવ્યા હતા .પણ આ વખ્તે ઇરાનમાં મોટો રાજદ્વારી ફેરફાર થયલો જોઈને તથા ઇરાનમાં માંહોમાંહેના બલવા જેવી લડાઇઓ અર્દશીર બાબકાનની સામે બરપા થયલી જાણીને રૂમના શેહેનશાહે ઈરાન ઉપર ચડાઈ લઈ જવાની તક લીધી. પણ તે આ ચડાઇ લાવે તે આગમજ અર્દશીર પોતેજ ઇરાનની પશ્ચિમ સરહદે લાગી રહેલા રૂમી મુલક ઉપર સવારી લઈ ગયો. તે નામદારને રૂમીઓ ઉપર મોટો ક્રોધ હતો, કારણ કે આર્મીન્યાના રાજા ખુસરોએ પહેલી લડાઇમાં પોતાને શિકસ્ત આપી તે રૂમીઓની મદદથીજ આપી હતી એમ અર્દશીર ખાત-

રીથી માનતો હતો, અને તેથી પોતાના દેશમાં જાગેલી લડાઇઓનું સમાધાન થતાંજ રૂમીઓને પોતાનો દસ્ત દેખાડવાની તેની ધારણા હતી. તે ધારણા પાર પાડવા માટે તેણે કુર્દ લોકો ઉપર મોટી ફતેહ મેળવ્યાપછી ત્યાંથી રૂમીઓના મેસોપોટેમ્યાના પ્રાંતનો કબજો મેળવવા માંગ્યો.

આ વેળા રોમનાં તખ્ત ઉપર એલેકઝાંડર સેવિરસ નામે માત્ર ૧૭ વરસની વયનો એક છોકરવન શેહેનશાહ તરતનોજ આવી બેઠેલો હતો, જેની નાદાની અને બિનમાહિતગારીને લીધે રાજ્યનો સઘળો કારોબાર તેની મા અને મમાઈ ચલાવતાં હતાં. અર્દશીરે આ જવાન ઉપર એક નામુ લખી એવી માંગણી કીધી કે છેક ઇજીયન સમુદ્ર સુધીનો મુલક જે હાલ રૂમીઓના હાથમાં હતો તે “ મારા ન્યાગાન કુરૂશ પાદશાહે જીતેલો હતો, માટે તે મારે સ્વાધીન કરી દેવો, કેમકે તે ઉપર મારો હક પહોંચે છે. ” આ મુજબનો દાવો ઉઠાવીને બેસી નહિ રહેતાં અર્દશીરે પશ્ચિમ તરફ કુચ કરીને ટાઇગ્રીસ નદી પસાર કીધી અને ઉપર કહેલો મેસોપોટેમ્યાનો પ્રાંત પોતાને કબજે લીધો. આ સઘળી દોડધામ છતાં જવાન શેહનશાહે અર્દશીરને વધારે આગળ વધતો અટકાવવા માટે તેની સામે લશ્કર મોકલવાને બદલે એક નામુ લખીનેજ સંતોષ માની લીધો. તેણે લખ્યું કે અર્દશીરે ઇરાનમાં જે કંઈ મળ્યું છે તેટલાં ઉપરજ સબુરી પકડવી; પણ ઈરાનના નવા પાદશાહે પાછો જવાબ આપ્યો કે રૂમીઓએ એકદમ સીર્યા ખાતેથી પોતાનું લશ્કર બોલાવી લેવું કે જ્યાં હવેથી ઇરાની સલતનતનો ઝુંડો ઉડતો થશે. આ હુકમ લખેલાં નામા સાથે અર્દશીરે ઉંચા કદના અને ઘણાજ ખુબસુરત ૪૦૦ ઈરાની જવાનોને કીમતી પોશાક પેહેરાવીને શેહેનશાહની દરબારમાં મોકલ્યા, જેણે તેઓનાં કપડાં ઉતારી લઇને તેમને લડાઈના બંધવા દાખલ કેદ કીધા. એ પછી તે એક મોટું લશ્કર લઈ અર્દશીર સામે લડવા આવ્યો, અને યુફ્રેટિસ નદી પસાર કરીને અર્દશીરની ગેરહાજરીમાં મેસોપોટેમ્યાનો પોતાનો મુલક પાછો હાથ કીધો. વળી રૂમી શેહનશાહે પોતાનાં લશ્કરને ત્રણ ભાગમાં વેહેંચી નાખીને ત્રણ તરફથી ઈરાન ઉપર હુમલો કીધો. આ વખ્તે ઇરાનનો પાદશાહ પોતાનાં રાજ્યમાં ઉઠેલી નવી લડાઈમાં રોકાયલો હતો તે તકનો રૂમીઓએ લાભ લીધો હતો; તોપણ અર્દશીરે અછી કુનેહ વાપરીને આ સઘળા હુમલા જે મિડયા અને પાર્સ અને મેસોપોટેમ્યા ખાતેથી લાવવામાં આવ્યા હતા તે પાછા હટાવ્યા. પહેલાં તો પાર્સ ઉપર ચહડી આવેલાં લશ્કરને

અર્દશીરે એવી જબરી શિકસ્ત આપી કે તેથી ફાળ ખાઇને રૂમી શેહન-શાહ નાઠો, મિડયા ખાતેનાં લશ્કરને બોલાવી લીધું, અને એ રીતે મોટી નામોસી સાથ એલેકઝાંડર સેવિરસ નાસી ગયો. અને તોપણ તેણે રોમખાતે જઇને ડીંગ મારી કે તે ઈરાનમાં મોટી ફતેહ કરી આવ્યો હતો! નામીચો તવારીખનવેશ ગિબન લખે છે કે પોતાની ખરેખરી નામોસી ઢાંકવા માટે શેહનશાહે આ રીતે રૂમી રાજસભાને ઠગી હતી. (જુઓ "રૂમી શેહનશાહાતનું પડી ભાગવું," પ્ર૦ ૮ મું.)

અર્દશીરની આ મોટી ફતેહ પછી તેના અમલમાં રૂમીઓ સાથ ફરીથી લડાઈ થયલી જણાતી નથી. આ અને ઉપર વર્ણવેલી અનેક લડાઈઓ, જે બાબે કારનામામાં ઇશારા આવેલા છે. (જુઓ ચેપતર ૫, ૧-૨. ૭, ૪-૫. ૮, ૧-૨. ૯, ૧-૨. ૧૦, ૨-૪, ૧૦ થી ૧૯. ૧૧, ૧-૯. ૧૨, ૧-૨. ૧૩, ૧-૧૯. ઇત્યાદી.) તે સઘળાં ઉપરથી જણાય છે કે શેહેનશાહ થયા પછીનો તેનો આખો અમલ અનેક લડાઈઓમાં ગુજર્યો હતો. અને તોપણ આ ચોતરફની લડાઈઓ છતાં અર્દશીરે પોતાના રાજ્યને રાજદ્વારી તેમજ ધર્મ સંબંધી સુધારાઓથી આરાસ્તા કીધું હતું, અને જેમ એક બાહદુર પાદશાહ દાખલ લડાઇઓ કરીને તેણે નામ મેળવ્યું છે તેમજ એક દીનદાર જરતોસ્તી દાખલ અને એક સુલેહપસંદ ઈનસાન દાખલ તેણે જરતોસ્તી ધર્મને પાછો પ્રકાશિત કરવાનાં, અને રાજસુધારા દાખલ કરીને ઇરાન સરજમીનને પહેલી પંકિતના એક મુલક દાખલ સુધરેલી દુન્યામાં આશકારા કરવાનાં કામોથી પોતાની કીર્તિમાં મોટો વધારો કરી મુકયો છે. તેણે જેમ પોતાનું મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું છે તેમજ અસલ પવિત્ર ધર્મને પાછો સજીવન કરવાનું માહભારત કામ પણ બજાવ્યું છે, જેમ નવા રાજ્યો સ્થાપનારા હમેશાં કરતા નથી. કારનામામાં લખ્યું છે કે તેણે અનેક ઠેકાણે આતશ બેહરામનાં મકાનો સ્થાપ્યાં હતાં (ચેપતર ૬, ૭.), તળાવો અને નેહેરો ખોદાવી, પાહાડો ખોદાવ્યા, ફળદ્રુપ કરનારી નદીઓ ચલાવી, (ચેપતર ૭, ૮-૯.) અને અનેક શેહેરો વસાવ્યાં હતાં (ચેપતર ૬, ૪. ૭, ૮-૯. ૧૩, ૧૮. ૧૫, ૨૧. ઇત્યાદી) પણ એ ઉપરાંત તેણે બીજા અનેક સુધારાઓ દાખલ કીધા હતા તેમનું ફિર્દુસી વર્ણન આપી ગયો છે, જેનો સંક્ષિપ્ત સાર એ છે કે

"દરેક પ્રાંતમાં અકેકો ઉસ્તાદ મોકલીને અરદેશર બાળકોને લડાઈની કવાયદ અને બીજી કેળવણી આપતો, તથા તેઓમાં જે સરવેથી સરસ નીકળે તેનું નામ નોંધી મંગાવતો.—લશ્કરમાં અકેક હજાર માણ-

સોની ટુકડી બનાવીને દરેક ટુકડી ઉપર અકેક મુબદને તપાસનાર તરીકે નેમતો.—દીવાનનાં કામમાં કેળવાયલા અમલદારોનેજ રાખતો.—હાકમોને જુદા જુદા પ્રાંતોમાં મોકળતી વખતે પાદશાહ આ મુજબની શીખામણ દેતો કે, ખજાનો ભરપુર કરવા માટે રઇયતોને વેચતા ના; સઘળું કામ રાસ્તી અને દાનાઈથી કરજો; તમારા લાગતા વળગતાને તમારાં કામમાં લેશો નહી, ઇતયાદી.—તવંગરીમાંથી ગરીબ થઈ ગયલાની છુપી ખબર કહડાવીને પાદશાહ તેને મદદ અપાવતો.—દરેક ઠેકાણે નીશાળો અને આતશકદેહો બંધાવતો અને બંદગીનાં મકાનો સમરાવી આપતો.—મુલુકોમાં અનુભવી અમલદારોને મોકળી ખેતીનાં કામમાં સુધારો કરાવતો; તથા ખેડુતો મુફલેસ હોય, જમીન ખરાબાની હોય, પાણી સુકાઇ ગયાં હોય, તો નવી નેહેરો ખોદાવી આપતો, જમીનને માતબર કરાવતો, અને ખેતીનાં હથયારો તથા ઢોરો ખેડુતોને અપાવતો." (જુઓ તવારીખે સાસાની-આન-સફે ૧૫૭-૧૫૮).

અર્દશીરની આ શીખામણ કેવી વાજબી અને નકલ કરવા જોગ હતી કે "પાદશાહોથી બનતું હોય ત્યાં સુધી તેઓએ તલવારને બદલે નેતરથી કામ લેવું જોઈએ. લશ્કર વગર હાકમી નહિ હોય, પૈસા વગર લશ્કર નહિ હોય, ખેતી વગર પૈસા નહિ હોય, અને ઇનસાફ વગર ખેતી નહિ હોય." તેનાં જીગરની ઉમેદો આ હતી કે મારી વફાદાર પ્રજાને વાજબી ઈનસાફ મળે; તેમના જાન માલનું રક્ષણ થાય, અને મારે માટે કોઇ નાહક બુરું નહિ બોલે યા ખોટી ફરિયાદ નહિ ઉઠાવે. રાજનો અમલ આપખુદીથી નહિ ચલાવતાં તે અમીર ઉમરાઓની દરબારો ભરીને તેઓ મારફતે ચલાવતો. લશ્કરોના સરદારો નેમી આપી તેણે સર્વેની સરદારી પોતાના હાથમાં રાખી હતી. પ્રાંતે પ્રાંત હાકમો નેમ્યા હતા, જ્યાંની તમામ ખબરો તેના કાન ઉપર આવતી. લશ્કરને પગાર નેમી આપી તે તેમની વારેઘડિયે કવાયદ લેતો. તેના આ સઘળા રાજસુધારાઓ તેની પોતાની યોજનાનાં પરિણામ જેવા હતા, એમ તેણે પોતાના બેટા શાપુરને મરતી વેળા કરેલી નસીહતના સખુનો ઉપરથી માલુમ પડે છે.

પણ મહાત્મા અર્દશીરની મોટી ખુબી ગણાય છે તે તો તેના ધર્મ સુધારાને લગતી છે. તે નામવર એક ખરા જરતોસ્તી વંશમાં જન્મેલો હતો. બાબક પોતે જરતોસ્તી હતો અને તેના પાર્સ વતનનાં પાયતખ્ત ઇસ્તખરમાં એક આતશબેહરામનું મકાન હતું. પણ ઈરાનના બીજા ભાગોમાં

દેશના અસલ મજહબનું કશું ઠેકાણું ન હતું. અસ્કાનીઓ જરતોસ્તી મજહબ પાલતા હતા ખરા, પણ તેમને એ મજહબ ઉપર ખરાં દિલની આસ્થા ન હતી. તેઓ ધર્મ સંબંધી વિચારો અને એતેકાદો બાબે બેદરકાર હતા. યુનાનીઓનો દોર તોડીને તેઓએ પોતાની શેહેનશાહત સ્થાપી હતી તેથી યુનાનીઓના વગવસીલો દેશમાં ચાલુ હતો અને તેઓના દેવ દેવીઓની પુજા વગેરે સદંતર નાશ પામ્યું ન હતું. તેઓમાં ચાલતા કેટલાક સંસારી રેવાજો પણ ચાલુજ હતા. પાછલથી વળી ખ્રિસ્તી મજહબનો લાગવગ પણ ઈરાનમાં ફેલાવા માંડયો હતો. તે આગમજ યાહુદીઓ પોતાના મજહબના ફેલાવા માટે ઓછી ખંત બતાવતા ન હતા.

આ સઘળી ધર્મસંબંધી ભેળસેળ ચાલી રહી હતી તે વખ્તે અર્દશીરે ઇરાનમાં પોતાનાં વંશની પાદશાહી સ્થાપી હતી, અને તે કામ પાર ઉતાર્યા પછી જે બાબતે તેનું સર્વેથી પહેલું ધ્યાન ખેચ્યું તે અસલ પવિત્ર જરતોસ્તી મજહબને તેની આસપાસ વિટળાયલાં બુતપરસ્તીનાં વળાંમાંથી મુકત અને મોકળો કરવાને લગતી હતી. ફાર્સી અર્દાવીરાફ નામામાં જણાવ્યા મુજબ અર્દશીરે પ્રથમ ૪૦૦૦૦ મજદયસ્ની ધર્મગુરૂઓને બોલાવ્યા, અને તેઓમાંથી ૪૦૦૦ ને પસંદ કીધા, તે પછી તેઓમાંથી ૪૦૦ ને ચુંટી કહાડી શેવટે ૪૦ ને ચુંટી કહાડયા, અને એ સંખ્યા પણ મોટી જણાયાથી તેણે ફકત સાત કાબેલ ગુરૂઓને ધર્મને સુધારવા અને સમારવા યાને વેરાઇ પડેલાં સઘળાં માજદયસ્ની જરતોસ્તી ધર્મ પુસ્તકોને ભેગાં કરવાનું કામ સોંપ્યું, જેઓમાં મુખ્ય અર્દાવીરાફ નામનો દસ્તુર હતો.

પણ "દીનકર્દ" નામની પેહેલવી કેતાબ, જે ઘણી ભરૂસેદાર અને દીનની બાબતના ખોલાસાઓથી ભરેલી છે, તેમાં અનેક ઠેકાણે જણાવ્યું છે કે "કેઆની" અર્દશીરને ધર્મ સજીવણ કરવાની બાબતમાં જે દસ્તુરે મદદ આપી હતી તે તો તોસર નામનો હતો. ઉપલી કેતાબનાં ત્રીજાં દફતરમાં ઇશારો કર્યા મુજબ "દીનકર્દ" પોતે અર્દશીરના વખ્તમાંજ લખાઈ હતી અને દસ્તુર તોસરે તેની સહી નકલ ઉતારીને શપીગાનના પાદશાહી ખજાના ખાતે મુકી હતી. એ આગમજ, અને અર્દશીરે તમામ મુલકો જીતી લઇ પોતાની શેહેનશાહાત સ્થાપ્યા પછી, જરતોસ્તી મજહબને લગતાં પરાગંદેહ થયલાં સઘળાં અવસ્તાઈ અને પેહલવી લખાણો ભેગાં કર્યાં હતાં અને એ વેરવાર થયલાં લખાણો એકઠાં કરવાનાં કામમાં તેને મદદ આપનાર દસ્તુર તોસર હતો એમ "દીનકર્દ"નાં ૮)માં દફતરમાં જણાવેલું છે, કે જ્યાં અર્દશીર સંબંધી થયલી ભવિષવાણીની હકીકત જણાવી છે, અને તે કેવો નામવર પાદશાહ થશે તે બાબેનું ટુક વર્ણન આપ્યું છે, એજ રીતે "દીનકર્દ"નાં ચોથાં દફતરમાં પણ તોસરનીજ મદદથી અર્દશીરે ધર્મ સુધારવાનો ઈશારો કરેલો છે. તેમાંતો સાફ લખ્યું છે કે જ્યારે સઘળા વડા દસ્તુરોએ અવસ્તાવાણીનાં તેમજ પેહેલવીનાં પવિત્ર લખાણો ભેગાં કરવાનું કામ મુશ્કેલ જણાયાથી પડતું નાખ્યું ત્યારે તોસર એકલોજ એ કામમાં ફતેહમંદ ઉતર્યો હતો. ખુદ અર્દશીર વિષે "દીનકર્દ" માં અનેક ઇશારાઓ છે, જ્યાં તેની બહુ વખાણ કીધી છે; પણ તેણે ધર્મ સમારવાની બાબતમાં તો ઉપલી શાહદતોથી વધારે કશું મલતું નથી. અર્દશીરની નામદારી અને નેક દિલી તથા સરફરાજી અને જાહોજલાલી બાબેના ઇશારા "જંદે વોહુમન યસ્ત" અને "માદીગાને ચતરંગ" વગેરે પેહલવી પુસ્તકોમાં આવેલા છે.

મહાત્મા અર્દશીરની કારકિર્દીની આ ટુક નોધમાં હવે એકજ બાબતનો ટુક ઇશારો કરવાનો રહેલો છે, અને તે પાદશાહના સિક્કાઓ, લેખો, અને ચિતારો બાબેનો છે. આપણે ઉપર જોયું તેમ જર્મન વિદ્વાન મોર્ડટમાનને અર્દશીરના સંખ્યાબંધ સિક્કાઓ હાથ લાગ્યા છે, જે ઉપરથી આપણે એવાં અનુમાન ઉપર આવી શકયા છિયે કે અર્દશીરે ૪૦ વરસો સુધી રાજ કરવાની જે બિના ફિર્દુસી, અલબિરૂની અને બીજાઓ જણાવી ગયા છે તે ખરી દીસે છે, કેમકે રૂમી લખનારાઓ મુજબ અગર જો એ પાદશાહે માત્ર ૧૪ વરસ પાદશાહી કીધી હોત તો તેટલી મુદતમાં તે ૪૦ થી વધારે સિક્કાઓ પડાવી જાય તેનો સબબ જણાતો નથી. ગમે તેમ હોય પણ અર્દશીરના આ સિક્કાઓ તથા પર્વતો ઉપરથી મલી આવેલા તેના ચિતારો અને પહેલવી લેખો ઉપરથી તેની તવારીખના સંબંધમાં, તેના માજદયસ્ની મજહબના સંબંધમાં, કેટલુંક નવું અજવાલું પડે છે. અર્દશીરના સિક્કા પાંચ કિસમના છે. તે જેમ સોનાના તેમજ રૂપાંના છે. સોનાના સિક્કાનો વજન ૩૬ ગ્રેનનો છે. શેહેનશાહ થયા પછીના સિક્કા ઉપર પાદશાહની મુખમુદ્રા જોડે આ લેખ છેઃ—"મજદીસ્ન બગી અર્તશત્ર મલ્કા (અથવા કેઠે "મલ્કાન મલ્કા") અઇરાન;" યાને "ખોદાને માનનાર પવિત્ર અર્દશીર ઇરાનનો (અથવા ઇરાનના પાદશાહોનો) પાદશાહ." સિક્કાની બીજી બાજુએ આતશનું પાત્રું છે જેની આસપાસ એવો લેખ છે કે— "અર્તશત્ર નવાજી." આનો અર્થ કોઇ એવો કરે છે કે "અર્દશીરનું

આતશનું પાત્રું" અને બીજાઓ એવો કરે છે કે "ગાયન કરનાર અર્દેશીર." એક કિસમના સિક્કા ઉપર અર્દેશીરને માથે તાજ નથી પણ બેઠી ટોપી છે, જેની ઉપરથી બલૂનના જેવો દડો ઉઠાવેલો જણાય છે. તાજના આવા દેખાવ સાથના અર્દેશીર, શાપુર વગેરે અનેક પહેલા સાસાની પાદશાહોના ચિતાર પર્વતો ઉપર પણ જણાય છે. આ સિક્કા ઉપરના લેખમાં ઉપલા લેખ જોડે એવો વધારો કીધેલો જણાય છે કે— "મિનુચિત્રી મિન યજદાન" યાને "આકાશથી ઉતરી આવેલો અને મીનોઓની જાતનો." આની બીજી બાજુએ ઉપર મુજબનું આતશનું આફ્રગાન્યું છે. એક બીજા સિક્કામાં પાદશાહે ભપકાદાર તાજ પહેરેલું જણાય છે. અર્દેશીરના સર્વથી છેલ્લા સિક્કા તેની જઈફીના વખતના હોવા જોઈયે, કે જેમાં પાદશાહ તાજ સાથ જણાય છે, અને તેની સામે એક નવ જવાન શાહજાદાની તસ્વીર છે. આ તસ્વીર તેના વહાલા બેટા શાપુરની ધારવામાં આવે છે, કે જેને અર્દેશીરે પોતાની હૈયાતીમાંજ તખ્તનશીન કીધો હતો એમ રૂમી લખનારાઓ જણાવી ગયા છે, એટલુંજ નહિ પણ અર્દેશીરના પર્વતો ઉપરના ચિતારો ઉપરથી પણ એમજ જણાય છે.

આ ચિતારો તખ્તે બોસ્તાન, નક્ષે રૂસ્તમ, ફીરૂજાબાદ, વગેરે ઠેકાણે કોરેલા છે. આ ચિતારોમાં કેઠે અર્દેશીર અને શાપુર ઘોડેસ્વાર થયલા, અને કેઠે પાઉં પ્યાદા ઉભેલા જણાય છે. કેઠે પાદશાહ એકલોજ ઉભેલો છે, અને કેઠે તેના હજુરિયાઓ સાથે છે. એક ચિતાર ઉપલા છેલા સિક્કાને ટેકો આપનારો છે, જેમાં પાદશાહ ગોયા પોતાના બેટા શાપુરને પોતાનું તાજ બક્ષતો હોય એમ જણાય છે. જેમ અહીં અર્દેશીર પોતાના બેટાને તાજ એનાયત કરે છે, તેમ એક બીજા ચિતારમાં એક જણ અર્દેશીરને પોતાને તાજ બક્ષતો દેખાડયો છે. આ તાજ બક્ષનાર તે કોઇજ નહિ પણ ખોદા અથવા હોરમજદનો ચિતાર ધારવામાં આવે છે, જેના એક હાથમાં તાજ અને બીજા હાથમાં રાજદંડ પકડેલો છે.

પાયકુલીખાતેથી અર્દેશીરનો એક મોટો પેહલવી લેખ મળી આવ્યો છે, પણ તે તદન બિસ્માર હાલતમાં છે, અને પર્વતના ટુકડા થઇ ગયલા હોવાથી તે બરાબર ઉકલાવી શકાતો નથી, તેમજ ઘણે ભાગે તે ખવાઇ ગયો છે. તેમાં બીજી બાબતો જોડે અશો જરતોસ્તનું, તીરદાદનું, સેકંદરનું, શાપુરનું, વગેરે નામો મળે છે; પણ એ લેખ શી બાબતનો છે તે ચોકસ કહી શકાતું નથી.

અર્દેશીર પાદશાહ ફિર્દુસી મુજબ ૭૮ વરસની લાંબી ઉમરે મરણ પામ્યો હતો. મરતી વેળા તેણે પોતાના બેટાને ઘણી જાણવા જોગ નસીહત કરી હતી, જેનો સાર શાહનામા ઉપરથી નીચે ઉતારી લઇ એ નામચીન પાદશાહની હકીકત સમાપ્ત કરીશું.

"બેટા, અદલ ઈનસાફની તલવારથી મેં દુનયાને સીધે મારગે ચલાવી છે અને ખાનદાનવાળાઓની હોરમત જાળવી છે. મેં રંજ ખેંચીને મેળવેલો ગંજ હું તારે હવાલે કરૂંછું. દુનયામાં દુખનો ભય ખાધા વીના કોઈ પણ ખુશીથી રહેલો નથી. તારા દીવસ નેકી ભરેલા ગુજારવા ચાહાતો હોય તો અકલનાં બળથી તારાં તનને જાળવી રાખ.—જારે પાદશાહ દીન ઉપર એતેકાદ રાખે તારેજ પાદશાહી અને દીન એકસરખાં ચાલે છે. પાદશાહી વીના દીન કાયમ રેહેતી નથી; તેમજ દીન વીના પાદશાહી ચાલી શકતી નથી. બે રેશમી કપડાંને એકબીજા જોડે સીવી લીધાં હોય તેવી રીતે દીન અને પાદશાહીને રાખવી જોઇયે. દીનને પાદશાહીની ગરજ છે તેમજ દીન વગર પાદશાહની વખાણ થતી નથી. દીનદાર પાદશાહ હોય તેજ દુનયાની રખેવાળી કરી શકેછે. દીન સાથે દુશ્મની રાખનાર પાદશાહને દીનદાર નહી જાણવો. વલી દીનદાર પાદશાહને નહી માને તેનેબી દીનદાર સમજવો નહી. ત્રણ ચીજોથી પાદશાહી જતી રેહેશેઃ— (૧) પાદશાહની બેદાદી; (૨) હલકાં માણસોને સારાં માણસો ઉપર મોટાઇ આપવી; (૩) ખજાનો એકઠો કરવાનોજ લોભ રાખવો. જો તું દીન અને દાનાઈ ધરાવતો હોય તો બક્ષેશ કરજે, કે જેથી તારાપર જુઠાણું ફાવી શકે નહી.—જુઠાણું માણસને દલગીર રાખવાથી તેનો ચેહેરો રોશન રેહેતો નથી.—ખજાનો એકઠો કરવાના લોભથી રંજ ખેંચવી પડે છે ગરીબોને રંજ પોંહોંચાડીને ગંજની આશા રાખવી નહી. ખેડુતોની મેહનત અને રંજ તેજ પાદશાહનો ગંજ છે, માટે તેમની નેકીબાની રાખવાનો સંભાળ લેવો.—ગુસ્સા ભરેલી આંખને મરદાનગીથી ઢાંકી રાખજે. ગુસ્સામાં કામ કીધાથી આખર પશેમાન થઈને તેનો ઇલાજ શોધવો પડે છે. ગોસ્સેમંદ પાદશાહ વીશે અકલમંદો હલકું મત ધરાવેછે.—બેટા, સરવે ઉપર એકસરખી બક્ષેશ કરતો ના; પણ નેક અને બદ ઉપર નજર રાખીને વધતી ઓછી બક્ષેશ કરજે.—વરસાદના દીગામમાં શેકારે જવું નહીં. શેકાર અને શરાબની રમતો એકઠી રમવી નહી. શરાબથી તન ભારી થાયછે, માટે બોજોરગોએ તેની સંભાળ

રખાવેલી છે. દુશ્મનના હુમલા વખતે એ રમત છોડી દેવી.—આજનું કામ કાલ ઉપર રાખવું નહી. શેહેરનાં હલકાં લોકોની ખબર રાસ્ત હોતી નથી; તેઓથી બદ ખબર મળેતો ડરવું નહી.—દેલનો ભેદ જાણનાર હોય તેની આગળ પણ ભેદ ખોલીને વાત કહેતો ના, કાંએકે તેનો બીજો ભેદુ હશે તો વાત આગળ વધશે. કોઈની ગીબત કરતો ના. વધારે સખુન બોલતો ના. દુનયાને દેખાડવાની પરહેજગારી કરતો ના. કોઇ માફી માગે તો જુનો કીનો યાદ કરવાને બદલે એકદમ માફી બખશજે. દુશ્મન સુલેહ કરવા આવે તો તુરત કબુલ કરજે, ને તે થાકેલો હોય ત્યારેજ તેની ઉપર હુમલો કરજે." (જુઓ તવારીખે સાસાનીઆન-સફે ૧૫૮-૫૯)

પ્રકરણ ૩ જું

શાપુર અને હોરમજ.

મહાન અર્દશીર પછી ઇરાનમાં જે પાદશાહે રાજ્ય ચલાવ્યું તે તેનો બેટો શાપુર હતો. તેણે ઇસ્વી ૨૪૦ થી ૨૭૦ સુધી ૩૦ વરસ જાહોજલાલી ભરેલો અમલ ભોગવ્યો હતો. કારનામામાં એ પાદશાહના અમલનું કશું બયાન આપ્યું નથી; ફક્ત તેના જન્મની કહાણીજ જણાવી છે. એ કહાણીની ફિર્દુસીએ તદન જુદીજ વિગતો આપી છે, પણ તે વિગતો કારનામામાં શાપુરના બેટા હોરમજ વિષે જણાવેલી હકીકત સાથ મલતી આવે છે. માટે એ બાબતમાં શાહનામાના નામીચા શાયરે ભૂલાવો ખાધેલો જણાય છે.

શાપુરના જન્મની કહાણી કારનામામાં છે માટે તે આ ઠેકાણે પાછી બયાન કરવાની જરૂર નથી. કારનામા મુજબ અર્દવાનને શિકસ્ત આપ્યા પછી અર્દશીરે તેની બેટી સાથ શાદી કીધી હતી, અને તેમ કરીને અશકાની ઉમરાઓ અને લોકોને રાજી કીધા હતા. હવે શેહેનશાહ થયા પછી અર્દશીરે માત્ર ૧૪ વરસ રાજ્ય કીધેલું જાહેર છે, માટે શાપુરની ઉમર ઘણામાં ઘણી ૧૩ થી ૧૪ વરસની હોવી જોઇયે. એટલી નાની ઉમરમાં અર્દશીર જેવો પાદશાહ પોતાના બાળક શાહજાદાને પોતાની હૈયાતીમાંજ તખ્તનશીન કરે અને તેને માથે તાજ મૂકે એ બિના માનવાની રોલિન્સન ના પાડે છે. પણ અમને લાગે છે કે આ વેળાએ

શાપુરની ઉમર માત્ર ૧૪ વરસનીજ હોવી નહી જોઈયે. એ બાબતમાં ફિર્દુસી આપણની મદદે આવે છે. તેના જણાવ્યા મુજબ અર્દશીર ૭૮ વરસની વયે બેહશતનશીન થયો હતો. અને ૫૧ વરસનો હતો તે વેળા તેણે પોતાને પેટે એકબી બેટાનું ફરજંદ નહિ થવા બાબે અફસોસ કીધો હતો, અને તેજ વખતે મોબદાન મોબદે (વડા વજીરે) શાપુરને તેની આગળ રજુ કીધો હતો. એ વખ્તે શાપુરની ઉમર સાત વરસની હતી, અને એ બનાવ પછી અર્દશીર બીજાં ૨૭ વરસ જીવ્યો હતો માટે તેના મરણ વખ્તે શાપુરની ઉમર ૩૪ વરસની હોવી જોઈયે. આ અનુમાન-ની વીરૂધમાં એકજ વાત જાય છે અને તે એકે અર્દશીરના સૌથી છેલ્લા જે સિક્કામાં તેણે શાપુરની તસ્વીર પોતાની તસ્વીરની જોડમાં પડાવી છે તેમાં શાહજાદાની મુખમુદ્રા તેને બહુ કુમળી વયનો દેખાડે છે.

ગમે તેમ હોય પણ શાપુરે ૨૪૦માં તખ્તે બેસીને ૩૦ વરસ રાજ્ય ચલાવ્યું હતું તેમાં તો કશો શક નથી. તેના ૩૧ સિકા મલી આવ્યા છે તે પરથીબી તેના અમલની આ મુદત ખરી જાહેર થાય છે. આ પાદશાહનો અમલ રોમ સાથની બે લડાઇઓથી યાદગાર થઇ ગયો છે. અર્દશીરે કેટલાક રાજાઓને પોતાનાં ભારી બળથી તાબેદાર બનાવ્યા હતા તેઓમાંના કેટલાકોએ તેનાં મરણ પછી તેના દીકરાથી સ્વતંત્ર થવા ચાહ્યું. આવા સરકશ રાજાઓમાંનો એક આર્મીન્યાનો રાજા હતો. અર્દશીરે એ મુલકના માજી પાદશાહ ખુસરોનું રાજ્ય જીતી લીધા પછી આર્મીન્યા ઇરાનને તાબે હતું, અને તે ઘણા વરસો સુધી ઈરાનનાજ એક પ્રાંત દાખલ સાસાની પાદશાહોના કબજામાં રહ્યું હતું, પણ એ દરમયાન શાપુરને તખ્તે બેઠા પછી આર્મીન્યન લોકોએ સ્વતંત્ર થવા માંગ્યું. આ ઉપરથી શાપુર તેઓ સામે ચહડાઇ લઈ ગયો અને તેમનો બલવો દાબી દઇને તેમને શરણ થવાની અને જીવતદાન માંગવાની ફરજ પાડી.

એ પછી શાપુર આથમણ તરફ હાત્રા અથવા અલ-હાદ્રના રાજા સાતીરૂન અથવા માનીજનની સામે લશ્કર લઈ ગયો, કેમકે તે પણ સ્વતંત્ર થવા માંગતો હતો. વળી તેણે યુફ્રેટીસ અને ટાઇગ્રીસ નદીઓની વચેનો મુલક પણ જીતી લીધો હતો. શાપુર હાત્રાનો કિલ્લો જીતવામાં ફતેહ પામ્યો નહિ, કેમકે તે બહુ મજબુત હતો. હાત્રામાં આરબોની વસ્તી મોટી હતી અને તેઓ એટલા બધા બાહદુર હતા કે એ વેળા

તેઓએ રૂમી શેહેનશાહ ત્રેજનને મારી કહાડયો હતો. આવા બાહદુર લોકોને પોતાનાં બળથી તાબે કરી શકાયા નહી જ્યારે શાપુરને દગો રમવો પડયો. રાજાની બેટીએ તેની રાણી થવાની ઉમેદમાં પોતાના બાપને શાપુરના કબજામાં આપ્યો અને તેથી ઇરાનીઓ તે કિલ્લાના ધણી થયા. શાપુર કબૂલાત મુજબ રાજાની બેટી સાથ પરણ્યો, પણ તેણીએ પોતાના બાપને દીધેલા દગાની તકસીર માટે તરત તેણીનો જીવ લીધો.

હાત્રા તાબે થયું કે ત્યાંથી ટાઇગ્રીસ અને યુફ્રેટિસ નદીઓ વચેના રૂમી પ્રાંત મેસોપોટેમ્યામાં ઉતરી પડવાની શાપુરે ધીલ કીધી નહિ. અર્દ-શીર કનેથી એ પ્રાંત રૂમીઓએ પાછલથી પાછો જીતી લીધેલો જણાય છે, અને તેથી શાપુરે તે પાછો હાથ કરવા માંગ્યો. તેની સાંમે રોમનો બાળક શેહેનશાહ ગોર્ડિયન—જેની વય માંત્ર ૧૬ વરસની હતી તે—લશ્કર લઈ લડવા આવ્યો. તેની જોડે તેનો બાહદુર સસરો મિસિથ્યુસ લશ્કરનો વડો હતો, જેણે શાપુરે જીતી લીધેલાં શેહેરો પાછાં પોતાના સ્વાધીનમાં લઇ ત્યાં રૂમી ઝુંડો ઉડતો કીધો. તેની સાંમે ટકી નહિ શકાયાથી શાપુર પોતાની સરહદમાં પાછો ફર્યો, પણ રૂમીઓ ફતેહની ખુમારીમાં દોડતા દોડતા છેક મદાઈન પાયતખ્ત શેહેર સુધી ધસી આવ્યા. એટલાંમાં મિસિથ્યુસ મરી ગયો અને તેના બાળક જમાઈ શેહનશાહ ગોર્ડિયનનું પણ ખૂન થયું, એટલે રૂમીઓ નાસભાગમાં પડયા. નવો શેહેનશાહ ગોર્ડીયનનું ખૂન કરનાર લશ્કરનો સરદાર ફિલિપ થયો જેણે શાપુરને પાછો ચહડી આવેલો જોઇ તેની જોડે તે રાજી થાય તેવા કોલકરાર કીધા અને આર્મીન્યાનો પ્રાંત ઈરાનીઓને આપી દીધો, અને પછી રૂમીઓ પાછા હટી ગયા.

આ બનાવ પછી ૧૪ વરસો સુધી શું બન્યું તેની તવારીખ મળતી નથી. એટલી મુદતમાં રોમનાં તખ્ત ઉપર છ પાદશાહો આવી ગયા હતા. છેલો શેહેનશાહ વેલેર્યન ૬૦ વરસની જૈફીએ પહોંચેલો હતો. તે નાના ઓધાઓ ઉપરથી ચહડીને મોટો શેહનશાહ થવા પામ્યો હતો, અને તમામ રૂમી લશ્કરોએ તેને એક આવાજે કબૂલ રાખ્યો હતો. તે નેકોને માન આપનારો અને જુલમગારોને સજા કરનારો હતો. તે ડાહ્યો, અજમાયશી, કેળવાયલો અને ભલો હતો. તેના ઉપર તમામ પ્રજા પ્રથમ ફિદા હતી, પણ તેણે પોતાની જોડે પોતાના બેટાને પણ જોડિયો શેહેનશાહ નેમવાથી લોકો ગભરાટમાં પડયાં, કેમકે બેવડા પાદશાહોનો અમલ તેમને પસંદ ન હતો.

એક તરફથી રૂમી પ્રજામાં આ કચવાટ હતો ત્યારે બીજી તરફથી રૂમી મુલુકો ઉપર ગૉથ અને વેન્ડૉલ જેવા લૂટારા પિંડારાઓએ લાખોની સંખ્યામાં ઉતરી પડીને ખરાબી કરવા માંડી. રૂમી શેહેનશાહાતનો આવો મામલો જોઇને ઇરાનના પાદશાહ શાપુરે મેસોપોટેમ્યાના મુલક ઉપર પાછો ચહડાવો કીધો, કેટલાંક રૂમી શેહેરો જીતી લીધાં, અને યુફ્રેટિસ નદી પસાર કરીને અન્ટીઓક નામનું સીર્યા દેશનું પાયતખ્ત હાથ કીધું. આથી જૈફ શેહનશાહ વેલેર્યન ગભરાયો અને લશ્કર લઇ સીર્યામાં દાખલ થયો તેણે પોતાનું ઉપલું રાજધાની શેહેર તો પાછું મેળવ્યું, કેમકે શાપુર તેને માત્ર ખરાબ કરીનેજ ચાલી ગયો હતો. પણ એટલામાં રૂમી લશ્કર ઘેરાઈ ગયું. તેણે નિકળી જવા માંગ્યું પણ તેમ બન્યું નહિ. વળી તેમાં દુકાળ અને મરકીએ દેખાવ દીધો. વેલેર્યને હવે સુલેહ કર્યા વિના બીજો કસો ચારો જોયો નહિ. તેણે પોતાના છુટકારા માટે શાપુરને પુષ્કળ ખજાનો આપવા માંગયો. એમ રૂમી તવારીખનવેશો લખી જાય છે. પણ તેઓ ઉપર આપણે ભૂલાવો ખાવો જોઇતો નથી. તેઓએ પોતાના સરદારોની કસુરો છુપાવવા અને લશ્કરોની શિકસ્તોને ફતેહમાં બદલી નાખવા માટે અનેક જુઠાણાં પોતાનાં લખાણોમાં દાખલ કીધેલાં છે. તેવુંજ એક જુઠાણું આ છે. તેઓ લખે છે કે કુદ્રતી કોપને લીધે વેલેર્યનને સુલેહ કરવાની ફરજ પડી હતી. પણ શાહનામાનો નામચીન શાયર ફિર્દુસી—જેનાં તમામ દાસ્તાનોમાં સાસાની પાદશાહોનું જે બયાન તેણે આપેલું છે તે સર્વેથી સહી અને ઇરાની લખાણોના આધાર ઉપરથી ઘણુંખરું રચેલું છે માટે તે વધારે માનવાજોગ છે, તે વેલેર્યનની શિકસ્તનું જુદુંજ બયાન આપે છે. આપણો શાયર તેને બજાનુસને નામે ઓળખાવી જાય છે, જેણે શાપુર ઉપર લખેલાં નામાઓમાંથી ફકરાઓ નોંધીને દેખાડી આપ્યું છે કે ઇરાની પાદશાહે રૂમીઓ ઉપર લડાઇમાં ફતેહ મેળવ્યાથીજ રૂમી શેહેનશાહને સુલેહ કરવાની અને ખજાનો આપવાની ફરજ પડી હતી. એક નામામાં તેણે લખ્યું હતું કે— "દુનિયાને વાસ્તે તું આટલી બધી ખૂનરેજી કરે છે તો કેયામતને દહાડે ખોદા તને પુછશે ત્યારે શો જવાબ દેશે તથા માફી શી રીતે મેળવશે ? હું તારી જકાત આપવાને રાજી છું અને તારાં ફરમાનને તાબે છું. મારા ખેશાવંદો સા-
નમાં આપું છું." આમ નામુ લખીને શેહનશાહે શાપુર ઉપર ૧૦
ગાયનાં ચામડાંના થેલા ભરીને સોનું તથા રૂમી સિકકાઓ, ૧૦૦૦ રૂમી

ગુલામો અને લોંડીઓ, અને બીજી કીમતી જીનસો જોડે ભારી કીમતનું બેશુમાર રેશમી કાપડ મોકલ્યું હતું. પણ આ રીતે સુલેહ વેચાતી આપવાની ના પાડીને શાપુરે લડાઇ ચાલુ રાખી, જે દરમ્યાન વેલેર્યન નાસી જતાં પકડાયો, અને તેનું લશ્કર હથિયાર છોડી દઇને પાદશાહને તાબે થયું.

રૂમીઓ ઉપર સાસાની પાદશાહોએ મેળવેલી હવે પછીની મોટી ફતેહોમાંની આ પહેલીજ હતી, અને તે સર્વથી મહાભારત હતી, કેમકે આ ફતેહ એક મોટા હરીફ શેહેનશાહને જીવતો પકડવાની હતી. એ ફતેહ ખુદ શાપુરને પોતાને એટલી બધી મહાભારત લાગી હતી કે તેણે પર્વતો ઉપર એ બાબતમાં નકશ અથવા ચિતાર કોત્રાવેલા છે. વેલેર્યન કેદ પકડાયા પછી તેના બેટાને પોતાનો શેહનશાહ કબૂલ નહિ રાખતાં મેક્રિનસ નામે સરદાર પોતેજ વડો થઈ નિકળ્યો, પણ શાપુરે એ બેમાંથી એકને પણ મંજુર રાખ્યો નહિ. તેણે તો રૂમીઓને પોતાના તાબા તળે આવેલા જોઇને તેમનો શેહેનશાહ પણ પોતેજ નેમી આપવાનો હક ભોગવવા માંગ્યો. તે નામદારે તો એન્ટીયોક શેહેર જીતતી વેળા પોતાને મદદગાર થઈ પડેલા ત્યાંના એક સરદાર સિરિયેડિસને નવો શેહેનશાહ મુકરર કીધો, અને તેને પોતે રૂમી શેહનશાહાતનું તાજ બક્ષે છે તેના ચિતાર પણ શાપુરે પોતાના નકશોમાં ચિતરાવ્યા છે. વેલેર્યન ઉપરની ફતેહ પછી શાપુર ઉપલાં શેહેર સુધી ફરી વળ્યો અને તેને પોતે ત્રીજી મરતબે ફતેહ કીધું. એન્ટીઓકથી ઈરાની લશ્કર એશિયા મૈનરમાં ફરી વળ્યું અને સિલિશ્યામાં થઇને કેપેડોશ્યામાં દાખલ થયું, મોટું વેપારી શેહેર ટાર્સસ હાથ કીધું, અને ટૅારસ પર્વતને લગતા સઘળા માર્ગો શાપુરે કબજ કીધા. આ પછી તે કેપેડેશ્યાનો ધણી થયો, જેનાં પાયતખ્ત કયસરિયાની વસ્તી એ વેળાએ ચાર લાખ માણસોની હતી. આ રીતે પાદશાહ શાપુરના હાથમાં ઇજ્યન સમુદ્ર સુધીનો તમામ મુલક આવી ગયો, કે જે મુલક પોતાનાં બાપદાદાનો છે એમ કહીને તેના બાપ અર્દશીરે પોતાનાં રાજ્યની શરૂઆતમાં દાવો ઉઠાવ્યો હતો.

આ સઘળી ફતેહોથી શાપુર છકી ગયો. સિર્યામાં પાલ્મીરા નામે એક નાનું રાજ્ય હતું ત્યાંના તે વખ્તના રાજા ઓડિનેથસે શાપુરની નામદારી જોઇને તેની સાથ દોસ્તી રાખવા માટે કીમતી હદિયો ભેટ મોકળ્યો હતો. આ પાદશાહ રૂમીઓથી સ્વતંત્ર હતો અને તેમ તે ઇરાનીઓથી પણ સ્વતંત્ર રહેવાને ખાહેશમંદ હતો. પણ શાપુરે તેની મોકલાવેલી

ભેટ નદીમાં નખાવી દીધી અને તેની સાથ દોસ્તી રાખવાની ના પાડી. ઓડિનાથસને આથી માઠું લાગ્યું, તોપણ તેણે શાપુરને સીર્યામાં આગળ વધવા દઈ જ્યારે તે પુષ્કળ લૂટ અને ખજાના સાથ પાછો ફરતો હતો ત્યારે તેની પુઠ પકડીને તેનો ઘણોએક ખજાનો લૂટી લીધો અને તેને બહુ હેરાન કીધો.

પોતાની ઉપલી ફતેહોને દરમયાન શાપુરે બહુ ઘાતકીપણું ચલાવેલુ કહેવાય છે. પણ રૅાલિન્સન જેવો તવારીખનવેશ કહે છે કે ઇરાની પાદશાહ ઉપરનાં આ તોહમતોમાં ઘણી શહરાઘાત છે. રૂમી શેહનશાહ વેલેર્યન ઉપર શાપુરે જુલમાત ચલાવવાની ઘણીએક વાતો રૂમી લખનારાઓ જણાવી જાય છે. કોઇ કહે છે કે શાપુર તેને પોતાનો ગુલામ ગણતો હતો; બીજાઓ કહે છે કે પાદશાહ ઘોડા ઉપર સ્વાર થતો ત્યારે વેલેર્યનની પીઠ ઉપર પગ મુકીને થતો હતો, અને તે બાપડો જ્યારે ગુજરી ગયો ત્યારે તેનું ચામડું ઉખેડી કહાડી, તેમાં ખુશબો ભરીને તેને એક ખ્રિસ્ટી દેવળમાં લટકાવ્યું હતું! પણ આ અને એવીજ બીજી બરખેલાફ વાતો ફિર્દુસીના આપેલા હેવાલ ઉપરથી ખોટી પડે છે. તે હેવાલ મુજબ વેલેર્યન (બજાનુસ) ઉપર શાપુરનો કશો જુલમ હતો નહિ. આપણો શાયર લખે છે કે પાદશાહ જ્યાં જતો ત્યાં બજાનુસને પોતાની જોડેજ લઇ જતો અને હરેક મુશ્કેલ કામમાં તેની સલાહ લેતો હતો. વળી શુસ્તર શેહેરની કારૂન નદી ઉપર એક પુલ બાંધવાનું કામ શાપુરે બજાનુસને સોંપ્યું, અને તેણે પોતાને વતન પાછો ફરવાની માંગણી કીધી ત્યારે પાદશાહે તેને આ પુલનું કામ પુરૂં કરીને સુખે જવા ફરમાવ્યું. ફિર્દુસી લખે છે તે જો ખરૂંજ હોય તો ત્રણ વરસની મુદતમાં પુલ બંધાઇ રહ્યા પછી આ રૂમી શેહેનશાહ પોતાને વતન પાછો ફર્યો હતો.

ફિર્દુસીનો આ હેવાલ એક ચોકસ બાબતમાં મોટા કુરૂશ પાદશાહે પોતાના હાથમાં કેદ પકડાયલા લીડયા દેશના રાજા ક્રીસસ (કારૂન) સાથ ચલાવેલી વર્તણુંક સાથ બરાબર મળતો આવે છે. તેમાં આપણ વાંચિયે છિયે કે તે મહાન પાદશાહ પણ ક્રીસસને પોતાની સાથેજ રાખીને ઘણીક રાજદ્વારી બાબતોમાં તેની સલાહ લેતો હતો, અને તેણે તેને પોતાના એક મિત્ર જેવો રાખ્યો હતો. આ ઉપરથી ઠરે છે કે શાપુર સામે ઘણાં એક તોહમતો રૂમીઓએ જોડી કહાડયાં હતાં. અને આ તોહમતને સચાઇનું રૂપ આપવા માટે કેટલાક બનાવટી દસ્તાવેજો ઉભા કરીને રૂમી

દફતરખાનામાં રાખ્યા હતા. તેમનું ખોટારૂં તો નામીચા ઈંગ્રેજ તવારીખનવેશ ગિબને પકડી આપ્યું છે. તે લખે છે કે આર્મીન્યાના આર્તવસદીસ અને બીજા રાજાઓએ વેલેર્યન ઉપર ગુજરતાં ઘાતકીપણા સામે શાપુર ઉપર કેટલાંક ફરીયાદનાં કાગળો લખ્યાં હતાં, જેમની નકલ રૂમી-દફતરોમાં જાળવી રાખેલી કહેવાય છે. પણ ગિબન પુછે છે કે આ વેળાએ આર્મીન્યા તો શાપુરના પોતાના હાથમાં હતું, ત્યાંતો ઈરાનની હકુમત ચાલતી હતી, ત્યારે ત્યાં વળી સ્વતંત્ર રાજા ક્યાંથી આવ્યો અને તેણે શાપુર જેવા પાદશાહ ઉપર વેલેર્યનની તરફથી ફરિયાદો ક્યાંથી લખી? આ કાગળોવાળી ફરિયાદની વાત ગિબન જોડી કહાડેલી માને છે. બીજા હાથ ઉપર મી૦ એડવર્ડ ટામ્સ સાસાની સિક્કાઓ અને લેખો બાબેનાં પોતાનાં પુસ્તકમાં લખે છે કે શાપુરના ઉપલા જુલમાતને લગતો એકપણ દાખલો એ પાદશાહના સંખ્યાબંધ લેખો અને ચિતારો ઉપરથી મુદલ મળતો નથી. મી૦ ટામસ તો અહીં સુધી લખે છે કે પાદશાહ પોતાના રૂમી હરીફને એટલું બધું માન આપતો હતો કે પોતાના એક લેખમાં શાપુરે વેલેર્યનને "આચાર્યોનો આચાર્ય" ને નામે ઓળખાવ્યો છે, કે જે નામથી રૂમી શેહેનશાહો ઓળખાતા હતા. એ રીતે ત્યારે વેલેર્યન ઉપર જુલમાત ગુજારવાનું તોહમત સરતાપા ખોટું પડે છે.

શાપુરે ઘણાંએક શેહેરો વસાવ્યાં હતાં, અને પુલો તથા મકાનો બંધાવ્યાં હતાં. કારૂન નદી ઉપરનો ઉપલો પુલ આજેબી "બંદે કએસર" ને નામે (એટલે રૂમી શેહેનશાહનાં નામથીજ) ઓળખાય છે. અહવાઝમાં 'શાપુર' નામનું, ખુજીસ્તાનમાં રૂમી કેદીઓને રાખવા માટે 'કંદે શાપુર' નામનું અને ખોરાસાનની સરહદ ઉપર 'નીશાપુર' નામનું શેહેર પોતાનાં નામ ઉપરથી તેણે વસાવ્યાં હતાં.

હાજીયાબાદ અને નકશે રજબ તથા નકશે રૂસ્તમખાતે તેના કેટલાક લેખો પણ છે, જેઓમાં તેની ફતેહોની થોડી ઘણી નોંધો જળવાઈ રહી છે. પુરાતન પર્સીપોલિસની પડોશમાં હાજીયાબાદનું ગામ છે, ત્યાંનો એક લેખ જે આજ સુધી હૈયાત રહેલો મળી આવ્યો છે, તે બીજા કેટલાક સાસાની લેખોની માફક ત્રણ ભાષાઓમાં કોત્રેલો છે. એઓમાંની બે ભાષા પેહલવી (સાસાની તથા ખાલ્દી) અને એક ગ્રીક છે. આ લેખમાં શાપુર પોતાને "ઇરાન અને અનઈરાનના પાદશાહોનો પાદશાહ" દાખલ ઓળખાવીને પોતાની બુન્યાદ આપતાં જણાવે છે કે તે પોતે ઈ-

રાનના પાદશાહોના પાદશાહ મજદયસ્ની પવિત્ર અર્દશીરનો બેટો અને પાદશાહ પવિત્ર બાબકનો નબીરો છે. આ લેખ ઉપરથી બે અગત્યની બાબતો સિધ્ધ થાય છે. એક એકે અર્દશીર પાદશાહ ગમે એવો બળવાન હોવા છતાં તે માત્ર ઇરાન સરજમીનનાજ પાદશાહોનો પાદશાહ હતો, પણ શાપુર તો જેમ ઇરાનના તેમજ અન-ઇરાનના યાને ઇરાનની સરહદની બહારના (થોડાક) પાદશાહોનો પાદશાહ હતો. બીજી વાત એ સાબેત થાય છે કે અર્દશીર બાબકની બેટીનો બેટો ન હતો, પણ તેનો પોતાનોજ બેટો હતો, અને તેથી શાપુર પોતાને તેનો નબીરો લેખાવે છે. હવે બાબકના સિક્કાઓ વિષે બોલતાં આપણુ જોઇ ગયા છિયે કે તેમાં પણ તેને તે પાદશાહનો બેટો લખેલો છે. આ રીતે સિકકા અને લેખોમાં અર્દશીર બાબકનો નબીરો નહિ પણ બેટો લેખાયો છે, તેનો સબબ શો? અગર જો તે તેનો બેટો નહિ હોય તો તેને આમ લેખવાનું કારણ શું? પણ ત્યારે મુસ્કેલી એ છે કે કારનામામાં અને ત્યાર પછી રચાયલાં શાહનામા તથા બીજાં ફાર્સી પુસ્તકોમાં અર્દશીરને બાબકનો નબીરો લખ્યો છે તેનું કેમ? આનું કારણ યુરોપિયન વિદ્વાનો એમ સમજાવે છે કે ઈરાનીઓ પોતાના નામચીન પાદશાહોને મોટાં પ્રખ્યાત ખાનદાનથી ઉતરેલા દેખાડવાને ઘણા ખાહેશમંદ હતા, અને તેથી કારનામામાં અને જ્યાંબી અર્દશીરને કેયાની વંશથી ઉતરેલો જણાવ્યો છે ત્યાં તેને બાબક જેવા એક ખુણે પડેલા પાર્સી હાકમના બેટા દાખલ ઓળખાવવાનું ઠીક નહિ લાગ્યાથી તેઓએ તેને કેયાની વંશ સાથ જોડી આપવાની તજવીજ કીધી છે. આ તજવીજ કેવી ભુલ ભરેલી છે તે આપણુ અર્દશીરનાં બયાનમાં આગળ જોઇ ગયા છિયે.

હવે ઉપલી તકરારને કેટલાંક વધારે મોતેબર પેહલવી પુસ્તકો ઉપરથી પણ ટેકો મળે છે. દાખલા તરીકે "દીનકર્દ" કેતાબ, જેને માટે ઉપર આપણુ જોઈ ગયા કે ખુદ અર્દશીરના પોતાના જમાનામાં દસ્તુર તોસરે તેની નકલ ઉતારીને પાદશાહી દફતરખાનામાં મુકી હતી, તેમાં અર્દશીરને બાબકનો નબીરો (દીકરીનો દીકરો) નહિ પણ બેટો કહ્યો છે. ઉપલી કેતાબનાં ૪ થાં અને ૭ માં દફતરોમાં આમ ખુલ્લા ઈશારા કરેલા મળી આવે છે, અને તેથી સિક્કાઓ અને લેખોમાં આવેલી અર્દશીરની બુન્યાદને મજબૂત ટેકો મળે છે દીનકર્દ" ની માફક "બુન્દેહેસ્ન" નામની પેહેલવી કેતાબ પણ એક ઠેકાણે (પ્રકરણ ૩૪, ફકરો ૯) ખુલ્લું લખે છે કે "અર્દશીર પાપકનો બેટો" હતો.

શાપુરના નકશ અથવા ચિતારો અનેક છે અને તેઓમાં મુખ્ય રૂમી શેહનશાહ ઉપરની પોતાની ફતેહની યાદગારીના છે, જેમાં વેલેર્યનના પગમાં હલકી બેડી જેવું અકેકું કડું પેહેરાવેલું જણાય છે, અને તેનો જમણો હાથ પોતે પકડીને પાદશાહ નવા શેહનશાહ દાખલ સિરિયેડિસને રૂમી શેહેનશાહાતનું તાજ આપે છે. શાપુરના સિક્કાઓમાં નવાઇ જેવું કંઇ નથી, પણ તેઓમાં તે પોતાને "મજદયસ્ની" દાખલ ઓલખાવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે પોતાના બાપના જેવોજ શાપુર પણ મજ્દયસ્ની ધર્મ ઉપર જાનફેશાન હતો. દીનકર્દ અને બીજાં પેહેલવી પુસ્તકોમાં જણાવ્યા મુજબ શાપુરે પણ જરતોસ્તી ધર્મનાં દફતરો ભેગાં કરવા અને એ મજહબનો દેશમાં વધારે ને વધારે ફેલાવો કરવા માટે બનતી તજવીજ કીધી હતી. દીનકર્દનાં ચોથાં દફતરમાં લખ્યું છે કે શાપુરે પુરાણા ઇરાની, હિંદી, યુનાંની, અને રૂમી પુસ્તકોમાંથી પેહલવી ભાષામાં ભૂગોળ, ખગોળ, જ્યોતિષ, ફિલસુફી, તનદરોસ્તી વગેરે બાબતોની વિદ્યાના ફેલાવા માટેના ગ્રંથો બનાવવા ફરમાવ્યું હતું, અને તેઓમાંની દરેક ધર્મ સંબંધી તથા એલમને લગતી કેતાબની એકેક નકલ પાદશાહી કેતાબખાના માટે તૈયાર કરાવી હતી. એટલુંજ નહિ પણ અકબર પાદશાહની માફક આ પાર્સી પાદશાહે પણ પોતાની દરબારમાં અનેક જુદા જુદા મજહબવાળાઓને નોત્રીને ધર્મસંબધી વાદવિવાદ ચલાવી હતી, અને તે તકરારનું શેવટ મજદયસ્ની ધર્મના સર્વોપરીપણામાં આવ્યું હતું.

પાદશાહ શાપુરના વખ્તમાં માની નામે એક ચિતારાએ અનેક ધર્મોનો અભ્યાસ કરીને એક નવો પંથ ઉભો કીધો હતો. પ્રથમ તે ખ્રિસ્ટી થયો, અને "અર્જંગ" નામે પોતાનું એક નવું ધર્મ પુસ્તક લખીને ખ્રિસ્ટી ધર્મને સુધારી સ્વચ્છ કરવા માંગ્યો. આથી ખ્રિસ્ટી પાદરીઓએ તેને પોતાના પંથમાંથી હાંકી કહાડયો, જે ઉપરથી તેણે પાદશાહ શાપુરની મદદથી પોતાનો નવો ધર્મ કાયમ કરવા માંગ્યો, પણ તેના મજહબનું ભોપાળું જણાઇ આવ્યાથી પાદશાહે તેને દેશનિકાળ કહાડયો, અને તેણે પાછળથી જરતોસ્તી મજહબની વિરૂધમાં વધારે પગલાં ભરવાથી પાદશાહ બેહરામ ૧ લાએ તેનો જીવ લીધો હતો.

હોરમજ ૧ લો.

શાપુર પાદશાહ ઇસ્વી ૨૭૧ માં ૩૧ વરસ રાજ્ય ભોગવીને મરણ પામ્યો, જેની પછી તેનો બેટો હોરમજદ તખ્તનશીન થયો. કારનામામાં લખ્યું છે કે આ પાદશાહ આખાં ઈરાન દેશને એક પાદશાહાતમાં લાવી શકયો હતો, તેમજ આસપાસના નાના પાદશાહોને તેણે પોતાના તાબેદાર બનાવ્યા હતા, તથા યુનાન અને હિંદુસ્તાન કનેથી ખંડણી લેતી કીધી હતી, અને રૂમનો કયસર તથા ખતા, કાબૂલ અને તુરકસ્તાન વગેરેના હાકમો અને ખાકાનો તેના તાબેદાર થયા હતા. પણ આ સઘળી બિનામાં કારનામાના લખનારે અથવા બરાબર બોલિયે તો પહેલી નકલ ઉતારનારે પાદશાહનું નામ આપવામાં ભૂલ કરેલી છે. અર્દશીરનું બયાન પુરૂં કીધા બાદ છેલા ફકરામાં ઉપલી મતલબની વિગતો જણાવી છે, અને એ સઘળી ફતેહો કરનાર દાખલ હોરમજદને લેખ્યો છે. પણ અર્દશીર પછી તો આપણે ઉપર જોયું તેમ શાપુરે અમલ ચલાવ્યો હતો, અને તે ઘણો જાહોજલાલી ભરેલો અમલ હતો. માટે અમને લાગે છે કે કારનામામાં શાપુરનું નામ લખતાં નકલ ઉતારનારથી હોરમજદનું નામ લખાઈ ગયું છે. વળી એમ ગણવાના ટેકામાં બીજી દલીલ એ છે કે પાદશાહ હોરમજદે માત્ર એકજ વરસ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું, અને પોતાના બાપ પછી બીજેજ વરસે તે ગુજરી ગયો હતો. તેના અમલમાં ઈરાનને કોઇપણ રાજ્યસાથ લડાઈમાં ઉતરવું પડયું ન હતું, અને તે અમલ તદન સુલેહ ભરેલો હતો. માટે કારનામાવાળાએ નામની દેખીતી ચૂક કરેલી સાબેત થાય છે, અને તે બિના આ ઠેકાણે દેખાડી આપવાની અમારી ફરજ સમજીયે છિયે.

પ્રકરણ ૪ થું.

મોજુદ કારનામાના હસ્તલેખ.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં ૪ જુદી જુદી હાથની લખેલી નકલોની હમોએ મદદ લીધી છે.

એઓમાં પેહલી અને સઘળેથી પુરાણી નકલ જે હાલમાં હસ્તી ભોગવતાં બીજાં એ પુસ્તકોનું મૂલ હોવું જોઈએ તે છે. એ ઘણી પુરાણી

કેતાબ જેમાં જુદાં જુદાં ૩૫ લખાણો સમાએલાં છે તેમાં આ કારનામું આવેલું છે અને તે ડાકટર દસ્તુર જામાસ્પજી મીનોચેરજી જામાસ્પ આસાનાના કેતાબખાનામાંની છે અને જેને માટે સફે ૫-૬માં હમો ઇશારો કરી ગયા છઈએ.

હાલ સુધીમાં જણાએલી સઘલી કારનામાની નકલોનું મૂલ એજ પુરાણી કેતાબ છે—એવું બીજી નકલોને એ જુણી નકલ સાથે સરખાવતાં જણાઇ આવે છે. આપણને જાણીતો વિદ્વાન ડાકટર વેસ્ત, જેણે ગયાં ૨૫ વરસનાં અરસામાં પેહલવી સાહિત્યના સંબંધમાં અઠાગ મેહનત લીધી છે અને ઘણા પેહલવી પુસ્તકોના તરજુમા* કીધા છે તેનુ પણ એજ મત છે. એ વિદ્વાન પોતાના "પેહલવી લીતરેચર" નામના ચોપાન્યામાં નીચે મુજબ એ પુસ્તક વિશે પોતાના વિચાર આપે છે:—

Like the Yâtkâr, this Kârnâmak in J has descended from a copy made by Rûstakhm-i Mitrō-āpān, and it is the original from which *all known copies have been derived*.

ઉપલા વાકયનો તરજુમો :—

અઇબાતકારની માફક, જે (એટલે દસ્તુર જામાસ્પજીના પુસ્તક)માં આવેલું આ કારનામું રૂસ્તમ મેહરઆવાને કીધેલી નકલ ઉપરથી લખવામાં આવેલું છે અને તે એક મૂલ છે કે જે ઉપરથી સઘલી જાણીતી નકલો કરવામાં આવેલી છે.

એ જુની કેતાબની નકલ કરનાર મેહર-આવાન કએખુસરૂ નામે એક ઇરાની મોબેદ હતો. એ મરહુમ મોબેદે ઇરાનથી હિંદુસ્તાનમાં આવીને

* એ વિદ્વાને હાલસુધીમાં પેહલવી નીચલાં પુસ્તકોના તરજુમા કીધા છે-;—૧. સને ૧૮૭૨ માં મીનોખેરદ પાજંદ સંસ્કૃત રોમન અક્ષરે, તેના અંગ્રેજી તરજુમા સાથે; ૨. સને ૧૮૮૦ માં બુંદહેશ્ન, બહમન યશ્ત અને શાયશ્ત-લા-શાયશ્તનો અંગ્રેજી તરજુમો (S. B. E. Vol. V.); ૩. સને ૧૮૮૨ માં દાદસ્તાને દીની, દસ્તુર માનુશચેહરે સોરકાનના જરથોશ્તીઓ ઉપર, પોતાના ભાઈ જાદસ્પરમ ઉપર તથા બીજા માજદયસ્નાનો ઉપર લખેલાં ૩ નામાઓ વગેરેનો અંગ્રેજી તરજુમો (S. B. E. Vol. XVIII.); ૪. સને ૧૮૮૫માં મીનોખેરદ, શેકંદ-ગુમાની-વજાર તથા સદદરનો અંગ્રેજી તરજુમો (S. B. E. Vol. XXIV); ૫. સને ૧૮૯૨ માં દીનકર્દ દફતર ૮ મા તથા ૯ માનો અંગ્રેજી તરજુમો (S. B. E. Vol. XXXVII); ૬. સને ૧૮૯૭ માં જરથોશ્તના મોજેજા (S. B. E. Vol. XLVII).

ધર્મસંબંધી કેટલીએક અગત્યની કેતાબોની નકલો કીધેલી છે. સારાં નસીબે એ મરહુમનાં હાથની લખેલી કેતાબો હાલ સુધી યુરોપમાં સચવાઈ રહેલી છે.

એ અઈબાતકારે જરીરાન—જેમાં જુદાં જુદાં ૩૫ લખાણોનો સંગ્રહ છે અને તેની સાથેજ આ "કારનામે અરદશીર બાબકાન" લખેલું મલે છે. એ આખી કેતાબ એ મેહરઆવાન કએખુસરોએ, રોજ ખુરશેદ માહ શેહરેવર કદીમ સને ૬૯૧*માં થાના (?) ટાપુ મધે લખેલી છે. અને તે સને ૩૨૪*માં રોજ દએ-પ-આદર માહ બહમનને દીને ભરૂચના આતશકદેમાં, દીનપનાહે અએતરપાદે દીનપનાહ નામના શખસે, શાહજાદે શાદફરોખ હોરમજદને માટે લખેલાં એક પુસ્તક ઉપરથી લખેલી લાગે છે.

એ પુરાણું અને કીંમતી ૧૩૬ પાણાનું પુસ્તક, તેની જોઈતી સંભાલ નહી લેવાવાને સબબે, હાલ ઘણી ખરાબ હાલતમાં આવી ગએલું છે. ઘણો લાંબો વખત સુધી જલદ વગરની છુટી હાલતમાં પડેલું રહેવાથી તેમધેનાં શુમારે ૧૭ પાણાં ગુમ થએલાં છે અને તે સાથે, સારી હાલતમાં બાંધીને સારી અને શુક્કી જગોએ નહી પણ કોઈ ભીનાસવાલી જગોમાં લાંબો વખત પાડી રાખ્વાથી તેનો મોટો ભાગ તેમાં ખાસ કરીને એ પુસ્તકનો પાછલો ભાગ ઉધઈથી ખવાઈ ગએલો છે. પણ હજી સારા નસીબે આજથી ૧૩૧ વરસની વાત ઉપર એટલે સને ૧૧૩૬ યજદજરદીમાં, જ્યારે એ પુરાણું પુસ્તક હાલ કરતાં વધારે સારી હાલતમાં હશે તે વખતે, મરહુમ દસ્તુર જમશેદ બિન જામાસ્પ બિન આસા વલદે ફરેદુને, એ આખાં પુસ્તકની ઘટતી સંભાલથી એક નકલ કરી રાખેલી છે. તે નકલની મદદથી એ પુરાણાં પુસ્તકમાંથી ગુમ થએલાં પાણાંનો તથા ઉધઈથી ખવાઈ ગએલા અથવા ખરાબ થએલા ભાગનો મોટે ભાગે ખાતરીપૂર્વક ઉતારો કરવાને બની આવે છે. આ પુસ્તકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલું અર્દશીર બાબકાનનું આખું કારનામું તદન સારી હાલતમાં રહેલું છે. આ છાપેલાં પુસ્તકમાં બીજી કેતાબો સાથે એનો મુકાએલો કરતાં એ ચોપડીને હમોએ M K (એટલે મેહરઆવાન કએખુસરો) નામ આપેલું છે.

* આ ૬૯૧ તથા ૩૨૪ કયો સને, યજદજરદી કે પારસી તે આ બંધે કોલોફનમાં જણાવેલું નથી. ૩૨૪ ને બદલે દાકટર ઈ. દબલ્યુ વેસ્ત ૬૨૪ સને લીએ છે કારણ અસલ જુણી અઇબાતકારની નકલમાં એ જગોએ પાનું ઉધઈથી ખવાઈ ગએલું છે પણ એજ આખી કુતાબની નકલ યજદજરદી સને ૧૧૩૬ માં મરહુમ દસ્તુર જમશેદ બિન જામાસ્પ બિન આસા વલદે ફરેદુને કરેલી છે તે મધે બરોબર ૩૨૪ છે તે હમોએ અત્રે લેવો દુરસ્ત ધાર્યું છે.

એ ઉપલાં પુસ્તક સિવાય બીજાં કેટલાંએક આપણાં ધર્મને લગતાં કીમતી પુસ્તકોની એ મરહુમ મેહર-આવાન કએખુસરોએ નકલો કીધેલી છે તેઓ મધેથી જે પુસ્તકો હાલસુધીમાં સચવાઈ રહેલાં જણાયાં છે તેની નોધ હમો નીચે આપીએ છઇએ.—

૧. યજશ્ને તેના પેહલવી તરજુમા સાથે. એ કેતાબ એ મેહર-આવાન કએખુસરોએ ખંબાતમાં રોજ બહમન માહ ફરવરદીન સને ૬૯૨ યજદરદી (તા. ૨૬ મી જાનેવારી સને ૧૩૨૩ ઈસવી) માં, ખંબાતના એક રહીશ ચેહલ સંગનને માટે લખેલી હતી. ખંબાતથી કોઈ સંજોગે એ કેતાબ ભરૂચ આવી અને ભરૂચથી મરહુમ દસ્તુર જામાસ્પ આસાના હાથમાં ગઈ. સેવટે એ કેતાબ દસ્તુર જામાસ્પ આસાના ખાંનદાનમાં ઉતરતી ઉતરતી દસ્તુર ડાકટર જામાસ્પજીના હાથમાં આવી. તે પછી એ પુરાણી અને કીમતી કેતાબ દસ્તુર જામાસ્પજીએ સને ૧૮૯૨ ઈસવીમાં ઓક્ષફર્ડની યુનીવરસીટીને ભેટ કીધી અને તેની ફોટોગ્રાફની મદદથી કરેલી હુબહુ નકલ (collotyped facsimile) કરાવીને ઓક્ષફર્ડમાં રેવરંડ ડાકટર એલ. એચ. મીલસે સને ૧૮૯૩ ઈસવીમાં પ્રગટ કીધી છે. એની અસલ નકલ ઓક્ષફર્ડ યુનીવરસીટીના બોદલીઅન કેતાબખાનામાં મુકવામાં આવી છે.

૨. વંદીદાદ તેના પેહલવી તરજુમા સાથે. એ કેતાબ એજ મેહર આવાન કએખુશરોએ રોજ દીન માહ તીર સને ૬૯૩ યજદજરદી (તા. ૧૮ મી મે સને ૧૩૨૪ ઈસવી) માં ખંબાતમાં લખેલી છે. એ કેતાબ મેહર-આવાન કએખુસરોએ, યજદજરદી ૫૫૪ માં રોજ સરોશ માહ તીર (તા૦ ૧૦ મી મે ૧૨૦૫ ઈસવી)માં અર્દશીર બહમન રોજ-વેહ શાહપુર્જીન શાહમર્દ નામના ધનીએ કીધેલી એક નકલ ઉપરથી એ મેહર-આવાનના વડવા રૂસ્તમ મેહર-આવાન મર્જબાને નકલ કીધી હતી તેના ઉપરથી, એ નકલ કીધેલી છે, અને હાલમાં એ કેતાબ કોપનહેગનની યુનીવરશીટીમાં સચવાઈ રહેલી છે.*

૩. વંદીદાદ તેના પેહલવી તરજુમાં સાથે. એ કેતાબ એજ ધણીએ રોજ ખુરદાદ માહ આવાન સને ૬૯૨ યજદજરદી સંવત ૧૩૭૮ (તા. ૨૮મી આગસ્ત ૧૩૨૩ ઈસવી) માં નોશારી મધે લખેલી છે અને હાલમાં એ કેતાબ લંડનની ઇન્ડીઆ ઓફીસમાં સચવાઇ રહેલી છે.*

* જુવો ગેલડનેરનો અવસ્તા તેહ્કત દીબાચો પેજ ૬ ઠો તથા ૯ મો.

૪. યજશને તેના પેહલવી તરજુમા સાથે. એ કેતાબ પણ ઉપલાજ મરહુમ મોબેદે ખંબાત મધે એર્વદ રૂસ્તમ મેહર-આવાને લખેલી એક નકલ ઉપરથી ખંબાતના રહીશ ચાહેલ્લ સંગન નામના એક ગ્રહસ્થને માટે રોજ આસમાન માહ દએ સને ૬૯૨ યંજદજરદી, સંવત ૧૩૭૯ (તા. ૧૭ મી નવેમબર સને ૧૩૨૩ ઈસવી) માં લખી હતી અને તે હાલમાં કોપનહેગનની યુનીવરસીટીની લાઈબ્રેરીમાં સચવાઇ રહેલી છે.

૫. એક પેહલવી આખું દફતર જેમાં કેટલાંએક પેહલવી લખાણો સાથે કેટલોક ભાગ અવસ્તાનો લખવામાં આવેલો છે. એ દફતરમાં સઘલાં મલીને જુદાં જુદાં ૨૦ પુસ્તકોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે જેમાં બુન્દહેશ્ન કેતાબબી છે જે ઉપરથી મરહુમ વેસ્તરગાર્ડે તેની એક ફેકસીમીલી છપાવેલી છે. એ આખું દફતર પણ એજ મેહર-આવાન કએખુસરોએ, પારસી સને ૬૧૮માં રૂસતમ મેહર-આવાન મરજબાન નામના એના વડીલના હાથની લખેલી નકલ ઉપરથી, નકલ કીધેલું ધારવામાં આવે છે.* એ દફતરમાં જુદા જુદા ત્રણ કોલોફનો, જુદા જુદા સનેના, ઉપલા મેહર-આવાનના લખેલા મલે છે. યઝદજરદી સને ૬૯૦, ૭૨૦, અને ૭૦૦. એ પુસ્તક પણ કોપનહેગ-નની યુનીવરસીટીની લાઇબ્રેરીમાં સચવાઇ રહેલું છે.

બીજી ચોપડી જે આ છાપેલી ચોપડી સાથે સરખાવી છે, તે રોજ હોરમજદ માહ ફરવરદીન સને ૧૧૩૬ યજદેજરદી (તા. ૧૭ મી સપતેંમબર સને ૧૭૬૭ ઈસવી)ને દીને મરહુમ દસ્તુર જમશેદ બિન જામાસ્પ બિન આસા વલદે ફરેદુને, મજકુર મેહર–આવાન કએખુસરોએ લખેલી ઉપલી પુરાણી કેતાબ ઉપરથી ઉતારેલી નકલ છે. એ મરહુમ દસ્તુરે એ કેતાબની શરૂઆતમાં પાજંદ બુંદહેશ્નની કોઈ બીજી કેતાબ ઉપરથી નકલ કીધી છે તે પછી ઉપલી મરહુમ મેહર–આવાન કએખુસ-રોએ લખેલી પુરાણી આખી કેતાબની નકલ કીધી છે. જ્યારે દસ્તુર જમશેદે એ ઉપલી કેતાબની નકલ કીધી તે વખતે એટલે આજથી ૧૩૧ વરસ ઉપર, એ જુણી કેતાબ છુટેલી હાલતમાં હતી અને તેના પાછલા ભાગના કેટલાંએક પાના કોઈએ વગર સહમજવે હેરફેર કરી નાખેલાં હતાં તે મજકુર દસ્તુરે તેની નકલ કરતી વખતે જેમનાં તેમ નકલ કરી

* જુવો ડાકટર દસ્તુર હોશંગજી તથા ડાકટર હાઉગે ઇસવી સને ૧૮૭૨ માં પ્રગટ કરેલું વીરાફ નામું, ઈન્ટ્રોદકશન પેજ ૫ મે; તથા પેજ ૨૪૫ મે આવેલો કોલોફન તથા ગેલડનરના અવસ્તાનો દીબાચો પેજ ૮ મો.

નાખેલાં છે. એજ પુરાણી ચોપડીની એક નકલ સને ૧૮૭૫ માં ડાકટર વેસ્તે કીધી છે. તે નકલ કરતી વખતે એ વિદ્વાને તે હેરફેર થએલાં પાનાઓ અથવા વરકો પાછાં બરોબર તેઓની ઘટતી જગો મુજબ ગોઠવેલાં છે. મુકાબેલો કરતાં એ ચોપડીને JJ નામ હમોએ આપેલું છે. એ કેતાબ હાલમાં મરહુમ માનેકજી લીમજી હાતરીઆનાં કેતાબખાનાના તરસ્તીઓના સ્વાધીનમાં છે.

ત્રીજી કેતાબ જે આ પુસ્તક સાથે હમોએ સરખાવી છે તે નોશારીવાલા દસ્તુર એદલજી નવરોજજી મેહરજીરાણાનાની છે. એ કેતાબ બીજી કેટલીએક કેતાબોની સાથે રોજ ૨૪ મો માહા ૧૨ મો સને ૧૨૪૭ યજદજરદીમાં મજકુર દસ્તુર એદલજીએ પોતેજ લખેલી છે. આ ચોપડીની સરખામણી કરતાં એ ચોપડીને EN નામ હમોએ આપેલું છે.

ચોથી કેતાબ જે આ ચોપડી સાથે હમોએ સરખાવી છે તે હમારી પોતાની છે અને તે હમોએ બીજી કેતાબોની સાથે યજદજરદી સને ૧૨૪૪માં જુદી જુદી કેતાબો ઉપરથી લખેલી છે. એ હમારી ચોપડીમાં લખવામાં આવેલું આ કારનામે અર્દશીર બાબકાન ઉપલી EN (એટલે દસ્તુર એદલજી નવરોજજીની કેતાબ)માં આવેલાં કારનામાને, નકલ નવેસોથી જે ભુલ થઈ હોએ તે સીવાય, લગભગ મલતુંજ છે. એ હમારી ચોપડીમાં આવેલો હેરફેર દેખાડતાં નીચે નોટમાં હમોએ એને EK નામ આપેલું છે.

ઉપલી બંધે ચોપડીઓ EN અને EK માં આ છાપેલી ચોપડીને સફે ૨૩ માં નોટ નંબર ૮ મીમાં જણાવ્યા મુજબ કેટલીક લીટીઓ વધારે લખાએલી મલી આવે છે જે હમોએ આ કેતાબની સેવટે એપેન્દીક્ષ A માં આપેલી છે. એ વધારાનું લખાણ મેહર-આવાન કએખુસરોએ લખેલી પુરાણી કેતાબમાં જોવામાં આવતું નથી, તેથી એ લખાણ એ પાછલી બે ચોપડીઓમાં કયાંથી કેમ અને કયારે દાખલ થયું તે કહી શકાતું નથી. પણ શાહનામા સાથે સરખાવતાં એ લખાણ અસલ એ કારનામાને લગતુંજ હોએ એમ લાગે છે. આ છાપેલી ચોપડીમાં દરેક બાબતની શરૂઆતમાં પેહલવીમાં જે મથાલાં આપવામાં આવ્યાં છે તે, ફીરદોસી તુસીના શાહનામા મધે એ અર્દશીર બાબકાનને લગતી બાબતોનાં મથાલાં કરવામાં આવેલાં છે તે ઉપરથી, લીધાં છે. એ મથાલાઓના અનુક્રમ ઉપરથી જણાશે કે શાહનામામાં આવેલી એ તવારીખની બાબતોનો અનુક્રમ આ અર્દશીર બાબકાનના કારનામાના અનુક્રમને તદન મલતો

છે. ફકટ નીચલી (૧) હફ્તવાદનું દાસ્તાન તથા કિર્મની હકીકત અને (૨) અર્દશીર બાબકાનની પાદશાહી તથા બગદાદમાં તેનું તખ્ત ઉપર બેશવું,—એ બે મથાલાવાલી બાબતો શાહનામામાં વચમાં, અને નીચલી (૧) અર્દશીરની અકલમંદીનું દાસ્તાન તથા તેનું કારનામું, (૨) ખેરરાદ નામે એક ઇરાની પેહલવાને અર્દશીરની તારીફ કરવી, (૩) આ જમાનાની બેવફાઈ અને (૪) અર્દશીરે પોતાના બેટા શાપુરને નસીહત કરવી, તથા અર્દશીરનું મરણ,—એ ૪ મથાલાંવાલી બાબતો શાહનામામાં સેવટે વધારે છે. એ રીતે શાહનામાની બાબતોનો અનુક્રમ આ કારનામામાં આવેલી બાબતોના અનુક્રમ સાથે સરખાવતાં, છેલ્લી બે નકલો EN તથા EK માં આવેલો વધારો જે આ ચોપડીની સેવટે એપેન્દીક્ષ A તરીકે આપેલો છે અને જેમાં અર્દશીરનાં અર્દવાનના તખ્ત ઉપર બેસવાની બાબત આવેલી છે તે શાહનામાના અનુક્રમ પ્રમાણે આ છાપેલાં પુસ્તકને ૪૧ મે સફે આવવી જોઈયે—એમ લાગે છે.

જુણી અઇબાતકારે જરીરાનમાં આવેલા કોલોફનો.

આ નીચે આપેલો ૧ લો કોલોફન અઇબાતકારે જરીરાન જે ગુસ્તાસ્પ શાહનામાને નામેથી ઓલખાય છે અને જેમાં ઇરાની શાહ ગુસ્તાસ્પ અને ખ્યોની શાહ અર્જાસ્પ વચેની ધર્મની લડાઇનું બયાન આવેલું છે તે પછી આવેલો છે.

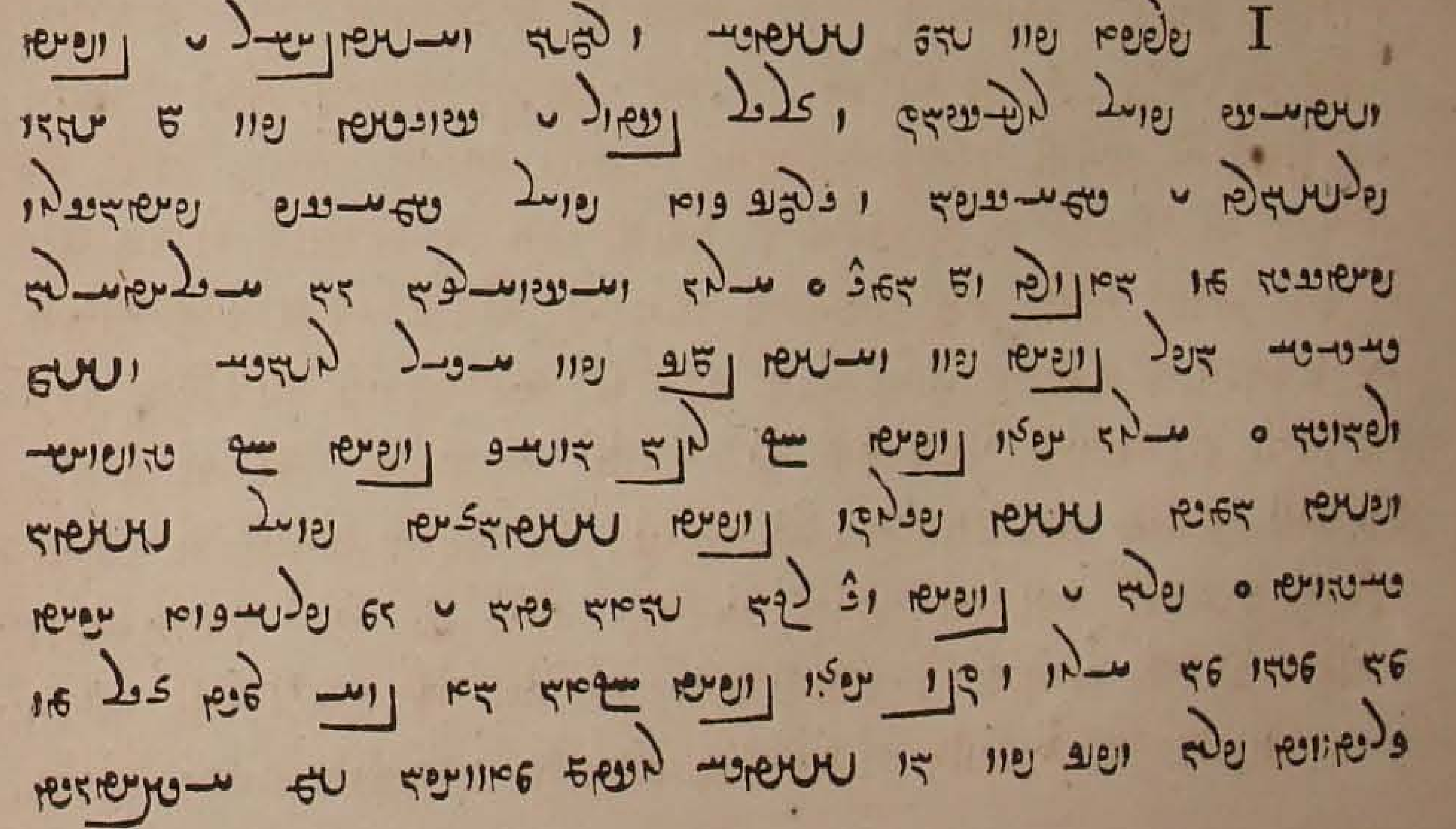

[illegible]

ઉપલા ૧ લા કોલોફનમાં રોજ માહ તથા કોઈબી સને આપેલો નથી પણ એ ઉપરથી એટલું સીધ થાએ છે કે એ કેતાબ પેહલવેહલી કોઈ દીનપનાહ નામના શખસે શાહજાદે શાદ ફરોખ હોરમજદને માટે લખી હતી તેના ઉપરથી રૂસ્તમ મેહરઆવાને એક નકલ કીધી હતી અને તે નકલ ઉપરથી મેહરઆવાન કએખુસરોએ નકલ કીધેલી જે હાલ સુધી સચવાઇ રહેલી છે અને બીજી એ જાતની સઘલી નકલો એ છેલી નકલ ઉપરથી થએલી લાગે છે.

II

[illegible]

આ ઉપલા બીજા કોલોફન ઉપરથી જણાએચ કે, પેહલા કોલોફનમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, આ જુદી જુદી ચોપડીઓનો સંગ્રહ, રોજ દએપાદર માહ બહમન સને ૩૨૪ માં દીનપનાહ આદરબાદ દીનપનાહે શાહજાદે શાદ ફરોખ હોરમજદ નામના કોઈ શખસને માટે ભરૂચના કોઈ આતશ-કદેહમાં લખેલી હતી.

એ કોલોફનમાં સને કયો તે ખુલ્લું જણાવેલું નથી. સાસાની વંશનો છેલો પાદશાહ યજદજરદ તખતે બેઠો તે દીવસથી જે સને ચાલુ થયો તે યજદજરદી સનેને નામે ઓલખાએ છે અને તે વાત આપણા લોકોને જાણીતી છે પણ યજદજરદના ગુજરવાથી પારસીઓની પાદશાહી ખતમ થઈ તે દીવસથી ઈરાનમાં એક નવો સને, પારસી સનેને નામે ચાલુ થયો હતો અને તે યજદજરદના તખતે બેશવા પછી ૨૦ વરશે ચાલુ થયો હતો. જો ઉપલો સને ૩૨૪ યજદજરદી હોએ તો રોજ ૮ મો દેપાદર

માહ ૧૧ મો બહમન તારીખ ૨૮ મી ફેબરવારી સને ૯૫૬ ઈસવીની મુકાબેલ લેવો જોઈએ પણ જો એ રોજ ૮ મો માહ ૧૧ મો સને ૩૨૪ પારસી સનેનો હોએ તો તારીખ ૨૩ મી ફેબરવારી સને ૯૭૬ ઈસવીને દીને પડેલો લેવો જોઈએ. એ રીતે લેતાં મજકુર દીનપનાહ આદરબાદે એ કેતાબ લખવાને આજે ૯૨૨ અથવા ૯૪૨ વરસ થયાં એમ ઠરે છે.

એજ દીનપનાહ આદરબાદે લખેલી એ કેતાબ ઉપરથી મરહુમ એર્વદ જાદે કામદીન એર્વદ શેહરયાર (અથવા યજદયાર) એર્વદ નેર્યોસંગ એર્વદ સમન્દે નકલ કીધેલી હતી તેણે ઉપલોજ ૨ જો કોલોફન ઉતારી લીધો છે પણ તેમાં મહીનાનો ફેર છે અને સનેને બદલે સંવત લખેલો મલે છે. તે કોલોફન મજકુર કામદીન શેહરીઆરના કોલોફન સાથે નીચે મુજબ છે:—

III

[illegible]

[illegible]

એ ઉપલા ૩ જા કોલોફનમાં રોજ ગોશ માહ અર્દીબેહસ્તની સાથે સંવત ૧૦૭૭ આપેલો છે, તે ઉપરથી એવું ઠરે છે કે દીનપનાહે સને ૩૨૪ માં એ ચોપડી લખવા પછી, ૬૫ વરશે એટલે ઈસવી સને ૧૦૨૧ માં કોઈએ તેની ઉપરથી નકલ કીધી હોએ અને તેણે દીનપનાહનો કોલોફન કાયમ રાખીને પોતે નકલ કીધી તેનો રોજ માહ તથા સંવત લખ્યો હોએ. એ પછી તે લખેલી નકલ ઉપરથી કામદીન શેહરીઆરે (અથવા યજદયારે) નકલ કરતાં આગલો સંવત સાથનો કોલોફન બી ઉતારી લઇને પોતાનો કોલોફન જુદો લખ્યો અને તેમાં પોતાનો રોજ માહ તથા સને લખવાનો પડતો મુકયો અથવા ભુલથી લખવાનો રહી ગયો હોએ.

એ મજકુર કામદીન શેહરયારના નબીરાં ઉસ્તાદ પેશીતન રામે ભરૂચ મધે રોજ ફરવરદીન માહ બહમન સને ૭૬૬ યજદજરદી (તા૦ ૨૧ મી અકટોબર સને ૧૩૯૭ ઈસવી)ને દીને, રૂસ્તમ મેહરઆવાન મર્જબાન દહેસ્નયારે, રોજ અમેરદાદ માહ શેહરેવર સને ૬૧૮ પારસી એટલે સને ૫૯૮ યજદજરદી (તા૦ ૧૦ મી જુલાઇ સને ૧૨૨૯ ઇસવી)ને દીને લખેલી ગોસ્ત ફરીઆન તથા અર્દાવીરાફની નકલ કીધેલી છે તે ઉપરથી મજકુર કામદીનનો વખત મુકરર થઈ શકે છે.*

અઈબાતકારે જરીરાનમાં ઉપલા ૨ જા કોલોફન પછી તુરત નીચલો કોલોફન મલે છે:—

IV [illegible]

એ ૪ થો કોલોફન મેહરઆવાન કએખુસરોએ રોજ ખુરશેદ માહ શેહરેવર કદીમ સને ૬૯૧ યજદજરદી (એટલે તારીખ ૪ ઠી જુલાઈ સને ૧૩૨૨ ઇસવી) માં થાના જજીરામાં લખેલો છે—એટલે એ કેતાબ થાના મધે લખાએલી ઠરે છે.

આ કારનામાની સેવટે, અઈબાતકાર અને તેની સાથની બીજી ચોપડીઓની નકલ કરનાર મેહરઆવાન કએખુસરો નીચલા એક વાકયમાં રૂસ્તમ મેહર-આવાનના રવાનની અમરગી ચાહે છે કે જેણે એ કેતાબની એક નકલ કીધી હતી અને જેની નકલ ઉપરથી મેહરઆવાને પોતે આ નકલ કીધી હતી તે વાકય નીચે મુજબ છે.

V [illegible]

* જુવો વીરાફનામું તથા કીસેએ ગોસ્તે ફર્યાન પેજ ૨૪૫ મો.

VI [illegible]

ઉપલો ૬ ઠો કોલોફન એ અઈબાતકાર જરીરાનવાલી કેતાબ તમામ પુરી થયા પછી સેવટે મેહરઆવાન કએખુસરૂનો લખેલો છે. એ મધે મેહરઆવાન જણાવેચ કે આ કેતાબ હિંદુસ્તાન મધે થાના શેહરમાં ત્યાંનાં આતશકદેહમાં રોજ ફરવરદીન માહ આદર સને ૬૯૧ માં (તા૦ ૧૦ મી સપતેમબર ૧૩૨૨ ઇસવી) હું જે દીનનો બંદો એર્વદ જાદે મેહર-આવાન કએખુસરો મેહર-આવાન સ્પંદયાર બેહરામ મર્જબાન-તેણે પોતાને માટે લખી છે.

એ ઉપલા ૬ ઠા કોલોફન પછી નીચલો સંસ્કૃતમાં લખેલો કોલોફન મલે છે.

VII संवत् १३७७ वर्षे कार्त्तिक शुदि १४ बुधे पार्सी सन ६९० वर्षे माह आदर रोज फरुअरदीन आद्यह ठाणां वेलाकुले सूलतान श्री गेयास-दीन राज्ये परिपंथयतीत्येवंकाले एरांनजमींदेशात् समायात् पारसी आचार्य-मिहिरवानस्य बहुमान लेखापनं कागलं च प्रदाय पारसी व्यव सांगण सुत व्यव चाहिलेन पुण्यार्थं एतस्य पार्श्वात पुस्तकमिदं लिखापितं शाहनामा गुस्तास्प पंदनामा आदरपाद मारस्पंदनामा यः कोपि पुस्तकमिदं रक्षति पठति वा तेने व्यव चाहिलस्य पूर्वजानां मुक्तात्मनां तथा एतस्य निमत्तं पुण्यं करणीयं ॥

એ ઉપલો સંસ્કૃત કોલોફન જેની ભાષા ઘણી અશુધ છે તે કયારે અને કોણે લખ્યો તે વિશે એમાં કસુ જણાવેલું નથી. એમાં ઉપલા ૬ ઠા કોલોફનમાં મેહરવાન કએખુસરોએ લખેલો પોતાનો રોજ માહ અને સને ઉપરાંત સંવત તથા તિથિ અને વાર આપવામાં આવેલો છે. સનેમાં પણ ૬૯૧ ને બદલે સને ૬૯૦ લખવાની ભુલ થઇ છે તે સાથે ઉપલા પેહલવી કોલોફન મુજબ સને ૬૯૧ સાથે સંવત ૧૩૭૭ બરોબર મલતો નથી. એ કોલોફન લખનાર જણાવેચ કે સંવત ૧૩૭૭ ના વરસમાં કાર્તક શુદ ૧૪ વાર બુધ પારસી સને ૬૯૧ રોજ ફરવરદીન માહ આદર સુલતાન શ્રી ગયાસઉદદીનના રાજ્યના અમલમાં ઈરાન દેશથી એક પારસી આચાર્ય મેહરવાન આવ્યો હતો. તેને ઘણાં માનપૂર્વક કાગજો લખીને બોલાવ્યો હતો. તેની પાસે **મરનાર** સાંગણના છોકરા ચાહિલે પોતાના પુણ્ય માટે આ ગુસ્તાસ્પનું શાહનામું તથા આદરબાદ મારેસ્પંદનું પંદનામું લખાવ્યું છે. જેથી કોઇ આ પુસ્તક રાખે અથવા પઢે તેણે **મરનાર** ચાહિલ અને તેના વડીલોના રવાનોના હકમાં ભલી દુઆ ચાહવી.

એ ઉપલા સંસ્કૃત કોલોફનની નીચે નીચલો વાકય પેહલવીમાં લખેલો મલે છે.

VIII [illegible]
[illegible]
[illegible]

રોજ દપમેહર માહ તીરને દીને આ ચોપડી ચાહેલને માટે મેં લખી છે. જે કોઇ રાખે જે કોઇ પઢે તેણે તેના અને તેના ન્યાગાનોના હકમાં બેહસ્ત ચાહવું સજાવાર છે.

ઉપલા પેહલવી વાકયની નીચે મરહુમ દસ્તુર જમશેદ જામાસ્પ ફારસીમાં લખેચ કે આ રોજ માહ સંસ્કૃતમાં જે આ સફા ઉપર મેં લખ્યો છે તે અસલ કેતાબમાં લખેલો હતો તે હયાં (એટલે આ મારી કીધેલી નકલમાં) પણ મેં લખી રાખ્યો છે. તે ફારસી વાકય નીચે મુજબ છે.—

این روز ماه در سنسکرت که بر این صفحه نوشته ام در اصل
این کتاب نوشته بود در اینجا هم ثبت کردم.

દસ્તુર જમશેદ જામાસ્પે કીધેલી નકલમાં નીચલા બે કોલોફન છે.

تمام شد این کتاب اوزوارش شهنامه گشتاسپ و پند نامه
آدرباد بن مارسفند وغیره به دستخط اضعف عباد کمترین دستوران
دستور جمشید بن دستور جاماسپ ابن آسا ولد فریدون ساکن
قصبه نوساري روز اورمزد ماه شهرور سنه ۱۱۳۶ یزدجردي
مطابق چهاردهم سواد سنه ۱۱۸۰ هجري هرکه خواند دعا رساند
به یزدان کام باد.

संवत् १८२३ वर्षे रोज १ माह ६ फाल्गुन वद १ लषितं अयं शाहनामा त्था पंदनामा आदरपादमारास्फंदकृतं लेखक दस्तुर जमशेद दस्तुर जामास्पजी आशाजी फरेदुनजी अंतः नागमंडले नोसारी नगरे शुभं भवतु सततं सुखमस्तु सदाविजयोस्तु एवमस्तु यथा आशिर्वादयामि ॥ १ ॥

બનામે ખુદા !

અર્દશીર બાબકાનનાં કારનામાનો

ગુજરાતી તરજુમો.

તેજસ્વી, ખુરેહમંદ દાદાર અહુરમજદનાં નામ અને કુવત અને મદદથી (આ લખાણ હું શરૂ કરૂં છું). તમામ ભલા લોકો અને નેક કામ કરનારાઓને તંદરોસ્તી અને લાંબી જીંદગી હોજો ! ખાસ કરીને તેને (હોજો) કે જેને માટે આ (કેતાબ) લખવામાં આવી છે.*

બાબ ૧ લો.

બાબકે સાસાનને ખાબમાં જોવો તથા પોતાની બેટી સાથે તેના નેકાહ કરી આપવા વિષે. †

(૧) અર્દશીર બાબકાનનાં કારનામામાં[૧] આ પ્રમાણે લખેલું છે કે સેકંદર રૂમીના મરણ પછી ઇરાન દેશના ૨૪૦

---

* કારનામાની આગમજ આ મથાલું મેહરઆવાન કએખુસરોએ લખેલું લાગે છે. " અઇબાતકારે જરીરાન " વગેરેની પુરાણી કેતાબ એ ધણીએ ખંબાતના રહીશ **ચેહલ સંગનને** માટે લખેલી હતી તેથી હિયાં તેને માટે તંદરૂસ્તી ચાહવામાં આવી છે. જુઓ દીબાચો પેજ ૩૩, તથા કોલોફન નંબર ૭ મો તથા ૮ મો પેજ ૩૯ મો તથા ૪૦ મો.

† અસલ કારનામાની કેતાબમાં છુટા બાબ કે ફકરા પાડવામાં આવેલા નથી. હિયાં અને બીજીગમ છુટા બાબ કરીને મથાલાં આપવામાં આવ્યાં છે તે મરહુમ ફીરદોશી તુસીનાં શાહનામાં ઉપરથી લેવામાં આવ્યાં છે, અને ફકરાઓ આ તરજુમો કરનાર તરફથી પાડવામાં આવેલા છે.

૧. જેમાં મહાભારત કામો કરનારાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોએ તેને પેહલવીમાં 'કારનામક' અને ફારસીમાં 'કારનામે' એટલે તવારીખ અથવા જંગનામે કહે છે.

કદખુદા[2] (હાકમો) હતા. (૨) ઇસ્પહાન અને પાર્સ અને તેની નજદીકના ભાગો અર્દવાન સરદારના હસ્તકમાં હતા. (૩) બાબક પાર્સનો મર્જબાન તથા હાકમ હતો અને તે અર્દવાનનો નેમેલો હતો. (૪) અર્દવાનનું[3] પાએતખ્ત ઇસ્તખરમાં હતું. (૫) અને બાબકને તેનું નામ રાખનાર કંઇબી ફરજંદ નહી હતું. (૬) અને સાસાન બાબકનો ગોવાલ્યો હતો અને હમેશાં તેના ગોસ્પંદો સાથે રેહતો હતો અને તે **દારાએ દારાનાં**[4] તોખ્મથી હતો અને સેકંદરની બુરી હકુમતમાં (તેની બીકથી) નાસભાગ કરતો અને છુપાઈ રેહતો હતો, અને કુર્દી ગોવાળ્યાઓની સાથે પોતાનો વખત ગુજારતો હતો. (૭) બાબક નહિ જાણતો હતો કે સાસાન દારાએ દારાની તોખ્મથી જન્મેલો છે.

(૮) બાબકે એક રાત્રે એવો ખાબ જોયો કે આફતાબ સાસાનનાં માથાં ઉપર પ્રકાશે છે અને તે તમામ જેહાનને રોશન કરે છે.[5] (૯) બીજી રાત્રે તેણે એવો ખાબ જોયો કે સાસાન એક શણુગારેલા સફેદ હાથીથી ઉપર બેઠેલો છે, અને મુલકના

અંજુમન આરાએ નાસેરીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અર્દશીર બાબકાને પોતે હિકમત, ખુદા પરસ્તી તથા ખુદા શનાસી વગેરે બાબતે ઉપર એક કેતાબ લખેલી હતી જેને **કારિસ્તાનને** નામે ઓલખવામાં આવતી હતી.

૨. [illegible] (કતક–ખુતાએ)=[illegible] (કદખુદા) એટલે ઘર તથા મોહલ્લાનો વડો અને તે ઉપરથી હાકેમને અર્થે વપડાએલો છે.

૩. શાહનામામાં જણાવ્યા મુજબ બેહરામ એટલે અર્દવાને બુજોર્ગ શીરાજ તથા ઈસ્ફહાનમાં મોટો પાદશાહ હતો અને બાબક તેના હાથ તલે ઈસ્તખરમાં હાકેમ હતો. જુઓ આ સાથે શાહનામાં ઉપરથી આપેલો ફારસી ઉતારો પેજ ૧ લો બએત ૧૫–૧૮; પેજ ૧૦ મો બએત ૧૯ મી. **નોએલદેકે** પણ એ ફકરા ૪ થામાં 'અર્દવાનને' બદલે પાપક લેવા સુચવે છે.

૪. "દારાએ દારાયાનની પાદશાહીમાં અલકજંદર કએસર આરૂમથી ધસારો કરતો ઇરાન શેહર ઉપર આવ્યો, શાહ દારાએને મારી નાંખ્યો, તમામ પાદશાહી ખાન્દાનનાઓનો તથા મોબદાન મોબદો જેઓ ઈરાન શેહરમાં મશાહુર થએલા હતા તેઓનો નાશ કીધો. ઘણા આતશખાનાઓને સર્દ કીધાં, અને મજદયસની દીનનાં પુસ્તકોની જંદ એટલે તરજુમો કરાવી લઈને તે આરૂમ તરફ મોકલી આપ્યો, અવસ્તા બારી નાખ્યા અને ઈરાન શેહેરને ૯૦ **કદ—ખુદાઓમાં** વેહચી નાખ્યું." (મોટી બુન્દહેશ્ન.)

૫. એ ફકરા ૮ માં આવેલી ખાબની હકીકત શાહનામામાં નથી. ૯ માં તથા ૧૦ માં ફકરામાં આવેલા બે ખાબનું બયાન શાહનામામાં એજ મુજબનું મલે છે.

તમામ લોકો તેની આસપાસ ઉભેલા છે, તેને નમસ્કાર કરે છે, તેની તારીફ કરે છે અને તેની ઉપર દુઆ કરે છે. (૧૦) ત્રીજી રાત્રે તેણે એવો ખાબ જોયો કે આદર ફરેનોબગ[6], અને આદર ગોશસ્પ અને આદર બુરજીનમેહર[7] સાસાનના મકાન ઉપર પ્રકાશે છે અને તમામ જેહાનને રોશની બક્ષે છે.

---

૬. [illegible] અવસ્તા [illegible] = આદર ફરેનોબગ, આદરફરોબગ, અને પેહેલવીમાં [illegible] (આતુન ગદમન)બી કહે છે, અને પાજંદમાં [illegible] અથવા [illegible] અને [illegible] કરીને કહે છે. શાહનામામાં અને آذر خراد કહેલોછે.

૭. આદર ફરોબગ (ફરેનબગ),—એ આતશ જમશેદ પાદશાહે ખાર્જમ મધે **ખુરેહઓમંદ** પાહડ ઉપર સ્થાપ્યો હતો. શાહ ગુશ્તાસ્પે જરથોશ્તી દીન જાહેર થવાના વખતમાં ખાર્જમથી તેને કાબુલમાં લઈ જઇને **રોશન** પાહડ ઉપર સ્થાપ્યો હતો જે હમણા સુધી એટલે બુંદહશ્ને લખાવાના વખત સુધી ત્યાંજ હતો. ૨. આદર ગોશસ્પ,—જ્યારે શાહ કએખુસરો વરે ચેચસ્તેમાં આવેલું ઉજદેજાર તોડવા ગયો તે વખતે તેના ઘોડાની યાલ ઉપર એક કુદરતી રોશની અથવા ચમકાટ પડયો તેમાંથી ઉત્પન્ન થયો હતો. કએખુસરોએ તે આતશને આસ્નવંદ પાહડ ઉપર તખ્તનશીન કીધો હતો—૩. આદર બુરજીન મેહર, ખુરાસાન મધે રએવંદ નામના પાહડ ઉપર શાહ ગુશ્તાસ્પે સ્થાપયો હતો.

બુન્દહેશ્નના ૧૭માં બાબમાં એઓ માટે નીચલું બયાન મળે છે:—

આ ત્રણ આતશો—આદર ફરેનબગ, ગોશોસ્પ અને બુરજીન મેહરને દુન્યાની પેદાયશના વખતેજ હોરમજદે ત્રણ ખુરેહ તરીકે દુન્યાના લોકોની પાસબાનીને માટે પેદા કીધા હતા, તેઓ ખુરેહમંદીના તનમાં આ જેહાનમાં પ્રકાશતા રહ્યા હતા. તેહમુરસની પાદશાહીના વખતમાં જ્યારે માણસો **સરસોક ગાવ**ની પીઠ ઉપર ખુનીરસથી બીજા ખંદો તરફ જતા હતા તે વખતે એક રાતે દર્યામાં સખત પવન ફુકયો તેથી તે આતશનું આફરગાન્યું જેમાં આતશ રાખેલો હતો અને જે ગાવની પિઠ ઉપર ત્રણ જગોએ રાખેલું હતું તે આતશ સાથે દર્યામાં પડયું. (તે વખતે) તે ત્રણડે આતશો આતશની જગોએ તે ગાવની પીઠ ઉપર પ્રકાશવા લાગ્યા અને તેથી રોશની થઇ અને તે માણસો તેથી દર્યો પસાર કરી ગયાં.

જમશેદ પોતાની પાદશાહીના વખતમાં પોતાના તમામ કામો એ ત્રણડે આતશોની મદદથી કરી શકતો હતો. તેણે આદરગદમન (ફરેનબગ) ને દાદગાહમાં, ખાર્જમમાં ખુરેહમંદ પાહડ ઉપર સ્થાપ્યો. જ્યારે તેઓએ જમશેદને મારી નાખ્યો ત્યારે જમશેદના ખુરેહને જહાકના હાથમાંથી એ આદરખુરેહે છોડવ્યું. શાહ ગુશ્તાસ્પની પાદશાહીમાં, દીન જાહેર થવાને વખતે ખાર્જમમાંથી કાબુલિસ્તાનમાં કાબુલ શેહરમાં **રોશન** પાહાડ ઉપર એ આતશને લઈ જઈને સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. હાલ પણ (એટલે બુન્દહેશ્ન લખાઈ તે વખતે) ત્યાંજ રહેલો છે.

(૧૧) બાબકે જ્યારે આ રીતના ખાબ જોયા ત્યારે તે ઘણો અજબ થયો. (૧૨) તેણે દાના અને ખાબની તાસીર કેહનારાઓને પોતા પાસે બોલાવ્યા અને ત્રણે રાત્રે જે ખાબ તેણે જોયા હતા તે તેઓની આગલ કહી સહમજાવ્યા.

(૧૩) ખાબની તાસીર જાણનારાઓએ કહ્યું કે "જે ધણીને તેં ખાબમાં જોયો છે તે પોતે અથવા તે મર્દના ફરજંદમાંથી કોઇ આ જેહાનની પાદશાહીએ પોહચશે; કારણકે આફતાબ અને સફેદ શણગારેલો હાથી એ ગાલેબી, તવાનાઈ અને ફતેહની (નિશાની તરીકે) છે, અને આદર ફરેનોબગ એ મહાત્મા પુરૂષો અને મોબેદોની દીનની દાનાઇની (નિશાની તરીકે) છે, અને આદર ગોશસ્પ અર્તેશતાર અને સિપેહસાલારોની, અને આદર બુરજીનમેહર જેહાનના વાસ્ત્રીઓશ અને બુરજીગરોની (મોટાઈ અથવા

આદર ગોશોસ્પ કએખુસરોની પાદશાહીના વખત સુધી એજ મુજબ જેહાનના લોકોની પુશ્તો પનાહી કરતો રહયો હતો. જ્યારે કએખુસરોએ વરે ચએચસ્તમાં આવેલી **ઉસ્દેસજાર** (બુતપરસ્તી) નું મકાન ખોદી કાહડયું ત્યારે (એ આદર ગોશસ્પ) તેનાં ઘોડાના કાન ઉપર આવી બેઠો અને ત્યાંના તમામ અંધકારને હાંકી કાહડયું અને રોશની ફેલાવી. તે ઉજ્દેસજાર તોડી નાખવા પછી તેજ જગોએ **આસ્નવંદ** પાહાડ ઉપર આદર ગોશસ્પને તેણે સ્થાપ્યો. લોકો અને ગોશોસ્પ એટલા વાસ્તે કહે છે કે તે ઘોડાની યાલ ઉપર આવી બેઠો હતો.

આદર બુરજીન મેહર-શાહ ગુશ્તાસ્પની પાદશાહી સુધી એજ રીતે દુન્યામાં આવતો અને જેહાનના લોકોની પાસબાની કરતો રેહતો હતો. જ્યારે અનોશેરવાન જરથોશ્ત દીન લાવ્યો અને તે દીન જારી કરવાને (પેહલ્લાં તેણે) શાહ ગુશ્તાસ્પ તથા તેના ફરજંદોને એ યજદાનની દીન ઉપર બેશક બેગુમાન કરીને તેઓને એ દીન ઉપર કાયમ કીધા અને ઘણીએક ચીજના જાહેર મોજેજા કરી બતાવ્યા તે વખતે ગુશ્તાસ્પે **રએવંદ** પાહડ કે જેને પુશ્તે ગુશ્તાસ્પાન કહે છે તે ઉપર એક લાયક મકાન (દાદગાહ)માં સ્થાપયો. આ ત્રણે આતશો આતશબેહેરામના (મૂલ તરીકે) છે, દુન્યાને લગતા તમામ આતશોનું **તોખમ** (મૂલ) તેઓથીજ છે, તે (ત્રણ આતશોનું) ખુરેહ (બીજા સઘલા આતશો) ઉપર વારેદ થએલું છે. તેની મીસલ એ છે કે માણસોનું તન જ્યારે માએના પેટમાં વૃદ્ધિ પામેચ ત્યારે મીનો તરફથી **રવાન** તેમાં મકાન લીએચ, જે (રવાન) તે તનને જ્યાં સુધી તે જીવતું હોએચ ત્યાંસુધી ચલાવેચ અને જ્યારે તે તન મરી જાએચ ત્યારે તન જમીન સાથે મલી જાએચ અને **રવાન** પાછું મીનો તરફ જાએચ.

ચહડતીની નિશાની તરીકે) છે,[૮] અને આ તમામ બાદશાહી તે મર્દને પોતાને અથવા તે મર્દના ફરજંદોમાંના કોઇને મલશે."

(૧૪) બાબકે જ્યારે આ સખુનો સાંભલ્યા ત્યારે કોઇને મોકલીને સાસાનને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો અને તેને પુછ્યું કે "તું કોણના તોખમ અને ખાનદાનથી અવતરેલો છે? તારા બાપદાદા અને ન્યાગાનો મધેથી કોઇ એવો હતો કે જેણે પાદશાહી તથા સરદારી ભોગવી હોય?" (૧૫) સાસાને બાબકથી મદદ અને જીંદગીનું રક્ષણ ચાહ્યું કે "જો તું મને કોઇબી જાતનું દુઃખ તથા ઇજા નહી કરે (તો હું તને ખરી હકીકત છે તે કહું)." (૧૬) બાબકે તે કબુલ રાખ્યું અને સાસાને પોતાનો ભેદ જેવો હતો તેવો તેની આગલ જાહેર કીધો.

(૧૭) બાબક (તેના એ ખુલાસાથી) ખુશી થયો અને તેણે ફરમાવ્યું કે "તું તારૂં તન સાફ કર". (૧૮) અને બાબકે (પોતાના માણસોને) ફરમાવ્યું કે "એક કપડાંની જોડ તથા પાદશાહીને લાયકનો પોશાક તેને માટે (લાવે);" તેઓ તે લાવ્યા અને સાસાનને આપ્યો કે પેહર; સાસાને તે મુજબ કીધું. (૧૯) બાબકે સાસાનને ફરમાવ્યું કે "થોડા દીવસ સુધી સારા અને લાયક

૮. એ ત્રણે આતશોનું જે અત્રે વર્ણન આવેલું છે તેને મલતું હમકારાની આફ્રીનમાં તથા મોટા બુન્દહેશ્નમાં નીચે મુજબ મલે છે:—

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

ખોરાક અને માવજતથી તે પોતાની પરવરશ કરે." (૨૦) તે પછી તેણે પોતાની બેટીને ઓરત તરીકે તેને આપી[૯]

૯. આ કારનામામાં તેમજ શાહનામામાં જણાવ્યા મુજબ અર્દશીર બાબકનો નવાસો એટલે દૌહિત્રો અને સાસાનનો છોકરો હતો, પણ બાબકે તેને દીકરા તરીકે કરી લીધેલો તેથી અર્દશીર બાબકાનને નામે ઓલખાઈ ગયો છે. પણ મોટી બુન્દહેશ્નમાં નીચલો એક ફકરો મલે છે. તે જો બરોબર લખાએલો હોએ તો એની માએ કોણની છોકરી હતી તે વિષે ગુચવાડો ઉઠે છે;—

[illegible]

[illegible]

એ વાકયનો અર્થ નીચે મુજબ થઇ શકે:—બાબકનો અર્દશીર જેની મા સાસાન બિન વેહઆફ્રીદ બિન જરીર બિન સાસાન બિન અર્દશીર કે જેને અસ્પંદયારનો **બહમન** કરી કહે છે, તેની છોકરી હતી. એ વાકયનો તરજુમો દાકટર વેસ્તે જુદી રીતે કીધો છે. જુવો એ વિદ્વાનનો બુન્દહેશ્નનો તરજુમો પેજ ૧૩૭, ફકરો ૩૦ મો.

અબુજાફર મહમદ એબને જરીરઉત્તબરી, અબુરેહાન મહમદ બિન અહમદ અલ-બીરૂની અને જહીરઉદદીન એ ગ્રંથકારોએ અર્દશીરની વંશાવલી નીચે મુજબ આપેલી છે તે યુસ્તીની વિષેશ નામોની ફરહંગ, વિદ્વાન નોએલદેકેના તબરીના તરજુમાં તથા અલબીરૂનીના પ્રોફેસર સાચુનાં અંગ્રેજી તરજુમાં ઉપરથી લીધી છે:—

તબરી નં. ૧.	તબરી નં ૨.	તબરી નં ૩.	અલબીરૂની.	જહીરઉદદીન	બુન્દહેશ્ન મુજબ.
૧ અર્દશીર.	અર્દશીર.	અર્દશીર.	અર્દશીર.	અર્દશીર.	અર્દશીર.
૨ પાબકશાહ.	પાબક.	બાબક.	બાબકશાહ.	બાબક.	પાપક.
૩ સાસાન નાહનો.	સાસાન.	સાસાન.	સાસાન.	સાસાન.	સાસાન.
૪ પાબક.	પાબક.		બાબક.	બાબક.	
૫ સાસાન.			સાસાન.	સાસાન.	
૬ પાબક.	જરાર.		બેહઆફ્રીદ.	બેહઆફ્રીદ.	વેહઆફ્રીદ.
૭ મેહરમશ.	બેહઆફ્રીદ.	અર્દશીર.	મેહરમિશ.	મેહરમાહ.	જરીર.
૮ સાસાન.	સાસાને બુર્જોર્ગ.		સાસાને બુર્જોરગ.	સાસાન.	સાસાન.
૯ બહમન.	બહમન.	બહમન.	બહમન.	બહમન.	અર્દશીર (= બહમન.)
૧૦ સ્પંદયાર.	સ્પંદયાર.	અસ્પંદયાર.	સ્પંદયાર.		
૧૧ બિશ્તાસ્પ.	બિશ્તાસ્પ.				
૧૨ લોહરાસ્પ.	લોહરાસ્પ.				
૧૩ કએઓજી.					
૧૪ કએમાવુશ.					

* એ પેહલવી વાકયમાં [illegible] ની પછી, નકલનવીસની ભુલથી કદાચ [illegible] (પાપક) બોલ લખાતાં રહી ગયો હોએ તો તે બનવા જોગ છે.

બાબ ૨ જો.

અર્દશીર બાબકાનનું જનમવું તથા શિકારગાહમાં અર્દવાન સાથની તેની વર્તણુક વિષે.

(૧) જે હોનારત થવાની હતી તેને લીધે[૧] (સાસાનથી) તે ઓરત જલદી હમેલદાર થઇ અને અર્દશીર તેનાથી જનમ્યો.

(૨) બાબકે જયારે અર્દશીરનાં બદનની આરાસ્તગી[૨] (તનનો મજબુત બાંધો અથવા તનનો ઝલકાટ) અને ચાલાકી જોઈ ત્યારે તેણે જાણ્યું કે જે ખાબ મેં જોયો હતો તે ખરો પડયો. (૩) તેણે અર્દશીરને પોતાનાં ફરજંદ તરીકે કબૂલ રાખ્યો અને તેના ઉપર મોહબત રાખીને તેની પરવરશી કીધી. (૪) અને જયારે તે કેલવણી મેલવવાના વખતની ઉમરે પુગો ત્યારે તે લખવા વાંચવાની અને સ્વારીની તથા બીજી (સઘલી જાતની) તાલીમમાં કેલવણી પામીને એવો તો (હોશિયાર થયો) કે આખા પાર્સમાં તે નામવર થઇ રહ્યો.

૧. એ ફકરામાં પેહલવીમાં [illegible] (દહિશ્ન) બોલ છે તે [illegible] (ફિ) (બિન સાસાન) એ રીતે સુધારવામાં આવ્યો છે પણ એ અસલ મુજબજ રાખીને "દહિશ્ન આવાયત્ યહેવુન્તન્ રા" વાંચવો અને તેનો અર્થ ઉપર કીધો છે તેમ કરવો. જે હોનારત થવાની હતી તેને લીધે—એટલે કે બાબ ૧ લાના ફકરા ૮–૧૦ માં જણાવ્યા પ્રમાણે બાબકે જે સ્વપ્નાઓ જોયા હતા અને એજ બાબના ૧૩ માં ફકરામાં જણાવ્યા મુજબ નજુમીઓએ તે સ્વપ્નાઓની જે તાસીર કહી હતી, તે એ હોનારત જાણવી. એવીજ રૂઢીને માટે જુઓ બાબ ૧૭ મો ફ૦ ૧ લો, બાબ ૧૮ મો ફ૦ ૧ લો તથા ૭ મો.

૨. [illegible], એમાં બીજો બોલ [illegible] ને માટે લખાયલો સમજવો. જુઓ બાબ ૧૭ માંનો ફ૦ ૧૫ મો. એ [illegible] હયાં [illegible] (ગદમન) એટલે ખુરેહના મુરાદેફ તરીકે વપરાયલો છે. એને મલતો ફા. માં ورا અને وراز મલેછે જેનો અર્થ પ્રકાશ, ખુબસુરતી, બદનના બાંધાની જોઇયે તેવી રચણા તથા તનની રોનક એવો થાય છે. એજ બોલ યજશ્નેના હા ૧ લાના ફ૦ ૬ ઠામાં [illegible] કરી મલે છે. વલી જુઓ બાબ ૪ ઠાને ફ. ૬ ઠો. સરખાવો (યજશ્ને હા૦ ૧ લો ફ૦ ૧ લો):—

.([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible]

(૫) જ્યારે અર્દશીર પંદર વરસની ઉમરે પોંહચ્યો ત્યારે અર્દવાનને ખબર થઇ કે બાબકને ત્યાં એક છોકરો છે જે એલમમાં અને સ્વારીના હુનરમાં કેલવણી પામીને લાયક થયલો છે. (૬) તેણે બાબક ઉપર એક નામું મોકલ્યું કે "હમોએ એવું સાંભલ્યું છે કે તમારો એક છોકરો છે જે લાયક રીતે એલમ અને સ્વારીના હુનરમાં ઘણો કેલવણી પામેલો છે. (૭) હમારી ખાહેશ છે કે તેને તમો હમારી દરગાહમાં હમારી આગલ મોકલો કે હમારા ફરજંદો તથા અમીર ઉમરાઓની[3] સાથે તે રેહશે, અને તેના એલમ મુજબના ઘટતા બદલાનું ફલ આપવાને હમો ફરમાવીશું."

(૮) બાબક, અર્દવાન મોટો પાદશાહ હતો તેથી, તેના હોકમથી ઉલટું કરવાને તથા તેનું ફરમાન રદ કરવાને અશકત થયો. (૯) તેણે તુરતજ અર્દશીરને તયાર કરીને દશ ગુલામો તથા ઘણીએક અજાયબ, જવાહેરથી મઢી લીધેલી[4] તથા ઘણી લાયક ચીજો સાથે અર્દવાનની હજુરમાં તેને મોકલ્યો.

(૧૦) અને અર્દવાને જ્યારે અર્દશીરને જોયો ત્યારે ખુશ થયો અને તેને પ્યારો કરી રાખ્યો; (૧૧) અને ફરમાવ્યું કે "દરરોજ તે તેના ફરજંદો તથા અમીર ઉમરાઓની સાથે, શિકારગાહમાં અને ચોગાન[5] બાજીના મેદાનમાં જતો રહે"; અને અર્દશીર તે પ્રમાણે કરતો રહ્યો. (૧૨) ખુદાની મદદથી, અર્દશીર ચોગાન અને સ્વારી, ચતરંગ[6] (શતરંજ) અને વીનઅર્દશીર અને બીજા હુનરોમાં, તેઓ સઘલાઓથી ફતેહમંદ અને બાહદુર નિવડયો.

(૧૩) એક દીવસે અર્દવાન, સ્વારો તથા અર્દશીરની સાથે શિકારે ગયો હતો. (૧૪) એક ગૂરખર જંગલમાંથી પસાર થયું; અર્દશીર તથા અર્દવાનનો મોટો છોકરો તે ગૂરની પુઠે દોડયા; અર્દશીર તેની નજદીક પેહલો પોંહચ્યો, એક તીર એવી રીતે તે ગૂરને માર્યો કે તે તીર તેના પર સાથે તે ગૂરનાં પેટમાંથી

---

૩. [illegible] અથવા [illegible] (વાસ્પુહર્કાન અથવા વિસ્પુહર્કાન) એટલે ઘરના તથા મોહલ્લાઓના વડાઓના છોકરાઓ એટલે અમીર ઉમરાઓ, રાજ્યના સ્થંભો, અર્કાને દઓલત. એ બોલ અવસ્તા [illegible] ઉપરથી નીકલેલો છે, જુવો વંદીદાદ ૭, ૪૩ (સ્પીગલ ૧૧૪), એનો પેહલવી તરજુમો [illegible] (વીસ્–પૂસ–પત્) કીધેલો મલે છે. પેહલવી પાજંદ ફરહંગમાં એ બોલનો સેમેટીક રૂપ [illegible] મલે છે જેનો ઇરાની રૂપ [illegible] ને બદલે [illegible] તેના તરજુમા તરીકે આપેલો છે. મરહુમ નેર્યોસંગ ધવલે, એ બોલનો પાજંદમાં [illegible] લખીને તેનો સંસ્કૃત તરજુમો વાજબી રીતે विख्यातिमताम् કીધો છે.

૪. [illegible] એ [illegible] લેવો અને તે [illegible] (નિશાસ્ત) ફા૦ نشاستن અથવા نشاختن (એટલે કોઇ કીમતી ચીજને જવાહેરથી મઢી લેવી, કોઇ ઉમદા ચીજમાં કીમતી નંગ બેસાડવાં)—ને મલતો લીધો છે. જેમકે (ફીરદોસી):—

بفرّ کیانی یکی تخت ساخت   چه مایه درو گوهری برنشاخت

૫. [illegible], [illegible] તથા [illegible] (ચૂપકાન, ચૂગાન) ફા. چوگان, અસલી ઈરાનીઓની ઘોડાઓ ઉપર બેસીને ગુઇબાજી (દડાદાવ) ની રમતમાં વાપડવાની એક લાકડી જેનો એક છેડો એક હુકની માફકનો વાંકો રાખવામાં આવતો હતો. આગલા ઈરાનીઓ એ રમત શુમારે આઠ આઠની ટોલીમાં વેહચાઇ જઇને ઘોડા ઉપર બેશીને રમતા હતા. જુવો શાહનામામાં—"ગુઇ જદન વ હુનર નમુદને સ્યાવશ પીશે અફ્રાસ્યાબ"—એ મથાલાંવાલી બાબત.

હાલમાં અંગ્રેજો ઉપર મુજબની ગુઇબાજીની રમત રમે છે તે (૧) **હૉકી** (Hockey અથવા hookey), (૨) પોલો (Polo) અને (૩) ગૉલ્ફ (Golf) એવી ત્રણ તરેહની છે. એ ત્રણ રમત મધેની હૉકી અને પોલોની રમતમાં જે લાકડી વાપડવામાં આવે છે તે ઈરાનીઓના ચોગાનને મલતી એક છેડેથી હુકવાલી અથવા વાંકવાલી હોય છે. એ રમતોમાં પણ બે ટોલીઓ ચોકસ સંખ્યામાં વેંહચાઇ જઇને રમે છે અને તેમાં જે ટોલી પોતાની હરીફ ટોલીની હદમાંથી દડો બાહેર કાહડી જાએ તે ટોલી જીતેલી કહેવાએ. એ બેહુ રમત રમવામાં એકસરખી છે ફરક એટલોજ કે હૉકી ઘોડેસ્વારી વગર ત્યારે પોલો ઘોડા ઉપર બેસીને રમવામાં આવે છે. એ ઉપરથી જણાયચ કે એ પોલો એટલે ચોગાનની રમત છેક કિયાનીઓના વખતથી ઇરાનીઓ જાણતા હતા. હાલ ઇરાનના પારસીઓ પ્યાદા એ રમત રમે છે જે હૉકીને મલતી છે અને તેઓ ચોગાનને બદલે દરી ભાષામાં ચપ્ત ([illegible]) બોલ વાપડે છે.

૬. [illegible] (ચતુરંગ્), ફા. شترنگ, شترنج, شطرنج,—સંસ્કૃત चतुरङ्गम्, અસલ અર્થ ચાર અંગ એટલે ભાગના સમુહવાલું લશકર, હાથ્થી, ઘોડા, રથ અને પ્યાદાઓ સાથનું લશકર; લડાઈના મેદાનમાં ઘોડેસ્વાર, પ્યાદા વગેરે લશકરની ગોઠવણ કેવી રીતે કરવામાં આવે તો હરીફના લશકર ઉપર ફતેહ મેલવી શકાએ અને કેવી રીતે કરવામાં આવે તો પોતાની હાર થાએ,—એ નિયમ ઉપરથી રચવામાં આવેલી રમત, તે ચતુરંગ અથવા શતરંગ. એ પેહલવી બોલ [illegible] અને ફા૦ شترنگ અથવા شترنج સંસ્કૃત चतुरंगम् ઉપરથીજ નીકલેલા છે, કારણ કે એ રમત શાહનશાહ નોશેરવાન આદેલના વખતમાં હિંદુસ્તાનથી ઈરાનમાં દાખલ થઇ હતી.

પસાર થઈ ગયો અને બીજી તરફથી નિકલી ગયો, અને તે ગૂર તુરતજ મરી ગયું. (૧૫) અર્દવાન અને તેના સ્વારો (તે જગાએ) આવી પોંહચ્યા અને જ્યારે તેઓએ એવી (તીરઅંદાજીની) નેમ જોઈ ત્યારે અજબ થયા અને પુછ્યું કે "આ નેમ કોણે તાકી"? (૧૬) અર્દશીરે કહ્યું કે "મેં એ નેમ મારી છે." (૧૭) અર્દવાનના છોકરાએ કહ્યું કે "નહી, એ તો મેં કીધું છે." (૧૮) (આથી) અર્દશીર ગુસે થઇ ગયો અને તેણે અર્દવાનના છોકરાને કહ્યું કે "(કોઇનો) હુનર અને મર્દાનગી જુલમથી, બેશરમીથી, જુઠાઇથી અને બેઈનસાફીથી પોતાનો કરી નહી શકાશે; (એમજ છે તો) આ ખુશનુમા જંગલ છે અને ત્યાં ગૂર પણ ઘણાં છે, હું અને તું એ જગાએ બીજીવાર અજમાયશ કરીએ, (તથા આપણી) નેકી અને બદી અને ચાલાકી દેખાડી આપીએ".

શાહનામામાં, ૪ ઠાં દફતરમાં "ગુફતાર દર ફિરસ્તાદને રાએ હિંદ શતૂરંજ રા નજદે નોશીરવાન," એ મથાલાંવાલી બાબતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કનોજના એક હિંદી રાજાએ પોતાના એક એલચી સાથે એ રમતનો ખુલાસો મેલવવાના ઇરાદાથી, એક તખ્તો તથા તેનાં મોહરાં ઈરાનના શાહાનશાહ નોશેરવાન આદેલ ઉપર એક કીમતી હદયા સાથે મોકલી આપ્યાં હતાં અને તેની દરબારના દાના મોબદોથી તેનો ખુલાસો ચાહયો હતો. જ્યારે શાહ નોશેરવાનના દરબારીઓમાંથી કોઈબી તેનો ખુલાસો કરી શક્યું નહી ત્યારે તેના બુજોર્ગ વજીર બુજોર્ગમેહરે પોતાની દાનાઇના બલથી તેનો ખુલાસો કીધો અને એ રમતની મુકાબેલ એક બીજી 'નર્દ'ને નામે ઓલખાતી રમત ઉપજાવી કાહડીને કનોજના રાજા ઉપર મોકલી આપી તેનો ભેદ જાણવા માગ્યો પણ તે રાજાની દરબારના વિદ્વાનોમાંથી કોઇબી તેનો ખુલાસો આપી શક્યો નહીં. પેહલવીમાં લખાએલાં ચતરંગ નામામાં એ રમતનો તથા વીનઅર્તક્ષીર એટલે નર્દ (દામ) ની રમતનો ખુલાસો આવેલો છે. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ રમત શાહ નોશેરવાન ઉપર મોકલનાર રાજા દેવશર્મા અથવા દબેશલીમ નામે હતો.

એ રમતના મૂલ વિષે મરહુમ શાએર ફીરદોશી પોતાના શાહનામામાં દફતર ૪ ઠાં મધે "દાસ્તાને જમહુર રાએ હિંદ વ પિસર વ બિરાદરજાદેઅશ ગવ વ તલહંદ વ ગુફતાર દર પએદા શુદને શતરંજ," એ મથાલાવાલી બાબતમાં શાહુએ નામના એક બુજોર્ગ મર્દને નામે તથા આધારે એક બયાન આપે છે જેનો સાર નીચે મુજબ છે :—

હિંદુસ્તાનમાં જમહુર નામે એક પ્રખ્યાત રાજા હતો. સંદલ તેનું પાએતખ્ત હતું. તે રાજા, પોતાની એક પરહેજગાર રાણી તથા ગવ નામે એક નાહના ગાદીવારેસ છોકરાને મુકીને મરણ પામ્યો. તેનો છોકરો નાહનો હોવાથી શેહરના લોકોએ મરનાર જમહુરના ભાઈ માએ જે દંબરમાં રાજ કરતો હતો તેને તેના ભાઇનું રાજપાત સોપ્યું. તેણે પોતાના ભાઇની રાણી સાથે નેકાહ કીધા. એ પછી રાણીએ તલહંદ નામે એક છોકરાનો જન્મ આપ્યો. ગવ ૭ વરસનો અને તલહંદ ૨ વરસનો થવા પછી માએ પણ ગુજરી ગયો. છોકરાઓ નાહના

(૧૯) અર્દવાનને આથી ઘણું બુરૂં લાગ્યું, અને તે પછી તેણે અર્દશીરને ઘોડા ઉપર બેસવા નહિ દીધો. (૨૦) તેણે અર્દશીરને ઘોડાના તબેલામાં મોકલ્યો; (૨૧) અને ફરમાવ્યું કે "ખબરદાર! દિવસે તેમજ રાત્રે ઘોડાઓની આગલથી તારે શિકારગાહ, ચોગાન અથવા ફરહંગસ્તાન (મદરેસા)માં જવું નહિ". (૨૨) અર્દશીર સહમજ્યો કે અર્દવાન (મારી ઉપરની) ગેર મેહરબાની અને બદખ્વાહીને લીધે આ કહે છે.

હોવાને લીધે તે રાજપાટ રાણીને સોંપવામાં આવ્યું. રાણીએ તે બંધે છોકરાઓને સઘલી પ્રકારની કેલવણી આપવા બે જુદા જુદા દાના ઉસ્તાદોને સોપ્યા. છોકરાઓ ઉમરે પુગા પછી તખ્ત મેલવવાના સંબંધમાં ખટપટ કરવા લાગ્યા. સેવટે બંધે વચ્ચે લડાઇ થઈ. તેમાં તલહંદ લશકરમાં ઘેરાઈ જવાથી અને તેને માટે નાસવાનો કોઇબી માર્ગ નહિ રહેવાથી; ભુખ, પ્યાસ, અને ઠાકને લીધે, હાથ્થીની પિઠ ઉપરજ મરણ પામ્યો. આ બનાવથી રાણીને બહુ દુઃખ થયું અને તેથી તેણીએ આતશમાં બલીને મરવાનો ઠરાવ કીધો. રાણીને શક પડયો કે ગવે રાજપાત મેલવવાને પોતાના ભાઈને પોતે મારી નાખ્યો અથવા બીજાઓ પાસે મારી નખાવ્યો. લડાઇ આગમજ ગવે પોતાના ભાઇને લડાઇ નહિ કરવાને ઘણો સમજાવ્યો હતો પણ તે સમજ્યો નહિ અને તે કોઈના મારવાથી નહિ પણ ઘેરાઇ જવાથી હાથ્થીની પિઠ ઉપર મરણ પામ્યો તે વિષે પોતાની માતાને ખુલાસો કીધો પણ તે તેણીએ બહાલ રાખ્યો નહિ. તેણીની એ વિષે ખાતરી કરી આપવાની કબુલાત આપીને ગવ પોતાને મકાને આવ્યો અને પોતાના ઉસ્તાદ તથા વજીરને રાણી સાથની વાતચીતની હકીકત કહી સંભલાવી. પોતાના વજીરની સલાહથી તેણે કેશમીર વગેરે દેશોના મહા વિદ્વાનોને બોલાવી મંગાવ્યા. ગવનો વજીર જે ગવની સાથે લડાઈમાં હાજર હતો તેણે તે પંડીતોની આગલ લડાઈના મેદાનમાં ઘોડેસ્વાર લશકર, પ્યાદા લશકર, હાથ્થી વગેરે કઈ કઈ બાજુએ હતું, તથા દરિયો તથા જંગના મેદાનમાં ખોદેલી ચર અથવા ખાઈ કઈ જગાએ હતી તેનું વીગતવાર બયાન કહી સમજાવ્યું. તે ઉપરથી તે પંડીતોએ આબનુસના લાકડાંનાં શાહ, વજીર, હાથ્થી, ઉંટ, ઘોડા અને પ્યાદાનાં પુતલાં અથવા મોહરાં બનાવીને એક તખ્તા ઉપર ૧૦૦ ખાના અથવા ઘર બનાવીને તે ઉપર ગોઠવ્યાં અને ગવ અને તલહંદ વચ્ચે થએલી લડાઈની જગાની તપાસ લીધી તે ઉપરથી તલહંદ તે લડાઈમાં કેવીરીતે મહાત એટલે કએદ થયો અને ભુખ અને પ્યાસથી મરણ પામ્યો તે સીધ કરી આપ્યું. આ બાજી ગવે રાણી આગલ રજુ કીધી અને તલહંદ લશકરમાં ઘેરાઇ જઇને કોઇના માર્યા વગર કેવીરીતે મરી ગયો તે માટેની તેણીની ખાતરી કરી આપી.

ઉપર્લા હકીકત પ્રમાણે શતરંજ અને વીનઅર્તક્ષીર જેને ફાર્સીમાં 'નર્દ' (=દામ) કહે છે, એ બંધે જાતની બાજી નોશીરવાન આદેલના વખતમાં ઈરાનીઓમાં જાણીતી થઇ હતી. હવે તવારીખો ઉપરથી આ વાત જાણીતી છે કે અર્દશીર બાબકાને ઈ. સ. ૨૨૬ થી ૨૪૦ સુધી, અને નોશીરવાન આદેલે ઇ. સ. ૫૩૧ થી ૫૭૯ સુધી રાજ કીધું હતું, એટલે અર્દશીર નોશીરવાનની ૩૩૯ વરસ આગમજ થઈ ગયો હતો ત્યારે અર્દશીરના વખતમાં ઉપલી બંધે રમત જાણીતી હોવી નહીં જોઇયે. વલી પેહલવી ચતરંગ નામામાં ખુલ્લું લખેલું છે કે "આ હજારાના જમાનામાં અર્દશીર બીજા પાદશાહો કરતાં વધારે દાના અને

(૨૩) તેણે તેજ વખતે જે હકીકત બની હતી તેને માટે બાબકને એક નામું લખ્યું. (૨૪) બાબકે જ્યારે તે નામું જોયું ત્યારે તે ગમગીન થયો. (૨૫) તેણે તેનો જવાબ અર્દશીર ઉપર મોકલ્યો, તેમાં તેણે લખ્યું કે "તેં આ દાહપણ ભરેલું નથી કીધું કે જે ચીજથી તને નુકસાન નહિ પોંહચે તે ચીજને માટે તેં બુર્ઝોર્ગોની સાથે કજીઓ કીધો અને કઠણ સખુનો તેં કહયા. (૨૬) હવે હું તને ખલાસી મેલવવાનો માર્ગ કહું છું તે તું બાપ તરફની શિખામણ[૭] તરીકે ગણજે; (૨૭) કારણ કે દાનાઓએ કહેલું છે કે "(એક) દુશમન (પોતાના) દુશમનને તે (નુકસાન) નથી કરી શકતો કે જે નાદાન મર્દને પોતાની કરણીથીજ પોતાને પોંહચે છે." (૨૮) વલી આબી કહેવામાં આવેલું છે કે "તે તંગીમાં લાવનાર (અથવા જુલમગાર) શખસને બુર્ઝોર્ગી[૮] મા

મહાભારત કામ બજાવનાર થઇ ગયો છે માટે આ નવી રમતને અર્દશીરના નામ ઉપરથીજ વીનઅર્તક્ષીર એવું નામ હું (બુર્ઝોર્ગ મેહર) આપું છું." આ ઉપરથી જણાએચ કે અર્દ-શીરે પોતે લખેલાં મોટાં કારનામા ઉપરથી સંક્ષેપ કારનામું લખનારે અર્દશીરને એ બંધે બાજી રમતો દેખાડવાની દેખઈતી ભુલ કીધી છે.

૭. [illegible] [illegible] એ બોલનો તથા વાકયનો અર્થ શક ભરેલોછે. દાકટર નોએલદેકે એનો અર્થ 'પંશ્ચાતાપ,' 'પશેમાન થવું' એવો કરે છે. એ બોલ જેમ અત્રે લખાએલો છે તેમ પેતીક માન્દક એટલે બાપ તરફથી યાદગાર રહેલી (શિખામણ અથવા ખુલાસો) અથવા પેતીક માનન્દક એટલે બાપ તરફની મિસલ (તરીકે ગણજે) એવો અર્થ કરી શકાય. નોએલદેકેએ કીધેલા અર્થ મુજબ એ બોલ [illegible] (પશીમાનીક), —એ રીતે સુધારવો જોઇયે. જુઓ પતેત પશેમાનીમાં 'હરઆઇન ફ્રેરોદ માન્દ હર આઇન માનીદ.' વલી એક પેહલવી કેતાબમાં [illegible] (માન્દક વલ રતાન ગરજીતન વ અરતરે સરોશીક બુર્તન) કરી મલે છે ત્યાં પણ ઉપલો [illegible] જોવામાં આવે છે, માટે ઉપલું વાંચણ તથા અર્થ પસંદ કરવા જોગ લાગે છે.

૮. [illegible] [illegible] એ બોલનો તથા વાકયનો અર્થ હિયાં શક ભરેલો છે. મૂસ્ત ફા. [illegible] એટલે તંગી, મુશકેલી, ફરિયાદ. (જુઓ બાબ ૫ માના ફ. ૪ ઠા માં આવેલો [illegible] બોલ), [illegible] બુર્ઝોર્ગ, માન-મરતબાવાલું, ખાંનદાની. હિયાં એ બંધે બોલોનો શામટો અર્થ શું કરવો તે ગુચવાડાભરેલું છે. એજ બોલ મીનોખેરદમાં પુર્સેશ ૧૫ મી ફ. ૬૧ માં [illegible] એવા વાકયમાં આવેલો છે જેનો પાજંદ [illegible] અને સંસકૃતમાં તેનો નેર્યોસંગ ધવલે કીધેલો અર્થ बलात्कारिणो रिपवश्च सानन्दाः આવેલો છે. દાકતર વેસ્તે એનો અર્થ "and the super-

આપતો કે જે તેની પોતાની (બુર્ઝોર્ગી) સિવાય (બીજા કોઇની બુર્ઝોર્ગીને પોતા ઉપર ફાવવા દેવા) નહિં માગતો હોય." (૨૯) અને તું પોતે જાણે છે કે "અર્દવાન મારી, તારી અને જેહાનના ઘણા માણસોની ઉપર તન અને જાન, તથા દોલત અને માલની બાબતમાં વધારે મુરાદ પામેલો પાદશાહ છે. (૩૦) અને હાલ પણ મારી મજબુત શિખામણ તને એજ છે કે તેની યગાનગી (એકદીલી) અને તાબેદારી તું કરતો રેહજે, (અને તારાં) પોતાનાં ખુરેહ (એટલે કીર્ત્તિ) ને નાબુદીમાં મા સોપતો."

બાબ ૩ જો.

અર્દવાનની કનીજકનું અર્દશીર ઉપર આશેક થવા અને અર્દશીરનું તે કનીજક સાથે પાર્સ તરફ નાસી જવા વિષે.

(૧) અર્દવાનને એક ઘણીજ ખુબસુરત કનીજક હતી, જેને તે બીજી કનીજકો કરતાં વધારે માન આપતો હતો અને વધારે ચાહતો હતો, અને અર્દવાનની સઘલી પ્રકારની સેવા તેજ કનીજક બજાવતી હતી.

(૨) એક દિવસે જ્યારે અર્દશીર ઘોડાઓના તબેલામાં બેઠેલો હતો, અને તંબુર વજાડતો હતો અને સરૂદબાજી (ગાયન) કરતો હતો, અને તેથી પોતે ખુશી મેલવતો હતો, ત્યારે (તે કનીજકે) અર્દશીરને જોયો અને તેની ઉપર આશેક થઈ. (૩) અને તે પછી અર્દશીરની સાથે મોહબત અને દોસ્તી અને પ્યાર કરવાને હમેશાં તમામ રાત, જે વખતે બદબખ્ત અર્દવાન સુતો હતો તે વખતે, તે કનીજક છુપીરીતે અર્દશીરની નજદીક જતી અને બામદાદ સુધી અર્દશીરની સાથે રેહતી અને પછી પાછી અર્દવાનની પાસે જતી હતી.

intendent of troubles and the enemy are glad" કીધો છે. નેર્યોસંગે શેકંદ ગુમાની વજારમાં એ [illegible] નો અર્થ पारंपर्यम् એટલે બાપદાદાઓથી ચાલતું આવેલું-ઉતરી આવેલું, ખાંનદાની એવો કીધો છે.

(૪) એક દિવસે અર્દવાને દાનાઓ અને નજુમીઓ જેઓ તેની દરગાહમાંના હતા તેઓને બોલાવી મંગાવ્યા અને પુછ્યુ કે "સાત (ગ્રહો) અને બાર (રાશિઓ અથવા શુભ અશુભ ફલ ઉપજાવનારા ગ્રહોને રેહવાના બાર ઘરો)થી[1] તથા બીજા સિતારાઓની હીલચાલથી આ જમાનાના શેહેરે શેહેરના પાદશાહો વિષે, તેમજ દુન્યાના લોકો વિષે અને મારા પોતા વિષે, મારાં ફરજંદો વિષે અને મારા માણસો વિષે, તમો શું જોઇ શકો છો." ?

(૫) નજુમીઓના સરદારે જવાબમાં કહ્યું કે "બારમાં ઘરનો સ્વામી[2] (બૃહસ્પતિ ?) પડતી હાલતમાં છે અને હોરમજદ (બૃહસ્પતિ) સિતારો પાછો ઉંચમાં આવેલો છે અને તે (બૃહસ્પતિ) બેહરામ અને નાહીદ (એટલે મંગલ અને શુકર)ની સાથે હફતોરંગની તરફ અને શીર (સિંહ) રાશિ (બુરૂજ)ની તરફ જોડાય છે, અને તેઓ (મંગલ અને શુકર ?) હોરમજદ (બૃહસ્પતિ) ને મદદ આપે છે.[3] (૬) આ સબબને લીધે એવું દેખાય છે કે એક નવો સાહેબ તથા પાદશાહ જાહેર થશે, અને ઘણા સરખુદાઓ (હાકેમો)ને મારી નાંખશે, અને જેહાનને ફરી નવેસરથી એકજ શેહનશાહતમાં

૧. [Pahlavi] (હફતાન એટલે સાતનો ઝુમખો અને દવાજદહાન એટલે બારનો ઝુમખો) પેહલવી તથા ફાર્સીમાં ૭ ગ્રહો અને ૧૨ રાશીઓને માટે એ રીતે લખવાની આ એક રૂઢી છે. જેમકે ફીરદોશી :—

بپرس از شمار ده و دو و هفت که چون خواهد این کار بیداد رفت

૨. [Pahlavi] શક ભરેલો છે. એને 'દુવાજદાન' અથવા દુવાજદહુમ ખાનક' ધારીને ઉપલો અર્થ કીધો છે. જ્યોતિષોએ આકાશમાં ચોકસ મુદતમાં ગ્રહોને આવજાવ કરવાને બાર રાશિઓ કલ્પેલી છે તેમજ તે રાશિઓની સાથે બાર ઘરો પણ કલ્પેલાં છે તે ૧૨ ઘરો મધેનું આ છેલ્લુ એટલે ૧૨ મું ઘર હોએ.

૩. [Pahlavi] "અને બૃહસ્પતિને તેઓ મદદ આપે છે", એ બોલો નોએલદેકે અત્રે બીન જરૂરના ધારે છે.—એ ૫ માં ફકરાનો અર્થ શક ભરેલો છે. આ જગાએ એ લખનારે ફકટ સ્થાનિક ગ્રહોની કુંડલી માંડી તે ઉપરથીજ અને તેબી અધુરો ખુલાસો કીધેલો લાગે છે. જ્યોતિષોની રીત પ્રમાણે આ ઠેકાણે અર્દવાન તથા અર્દશીર એ બંધેના રાશિ ગ્રહ તથા જન્મ ગ્રહની કુંડલી પેહલ્લાં આપીને તે પછી સ્થાનિક ગ્રહોનો જોગ મેલવીને જો સહમજણ આપી હતે તો એ બાબતનો ખુલાસો મનમાનતી રીતે થઇ શકતે.

લાવશે." (૭) તેઓ મધેથી બીજો એક નજુમીઓનો સરદાર (અર્દવાનની) પાસે આવ્યો અને કહયું કે "એવું દેખાય છે કે જેબી કોઇ મર્દ બંદો આજથી ત્રણ દિવસ સુધીમાં પોતાના પાદશાહ પાસેથી નાસી જશે તે બુજોર્ગી અને પાદશાહીએ પોંહચશે, અને પોતાના પાદશાહની ઉપર (પોતાની) મુરાદમાં ફાવેલો તથા ફતેહમંદ થશે."[4]

(૮) કનીજકે, આ વાત જ્યારે તે (નજુમી)ઓએ અર્દવાનને કહી (તે સાંભલી લઈને) રાતને વખતે જ્યારે તે અર્દશીરની પાસે ગઇ ત્યારે તે અર્દશીરને કહી સંભલાવી.

(૯) અર્દશીરે જ્યારે તે વાત સાંભલી ત્યારે તેણે (પોતાનો) વિચાર ત્યાંથી નાસી જવાનો કીધો. (૧૦) તેણે કનીજકને કહ્યું કે "અગરજો તારો વિચાર મારી સાથે રાસ્ત અને એકદેલ (અથવા એકમત) હોય તો આપણે આ ત્રણ દિવસોમાંજ જે દાના સિતારેશનાસો મધેના ચુનંદા સિતારેશનાસે કહેલું છે (કે) "જેબી કોઇ પોતાના સાહેબ પાસેથી નાસી જશે તે બુજોર્ગી અને પાદશાહીને પોંહચશે,"—તે મુજબ ત્યાંથી જયાંસુધી આ જેહાન ફતેહ કરીએ ત્યાંસુધી જતાં રહીએ. (૧૧) અગર યજદાન અને ઇરાન શેહરનું ખુરેહ આપણી મદદે પોંહચશે તો આપણ છુટકારો મેલવીશું અને નેકી તથા ખુબીએ પોંહચીશું તો એવું કરીશ કે તારા કરતાં આ જેહાનમાં કોઇ વધારે સુખી નહી થશે". (૧૨) તે કનીજક એકમત થઇ અને કહ્યું કે "હું પોતે આજાદી[5] ધરાવુંછું (સ્વતંત્ર છું) માટે જેબી કંઇ તું ફરમાવે તે હું કરીશ." (૧૩) કનીજકે જ્યારે તે સાંભલ્યું ત્યારે તે પાછી પોતાની જગાએ અર્દવાનની પાસે ગઈ. (૧૪) રાતે જ્યારે અર્દવાન સુતેલો હતો ત્યારે અર્દવાનના ખજાનામાંથી એક હિંદી શમશીર

૪. બાબ ૧ લાના ફ. ૮–૧૩ સુધીમાં બાબકે જોએલા ખાબ તથા તેઓની તાસીરની હકીકત આવી છે તેનું ફલ આ ૪–૭ ફકરાઓમાં આવેલું છે.

૫. બીજી રીતે: "તું જો મને સ્વતંત્ર (ગુલામડી તરીકે નહિ) ગણીને રાખે તો......" જે ઓરત પાક દામાનીથી રેહવા સાથે કોઇની ગુલામડીબી નહી હોય તેણીને આજાદ ઓરત કહે છે.

અને જરરીન જીન અને કીમતી કમરબંદ, અને સોનેરી તાજ અને ગોહર અને દરમ અને દીનારથી પુર ભરેલી એક સોનેરી જામ, અને બખ્તર અને ધાર્યું કામ કરી શકે એવું, શિંગારેલું અને ઘણું ઉપયોગી એક હથ્યાર અને બીજી ઘણી કીમતી ચીજો લઈને અર્દશીરની પાસે આવી.

(૧૫) અર્દશીરે, અર્દવાનના ઘોડાઓ મધેથી બે ઘોડા, જેઓ એક દિવસમાં ૭૦ ફરસંગની મુસાફરી કરી શકે એવા હતા, તેઓ ઉપર જીન ગોઠવ્યાં; એકની ઉપર પોતે સ્વાર થયો અને બીજા ઉપર કનીજકને બેસાડી, અને પાર્સ તરફ રસ્તો પકડયો અને શિતાબ નિકળી ચાલ્યો.

(૧૬) અને એવું કહે છે કે રાતને વખતે એક કસ્બા પાસે આવી પુગો. (૧૭) અને અર્દશીર બીધો કે રખેને તે કસ્બાનાં માણસો તેને જોએ, ઓળખી કાહડે અને પકડે, તેથી તે ગામમાં તે નહિ ગયો, પણ ગામની બોરડુએથી પસાર થઇ ગયો. (૧૮) તે (એક જગાએ) આવી પુગો, (જ્યાં તેણે) બે ઓરતોને[૬] બેઠેલી જોઇ(ને તે વિચારમાં પડ્યો). (૧૯) અને તે ઓરતોએ પોકાર માર્યો કે "અએ કયાની બાબકના અર્દશીર! તું કે જે સાસાનના તોખ્મથી અને શાહ દારાની ઓલાદથી છે તે બીહી મા! કારણ કે તમામ બદકારોથી તું છુટકારો પામ્યો છે, હવે કોઇબી તને પકડવાને શક્તિવાન નથી અને તને ઇરાન શેહરની પાદશાહી ઘણાં વરસ (સુધી) કરવાની છે; તું દરિયા સુધી શેતાબીથી જા, જ્યાંસુધી તું દરિયો નજરે જોએ ત્યાંસુધી કેથેબી થોભતો મા, કારણ કે જ્યારે તારી નજર દરિયા ઉપર પડશે ત્યારેજ તું (તારા) દુશમનોથી બેદેહસત થશે." (૨૦) અર્દશીર (એ વાત સાંભલવાથી) ખુશ થયો અને ત્યાંથી ઝડપથી આગલ વધ્યો.

---

૬. શાહનામામાં આ ઠેકાણે બે ઓરતોને બદલે બે મર્દો જણાવેલા છે. જુવો શાહ નામાનો ઉતારો પેજ ૯ મો લાઇન ૧૮ મી.

બાબ ૪ ઠો.

અર્દેશારના કનીજક સાથે નાસી જવા વિષેની અર્દવાનને ખબર થવી અને તેનું તેઓની પુઠે ઝડપથી જવા વિષે.

(૧) જ્યારે દિવસ થયો ત્યારે અર્દવાને કનીજકને બોલાવી પણ તે કનીજક તેની જગાએ હતી નહીં. (૨) (તેવામાં) ઘોડાઓનો રખેવાલ આવ્યોં અને અર્દવાનને ખબર આપી કે "અર્દશીર તમારા બે ઘોડાઓ સાથે (પોતાની) જગાએ નથી." (૩) અને (તે ઉપરથી) અર્દવાને જાણ્યું કે મારી કનીજક અર્દશીરની સાથે નાસી ગઇ છે. (૪) અને જ્યારે તેણે ખજાનામાંથી (ચોરી થયા વિષેની) ખબર સાંભલી ત્યારે તેનું દેલ બહુ દુઃખી થયું.—(૫) તેણે સિતારેશનાસોના વડાને બોલાવી મંગાવ્યો અને કહ્યું કે "ઝડપ કર અને જો કે પેલો ગુનેહગાર પેલી બદકાર રાંડની સાથે કયાં ગયો છે (અને) કયારે તેને પકડી શકશું?"

(૬) સિતારેશનાસોના સરદારે વખત તપાસ્યો[૧] અને જવાબમાં અર્દવાનને કહ્યું કે "માહ (ચંદ્ર), કએવાન (શની) અને બેહરામ (મંગળ) થી છુટો પડે છે, અને હોરમજદ (બૃહસ્પતિ) અને તીર (બુધ) ની સાથે જોડાએ છે, અને દશમા ઘરનો સ્વામી[૨] (શનિ) ખુરશેદની રોશનીની નીચે રહેલો છે.[૩] (૭) અને (તેથી)

---

૧. [Pahlavi] વખત તપાસ્યો એટલે રાશિ તથા જન્મના ગ્રહોની કુંડલી માંડીને શુભ અશુભ ગ્રહોની જગાની તપાસ કીધી. જુવો બાબ ૩ જો ફ. ૫ માની નોટ.

૨. [Pahlavi] (ખૂતાએ ઇ મિયાન ઈ આસમાન) એટલે મધ્ય આકાશનો સ્વામી એટલે જ્યોતિષ શાસ્ત્ર પ્રમાણે દશમા ઘરનો સ્વામી. બુન્દહેશનમાં એને [Pahlavi] અથવા [Pahlavi] = મધ્ય આકાશનો વડો અથવા સાહેબ કહેલો છે. જ્યોતિષ પ્રમાણે એ ૧૦ મુ ઘર (midheaven) બીજાં સઘલાં ઘરોમાં સર્વોપરી ગણાય છે.

૩. બાબ ૩ જાના ૫ મા ફકરાની માફક આ ફકરો પણ નજુમને લગતો હોવાથી એ તરજુમો ખરો છે કે નહિ તે શક ભરેલું છે.

એવું જણાયછે કે અર્દશીર નાસી ગયો છે; તેનું મોહ[4] પાર્સની તરફ છે, અને અગરજો ત્રણ દિવસ સુધીમાં પકડી નહિ શકાય તો તે પછીથી પકડી શકાશે નહિ."

(૮) અર્દવાને તુરતજ ચાર હજાર સિપાહોને તૈયાર કીધા અને પાર્સ તરફ અર્દશીરની પુઠે જવાનો રસ્તો પકડયો, અને જ્યારે બપોર થઇ હતી ત્યારે તે એક જગાએ જઇ પોંહચ્યો કે જ્યાંથી પાર્સ તરફનો રસ્તો પસાર થતો હતો. (૯) તેણે (ત્યાંના માણસોને) પુછ્યું કે "પેલા બે સ્વારો જેઓ આ તરફ આવ્યા હતા તેઓ (હિયાંથી) કિયે વખતે પસાર થયા"? (૧૦) માણસોએ કહ્યું કે "બામદાદને વખતે જ્યારે ખુરશીદ તલુ થયો હતો ત્યારે (તેઓ) એક સખત પવનનીમિસાલે (હ્યાંથી) પસાર થઇ ગયા. (૧૧) તેઓની પછવાડે એક ઘણોજ જબરો મેંઢો (પહાડી બકરો) દોડતો હતો, કે જેના કરતાં (બીજો) વધારે ખુબસુરત (મેંઢો) થવો નહિ બની શકે એવુંછે. (૧૨) હમો ધારીચે છીયે કે હમણાં સુધીમાં ઘણા ફરસંગ જમીન તેઓ વટાવી ગયા હશે (તેથી) તમો (તેઓને) પકડવાને શકિતવાન થશો નહિ." (૧૩) આ (સાંભળીને) અર્દવાન (ત્યાં) બીલકુલ થોભ્યો નહિ (અને) ઘણી ઝડપથી આગળ વધ્યો.

(૧૪) જ્યારે તે બીજી એક જગાએ જઈ પોંહચ્યો ત્યારે તેણે ત્યાંના માણસોથી પુછ્યું કે "પેલા બે સ્વારો (હ્યાંથી) કિયે વખતે પસાર થયા"? (૧૫) તેઓએ જવાબ આપ્યો કે "(તેઓ) બપોરને વખતે તોફાની સખત પવનની મિસાલે (હિયાંથી) જતા હતા, (અને) તેઓની બરાબર સાથેનોસાથે એક મેંઢો જતો હતો." (૧૬) અર્દવાનને (આ) અજબ લાગ્યું અને તે બોલ્યો કે "ખરૂં છે કે (નાસી ગયલા) પેલા બંને સવારોને આપણ પિછાણીયે છીયે, પણ તે મેંઢો શું હશે"? (એ રીતે) તેણે દસ્તુરથી

૪. [illegible] એ સઘલી નકલોમાં [illegible] છે; જેને મલતો ફાર્સી فرک અથવા اورنگ એટલે પાદશાહી તખ્ત, બુલંદ દરજ્જો તથા ખુરેહ છે, પણ ઉપલો શુધારેલો બોલ તથા તેનો અર્થ નજુમની રીત પ્રમાણે અત્રે બંધ બેશતો છે તેથી તેમ કીધું છે. અસલ ઇમલો 'અજ રૂએ' બી વાંચી શકાએ.

પુછ્યું. (૧૭) દસ્તુરે જવાબ દીધો કે "તે ખુદાઇ ખુરેહ છે; જે હજુ સુધી બરાબર તેને પોંહચ્યું નથી તેટલાં તેની પુઠે આપણે દોડવું જોઇયે; કદાચ બની શકે એમ છે કે તે ખુરેહ તેને બરાબર પોહચે તેની આગમજ આપણે તેને પકડવાને શકિતવાન થઇએબી." (૧૮) અર્દવાન (પોતાના) સ્વારોની સાથે ઘણીજ ઝડપથી દોડયો.

(૧૯) બીજે દિવસે ૭૦ ફરસંગ જઈ પુગા (ત્યારે) એક કારવાન (વંજારા)નું ટોલું તેને સાંજે મલ્યું. (૨૦) અર્દવાને તેઓને પુછ્યું કે "પેલા બે સ્વારો (તમોને) કયાં સાંજે મલ્યા"? (૨૧) તેઓએ જવાબ દીધો કે "તમારી અને તેઓની વચે ૨૧ ફરસંગ જમીનનો (તફાવત છે.) (૨૨) હમોને એવું લાગ્યું કે તે સ્વારોમાનાં એકની સાથે એક ઘણો મોટો અને ચાલાક મેંઢો ઘોડા ઉપર બેઠેલો હતો[5]." (૨૩) અર્દવાને દસ્તુરથી પુછ્યું કે "પેલો મેંઢો જે તેની સાથે ઘોડા ઉપર હતો તે શું દેખાડે છે"? (૨૪) દસ્તુરે જવાબ દીધો કે "(અએ શાહ!) અમર્ગ તું રેહજે! અર્દશીરને કયાની ખુરેહ પુગી ચુકુંછે; કોઇબી ઇલાજથી તે પકડી શકાવાનો નથી, ત્યારે હવે પોતાને અને સ્વારોને તું રંજીદા મા કર, અને ઘોડાઓને દુઃખી અને ખરાબ મા કર, પણ અર્દશીરનો ઈલાજ હવે કોઈ બીજા રસ્તાથી શોધ."

૫. એ બાબના ૧૧, ૧૫ અને ૨૨ માં ફકરાઓમાં અર્દશીરની પુઠે જતા એક મેંઢાની વાત જણાવેલી છે. ૧૧ મા ફકરા મુજબ તે મેંઢો અર્દશીરના ઘોડાની પાછલ દોડતો હતો, તેની મતલબ એકે કિયાની ખુરેહ અર્દશીરથી હજી દુર હતું; બીજીવાર ૧૫ માં ફકરામાં જણાવ્યા મુજબ તે મેંઢો અર્દશીરના ઘોડાની બરાબર બાજુએ (હમવાર) ચાલતો દેખાયો, તેની મતલબ એકે તે ખુરેહ તેની લગોલગ નજદીક જઇ પુગુ પણ હજી તેનામાં દાખેલ થવાને તે ખુરેહને થોડો વખત બાકી હતો; ત્રિજીવાર ૨૨ મા ફકરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે મેંઢો એટલે કિયાની ખુરેહ અર્દશીરના ઘોડા ઉપર તેની સાથે બેઠેલો દેખાયો એટલે તે ખુરેહ હવે બરોબર અર્દશીર સાથે મલી ગયું. બેહરામ યશ્ત મુજબ બેહરામ યજદ જુદીજુદી ૧૦ શેકલોમાં માણસોને મદદ કરવા આવે છે. તેઓમાં મએષ કેહર્પ એક આઠમી શેકલ છે. તે 'મએષ' અને આ ઉપર જણાવેલા ફકરાઓમાં આવેલો 'વરક' એકજ અર્થના બોલો છે.

બાબ ૫ મો.

અર્દવાને પોતાના પુત્રને લશકર સાથે પાર્સ તરફ અર્દશીરને પકડવા મોકલ્યો તે વિષે.

(૧) અર્દવાને જ્યારે આ રીતનું સાંભળ્યું ત્યારે તે (ત્યાંથી) પાછો ફર્યો અને પોતાનાં પાએતખ્ત તરફ આવ્યો.

(૨) અને તે પછી જંગી લશકર તૈયાર કરીને પોતાના બેટા સાથે પાર્સ તરફ અર્દશીરને પકડવાને મોકલ્યું. (૩) અને અર્દશીરે દરિયાના કીનારાનો રસ્તો પકડયો. (૪) એ પ્રમાણે જ્યારે તે (દરિયા તરફ) જતો હતો ત્યારે પાર્સના લોકોમાંથી કેટલાએક માણસો જેઓ અર્દવાનથી તંગીમાં આવેલા (અથવા ફર્યાદ કરનારા થયા) હતા તેઓએ પોતાની દોલત, માલમતા અને પોતાના તન અર્દશીરની આગલ રજુ કીધાં (અને તેની સાથે) એકદલ થવાનું અને તેના ફરમાનબરદાર થઇ રેહવાનું જાહેર કીધું.

બાબ ૬ ઠો.

બનાકે અર્દશીરને મદદ આપવા વિષે.

(૧) અને જ્યારે તે (અર્દશીર) એક જગા કે જેને લોકો 'રામિશ્ન–અર્દશીર' કરી કહે છે ત્યાં આવી પુગો ત્યારે એક બુઝોર્ગ મનનો બનાક[1] નામે મર્દ, જે અર્દવાનના હાથથી (જુલમ ખમી) ઇસ્ફહાનથી નાશી આવેલો હતો તે ત્યાં મકાન રાખતો હતો તે પોતાના છ છોકરાઓ અને ઘણાએક જંગી સિપાહો સાથે અર્દશીરની નજદીક આવી મળ્યો.

૧. بناک (બનાક), એક દાનામર્દ. એ અર્દવાનના તાબાનો એક હાકેમ તથા સિપેહ-સાલાર હતો. આ કારનામા પ્રમાણે તે ઇસ્ફહાનથી, અર્દવાનથી નાખુશ થઈને નાસી આવેલો હતો. શાએર ફીર્દોશી એને 'તબાક' ને નામે ઓલખાવે છે તથા જેહરમ શેહર જે પાર્સમાં આવેલું છે ત્યાંના રેહવાશી તરીકે જણાવે છે. એ શખ્સે પોતાના છ (શાહનામા પ્રમાણે સાત) છોકરાઓ સાથે પોતા સાથના લશકરથી અર્દશીરને ઘણી મદદ કીધી હતી.

(૨) અને અર્દશીર બનાકથી બીતો હતો કે મબાદા તે મને પકડીને અર્દવાનને સ્વાધીન કરે.

(૩) પછી બનાક અર્દશીરની પાસે આવ્યો અને સોગંદ ખાધા અને વિશ્વાસ આપયો કે જ્યાંસુધી જીવતા રહીશું ત્યાંસુધી હું પોતે મારા છોકરાઓ સાથે તારા ફરમાનબરદાર થઇ રહીશું. (૪) અર્દશીર (આથી) ખુશી થયો અને ત્યાં એક કસ્બો જેને લોકો રામિશ્ન–અર્દશીર[2] કહે છે તે બનાવવાને ફરમાવ્યું. (૫) બનાકને સ્વારો સાથે ત્યાં રાખીને તે પોતે દરિયાના કીનારા તરફ ગયો. (૬) જ્યારે તેણે દરિયો નજરે જોયો ત્યારે ખોદાનો આભાર માન્યો. (૭) અને ત્યાં એક 'બુખ્તઅર્દશીર'[3] નામે કસ્બો (ઉભો કરવાનો પાયો) નાખ્યો, અને દશ આતશબેહેરાંમ તે દરિયાની નજદીક સ્થાપવાને ફરમાવ્યું, અને ત્યાંથી પાછો બનાક તથા પોતાના સાથીઓની નજદીક આવ્યો.

બાબ ૭ મો.

અર્દશીરની અર્દવાન સાથની લડાઇ તથા તેની બેટી સાથના તેના નિકાહ વિષે.

(૧) અને તે (પછી) લશકર આરાસ્તે કરીને નેક આદર ફરેનબઘની દરગાહમાં[1] તે ગયો અને તેનાથી (પોતાની) મુરાદ

૨. બનાક (તબાક) થી મદદ મલવાથી અર્દશીર ઘણો ખુશી થયો તેથી એ જગાએ એક કસબો વસાવીને તેને રામિશ્ન–અર્દશીર નામ આપ્યું, જે ફાર્સીમાં રામ–અર્દશીરને નામે લખાએલું મલે છે.

૩. બાબ ૩ જાના ફકરા ૧૮–૧૯ માં બે ઓરતોએ આગાહી કીધી હતી કે જ્યારે તું તારી નજરે દરિયા જોશે ત્યારે તારા દુશમનોથી છુટકારો પામશે. તે મુજબ અર્દશીર દરિયા આગલ સહીસલામત, આવી પુગો તેથી હિયાં 'બુખ્ત–અર્દશીર' (એટલે અર્દશીરના છુટકારાનું મઠક) એવે નામે એક શેહર વસાવ્યું અને તેની ખુશાલીમાં ત્યાં દશ આતશ-બેહરામો બંધાવ્યાં.

૧. આગલા જમાનામાં જરથોશ્તીઓ પોતાની નેક મુરાદ ચાહવા આતશખાનાઓમાં બંદગી કરતા હતા તેનો આ એક ઘણો પુરાણો દાખલો છે. વલી ધર્મને લગતાં નેક કામોની

હાંસેલ થવાનું ચાહીને, અર્દવાન સાથની લડાઇમાં તે આવ્યો. (૨) અને અર્દવાનના (બેટાનાં) તમામ લશકરનો નાશ કરીને (તેની તમામ) દોલત, માલમતા અને ઘોડાઓ તથા અસ્બાબ તેની પાસેથી છીનવી લીધા અને પોતે ઇસ્તખ્રરમાં બેઠો (મકાન કીધું). (૩) કિર્માન, મકરિસ્તાન, પાર્સ અને બીજી સઘલી તરફથી બીશુમાર લશકર ભેગું કીધું, અને અર્દવાનની સાંમે લડાઇમાં મોકલ્યું. (૪) ચાર મહિના સુધી² દરરોજ લડાઇ તથા કતલ બીશુમાર થઇ.

(૫) અર્દવાને સઘલી તરફનાં શેહરો, જેવાંકે રએ, દુબાવંદ દીલમાન અને પદશખારગર તરફથી પ્યાદા અને ઘોડેસ્વાર લશકર બોલાવ્યાં (હતાં). (૬) (પણ) કયાની ખુરેહ અર્દશીરની સાથે હતું તેથી (તે મોટાં લશકર છતાં તેની ઉપર) અર્દશીર ફતેહ પામ્યો. (૭) અને તેણે અર્દવાનને મારી નાંખ્યો, અને તેની તમામ દોલત તથા માલ મતા અર્દશીરના હાથમાં આવી, અને તેણે અર્દવાનની બેટી સાથે નિકાહ કીધો. (૮) (પછી તે) પાછો પાર્સ આવ્યો, અને (ત્યાં એક) શેહર કે જેને લોકો અર્દશીર ખુરહેના³ નામે ઓલખે છે તે

મશાવરત કરવાને જ્યારેબી તમામ અંજુમનને ભેગુ મલવાની જરૂર પડતી ત્યારે પણ આતશ-બેહરામ જેવાં મકાનનીજ જગા પસંદ કરવામાં આવતી હતી. વીરાફનામામાં, વીરાફના વખતમાંબી "ફતેહમંદ આદર ફરેનબગની દરગાહમાં અંજુમન બોલાવવામાં આવી હતી" અને સાત પરહેજગાર દીનદાર મર્દોમાંથી વીરાફને દીનને લગતું કામ બજાવવાને પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો,—એવું લખાણ મલે છે.

૨. શાહનામામાં ૪ મહિનાને બદલે ૪૦ દિવસ જણાવેલા છે. જુઓ શાહનામાનો ઉતારો પેજ ૧૩ મો લાઇન ૧૧ મી.

૩. ખુરેહ—અર્દશીર, અર્દવાન સાથની લડાઈથી ફારેગ થયા પછી અર્દશીરે કિલ્લા સાથનું એક શેહર વસાવ્યું હતું તેને એ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. તે પછી એ 'ખુરેહ' બોલ ઇરાની સલતનતના ભાગોને અર્થે વપડાવા લાગ્યો હતો. એવાં 'ખુરેહ' એટલે ભાગ અથવા પ્રાંત પાંચ છે. (૧) અર્દશીર ખુરેહ, જેમાં શીરાજ, કામફીરૂજ શેહર, મએમંદ, અને કાજરૂન સમાએલાં છે; (૨) ખુરેહ ઇસ્તખર એટલે ઇસ્તખરનો પ્રાંત અથવા જીલ્લો; (૩) ખુરેહ દારાબ, (૪) ખુરેહ શાપુર અને (૫) ખુરેહ કોબાદ. એ અર્દશીર ખુરેહ જંગલમાં વસાવેલું હતું તેથી એને શતુનીહાએ અઇરાન નામની પેહલવી ચોપડીમાં 'શતુનિસ્તાને ગૂર અર્તક્ષીર ગદમન' એટલે અર્દશીરે જંગલમાં બરપા કીધેલું અર્દશીરખુરેહ નામનું શેહરિસ્તાન, એવાં નામથી જણાવેલું છે. શાહનામામાં ફીર્દોશીએ એને શેહર-જુર (એટલે કે જંગલમાં બાંધેલું શેહર) કરીને લખેલું છે.

બંધાવ્યું; (૯) અને (એક) મોટો સરોવર ખોદાવ્યો (અને તેમાંથી) ચાર મોટી નદીઓ જારી કીધી અને (ત્યાં) આતશખાનાં સ્થાપ્યાં, (અને એક) મોટો પહાડ તોડાવ્યો (અને તેમાંથી) રાવક⁴ નદી જારી કીધી, ઘણાં ગામો (અથવા કસ્બાઓ) બરપા કરવાને (વસાવવાને અને ત્યાં) ખેટી⁵ તથા આબાદાની કરવાને (અને) ઘણાં આતશબેહરામ ત્યાં સ્થાપવાને ફરમાવ્યું.

બાબ ૮ મો.

અર્દશીરની કુર્દ લોકો સાથેની લડાઈ તથા તેમાં તેનાં આજેજ થવા વિષે.

(૧) તે પછી ઘણુંએક દલેર જાબુલી લશકર ભેગું કરીને (અર્દશીર) માસ¹ પાહડ ઉપર રેહનારા કુર્દ લોકોના શાહની સાંમે

૪. [Pahlavi] [Pahlavi] (રૂત રાવક), બુન્દહિશ્નમાં [Pahlavi] [Pahlavi] (કોપે રાવક) નામે એક પાહડનું નામ છે તેને આધારે અત્રે એનો અર્થ રાવક નામે નદીનો કરવામાં આવ્યો છે. જુવો દાક્ટર વેસ્તવાળો બુન્દહિશ્નનો તરજુમો બાબ ૧૨ મો ફ. ૨૯ મો. બીજીરીતે જો એ 'રાવક' ફા. راوک (રાવક) એટલે સાફ, ખાલેસ, નિર્મલને મલતો લઈએ તો એનો અર્થ 'નિતરાં અથવા સ્વચ્છ પાણીની નદી' એમ પણ લઈ શકાએ.

૫. [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi], ઘણા જુણા વખતથી પેહલવીમાં આવેલા સેમેટીક બોલોને તેના અર્થના ઇરાની બોલોથી વાંચવાનો મહાવરો પડેલો હોવાથી નકલનવેસો ઘણીવાર જેવી ભુલો કરે છે તેવીજ ભુલ ઉપલા વાકયમાં [Pahlavi] (વર્જ) એટલે ખેટીના અર્થના બોલને 'ખુરેહ' ના અર્થનો સહમજીને તે ઇરાની બોલ [Pahlavi] ને બદલે સેમેતીક બોલ [Pahlavi] (ગદમન=ખુરેહ) લખી કાહડવાની ભુલ કીધી છે. આ જગોએ ખેટી કરવાના અર્થનો [Pahlavi] (વર્જ) બોલ લેવો તદન વાજબી છે. જુવો વેસ્તર્ગાડવાલી બુન્દહિશ્ન પેજ ૨૪ મોઃ— [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi] [Pahlavi]; વલી એવાજ વાકય વિષે જુવો મીનોખેરદ પુર્સેશ ૪, ફ. ૭; ૩૦ ફ. ૧૧; અને ૫૬, ફ. ૧૭.

૧. [Pahlavi] (માસિક), એ બોલ બરોબર રીતે [Pahlavi] (માસ્રીક) લખાવો જોઈયે. [Pahlavi] (માસ) કુર્દિસ્તાનમાં આવેલા પાહડનું નામ છે જ્યાં અસલી કુર્દ લોકો રહેતા હતા. પ્રોફેસર રૅાલીન્સન વાલી 'ધી સેવન્થ ઓર્યંતલ મૅાનરકીમાં' એ પહાડનું નામ 'માસીઉસ' (The Mount Masius) કરીને મલે છે. જુઓ એ પુસ્તકના સફા ૧૩૦, ૧૭૫, ૧૯૮, ૨૦૦, ૩૬૧. એજ બોલ માસ પાહડના રેહવાસીઓને અર્થે એજ બાબના ૮ મા ફકરા મધે [Pahlavi] (માસકાન અથવા માસિકાન) કરી આવેલો છે.

લડાઇમાં ગયો, (જ્યાં) ઘણી લડાઇ અને ખુનરેજી થઇ અને અર્દશીરના લશકરે હાર ખાધી. (૨) અને અર્દશીર, પોતાના લશકર સાથે તંગીમાં આવી પડયો અને રાતે એક બિયાબાનમાં જઇ પુગો કે જ્યાં કંઇ પાણી કે ખોરાક નહિ હતો તેથી પોતે (પોતાના) સઘલા સાથી તથા ઘોડાઓ સાથે ભુખ્યો અને તરસ્યો રહ્યો. (૩) તેણે દુરથી ગોવાલ્યાઓનો (બલતો) આતશ જોયો અને અર્દશીર તે તરફ ગયો. (૪)તેણે એક પીર મરદને ત્યાં જોયો, જે(પોતાનાં) ગોસ્પંદો સાથે જંગલ અને પહાડમાં રેહતો હતો. (૫) અર્દશીરે તે રાત ત્યાં ગુજારી અને બીજે દિવસે તેણે તેઓથી (ગામમાં જવાના) રસ્તાની પુછપરછ કીધી. (૬) તેઓએ કહ્યું કે "ત્યાંથી ત્રણ ફરસંગ દુર એક કસ્બો છે કે જે ઘણો આબાદ છે અને ઘણા માણસો (ત્યાં વસે છે), અને ખોરાક (પણ ત્યાં) ઘણો છે.

(૭)અર્દશીર તે ગામમાં ગયો (અને કોઇ) માણસને મોકલીને પોતાના તમામ સાથીઓને દરગાહ (હજુર)માં બોલાવી મંગાવ્યા. (૮) અને (હવે પેલી તરફ) માસ પાહડના રેહવાસીઓએ ધાર્યું કે આપણ અર્દશીરથી હવે બેદહશત થયા છીયે, કારણ કે તે હાર ખાઇને પાછો પાર્સ તરફ ગયોછે.

બાબ ૯ મો.

અર્દશીરે કુર્દ લોકો ઉપર શબેખુન કરી તેઓને શિકસ્ત આપવા વિષે.

(૧) અર્દશીર ચાર હજાર મર્દોનું લશકર આરાસ્તે કરીને તેઓ (કુર્દ લોકો)ની ઉપર હોમલો લઇ ગયો અને રાતને વખતે (તેઓ ઉપર) છાપો માર્યો, અને કુર્દોમાનાં એક હજાર મર્દોને મારી નાંખ્યા; (૨) બીજાઓ જેઓ જખમી થયા તેઓને કેદી કીધા, અને કુર્દ લોકોના શાહ પાસેથી, તેના બેટાઓ, ભાઈઓ, (અને) ફરજંદો સાથે, ઘણી દોલત અને માલમતા (હાથ કરીને) પાર્સ તરફ મોકલી આપી.

બાબ ૧૦ મો.

અર્દશીરની હફતાનબુખ્ત સાથની લડાઈ અને તેમાં તેની હાર થવા વિષે.

(૧) (પાર્સ જતાં રસ્તામાં) કિર્મના[1] હાકેમ હફતાનબુખ્તનાં[2] લશકર સાથે તેઓનો મેલાપ થઇ ગયો, અને તે તમામ માલમતા અને દોલત અને અસબાબ અર્દશીરના સાથીઓ પાસેથી લુટી લઇને(તે લશકરીઓ) કુલાલનો[3] કિલ્લો જે કુલાલીઓના તાબામાં હતો અને જ્યાં કિર્મનું રહેઠાણ હતું ત્યાં લઇ ગયા.

(૨) અર્દશીર એવા વિચારમાં હતો કે "હું અર્મન (આરમીન્યા) અને આજરબીજાન તરફ જાઉં, કારણ કે સીહારજુરનો[4]

---

૧. શાહનામામાં એ ૧૦ મા બાબની આગમજ, પાર્સમાં આવેલાં કજારાન શેહરને તાબેના એક શેહરના રહીશ હફતાનબુખ્ત (શાહનામા પ્રમાણે હફતવાદ) જે પાછલથી કિર્મ (કિર્માન)નો હાકેમ થયો હતો, તેની એક કિર્મ (કિડા) સાથની કહાણીનું વર્ણન આવેલું છે જે આ કારનામામાં નથી. જુઓ શાહનામાનો ઉતારો સફે ૧૬–૧૯.

૨. હફતાનબુખ્ત, એ કજારાનને તાબેના એક શેહરનો એક ગરીબ રેહવાસી હતો. શાહનામા મુજબ, તેની છોકરીને સેબ ફલમાંથી મલેલા એક કીડાના પ્રતાપથી એ ધણી એક પાહડ ઉપર આવેલા 'કલાર' નામે કિલ્લાનો હાકેમ થઈ ગયો હતો અને તેની આસપાસના શેહરોને તાબે કરીને તેઓ ઉપર હકુમત ચલાવતો હતો. એ ધણીના સાત છોકરા હતા (જુઓ એજ બાબનો ફ. ૧૪ મો) તેથી એને કારનામામાં [illegible] (હફતાનબુખ્ત) અને શાહનામામાં هفتواد (હફતવાદ) કહેલો છે. ફારસીમાં بوخت અને واد છોકરાને અર્થે મળે છે. બીજી તવારીખોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અર્દશીરે એજ વખતે કિર્માન ઉપર હુમલો કરી તેના ઉપર ફતેહ મેલવી હતી તે લડાઈ આ હફતાનબુખ્ત સાથની હોવી જોઇયે, કારણકે કિર્મ એટલે કિર્માનનો હાકેમ તે વખતે એજ ધણી હતો.

૩. [illegible] (કુલાલ અથવા કુલાર), કજારાન શેહરની પાસે આવેલા એક પહાડ ઉપર, હફતાનબુખ્તે વસાવેલું એક શેહર. અનજુમન આરાએમાં જણાવ્યા મુજબ کلار (કલાર) તબરિસ્તાનના મુલક મધે કોહિસ્તાનમાં આવેલું આગલા વખતનું એક શેહર હતું.

૪. [illegible] આ શબ્દ બે રીતે વાંચી શકાય છે. (૧) સારજુરીક અથવા (૨) સિહા–રજુરીક. શાહનામા મધે شهرزور કરીને એક શેહરનું નામ આવેલું છે તે એજ બોલ ઉપરથી નીકલેલું લાગે છે. રામ યશ્તના ૩૧ મા ફકરામાં [illegible] [illegible], ફા. دشت بیاض (દશ્તેબિયાજ) એટલે 'સફેદ જંગલ'ને નામે જણાએલી એક જગ્યા માટે

(હાકેમ) યજ્દાનકર્દ[૫] ઘણા દલેર સિપાહો સાથે (હફ્તાનબુખ્તને મદદ કરવાને) સીહારજ્જુરના કોબાદ સાથે (મલીને) કોલકરાર કરીને તે (હફ્તાન બુખ્ત)ની ફરમાંન બરદારીમાં આવેલો હતો[૬]. (૩) પણ જ્યારે હફ્તાનબુખ્તના છોકરાઓ તરફથી આવી રીતનો જુલમ અને બદી પોતાના લશકર ઉપર ગુજરેલી અર્દશીરે સાંભલી ત્યારે તેણે વિચાર કીધો કે પેહલાં પાસેનું કામ સુધારવું જોઇયે અને દુશમનોથી

વપડાએલો છે. તેમજ બુન્દહિશ્ન બાબ ૨૪ માના ફકરા ૧૬ મામાં [illegible] (અરૂસ ઇ રજ્જુર રજ્જુરાન રત) કરી મલે છે. જેમ અવસ્તા તથા પેહલવીમાં 'સફેદ રજ્જુર' એટલે 'સફેદ જંગલ' એક જગોનું નામ છે તેમ કોઇ જગાનું નામ 'સીહા રજ્જુર' એટલે કાલું જંગલ હોએ અને તે ઉપરથી તે જગોનું નામ પડયું હોયે. જુઓ સફો ૨૨ મો નોટ ૩ જી.

૫. [illegible] એ [illegible] (મમન યજ્દાન-કન્ત) વાંચવો. એ યજ્દાન-કર્દ અને એની સાથે આવેલો કવાત (કોબાદ) કોણ હતા તે વિષે શાહનામામાંથી કઈ લખાણ મલતું નથી. બીજી તવારીખોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ વખતે અર્મનનો હાકેમ ખુસરો નામે અરશના ખાન્દાનનો અને અર્દવાનનો એક ખેશી હતો.

૬. એ ફકરા બીજાનો અર્થ શક ભરેલો છે. અર્દશીરે અર્મન અને આજરબીજાન જવાનો ઇરાદો કીધો તેનું કારણ શું? યજ્દાન કર્દ અને કોબાદે કોણની સાથે કોલ કરાર કરીને તેની તાબેદારી કબુલ રાખી હતી? તવારીખ ઉપરથી જણાય છે કે અર્મનનો શાહ એ વખતે ખુસરો નામે હતો અને તે અર્દવાનનો સગો હોવા સાથે તેના તાબાનો હતો એટલે તે ખુસરો અથવા કારનામા મુજબ યજ્દાનકર્દ, અર્દશીર સાથે કોલકરાર કરીને તેની તાબેદારી કરવાનું કબુલ રાખે નહિ. ત્યારે એમ હોએ કે અર્મનના શાહે, અર્દવાન અર્દશીરના હાથ ઉપર માર્યો ગયો તેની આગમજ તેની સાથે અરસપરસ મદદ કરવાના કોલ કરાર કીધા હોએ તે રદ કરાવી તેને પોતાના તાબામાં લેવાના ઇરાદાથી અર્દશીરે તે તરફ જવાનો વિચાર કીધો હોય કે જેથી તે અર્દવાનના નાસી ગએલા બે છોકરાઓને મદદ કરે નહિ. અથવા એમ હોય કે અર્દવાનના માર્યા જવા પછી યજ્દાન કર્દ તથા કોબાદે હફ્તાનબુખ્તની સાથે અરસ-પરસની મદદ કરવાના કોલ કરાર કીધા હોએ કે એ ત્રણડે જણા ભેગા મલીને અર્દશીરને હરાવે તો અર્દવાનનું રાજપાત તેના છોકરાઓના હાથમાં પાછું આવે,—એવા હેતુથી જો ઉપલા બંધે હાકેમો હફ્તાનબુખ્ત સાથે જોડાયા હોય તો તેઓને સજા કરવાના વિચારથી અર્દશીરે તેઓ ઉપર પેહલો ચહડી જવાનો ઇરાદો કીધો હોએ. અથવા તો એમબી હોય કે અર્દવાનના માર્યા જવા પછી ઉપલા યજ્દાનકર્દ તથા કોબાદ એ બંધેએ પોતે એવો વિચાર કીધો હોય કે અર્દશીરે અર્દવાન ઉપર ફતેહ મેલવી છે અને આપણ અર્દવાનના ખાન્દાનના અને તેના ખેશી હોવાથી તે આપણો પણ નાશ કરશે માટે તેની સાથે આગમજથીજ કોલ કરાર કરીને તેની તાબેદારી કબુલ રાખ્યે. જો આ છેલ્લી અટકલ ખરી હોય તો અર્દશીરે અર્મન તથા આજરબીજાનના હાકેમોની મદદ મેલવી હફ્તાનબુખ્ત ઉપર શામટો હોમલો કરવાનો વિચાર કીધો હોય અને તેથી અર્મન તથા આજરબીજાન તરફ પોતે જવાનો ઇરાદો કીધો હોય.

બેદહશત થવું જોઇયે, અને તે પછી બીજાં શેહેરોની (લડાઇમાં) મશગુલ થવું જોઇયે[૭].

(૪) હવે તે મૂર્ત્તિ[૮] જે કુલાલાનમાં હતી તેને લીધે (ત્યાંનો હાકેમ હફ્તાનબુખ્ત) એવો તો ગાલેબ અને જુલમગાર (થઇ પડયો હતો) કે તેણે પાંચ હજાર સિપાહોનું એક મોટું જેવું લશકર (તૈયાર કરીને) સિંદ અને મકરાનની સરજમીન તરફ તથા તેની આજુબાજુએ અને દરિયા તરફ (ચોકસી રાખવાને) મોકલ્યું હતું. (૫) (તેથી) અર્દશીરે (તુરત વેલા) લડાયક સિપાહોને સઘલી તરફથી (બોલાવી લઇને) પાછા અર્દશીર (ખુરેહ) માં મોકલ્યા. (૬) હફ્તાનબુખ્તે પોતાનાં તમામ લશકરને પાછું પોતાની દરગાહમાં બોલાવી લીધું.

(૭) (તે પછી બીજીવાર) અર્દશીરે ચુનંદા સિપાહોને સિપેહસાલારો સાથે કિર્મની લડાઈને માટે મોકલ્યા. (૮) કિર્મના સાથીઓએ તમામ મતા, દોલત અને અસબાબ કુલાલીઓના કિલ્લાની દરપુશ્તીમાં મુકયો અને પોતે પહાડોમાં ભાગેલી જગાઓમાં (એટલે ખીણોમાં) છુપા થઇને રહ્યા. (૯) અને અર્દશીરના સાથીઓને તે (લોકોના છુપા થઇ ભરાઇ બેસવા)ની ખબર નહી હતી, તેથી તેઓ કુલાલના કિલ્લાના ઠડમાં આવ્યા અને કિલ્લો ઘેરી લીધો. (૧૦) અને જ્યારે રાત પડી ત્યારે (પેલા છુપાઇ બેઠેલા) કિર્મના સિપાહોએ તેઓ ઉપર હુમલો કરીને શબેખુન કીધું, જેથી અર્દશીરના સાથીઓમાંથી ઘણાઓ માર્યા ગયા, અને ઘોડા,

---

૭. એ ફકરા ૩ જાનો અર્થ, જો શરૂઆતમાં આવેલા [illegible] શબ્દને [illegible] નો બગડેલો ગણ્યે તો નીચે મુજબ થઇ શકે છે અને એ અર્થ વધારે બંધબેસતો લાગે છે. "બનાકે જ્યારે કે હફ્તાનબુખ્તના છોકરાઓ તરફથી અર્દશીરના લશકર ઉપર આવો જુલમ અને બદી (ગુજરતી) સાંભલી ત્યારે તેણે એવો વિચાર કીધો કે પેહલાં પાસેનું કામ સુધારવું જોઇયે અને (માથે ઉભેલા) દુશમનોથી નચીંત થવું અને તે પછી બીજાં શેહરોની (લડાઇમાં) મશગુલ થવું જોઇયે."

૮. [illegible] એ બોલ [illegible] (ઉજ્દામ) [illegible] (ઉજ્દીજ)ને અર્થે તેના મુરોદફ તરીકે વપડાયલો લેવો. ઉજ્દામ અથવા ઉજ્દીજ એટલે મૂર્ત્તિ. પેહલો અવસ્તા [illegible] (ઉજ્દાત) અને બીજો [illegible] (ઉજ્દએજ) ને મલતો જાણવો.

જીન અને તમામ હથિયારો, દોલત અને અસબાબ તેઓ પાસેથી છીનવી લીધો અને મશ્કરીસાથે, દુઃખ થાયે એવીરીતે પજવવા સાથે, અને હીણું લગાડનારી માફી[9] મંગાવવા સાથે અને નગ્ન હાલતમાં, પાછા અર્દશીરનો આગલ મોકલ્યા.

(૧૧) અર્દશીરે જ્યારે તે રીતે (પોતાનાં લશકરને) જોયું ત્યારે ઘણો બેચેન થયો અને શેહરે શેહરથી અને જગાએ જગાએથી લશકરને પોતાની દરબારમાં બોલાવ્યું, અને પોતે ઘણા સિપાહો સાથે કિર્મની લડાઈમાં ગયો. (૧૨) અને જ્યારે કુલાલના કિલ્લા તરફ આવ્યો ત્યારે કિર્મનું તમામ લશકર કિલ્લા ઉપર બેઠેલું હતું. (૧૩) અર્દશીર કિલ્લાની આસપાસ ઘેરો ઘાલીને બેઠો.

(૧૪) અને કિર્મના હાકેમ હફ્તાનબુખ્તના સાત છોકરા હતા. (૧૫) દરેક છોકરાને હજાર સિપાહ સાથે શેહરે શેહર (દરેક શેહરમાં) તેણે મુકરર કીધેલો હતો. (૧૬) તે વખતે એક છોકરો અરગીસ્તાનમાં[10] હતો તે તાજીક (એટલે આરબો) અને મીચરીક (એટલે મીસરના લોકો)નાં સિપાહોમાંથી ઘણા સિપાહો સાથે

૯. [illegible](ત્વાપુક), ઘણી શરમ ભરેલી રીતે માફી ચાહવી. માવરા ઉન્નેહર એટલે ખુરાસાન અને તેની આસપાસના શેહરોમાં માફી ચાહવાનો એવો રેવાજ છે કે ગુનેહગાર, પાદશાહ અથવા મોટા માણસોની હજુરમાં પોતાના માથા ઉપરથી શાલ કે પાગડી કાહડી નાંખી વાંકો વલી પોતાના કાણ પકડીને માફી ચાહતા, તેને ફારસીમાં تابوک (તાબુઘ) કરી કહે છે. એ ફારસી બોલ ઉપલા પેહલવી બોલ ઉપરથીજ નીકલેલો છે.

૧૦. [illegible] એ બોલ હિયાં જેમ લખાયલો છે તેમ રાખીને તેને કેમ વાંચવો તથા એ કઈ જગ્યાનું નામ છે તે શક ભરેલું છે. એજ વાકયમાં [illegible] (મીચનીકાન) એવો જે બોલ આવેલો છે તે ઉપરથી એ બોલ અસલ [illegible] (અરગીસ્તાન) હોએ એમ લાગે છે. અવસ્તામાં [illegible] (રંઘા) નામે એક નદીવું નામ મલે છે. વંદીદાદની ૧ લી પર્ગદના ૨૦ (સ્પીગલ ૭૬) માં ફકરામાં જ્યાં એ [illegible] બોલ આવેલો છે તેનો પેહલવી તરજુમો [illegible] (અરંગીસ્તાન) કરી કીધેલો છે. એ [illegible] નામની નદી તેમજ જગ્યા, કદાચ એકથી વધારે હોય, કારણ કે પેહલવી તરજુમો કરનાર એ બોલની સાથેજ એની શરેહ તરીકે [illegible] (ઈ આરૂમ) બોલ પોતા તરફથી વધારીને 'રૂમનું અરગીસ્તાન' અથવા રૂમનું 'અરંગીસ્તાન' કરે છે તો કોઈ બીજું જુદુ અરગીસ્તાન હોવું જોઈએ. દાર્મેસ્તેતેએ એ બોલ ઉપર વંદીદાદની પર્ગરદ ૧ લીના ફ૦ ૨૦ મામાં નીચલી નોટ આપી છે :—

દરિયાને માર્ગે ત્યાં આવ્યો અને અર્દશીરની સાંમે જંગમાં ઉભો. (૧૭) અને કિર્મનું લશકર જે કિલામાં (છુપાઇ રહેલું) હતું તે તમામ બાહેર આવ્યું અને અર્દશીરના સાથીઓ સાથે જંગ અને લડાઈ જાનફેશાનીથી સખ્ત કીધી. (૧૮) (તે લડાઇમાં) બંધે

Arvastân-i-Rum (Roman Mesopotamia), (Comm.) that is to say, the basin of the upper Tigris (Rangha=Arvand=Tigris). ઉપલી નોટ ઉપરથી જણાશે કે દાર્મેસ્તેતેએ એ બોલને 'અર્વસ્તાન' વાંચ્યો છે, પણ હાઉગે એજ બોલને 'અરંગીસ્તાન' વાંચ્યો છે તે વાજબી લાગે છે, કારણ કે બુન્દહિશ્નના બાબ ૨૦ મામાં, તે વખતે જાણીતી નદીઓનું બયાન આવેલું છે, ત્યાં [illegible] નામે એક નદીનું નામ તથા બયાન જોવામાં આવે છે. એજ નામ [illegible], [illegible] અને [illegible] (અરગ, અરેંગ, અને અર્વન્દ) કરીનેબી લખેલું મલે છે, તે ઉપરથી ઉપલો બોલ આ કારનામામાં લખવા મુજબ 'અરગીસ્તાન' અને વંદીદાદની પેહલ્લી પર્ગરદમાં લખવા મુજબ 'અરંગીસ્તાન'— એ બેહુ રીતે વાંચી શકાય છે. ઘણા જુણા વખતથી એ નદીનાં નામને ભુલથી [illegible] (અર્વન્દ) વાંચવામાં આવેલું છે. હફ્ત અમેશાસ્પંદની પાજંદ આફ્રીનમાં એ બોલ [illegible] એ વાકયમાં 'અઉર્વંદ' કરીને આવે છે તે એજ છે.

બુન્દહિશ્નમાં એ નદીને માટે નીચલો વાકય આવેલો છે:—

[illegible]

એ વાકય ઉપર ડૉકટર વેસ્તે બુન્દહિશ્નના તરજુમામાં નીચલી નોટ આપેલી છે:— The combination of the three names in this clause, as Justi observes, renders it probable that we should read, 'the land of Egypt,' which is called Misr, and where the river is the *Nile*. The letter S in Paz. Spetos is very like an obsolete form of Av. G ([illegible]), or it may be read as Pahl. ik or ig ([illegible]), so the name may originally have been Gpetos or Ikpetos; and the Paz. Niv, if transcribed into Pahlavi, can also be read Nil.

જેમ ઉપલા પેહલવી વાકયમાં અરગ નદીની સાથે 'ઈકપેતોસ' (ઈજીપ્ત) 'મિસર અને નીલ' (નાઇલ નદી)નો સંબંધ આવેલો છે તેમજ કારનામામાં 'અરગીસ્તાન'ની સાથે 'તાજીકાન' (એટલે અરબો) અને 'મીચનીકાન' અથવા 'મીચરીકાન' (એટલે [illegible]=મીસરનાં લોકો)નો સંબંધ આવેલો છે. એ ઉપરથી એ [illegible] (અરગીસ્તાન=રંઘા) એટલે અરગ અથવા અરંગ નદી ઉપરનું કોઈ શેહર અથવા ભાગ હોવો જોઇયે.

તરફના ઘણાઓ માર્યા ગયા. (૧૯) અને કિર્મના લશકરે બાહેર આવીને તેઓનો પસાર થવાનો રસ્તો એવી રીતે ઘેર્યો કે અર્દશીરનાં લશકરમાંથી કોઈબી બાહેર નિકલવાને અને પોતાને માટે ખોરાક અને ઘોડાઓને માટે ઘાસ ચારો લાવવાને અશક્ત થઇ પડ્યું, (કારણકે) કિર્મનાં લશકરથી તમામ માણસો અને ઘોડાઓ તંગીમાં અને નાચારીની હાલતમાં આવી પડયા હતા.

બાબ ૧૧ મો.

મેહરક બિન નુશઝાદની અર્દશીર સાથની મેહરદરૂજી વિષે.

(૧) મેહરકે નુશઝાદ નામે (એક શખ્સ)બી પાર્સનો (રહીશ હતો), જ્યારે તેણે સાંભલ્યું કે અર્દશીરે કિર્મની દરગાહ ઉપર કવખ્તની લડાઇ (ઉઠાવી), (પણ) તે કિર્મના લશકર ઉપર (ફતેહ) નહી પામ્યો; (૨) (ત્યારે) તે (મેહરક) ચુનંદા સિપાહોને તયાર કરીને અર્દશીરની જગા (મેહેલ અથવા ખજાના) ઉપર ચહડી ગયો, તે અર્દશીરની તમામ માલમતા અને ગંજ લુટી લઇ ગયો. (૩) જ્યારે અર્દશીરે મેહરક અને બીજા પાર્સના માણસોની (પોતાની સાથની) આવી રીતની મેહરદરૂજી (બેવફાઈ) સાંભલી ત્યારે તેણે એકવાર આ વિચાર કીધો કે (તુરતવેલા) કિર્મની લડાઇમાંથી ફારેગ થવું જોઇયે.

(૪) પછી તે મેહરકની સાંમે લડવા ગયો. (૫) તેણે તમામ લશકરને દરગાહમાં બોલાવ્યું, અને સિપેહબદોની સાથે મશવરત કરવા બેઠો અને પોતાના તથા પોતાના લશકરના છુટકારાનો ઇલાજ કરવાનો મનસુબો કીધો. (૬) અને તે પછી નાશતો ખાવા બેઠા. (૭) તેજ વખતે કિલ્લા ઉપરથી એક

ચુબનો બનાવેલો તીર નીચે આવ્યો જે તેના પર સુધી એક પાહડી બકરો જે (આખો ભુજી કાહડેલો) તે સુફરા ઉપર હતો તેમાં પેશી ગયો. (૮) અને તે તીર ઉપર આ રીતે લખેલું હતું કે "આ તીર બુઝોર્ગ કિર્મના હાકેમના સ્વારોએ ફેંકેલો છે. (૯) અમોને આ નહિ ઘટતું કે તમારા જેવા બુઝોર્ગ મર્દ માર્યા જાઓ, તેથી અમોએ એ તીર આ (આખા ભુંજેલા) પાહડી બકરા ઉપર માર્યો છે."

બાબ ૧૨ મો.

અર્દશીરે કિર્મના કામ વિષેની વાકેફી મેલવવા તથા કિર્મનો ઇલાજ કરવા વિષે.

(૧) અર્દશીરે જ્યારે આ રીતનો (બનાવ) જોયો ત્યારે લશકરને ત્યાંથી પાછું ખેંચી લઇને તે (પાર્સ તરફ) જવા નિકલ્યો. (૨) અને કિર્મના લશકરે અર્દશીરની પાછલ શેતાબ જઇને એક તંગ જગા ઉપર તેઓનો (રસ્તો) એવી રીતે ઘેરી લીધો કે (જેથી) અર્દશીરનું લશકર ત્યાંથી પસાર થવાને અશક્ત થઇ પડ્યું. (૩) અને અર્દશીર પોતે એકલો દરિયાના કિનારા તરફ (રસ્તે) પડયો.

(૪) એવું કહે છે કે કયાની ખુરેહ એક ગુરની (સુરત) ધારણ કરીને અર્દશીરની આગલ (આવી) ઉભું અને ધીમે ધીમે આગળ ચાલવા લાગ્યું, તે હિયાં સુધી કે અર્દશીર તે મુશકેલ જગાએથી, દુશમનોના હાથમાંથી સલામતી સાથે

---

૧. [illegible] (પદરૂત) ફા. بدرود અથવા بدرود એટલે કોઈ મુસાફરી જતું હોય તેને શેહર કે ગામની બહાર અથવા પાદર સુધી મુકવા જવું, રવાને કરવું, પધરાવવું– એવે અર્થે વપડાય છે. તે રીતે લેતાં એ ફાર્સીમાં, એવે અર્થે, بدرود આવે છે તે મુજબ એ બોલ હિયાં [illegible] આવવો જોઇતો હતો. એ બોલ હિયાં [illegible] (=بدرود) ને બદલે નકલ નવિસોના ભુલથી [illegible] લખાયલો લાગે છે; પણ 'ફ્રત' અત્રે બંધબેશતો છે.

પોતાને બાહેર કાહડીને પાછો એક કસબો જેને લોકો માનક (માને)[1] નામે ઓળખે છે ત્યાં જઇ પોંહચ્યો. (૫) તે રાતે (તે) એક બુર્જક અને (બીજો) એક બુર્જઆદર નામે જે બે ભાઇઓ હતા તેમનાં ઘરમાં આવ્યો. (૬) તેઓને તેણે કહયું કે હું અર્દશીરના સ્વારોમાંનો એક છું, કિર્મની લડાઈમાંથી આજેજ થઇને આવેલો છું, અને આજ રોજે મારી મેહમાનદારી (પરોણાગત) કરવાની મેહરબાની કરશો, તેટલાં અર્દશીરનાં લશકરની ખબર આવી પોંહોચશે કે તેઓ કેઈ જમીન તરફ પડયા છે. (૭) તેઓ (બંધે ભાઇઓ)એ ઘણા દલગીર થઇને અર્દશીરને કહ્યું કે લેઆનત પડજો બુરા ગનામીનોની ઉપર! કે જેણે આ ઉજદેસ (બુતપરસ્તી) એવી તો ગાલેબ અને ચહડતી ઉભી કીધી છે કે આ લતાના તમામ માણસો અહુરમજદ અને અમેશાસ્પંદાની દીનથી ફરેબ ખાધેલા થયા છે, અને વલી બુજોર્ગ પાદશાહ અર્દશીર જેવા મર્દ અને તેનાં તમામ લશકરે તે દરવંદ અને ઉજદેસ પરસ્ત દુશમનોને હાથે હાર ખાધી છે.

(૮) તેઓ અર્દશીરના ઘોડાને પકડીને સરા (મકાન)માં લઈ ગયા અને તબેલામાં બાંધ્યો, અને જવ, સુકકાં ઘાસ અને અસ્પસ્ત (લીલાં ઘાસ)થી તેની સારી રીતે બરદાશ્ત કીધી; અને અર્દશીરને બેશવાને માટે તેના દરજજાને લાયકની જગાએ બેઠક ઉપર લઇ ગયા, અને તેના ઉપર તેને બેસાડયો. (૯) (ત્યાં) અર્દશીર ઘણો ગમગીન થઈને અંદેશામાં પડયો હતો. (૧૦) અને તેઓએ દરૂન ઈજ્યા (એટલે બાજ ધરી) અને અર્દશીરને અરજ કીધી કે તું બાજ ધર અને ખાનું ખાઇ લે, ગમ અને શોક મા રાખ, કારણ કે અહુરમજદ અને અમેશાસ્પંદો એનો એલાજ જરૂર કરશે અને આ આફત એમની એમ (હાલ જેમ છે તેમ) રહેવા નહી દેશે. (૧૧) કારણ કે જહાક અને તુરનો અફરા-

---

૧. [illegible] એ [illegible] અથવા [illegible] (માનગ અથવા માનક) હોય; ફારસીમાં [illegible] (માને), ખુરાસાનના તાલુકામાં આવેલી એક જગ્યાનું નામ છે.

સ્યાબ અને સિકંદર રૂમી જેઓ ઘણા જુલમગાર હતા તેઓની ઉપર યજદાન આખરે નાખુશ થયા તેથી તેઓને, તેઓના પોતાનાજ હાથે કીધેલાં કામોથી, સેવટે કેવી રીતે નાપેદ અને અણદીઠ કીધા તે દુન્યાના લોકોને આશકારા છે. (૧૨) અર્દશીર તેઓના આ સખુનથી દલમાં ખુશ થયો, બાજ લીધી અને ખાનું ખાધું. (૧૩) તેઓ પાસે શરાબ નહી હતો પણ અંગુર (દરાખ) લાવીને આગલ મુકી અને મિયજદ ભણ્યા અને આફરીનગાન કીધું (એટલે દુઆ ગુજારી).

(૧૪) અર્દશીર તેઓની ભલાઇ અને દીનદોસ્તી, મિત્રાચારી (અથવા ભકિતભાવ) અને ફરમાન બરદારી વિષે બેશક થયો; (૧૫) (તેથી) તેણે પોતાનો ભેદ બુર્જ અને બુર્જઆદરને આપ્યો, અને કહ્યું કે "હું પોતે અર્દશીર છું, હવે તમો આ ઉપર ધ્યાન આપો કે આ કિર્મ અને તેના સાથીઓને નાશ કરવાનો ઇલાજ કેવી રીતે કરવો જોઇએ." (૧૬) તેઓએ જવાબમાં કહ્યું કે "અમો અમારાં તન અને જાન, દોલત અને માલમતા, જન અને ફરજંદ, તમો ઇરાન શેહરના બગ (માલેક)ની જનાબમાં આપવાં પડે તો તે અર્પણ કરવાને તયાર છીયે." (૧૭) પણ અમો એમ સમજીયે છીએ કે એ દ્રુજનો ઈલાજ આ રીતે કરવો જોઇયે કે "તું પોતે દુરના શેહરના એક મર્દની માફક પોતાને આરાસ્તે કરે, (અને) ભકિત કરનારની માફક તે (કિર્મ)ની બંદગી અને પરસ્તેશ કરવામાં પોતાના તનને સોંપે અને બે દીન આગાહ હાવેશ્ત (શાગેર્દ) મર્દોને તે જગાએ પોતા સાથે લઇ જાય, અને તેઓને યજદાન અને અમેશાસ્પંદાની યજશ્ને અને આરાધના કરવામાં રોકે, અને જ્યારે તે કિર્મનો ખાનું ખાવાનો વખત થાય ત્યારે તું એવું કરે કે પિગલાવેલું કાંસું પોતાની સાથે રાખે અને તે દ્રુજનાં મોહડામાં તું રેડે કે તેથી તે મરી જાય; અને તે મીનો દ્રુજને યજદાનની યજશ્ને અને આરાધનાથી મારી શકાશે અને તે તનની હાલતના દરૂજને પિગલાવેલાં કાંસાંથી મારી શકાશે."

(૧૮) અર્દશીરે તે સખુન પસંદ કીધા અને તે તેને ઠીક લાગ્યો અને બુર્જ તથા બુર્જઆદરને કહયું કે "હું આ કામ તમારી મદદથી કરવાને શક્તિવાન થઇશ". (૧૯) તેઓએ કહ્યું કે "જેબી કામ તમો ફરમાવશો તે (બજાવવાને) અમો અમારૂં તન અને જાન અર્પણ કરશું."

બાબ ૧૩ મો.

અર્દશીરે મેહરક નુશજાદને મારવા, તથા બુર્જ અને બુર્જઆદર સાથે મશવરત કરવા અને કિર્મ તથા હફતાનબુખ્તને મારવા વિષે.

(૧) અર્દશીર ત્યાંથી પાછો અર્દશીરખુરેહ તરફ આવ્યો, અને નુશજાદના મેહરકની લડાઈમાં ગુટાયો, અને મેહરકને મારી નાખીને પોતાનું શેહર જગા અને દોલત અને માલમતા એ સઘલું પાછું તેણે પોતાને હાથ કીધું.

(૨) (એ પછી અર્દશીરે) કિર્મ સાથની લડાઇ (શરૂ) કરવા સારૂં કોઇને મોકલ્યો. (૩) બુર્જ અને બુર્જઆદરને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેઓ સાથે (એ બાબતની) મશવરત કીધી. (૪) ઘણા દરમ અને દીનાર અને પોશાક (પોતાનીસાથે) લીધાં અને પોતે ખુરાસાની લેબાસમાં તયાર થયો, (તે પછી) બુર્જ અને બુર્જઆદરની સાથે કુલાલના કિલ્લાના ઠડ પાસે તે આવ્યો અને (ત્યાંના લોકોને) કહયું કે "હું એક ખુરાસાની મર્દ છું અને આ કીર્ત્તિવાલા સાહેબ (કિર્મ)થી એક મુરાદ હાસેલ થવાનું ઇચ્છું છું, એટલાવાસ્તે તેની દરગાહમાં પરસ્તેશ કરવા આવવા માગું છું. (૫) તે ઉજદેજ પરસ્તોએ અર્દશીરને, તે બે મર્દો તથા બીજા માણસો સાથે, (અંદર દાખલ કરવા) કબુલ કીધું અને કિર્મના મકાનમાં તેઓને જગા આપી.

(૬) અર્દશીરે ત્રણ દિવસ સુધી એ રીતે કિર્મની પરસ્તેશ તથા ભક્તિ કરવાનું જાહેર કીધું અને પેલા દરમ અને દીનાર અને લેબાસ ત્યાંના પરસ્તેશ કરનારાઓ (પુજારીઓ)ને આપ્યા અને એવું કીધું કે સઘલાઓ જેઓ તે કિલ્લામાં હતા તેઓ અચરત થયા અને આફરીન કરવા લાગ્યા. (૭) પછી અર્દશીરે કહ્યું કે "(મને) આ પ્રમાણે બેહતર લાગે છે કે કિર્મને ત્રણ દિવસ સુધી તેનો ખોરાક હું પોતાને હાથે આપું. (૮) તે પુજારીઓ અને કારોબારીઓ (તેને તેમ કરવા દેવાને તેની સાથે) એકમત થયા. (૯) (તે પછી) અર્દશીરે કોઇને મોકલ્યો અને ચારસો સિપાહ મર્દો, જેઓ હુનરમાં પુરા અને જાનફેશાની કરનારા હતા, તેઓને તે જગાની આસપાસ તે પાહાડનો અંદરની ભાગેલી જગાઓમાં (એટલે ખીણ અથવા પાહડના કોતરોમાં) છુપા રાખવાને ફરમાવ્યું. (૧૦) અને ફરમાવ્યું કે આસમાન રોજે, જ્યારે કિર્મના કિલ્લામાંથી તમો ધુંવાડો જુવો ત્યારે તમોએ મર્દાનગી અને હુનરમંદી દેખાડવી અને તે કિલ્લાના ઠડમાં (જલદી) આવવું. (૧૧) પોતે તે દિવસે પીગલાવેલું કાંસું તયાર રાખ્યું અને બુર્જ અને બુર્જઆદરને યજદાનની યજશ્ને અને સેતાયશ કરવાના કામમાં લગાડયા. (૧૨) અને જ્યારે ખાવાનો વખત થયો ત્યારે કિર્મે દરરોજના રાબેતા મુજબ પોકાર માર્યો. (૧૩) અર્દશીરે તેની આગમજ, ઉજદેસના પુજારીઓને અને તેના કારોબારીઓને નાશ્તાની વખતે મસ્ત અને બેહોશ કીધેલા હતા, (માટે) પોતે પોતાના નોકરોની સાથે કિર્મની પાસે ગયો, અને ગાવ અને ગોસ્પંદોનું લોહી જે મુજબ હમેશાં તેને તેઓ આપતા હતા, તે મુજબ કિર્મની પાસે લઇ ગયો અને જેવું કિર્મે પોતાનું મોહડું પેલું લોહી પીવામાટે વકાસ્યું તેવુંજ અર્દશીરે પેલું તાવેલું કાસુ કિર્મનાં મોહમાં રેડયું. (૧૪) તે કિર્મ, જેવું તે કાંસું તેનાં તનમાં પોંહચ્યું તેવોજ બે ભાગમાં ચીરાઈ ગયો, (અને એક) પોકાર એવોતો તેમાંથી નિકળ્યો કે જે માણસો તે કિલ્લામાં હતા તે સઘલાઓ ત્યાં આવી પોંહચ્યા, અને

કિલ્લામાં (એક મોટો) ગભરાત થઇ પડયો. (૧૫) અર્દશીરે (તુરતજ) પોતાનો હાથ ઢાલ અને તલવાર ઉપર નાખ્યો અને જબરી મારામારી તથા કાપાકાપી તે કિલ્લામાં ચલાવી અને ફરમાવ્યું કે "આતશ (રોશન) કરે કે જેથી ધુંવાડો પેલા સ્વારોની નજરે પડે;" તેના નોકરોએ તે મુજબ કીધું. (૧૬) અને જે સ્વારો પાહડમાં (છુપા) હતા તેઓએ લડાઇની (નિશાની તરીકે) જ્યારે કિલ્લા ઉપરથી ધુંવાડો નિકલતો જોયો તેજ વખતે હુમલો કરવાને તે કિલ્લાનાં ઠડમાં અર્દશીરની મદદે આવી પોંહચ્યા, અને કિલ્લાના રસ્તામાં આડા પડયા (તુટી પડયા) અને પોકારવા લાગ્યા કે "ફતેહમંદ! ફતેહમંદ થાઓ! બાબકનો અર્દશીર શાહાનશાહ! જેણે શમશીર ઉપર હાથ નાખ્યો છે. (૧૭) અને દુજના ઘણા એક માણસો માર્યા ગયા, અથવા નાશભાગ કરતાં અને લડાઇમાં લડતાં કિલ્લા ઉપરથી પડી ગયા, અને બાકીના બીજાઓ પોતાના જીવનુ રક્ષણ ચાહીને તે (અર્દશીર)ની તાબેદારી તથા ફરમાનબરદારીમાં આવ્યા.

(૧૮) અર્દશીરે તે કિલ્લાને ખોડી કાહડવાને તથા વેરાંન કરવાને ફરમાવ્યું અને ત્યાં એક કસબો જેને કુલાલાન કરી કેહ છે તે બરપા કીધો, અને સાત આતશ બેહરામ તે જગાએ સ્થાપયા, અને દોલત અને માલમતા અને સોનું રૂપું તે કિલ્લામાંથી એક હજાર ઉંટ ઉપર લાદીને દુબાર (એટલે દવાન નામે એક ગામ)માં રવાને કીધું, અને બુર્જ અને બુર્જઆદરને, તેઓની નેકીનો બુજોરગ બદલો, જાનફેશાની કરનારાઓના અંદાજા મુજબનો આપ્યો, અને તે જગાએ એક કસબો (વસાવીને) તેઓની સરદારી તથા હકુમતમાં સોપ્યો.

(૧૯) તે કિર્મના માર્યા ગયા પછી, અર્દશીર પાછો દુબાર (દવાન નામે ગામ) તરફ આવ્યો. (૨૦) તેણે લશકર તથા ખજાનો કિર્માન તરફ (મોકલ્યો) (અને) પોતે બાર્જાનની[1] લડાઇમાં ગયો.

---

૧. [illegible] (બાર્જાન) કિર્માનની નજદીક આવેલાં કોઇ શેહરનું નામ છે. એ બોલ જેમ આ કારનામામાં કિર્માનના સંબંધમાં આવેલો છે તેમ વંદીદાદની ૧ લી પર્ગરદના ફકરા ૭૧માં પણ એજ બોલ [illegible] (બારીજ) કરીને કિર્માનની સાથેજ આવેલો છે. એ 'બાર્જાન' આગલા વખતમાં 'તબરિસ્તાનને' માટે વપડાતું નામ હોય—એમ લાગે છે.

બાબ ૧૪ મો.

અર્દશીરની અર્દવાનની બેટી સાથની હકીકત, તથા તેણીએ તેને જેહર આપવા વિષે.

(૧) અર્દવાનના[1] બેટાઓમાંના બેને તે (અર્દશીર) પોતાની સાથે રાખતો હતો અને બે નાસીને કાબુલના પાદશાહ પાસે જઇ રહ્યા હતા. (૨) તેઓએ પોતાની બેહેન જે અર્દશીરની ઓરત હતી તેના ઉપર એક નામું લખીને પએગામ મોકલ્યો કે "જ્યારે તું તારાં પોતાનાં મોત (ની ધાસ્તી)ને લીધે, જેઓ કે તારાં તોખમનાઓ[2] હતા તેઓને, આ ગુનેહગાર અને ખુદાના દુશમને

---

૧. અર્દવાન ૪ થો (Artabanus IV), એ ૪ થા વલ્ખશ (વલાશ, બલાશ તથા પલાશ) (Volagases IV)નો છોકરો અને અરશ એટલે અશકાન્યાનના ખાન્દાનનો છેલ્લો પાદશાહ હતો, ઈસવી સને ૨૨૬ માં અર્દશીર બાબકાને એના ઉપર ફતેહ મેલવીને ઈરાનનો પાદશાહ થયો. આ કારનામા તથા શાહનામા મુજબ એના ૪ છોકરા હતા. એ ચારે છોકરાઓના નામ કેઠબી મલતાં નથી. શાહનામામાં ફકટ એક વડા બેટાનું નામ 'બહમન' કરીને મલે છે, જેણે બાબકના મરણ પછી થોડો વખત પાર્સમાં હાકેમી ચલાવી હતી. એ ચાર છોકરાઓ મધેથી બે નાહના છોકરાઓ અર્દશીરના કએદખાનામાં પડેલા હતા અને બે વડા છોકરાઓ બહમન તથા બીજો એક તેનાથી નાહનો, અર્દવાનના માર્યા જવા પછી નાસી ગયા હતા. શાહનામા મુજબ તેઓ હિંદુસ્તાન ગયા હતા અને આ કારનામામાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ કાબુલના પાદશાહની દરબારમાં જઇ રહ્યા હતા; પણ બીજી તવારીખોમાં જણાવવા મુજબ એ છોકરાઓ આરમીન્યામાં પોતાના કાકાના આશ્રા હેઠલ જઈ રહ્યા હતા, જેણે અરશના ખાન્દાનનું રાજપાત અર્દશીરના હાથમાંથી પાછુ મેલવવા લશકર ભેગુ કરીને તેની સાંબે લડવા મોકલ્યું હતું પણ તે તેમાં ફાવ્યો નહીં. બે છોકરાઓ અર્દશીરના કબજામાંથી નાસી ગયા તેની જગા આ કારનામાના ફકરા ૧ લામાં [illegible] અને ફ. ૩ જામાં [illegible] કરી લખેલી મલે છે. એ બોલો જેમ 'કાપુલ' અને 'કાપુલાન' વાંચી શકાય છે તેમજ 'કાજર' તથા 'કાજરાન'બી વાંચી શકાય છે. ફારસીમાં کازران તથા کازرون (ગાજરાન અથવા ગાજરૂન=Kazerun) નામે પાર્સને તાલુકે, શાપુર ખુરેહમાં, આવેલાં એક શેહરનું નામ મલે છે; પણ તે આ જગાએ બંધ બેશતું લાગતું નથી.

૨. [illegible] (જક ઇ અમત નફ્રેમન તોખ્મકાન) એ વાકય [illegible] (જક ઇ નફ્રેમન હમતોખ્મકાન) અથવા [illegible] (જક ઈ હમતોખ્મકાન ઇ નફ્રેમન) વાંચવો અત્રે બંધ બેશતું છે. નકલ નવેસની ભુલથી [illegible] બોલ વચમાં લખાયલો હોય—એમ લાગે છે. એજ [illegible] (હમતોખ્મકાન) બોલ પાછો એજ બાબના ફ. ૬ ઠામાં આવેલો છે.

નાલાયક મોતે મારી નાખ્યા તે તું ભુલી ગઈ ત્યારે તમો ઓરતોને માટે જે કેહવામાં આવે છે (કે ઓરત જાત બેવફાછે) તે ખરૂં છે. (૩) તુંએ જે મોહબત અને પ્યાર પેલા તંગીમાં આવેલા (અથવા ફરયાદ કરનારા) ભાઇઓ જેઓ દુ:ખ અને સખ્તી, ધાસ્તી, બીક અને બેઇજતી સાથે, પરદેશીની હાલતમાં (દેશવટો ભોગવનારા તરીકે) કાબુલ શેહેરમાં ગિરફતાર છે, અને પેલા બે બદબખ્ત તારા ભાઇઓ જેઓ આએ મેહર દરૂજના કેદખાનાના બંદમાં સજા ભોગવેચ અને જેઓ પોતાનાં મોતની મુરાદ ચાહેચ—તેઓ ઉપર (રાખવો જોઇયે તે નહિ રાખતાં) તે સઘલાઓને તુંએ નિશાનથી છોડી દીધા છે (એટલે તેઓને ઓલખતી વટીક નથી). (૪) તુંએ તારૂં દેલ પેલા મેહર દરૂજ અર્દશીરની સાથે મજબુત કીધું છે, અને તેથી તને કઇબી દુ:ખ કે ગમ તે (કેદ પડેલા ભાઇ) ઓનો કે અમારો (તદન) નથી. (૫) માર્યો જજો તે શખ્સ કે જે આજ પછી કોઇબી ઓરતને માટે જેહાનમાં બેઅંદાજે મગરૂર થતો હોય.

(૬) હવે (કેહવાની જે જરૂરની વાત છે તે) એ છે કે, તને જો અમારા ઉપર કઈબી મેહરબાની હોય તો અમારા (છુટકારાનો) ઈલાજ શોધ, અને બાપનો અને બેશાવંદાનો અને પોતાના તોખમનાઓનો કીનો ભુલી મા જા, અને આ જેહર જે અમોએ અમારા પોતાના આ વિશ્વાસુ માણસ સાથે તારી પાસે મોકલ્યું છે તે એ માણસ પાસેથી તું લેજે; (૭) અને જયારે તું શકિતવાન થાય (એટલે જયારે તને તક મલે) ત્યારે, ખાનાની આગમજ, પેલા ગુનેહગાર અને મેહર દરૂજ (અર્દશીર)ને આપજે કે તેથી તુરત તે મરી જશે, અને તું પેલા બંધે કેદ પડેલા ભાઇઓને છુટા કરજે, અમો પણ પાછા પોતાના શેહેર અને જમીન અને જગાએ આવીશું, અને (આ કામથી) તારૂં રવાન બેહશતી થશે અને તું પોતાનું નામ જાવેદાન સુધી કાયમ કરશે, અને બીજી ઓરતો જેઓ દુન્યામાં છે તેઓ તારાં આ નેક કામથી વધારે નામદારીવાલી અને વધારે માનીતી થશે.

(૮) અર્દવાનની બેટીએ, જ્યારે એ રીતનું નામું, જે પેલાં જેહર સાથે તેણીની ઉપર મોકલેલું હતું, તે જોયું ત્યારે વિચાર કીધો કે એ મુજબ કરવું જોઇયે અને તે ચારે બદબખ્ત ભાઇઓને બંદથી છુટા કરવા જોઇએ.

(૯) એક દિવસે અર્દશીર શિકારેથી ભુખ્યો અને તરસ્યો ઘરે આવ્યો. (૧૦) તેણે બાજ ધરેલી હતી, અને કનીજકે તે જેહર પસ્ત[3] અને શાકર સાથે મેલવ્યું અને તે અર્દશીરના હાથમાં આપ્યું અને કહ્યું કે આ ગજા[4] બીજા ખોરાકની (આગમજ) ખાવું ફરમાવો, કારણ કે તે ગરમી અને મેહનતથી (ઉપજેલી થાકને માટે) ગુણગારૂં છે. (૧૧) અર્દશીરે તે લીધું અને ખાવાની ઇચ્છા કીધી.

(૧૨) એવું કહેછે કે ફતેહમંદ અને ખુરેહમંદ આદર-ફ્રેનો-બગ એક લાલ મરઘાની[5] માફક ઉડયો અને (પોતાની) પાંખ પેલાં પસ્ત ઉપર મારી, અને તે જામ, સઘલાં પસ્ત સાથે, અર્દશીરના હાથમાંથી, જમીન ઉપર પડી ગઇ. (૧૩) અર્દશીર અને (તેની) ઓરત એ બંધે જણે જયારે આવી રીતનો (બનાવ) જોયો ત્યારે

---

૩. [illegible] (પિસ્ત) જવના ભુજેલા આતાની અંદર શાકર વગેરે નાખીને બનાવેલી ખાવાની વસ્તુ. જુવો શાહનામાનો ઉતારો પેજ ૨૬ મો લાઇન ૨૫-૨૬.

૪. [illegible] (કુજ્દ) એ બોલ ખરી રીતે [illegible] (કજ્ગ) વાંચવો જોઇયે. મીનોખેરદ, પુર્સેશ ૧ લીના ફ૦ ૧૫૬ માં એજ બોલ આવેલો છે, ત્યાં એ બોલ મેદયોજરેમ રોગનના મુરાદેફ તરીકે અથવા મેદયોજરેમના જેવાજ ખોરાક તરીકે વપડાયલો જણાય છે. મેદયોજરેમ રોગન નામનો ખોરાક દુધમાંથી બનેલો જણાવવામાં આવેલો છે. જો ઉપલો [illegible] (કજગ) બોલ મેદયોજરેમનો મુરાદેફ અથવા તેના જેવોજ ખોરાક હોય તો તે ફારસી کشک (કશ્ક એટલે દુધની છાશને સુકવીને તેમાંથી પનીર જેવા એક સ્વાદિષ્ટ બનાવેલા ખોરાક) ને મલતો લઈ શકાય. એ ફારસી کشک (કશ્ક) પેહલવી [illegible] (કજ્ગ) ઉપરથીજ નીકલેલો લાગે છે.

૫. [illegible] (ખરૂહ=મરઘો), એ બોલ ખરી રીતે [illegible] (ખરૂસ) લખાવો જોઇયે; ફારસીમાં પણ એ બોલ એ પેહલવી ઈમલા પ્રમાણેજ અપભ્રંશ થએલો મલે છે. ફારસીમાં خروس, خروج, خروه અને خرو એવાં ચાર રૂપે લખેલો જોવામાં આવેછે. બુન્દહિશ્નના બાબ ૧૪ મામાં એજ બોલ [illegible] (અર્વા) કરીને આવેલોછે, ત્યાં તેનો અર્થ યુસ્તી તથા ડૉકટર વેસ્તે ગરૂડ પક્ષી (eagle) કીધો છે; પણ એનો ખરો અર્થ ઉપલા ફારસી બોલોને

ધ્રુજવા લાગ્યાં, અને બિલાડી અને કુતરૂં જે તે ઘરમાં હતાં તેઓએ તે ખોરાક ખાધો અને તુરત મરી ગયાં. (૧૪) (તે ઉપરથી) અર્દશીર સમજ્યો કે તે જેહર હતું અને મને મારી નાખવાને સારૂં તૈયાર કીધેલું હતું.

(૧૫) તુરતજ (અર્દશીરે) મોબદાન મોબદને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો અને પુછ્યું કે, "એર્વદ! (જે કોઇ) કે પાદશાહોનો જીવ લેવાની કોશેશ કરે તેને તું કેવો ગણે છે અને તેને શું કરવું જોઇયે"? (૧૬) મોબદાન મોબદે જવાબ આપ્યો કે "(ઓ શાહ!) તું અમર્ગ રેહજે! અને (હમેશાં તારી) મુરાદે પોંહચજે! જે કોઇકે પાદશાહોનો જીવ લેવાની કોશેશ કરે તે મર્ગર્જાન (મોતની સજાને લાયક) છે અને તેને મારી નાખવો સજાવાર છે." (૧૭) અર્દશીરે ફરમાવ્યું કે "આ બદકાર, જાદુગર, દર્વંદ અને નીચથી જન્મેલી (ઓરત)ને ઘોડાઓના તબેલામાં[૬] લઈ જા અને એને મારી નાખવાનો હોકમ ફરમાવ."

(૧૮) મોબદાન મોબદે તે ઓરતનો હાથ પકડયો અને બાહેર આવ્યો. (૧૯) તે ઓરતે કહ્યું કે "આજે સાત માસ થયા હું હમેલદાર થયલી છું, (એ વિષે) અર્દશીરને તમો વાકેફ કરો; (૨૦) અગરચે હું મર્ગર્જાન છું પણ આ ફરજંદ જે

મલતોજ 'મરઘા' નો થવો જોઇયે, કારણ કે આગલા વખતમાં દરેક જરથોશ્તીના ઘરમાં 'મરઘો' રાખવાનો રેવાજ હતો. વંદીદાદની ૧૮ મી પર્ગરદમાં એ જાનવરને 'પરોદર્શમેરેઘ' નામે, સરોશ અશોના મદદગાર તરીકે જણાવેલો છે. પેહલવી તરજુમામાં પણ એનું નામ [illegible] (=خروس) એટલે મરઘો આપેલુ' છે. એનું કામ માણસોને અશોઇના કામોમાં મશગુલ થવા સારૂં પાછલી રાતે જાગૃત કરીને ઉઠાડવાનું છે. વલી એજ પર્ગરદમાં જણાવેલું છે કે જે કોઇ એ 'પરોદર્શમુર્ગ' (એટલે મરઘો) અશો માણસને ભેટ તરીકે આપે છે તે મોટા સવાબનો બદલો હાસેલ કરે છે.

૬. [illegible] (અસ્પખુર)=ઘોડાઓને ઘાસ ખાવાની જગા એટલે ઘોડાઓનો તબેલો. એ બોલ બરોબર રીતે [illegible] (અસ્પ-આખુર) લખાવો જોઇયે. આગલા વખતમાં ગુનેહગારોને સજા કરવાને સારૂં ઘોડાઓના તબેલામાં મોકલવામાં આવતા હતા અને ત્યાં તેઓને પાદશાહ કે દાવરના હોકમ મુજબ સજા કરવામાં આવતી હતી; હાલ પણ ઇરાનમાં એ રેવાજ જારી છે. એ [illegible] બોલને જો 'અસ્પાનવર' વાંચીયે તો તેને મલતો ફારસીમાં اسپانبر (અસ્પાનબર) મલે છે જે નોશીરવાન આદેલે વસાવેલાં એક શેહરનું નામ છે.

મારાં પેટમાં છે, તેનેબી મર્ગર્જાન ગણવું જોઇયે?" (૨૧) મોબદાન મોબદે જ્યારે આ સખુન સાંભલ્યો ત્યારે પાછો અર્દશીરની પાસે ગયો અને કહ્યું કે "તું અમર રહેજે (ઓ શાહ)! આ ઓરત હમેલદાર છે માટે જ્યાં સુધી કે (તેનું બચ્ચું) જન્મ પામે ત્યાં સુધી એને મારી નાખવી સજાવાર નથી. (૨૨) કારણ કે જોકે તે (ઓરત) મર્ગર્જાન છે પણ તે ફરજંદ જે તમો બગ (એટલે પાદશાહ)નાં તોખમથી (તેણીનાં) પેટમાં છે તેને મર્ગર્જાન ગણવું અને (તેણીની સાથે) મારી નાખવું નહિ જોઇયે." (૨૩) અર્દશીર (આ વખતે) ગુસ્સામાં હતો તેથી તેણે કહ્યું કે "કંઈબી વખત ઢીલ મા કર અને તેણીને મારી નખાવ."

(૨૪) મોબદાન મોબદે જાણ્યું કે અર્દશીર (હાલમાં) ઘણો ગુસ્સામાં છે અને તેથી પાછલથી તે પશેમાન થશે. (૨૫) તેણે તે ઓરતને મારી નખાવી નહી અને તેણીને તે પોતાને ઘરે લઇ ગયો અને છુપી રાખી. (૨૬) તેણે પોતાની ઓરતને કહ્યું કે "આ ઓરતને પ્યારથી રાખજે અને કોઇનેબી એ વિષે કંઇબી કહેતી મા."

બાબ ૧૫ મો.

અર્દવાનની બેટીથી શાહપુરના જનમવા અને સાત વરસ પછી તેને માટેની અર્દશીરને ખબર પડવા તથા તેને પીછાણવા વિષે.

(૧) જ્યારે જણવાનો વખત નજદીક આવ્યો ત્યારે તેણીએ (અર્દવાનની બેટીએ) એક ઘણાજ લાયક બેટાને જન્મ આપ્યો. (૨) તેનું નામ શાહપુર રાખ્યું તે સાત વરસની ઉમરે પુગ્યો ત્યાં-સુધી તેની ઘણી સારી રીતે પરવરશી કીધી.

(૩) અર્દશીર એક દિવસે શિકારે ગયો હતો, (ત્યાં) તેણે (પોતાનો) ઘોડો એક ગુરની માદા ઉપર છોડયો, એટલામાં તે ગુર

(માદાનો) નર અર્દશીરની તલવારનો જખમ (ઝીલવા) ઉપર આવી લાગો અને (એ રીતે) તેણે તે ગુર માદાનો છુટકારો કીધો અને (તેને બદલે) પોતે પોતાને મોતમાં સોંપ્યો. (૪) અર્દશીરે તે ગુરનરને પડતો મુકયો અને ઘોડાને તેનાં બચ્ચાં ઉપર ફેંકયો. (૫) ગુરમાદાએ જ્યારે જોયું કે તે સ્વારે ઘોડો (પોતાનાં) બચ્ચાં ઉપર ફેંકયો, ત્યારે તેણી (ઝડપથી) આવી અને બચ્ચાંને છોડવ્યું અને પોતાને મોતમાં સોંપી (એટલે પોતે મરવાનું પસંદ કીધું).

(૬) અર્દશીર, જ્યારે તેણે આ રીતનો બનાવ જોયો ત્યારે (પોતાની જગાએજ સ્તબ્ધ થઇ) રહ્યો અને તે દલસુજ થયો (એટલે દલમાં બલાપો કરવા લાગ્યો), અને ઘોડો પાછો ફેરવીને અંદેશો કરવા લાગ્યો કે "અફસોસ હોજો તે માણસની ઉપર! આ ચોપગાંઓ જેઓ જોકે બેઅકલ, વાચા વગરનાં અને મુગાં છે તોપણ તેઓ મોહબત એક બીજા ઉપર એવીતો સંપુર્ણ રાખે છે કે પોતાનો જાન વટીક પોતાની માદા તથા બચ્ચાંને માટે આપવાને તયાર થાય છે. (૭) અને તેને (પોતાનાં) ફરજંદની તમામ (હકીકત) જે તેની ઓરતના પેટમાં હતું, તે યાદ આવી અને ઘોડાની પીઠ ઉપર જેમ હતો તેમ રહીને બુલંદ આવાજે રડવા લાગ્યો. (૮) અને તેના સિપેહસાલારો અને બુજોરગો અને ઉંચ ખાન્દાનનાઓ અને અમીર ઉમરાઓએ જ્યારે આ રીત(નો બનાવ) જોયો ત્યારે તેઓ અજબ રહ્યા, અને તે સઘલાઓ મોબદાન મોબદ (વજીર)ની પાસે ગયા અને કહ્યું કે આ શું હશે કે અર્દશીરને એકાએક[1] આ રીતની નબળાઇ, દુઃખ અને ગમ પોંહચ્યો છે કે એ રીતે તે રડે છે. (૯) મોબદાન મોબદ, ઇરાનનો સિપેહસાલાર અને ઘોડેસ્વાર લશકરનો સરદાર, (રાજયનો) વડો મુનશી, નસીહત કરનારા ઉસ્તાદોનો વડો[2] અને અમીર ઉમરાઓ અર્દશીરની પાસે ગયા અને પોતાનાં સર જમીન ઉપર નાખ્યાં (સર નમાવ્યાં, કુરનસ બજાવી), અને સલામ કીધી અને કહ્યું કે "તું અમર રેહજે (ઓ શાહ)! આ રીતે તું પોતાને ગમગીન મા કર અને પોતાનાં દલને દુઃખી અને નબલું મા કર. (૧૦) અગર જો કંઇ એવું કામ આવી પોંહચ્યું હોય કે માણસની મેહનતથી તેનો ઇલાજ કરી શકાતો હોય તો તે વિષે અમોને તું વાકેફ કર કે જેને માટે અમો અમારાં તન અને જાન, માલમતા અને દોલત તથા જન ફરજંદ (એ સઘલું) તારી આગલ રજુ કરીએ; અને જો તે કોઇ એવું દુઃખ હોય કે જેનો ઇલાજ કરવો બની નહી શકે તો તેને માટે તું પોતાને અને અમોને અને તારા દેશના લોકોને (તારી રૈયતને) દુઃખી અને ગમગીન મા કર."

(૧૧) અર્દશીરે જવાબમાં કહ્યું કે "મને હમણાં (કંઇબી) પીડા નથી પોંહચી, પણ મેં પોતે આજે જંગલમાં મુંગાં, વગર વાચાનાં અને અકલ વગરનાં ચોપગાંઓ વટીકથી એવી રીતનો (બનાવ) જોયો (કે જેથી) મને તે ઓરત અને તે ફરજંદ કે જે માનાં પેટમાં બીગુનાહ હતું તે પાછાં યાદ આવ્યાં, અને તેઓને મારી નાખવાથી હું અંદેશાભરેલો અને પશ્ચાતાપ કરનાર થયોછું, ખસુસન એટલા વાસ્તે કે તેથી મારાં રવાનને ભારી ગુનાહ પોંહચવાનો સંભવ છે.

૧. [Pahlavi] (પવન તગ અથવા તક), એટલે એકદમ, એકાએક. સઘલી નકલોમાં એ બોલ [Pahlavi] છે, તે અત્રે શુધારવામાં આવ્યો છે. એજ બોલ વંદીદાદની પર્ગરદ ૧ લીના ફ૦ ૩૦ માના પેહલવી તરજુમામાં, એજ અર્થે [Pahlavi] કરીને આવેલો મલે છે.

૨. [Pahlavi] એ બોલ અસલ જુની નકલમાં [Pahlavi] કરીને મલે છે. એ બે મધેથી પેહલો 'ચલાન ચસ્પત' વાંચી શકાય છે અને તેનો અર્થ પેહલવાનોનો પેહલવાન, સરદારોનો સરદાર અથવા વડો સિપેહસાલાર થઇ શકે; અને બીજા બોલને [Pahlavi] લઇએ તો તે 'ચલ અંદર્જપત' વંચાએ છે અને તેનો અર્થ નસીહત કરનારાઓનો વડો, ઉસ્તાદોનો ઉસ્તાદ અથવા લશકરીઓનો વડો ઉસ્તાદ—એવો થાએ છે. એ બોલ જેમ આ કારનામામાં ઉપર મુજબ જુદી જુદી બે રીતે લખાયલો મલે છે તેમજ બીજી ગમબી ભુલથી બે રીતે લખાયલો મલે છે. યજશ્નેના પેહલવી તરજુમા મધે, હા ૧ લાના ફકરા ૨૪ માં, ૨ જાના ફ૦ ૨૦ માં, ૩ જાના ફ૦ ૨૮ માં, ૪ ઠાના ફ૦ ૨૦ માં, ૬ ઠાના ફ૦ ૧૨ માં અને ૭ માંના ફ૦ ૨૦ માં, ડૉકટર સ્પીગલવાલી કેતાબમાં [Pahlavi] (મગોયાન ચલપત) અને દસ્તુર જામાસ્પજીવાલી યજશ્નેની કેતાબ, જેની ફેકસીમીલી રેવરંદ ડૉકટર મીલસે છપાવી છે, તેમાં એ બોલ [Pahlavi] (મગોએ અન્દર્જપત) મલે છે.

(૧૨) મોબદાન મોબદે જ્યારે જોયું કે અર્દશીર તે કામથી (હવે) પશેમાનીને પોંહચ્યો છે ત્યારે તેણે પોતાનું સર નમાવ્યું; (૧૩) અને તે બોલ્યો કે "તું અમર રેહજે (ઓ શાહ)! તું ફરમાવ કે ગુનેહગારો અને મર્ગર્જાનો અને શાહના ફરમાનને છુપાવનારાઓની સજા મને માફ કરે." (૧૪) અર્દશીરે કહ્યું કે "શામાટે તું એવું બોલે છે? તારાથી શું ગુનાહ થયો છે?" (૧૫) મોબદાન મોબદે કહ્યું કે "તે ઓરત અને તે ફરજંદ જેઓને માટે તુંએ હોકમ ફરમાવ્યો હતો કે તું મારી નખાવ તેઓને મેં નથી મારી નખાવ્યાં, અને એક છોકરો જન્મ્યો છે જે સઘલા નવા જનમનારાઓ અને પાદશાહોના ફરજંદો કરતાં ઘણો ખુબસુરત અને (સઘલી પ્રકારે) ઘણો લાયક છે." (૧૬) અર્દશીરે કહ્યું કે "એ તું શું કહે છે?" (૧૭) મોબદાન મોબદે કહ્યું કે "તું અનોશે રેહજે! જે મેં તને કહ્યું છે તે એમજ છે (એટલે તે ખરૂં છે). (૧૮) અર્દશીરે ફરમાવ્યું કે "મોબદાન મોબદનું મોહડું લાલ યાકુત, અને પાદશાહી લાયક મોતી અને ગોહરોથી ભરે."

(૧૯) તેજ વખતે એક જણ આવ્યો જે શાહપુરને ત્યાં લઈ આવ્યો. (૨૦) અર્દશીરે જ્યારે પોતાના ફરજંદ શાહપુરને જોયો ત્યારે તેણે પોતાનું સર જમીન ઉપર નાખ્યું અને હોરમજદ ખુદાએ અને અમેશાસપંદો અને કયાની ખુરેહ અને ફતેહમંદ આદરાન શાહનો[3] ઘણો આભાર માન્યો અને બોલ્યો કે "મને જે મલ્યું છે તે સોસ્યોશ, રિસ્તાખેજ અને તનેપસીનના હજારાની આગમજ થઈ ગએલા કોઈબી પાદશાહ કે હાકેમોને નહી મલ્યું હશે કે મને આવું એક સુંદર ફરજંદ મુવેલાંઓમાંથી પાછું મલ્યું." (૨૧) તેણે તેજ જગાએ એક શેહરિસ્તાન જેને લોકો વલ્ખશ-

૩. [illegible] આદરાનશાહ એટલે સઘલા આતશોમાં ચહડતા આતશ; આતશ નિયાયશમાં આદર ફરેનબગ, આદર ગોશસ્પ અને આદર બુરજીન મેહરને, સઘલી જાતના આતશોમાં નીચલા વાકયમાં, ચહડતા ગણેલા છે :—

[illegible]

(જુવો બાબ ૧ લામાં આપેલી નોટ ૬—૮.)

(ગર્દે)-શાહપુર[4] કરી કહેછે તે બરપા કરવા ફરમાવ્યું, અને દશ આતશ બેહરામ તે જગાએ પરથ્યા, અને ઘણી દોલત તથા અસબાબ આદરાનશાહની દરગાહમાં મોકલ્યો અને ઘણાં નેક તથા સવાબનાં કામો જારી કરવા ફરમાવ્યું.

(૨૨) તે પછી અર્દશીર સઘલી તરફ (લડાઈ કરવા) ગયો, અને ઇરાન શેહરના સરખુદાઓ (હાકેમો) સાથે ઘણી લડાઈઓ અને કાપાકાપી કીધી, અને હમેશાં જયારે તે (દેશની) એક તરફ (એક ભાગ) ને શાંત કરતો (જેર કરતો) ત્યારે બીજી તરફ પાછો હુમલો આવતો અને નાફરમાની (બલવાની હીલચાલ પાછી) ઉભી થતી હતી.

બાબ ૧૬ મો.

અર્દશીરે પોતાની પાદશાહીનું સેવટ જાણવા માટે કએદે હિંદી ઉપર પેગામ મોકલવો અને તેના તરફથી તેનો જવાબ મલવા વિષે.

(૧) (અર્દશીર પોતાની) બેશુમાર દોલત (રાજપાટ અને માલમતા) ના નસીબા વિષે ફીકરમંદ થયો કે મબાદા ઉંચે ફરતાં (આસમાનની ગરદેશ) થી, (મારે માટે એવું) નહિ ઠરાવેલું હોય કે ઈરાન શેહરને એકજ આખી શાહાનશાહતમાં આરાસ્તે કરવાને હું શકિતવાન થાઉ? (૨) (એવા વિચારથી)

૪. [illegible] (વલ્ખશ અથવા વલાશ શાહપુહર), 'વલાશ (ગર્દે) શાહપુર'; ફારસીમાં [illegible], નામે એક શેહર હમદાન અને કિર્માનશાહની વચ્ચે આવેલું છે. અરબો અને [illegible] અથવા [illegible] કેહ છે. વલી 'બલાશ' અથવા બલાશજર્દ એટલે વલાશગર્દ નામે એક શેહર મર્વથી ચાર ફર્સંગ દુર આવેલું છે. અસલમાં એ શેહર વલ્ખશે (વાલોગેસીસે) બાંધ્યું હશે તેને ફરીથી નવેસરથી અર્દશીરે વસાવવાથી તેને ઉપલું વલાશ અથવા વલ્ખશ શાહપુર નામ આપવામાં આવેલું લાગે છે. ફીર્દોશીએ શાહનામામાં એ શેહરનું નામ 'જંદે શાહપુર' કરી જણાવેલું છે.

તેણે ઠરાવ કીધો કે કનોજના[1] રાજા કએદના દાનાઓ અને વિદ્વાનોથી (આ બાબતનો ખુલાસો) પુછીને મેલવવો જોઇયે. (૩) અગર જો એવુંજ હોય કે મારે હાથે (આખાં ઈરાનને એક સલતનતમાં લાવવાનું) નહિ સરજેલું હોય તો (પછી મારે) ઈરાન શેહરની પાદશાહી ચલાવવા અને કરવા ઉપર સંતોષથી અને ઉદાર મનથી[2] (જે મારા હાથમાં હાલ છે તે ઉપરજ કાયમ) રહેવું જોઇએ, અને આ લડાઇ અને ખુનરેજી છોડી દેવી જોઇએ, અને પોતાને જમાનાની આ રંજથી મોકલો કરવો જોઇએ.

(૪) તેણે પોતાના વિશ્વાસુઓમાંથી એક મર્દને હિંદના રાજા કએદની પાસે, ઈરાન શેહરને એક શેહનશાહતમાં આરાસ્તે કરવા (કેવા ઉપાય લેવા જોઇયે તે) વિષેની પુછપરછ કરવા મોકલ્યો.

(૫) અર્દશીરનો તે માણસ જ્યારે હિંદુઓના રાજા કએદ પાસે પુગો, ત્યારે કએદ જેવો તે સરદારને જોયો, તેવોજ તે સરદાર (કંઇબી) સખુન બોલે તેની આગમજ, તેને કહ્યું કે "તને પારસીઓના શાહે આ કામને માટે મોકલેલો છે કે ઈરાન શેહરની પાદશાહી એક સલતનતમાં મને પોંહચશે કે નહિ? હવે તું પાછો ફર અને પાછો જા, અને મારા સખુનથી આ જવાબ તું તેને કેહેજે કે આ (એક સલતનતની) પાદશાહી બે તોખમથી (બની શકે એમ) છે, એક તારાં અને એક નુશઝાદના મેહરકનાં ખાનદાનથી, તે બીજી કોઇ રીતે આરાસ્તે કરી શકાય એમ

૧. [illegible] (કનુરકાન) કનોજને લગતો, કનોજનો રહીશ. ફારસી کنوز, قنوج. [illegible] [illegible] કનોજનો કએદ નામે એક રાજા. એ [illegible] બોલને જો [illegible] (કુન્દાકાન) લઇએ તો તે ફારસી کندا (કુન્દા) એટલે દાના, હકીમ, વિદ્વાન, એવે અર્થે લઈ શકાએ છે, જેને મલતો પાજંદ, આફ્રીને મિયજદમાં, નીચલા વાકયમાં, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ઉપલેજ અર્થે [illegible] બોલ મલે છે, જે ખરી રીતે [illegible] લખાવો જોઇયે. એનો અર્થ 'કનોજનો રાજા કએદ' લેવો વધારે બંધબેસતો લાગે છે.

૨. [illegible] (બાલિસ્તાન) એટલે મોટું મન, મોટું દેલ, ઉદાર દેલ—મન. એ બોલ સઘલી નકલોમાં [illegible] (બાલિસ્તન) છે તે શુધારવામાં આવ્યો છે. જુવો દસ્તુર પે◌ં બે. વાલી દીનકર્દ વોલ્યુમ ૨ જું, પેજ. ૭૨, ૭૩.

નથીજ." (૬) તે સરદાર અર્દશીરની હજુરમાં પાછો આવ્યો અને હિંદુઓના કએદે જે વર્ણન તેની આગલ કર્યું હતું તે તેણે તેને કહ્યું એટલે કે તેથી તેણે અર્દશીરને વાકેફ કીધો. (૭) અર્દશીરે જ્યારે તે સખુન સાંભલ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે "તે દિવસ મા આવતો! કે દોજખી રવાનના[3] મેહરકનાં તોખમથી (જનમેલો) કોઈ શખ્સ ઈરાંન શેહર ઉપર કામગાર (પાદશાહ) થાય, કારણ કે મેહરક (જોકે) ઉંચાં તોખમનો[4] હતો, પણ તે હલાક કરનારના તોખમનો મારો દુશમન હતો અને તેનાં જે ફરજંદો છે તેઓ તમામ મારાં અને મારાં ફરજંદોનાં દુશમન છે, અગર જો તેઓ સત્તાએ પોહચે અને (પોતાના) બાપનો કીનો લેવા ચાહે તો મારાં ફરજંદોને તે દુઃખ દેનાર થઇ પડે. (૮) અર્દશીર ગુસ્સા અને કીનાને લીધે મેહરકની જગાએ ગયો અને મેહરકના તમામ ફરજંદોને મારી નાખવા ફરમાવ્યું, (તે મુજબ તેઓને) મારી નાખવામાં આવ્યાં. (૯) (હોનારતને લીધે) મેહરકની એક છોકરી ત્રણ વરસની હતી તેને દહકાનો છુપી રીતે બાહેર લઇ ગયા, તેઓએ એક બુરજીગર મર્દને તેને સોંપી કે તે તેની પરવરશી કરે અને મુશકેલીમાંથી તેને ઉગારે; તે બુરજીગરે તે મુજબ કીધું અને તે છોકરીને સારી રીતે રાખીને ઉધારી. (૧૦) અને કેટલાંએક વરસ ગુજરવા પછી જ્યારે તે છોકરી ઓરતોની ઉમરે પુગી, ત્યારે તે તનમાં, સારા ઉધ્ધેર ભાવમાં, અને ખુબસુરતીમાં[5] અને ચાલાકીમાં તેમજ જોર અને કુવતમાં એવી થઇ કે (તે જમાનાની) સઘલી ઓરતો કરતાં તે વધારે સોહામણી અને વધારે ઉંચાં કદની થઈ.

૩. [illegible] (વર્ત રૂબાન) દુઃખ-સજા ભોગવતાં રવાનનો, દોજખી રવાનાનો. [illegible] = અવસ્તા [illegible] અથવા [illegible]. એ પેહલવી બોલ [illegible] નો ઉલટો અવસ્તામાં [illegible], [illegible] (વહિશ્તો ઉર્વાનો) મલે છે.

૪. [illegible] એ બોલ બે રીતે વાંચી શકાય છે. (૧) 'ગિરાન—તોખ્મ'=ઉંચ ખાન્દાનનો, અને (૨) 'ચલાન-તોખ્મ'=પેહલવાની ખાન્દાનનો.

૫. જુવો બાબ ૨ જાની નોટ ૨ જી તથા જુવો બાબ ૧૭ મો ફ૦ ૧૫ તથા ૧૮.

બાબ ૧૭ મો.

શાહપુરના શિકારે જવા અને મેહરક બિન નુશજાદની બેટીને ત્યાં જોઇને તેણીને ઓરત તરીકે કબૂલ કરવા વિષે.

(૧) જમાનાની ગર્દેશમાં હોનારતનું બનવું નકી હોવાને લીધે, એક દિવસે અર્દશીરનો શાહપુર તે શેહેર તરફ આવવાને શિકારે નિકલ્યો અને એક શિકારની પાછલ પોતે નવ સ્વારો સાથે તે કસ્બા તરફ આવી પોંહચ્યો કે જ્યાં તે કનીજક (મેહરકની બેટી) હતી. (૨) હોનારતને લીધે તે કનીજક કુવા ઉપર હતી અને પાણી ખેંચતી હતી અને ચોપગાંઓને તે પાણી પાતી હતી. (૩) બુર્જીગર કઇ કામસર બાહેર ગયલો હતો. (૪) કનીજક, જયારે તેણીએ શાહપુર અને સ્વારોને જોયા ત્યારે, ઉભી થઇ અને નમીને બોલી કે "તમો તનદુરૂસ્તી અને ખુબી અને સલામતી સાથે હિયાં ભલે પધાર્યા! હ્યાં બેસવાની મેહેરબાની કરો! કારણ કે આ જગા ખુશનુમા દરખ્તોના ખુશ છાયાવાલી છે, અને આ વખત ગરમીનો છે, માટે હું (કુવામાંથી) પાણી કાહાડી લાવું, તે તમો પોતે પીઓ અને ઘોડાઓબી પીએ." (૫) શાહપુર થાકેલો અને ભુખ્યો અને તરસ્યો થયલો હતો તેને લીધે (તેની ઉપર) ગુસ્સે થયો; તેણે તે કનીજકને કહ્યું કે "દુર જા, બદકાર! રીમન! અમોને તારૂં પાણી કામ લાગે એમ નથી. (૬) કનીજક દલગીરી સાથે ત્યાંથી ગઇ અને એક બાજુએ બેઠી. (૭) શાહપુરે સ્વારોને ફરમાવ્યું કે "મશક કુવામાં નાખો અને પાણી ખેંચી કાહડો કે આપણે બાજ ધરીએ (એટલે બાજ ધરીને પાણી પીજીયે) અને ઘોડાઓને પાણી પાવો." (૮) સ્વારોએ તે મુજબ કીધું, બાલદી કુવામાં નાખી અને બાલદી મોટી હોવાને લીધે તેમાં પાણી ઘણું હોવાથી તેઓ ઉપર ખેંચી શકયા નહી. (૯) કનીજક દુરથી આ સઘલું જોતી હતી. (૧૦) શાહપુર, જયારે તેણે જોયું કે સ્વારો

મશક કુવામાંથી ખેંચી શકતા નથી ત્યારે, ગુસ્સે થયો અને કુવા ઉપર ગયો અને સ્વારોને દુશનામ આપીને કહ્યું કે "તમારી ઉપર શરમ અને ધિક્કાર હોજો! કે તમો એક ઓરતના કરતાંબી વધારે કમ કુવતમંદ અને વધારે બેહુનર નિવડયા છો." (૧૧) તેણે પાણી કાહડવાનો અસબાબ (એટલે દોરડું તથા બાલડી) સ્વારોના હાથમાંથી લઇ લીધો, અને તેણે દોરડાં ઉપર જોર કીધું અને તેથી તેણે તે મશક કુવામાંથી ઉપર ખેંચી કાહડી. (૧૨)શાહપુરના જોર અને હુનર અને કુવત ઉપર કનીજક અજબ થઇ. (૧૩) જયારે કનીજકે તે જોયું ત્યારે જે જોર અને હુનર અને કુવતમાં પોતે જે લાયકાત ધરાવતી હતી (તે દેખાડવાને), પોતાની મશક કુવામાંથી ઉપર ખેંચી કાહડવાને દોડતી શાહપુરની પાસે આવી પોતાનું સર નમાવ્યું, અને તેના ઉપર આફરીન કીધી અને કહ્યું કે "અનોશે રેહજે! તું અર્દશીરનો શાહપુર! મરદોમાં સર્વથી ચહડતો!" (૧૪) શાહપુર હસ્યો, અને તેણે તે કનીજકને પુછ્યું કે "તેં કેમ જાણ્યું કે હું શાહપુર છું"? (૧૫) કનીજકે કહ્યું કે "મેં ઘણાં લોકોથી સાંભલેલું છે કે ઇરાન શેહરમાં કોઇ એવો સ્વાર નથી કે જે જોર અને કુવત, તન અને ઉંચરભાવ, ખુબસુરતી અને ચાલાકીમાં તું અર્દશીરના શાહપુર જેવો હોય."(૧૬) શાહપુરે કનીજકને પુછ્યું કે સાચું કેહે કે "તું કોણના ફરજંદોમાંની છે"? (૧૭) કનીજકે જવાબ આપ્યો કે "હું આ બુર્જીગરની છોકરી છું, જે આ કસ્બામાં રહે છે." (૧૮) શાહપુરે કહ્યું કે "તું સાચું નથી કેહતી, કારણ બુરજીગરોની છોકરીઓમાં આ હુનર અને કુવત, ખુબસુરતી અને ખુબી જે તું ધરાવે છે, તે નહીં હોવાં જોઇએ; હવે તું કંઈજ નહી પણ સાચું કહે, નહીં તો હું તારી સાથે એકમત નહી થઈશ." (૧૯) કનીજકે કહ્યું કે "અગરજો મારાં તન અને જાનને માટે તું મને પનાહ બક્ષે તો હું ખરેખરૂં કેહું". (૨૦) શાહપુરે કહ્યું કે "હું તને રક્ષણ (આપીશ) અને તું બીહી મા". (૨૧) કનીજકે કહ્યું કે "હું નુશજાદના મેહરકની બેટી છું, અને અર્દશીરની બીહીકને લીધે આ જગાંએ મને લાવવામાં આવી છે; મેહરકના સાત ફરજંદોમાંથી મારા સિવાય બીજું કોઇ નથી રહ્યું". (૨૨) શાહપુરે બુરજીગરને (પોતાની પાસે) બોલાવ્યો અને તે કનીજકને ઓરત દાખલ કબુલ રાખી, અને તેજ રાતે તે તેની સાથે રહ્યો.

બાબ ૧૮મો.

શાહપુરના બેટા હોરમજદનાં નુશાજાદના મેહેરકની બેટીથી જનમવા વિષે.

(૧) હોનારતને લીધે યાને જે બનાવ બનવાનો હતો તેને લીધે[1] તેજ રાતે શાહપુરના હોરમજદને જન્મ આપવા માટે તે (કનીજક) હમેલદાર થઈ. (૨) શાહપુરે કનીજકને માન અને પ્યારથી રાખી અને શાહપુરનો હોરમજદ તેનાથી જનમ્યો. (૩) શાહપુરે હોરમજદને પોતાના બાપથી, તે સાત વરસની ઉમરે પુગ્યો ત્યાં સુધી, છુપો રાખ્યો હતો.

(૪) એક દિવસે અર્દશીરના અમીર ઉમરાઓના જવાન છોકરાઓ સાથે હોરમજદ મેદાનમાં ગયો અને ચઓગાનબાજી રમવા લાગ્યો. (૫) અર્દશીર, મોબદાન મોબદ અને સિપાહોના સરદાર અને બીજા ઘણા શેહેરના આગેવાનો અને બુઝર્ગોની સાથે, ત્યાં બેઠેલો હતો અને તે છોકરાઓની (બાજી) જોતો હતો. (૬) હોરમજદ તે છોકરાઓના કરતાં (ઘોડ) સ્વારીમાં ફતેહમંદ અને પેહલવાનગરીમાં ચહડ્યાતો હતો. (૭) હોનારત થવાની હતી તેને લીધે, તે છોકરાઓમાંથી એકે ચઓગાન એક દડા ઉપર માર્યું, અને તેનો દડો અર્દશીરની બાજુમાં આવી પડયો. (૮) અર્દશીરને તે વીષે કંઈબી જણાયું હતું નહી, અને તે છોકરાઓ ચુપ થઈ ઉભા રહયા (એટલે દિગમૂઢ થઇ રહ્યા), (કેમકે) અર્દશીરના દબદબાને લીધે કોઈમાંબી તાકાત નહી હતી કે તેની પાસે જાય. (૯) (પણ) હોરમજદ મગરૂરી (બેપરવાઈ) થી (ત્યાં) ગયો અને તે દડો ઉઠાવી લીધો અને દેલાવરીથી ફેંકયો અને (પોતાની ફતેહનો) પોકાર ઉઠાવ્યો. (૧૦) અર્દશીરે તેઓથી પુછ્યું કે "આ છોકરો કોણ છે" ? (૧૧) તેઓએ જવાબ આપ્યો કે

૧. એ હોનારત, બાબ ૧૬ માના ફકરા ૫ મામાં, કનોજના રાજા કએદે હિંદીએ કહેલી તે જાણવી.

"તુ અમર રહેજે! અમો એ છોકરાને નથી ઓળખતા". (૧૨) અર્દશીરે કોઈ એક માણસને મોકલ્યો અને તે છોકરાને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે "તું કોણનો છોકરો છે" ? (૧૩) હોરમજદે કહ્યું કે "હું શાહપુરનો છોકરો છું". (૧૪) તેણે તેજ વખતે કોઈ (ખિદમતગાર)ને મોકલીને શાહપુરને બોલાવી મંગાવ્યો અને પુછ્યું કે "આ છોકરો કોણનો છે" ? (૧૫) શાહપુરે પનાહ ચાહી. (૧૬) અર્દશીર હસ્યો અને તેણે શાહપુરને પનાહ બક્ષી. (૧૭) શાહપુરે કહ્યું કે "તું અમર રહેજે (ઓ શાહ !) આ છોકરો મારો છે, મેં એને કેટલાંક વરસ તારાથી છુપો રાખ્યો હતો." (૧૮) અર્દશીરે કહ્યું કે "આ કામ તેં ઉલટું કીધું છે, શા વાસ્તે સાત વરસ સુધી આવા ખુબસુરત ફરજંદને મારાથી તેં છુપો રાખ્યો" ? (૧૯) તેણે હોરમજદને પોતાનો પ્યારો કીધો અને ઘણી બક્ષેશ અને લેબાસ (સરોપાવ) તેને આપ્યા અને યજદાનનો આભાર માન્યો. (૨૦) તેણે કહ્યું કે આ બનાવ તેજ છે કે જે (હોનારત થવા વિષે) હિંદી કએદ (વર્તારો કાહડીને) કહ્યું હતું.

(૨૧) અને તે પછી જ્યારે હોરમજદ પાદશાહીએ પોંહચ્યો ત્યારે તમામ ઇરાન શેહેરને પાછું એક સલતનતમાં તે લાવી શકયો અને સઘલી તરફના સરખુદાઓ (હાકેમો)ને હોરમજદ પોતાની ફરમાન બરદારીમાં લાવ્યો. (૨૨) રૂમ અને હિંદુસ્તાનથી ખંડણી અને મેહેસુલ મેલવ્યાં અને ઇરાન શેહેરને વધારે આરાસ્તે અને ચાલાક અને વધારે નામદારીભરેલું કીધું, અને રૂમીઓનો પાદશાહ કએસર, તાબ[2] અને કાબુલના હિંદુઓના

૨. تاب (તાબ), બલખ તરફ આવેલાં એક શેહેરનું નામ છે, જે તવારીખમાં 'તાબ' અથવા તાબી (Tabæ) ને નામે જણાયલું છે. વલી زاوه (જાવેહ) નામે ખુરાસાનમાં આવેલાં એક જુણાં શેહેરનું નામ હતું—તે કદાચ એ હોય. વલી ઉપલો બોલ تاب એક નકલમાં تاو અને બીજી એક નકલમાં تبو મલે છે. એઓમાંના تاو ને જો 'કહી' વાંચ્યે તો ફારસીમાં کهی, کهیج અથવા کیج (કહી, કહીજ અથવા કીજ) સીસ્તાન તરફ મકરાનની નજદીકીમાં આવેલા એક કિલ્લાનું નામ મલે છે. જો ઉપલો 'કહી' બોલ ખરો ગણીએ તો એ વાકયનો અર્થ નીચે મુજબ થાએ:– "કહી (અથવા કહીજ) અને કાબુલના હિંદુ પાદશાહો..."

પાદશાહો અને તુર્કનો ખાકાન અને બીજા સઘલી તરફના હાકેમો મુબારકબાદી અને શીરીની (હદિયા) સાથે તેની દરગાહમાં આવ્યા.

કેતાબનું સેવટ.

(૧) તમામ થયું (આ કારનામું) મુબારકી અને ખુશી ખુરમી સાથે. (૨) અનોશે રવાન યજો! શાહાનશાહ બાબકનો અર્દશીર! અને અર્દશીરનો શાહાનશાહ શાહપુર! અને શાહપુરનો શાહાનશાહ હોરમજદ! (૩) આ પ્રમાણે થાઓ! આ પ્રમાણે વધારે થાઓ! કે જેમ મેં ચાહ્યું.

(૪) મેહર-આવાનના (બેટા) રૂસ્તમના રવાન ઉપર દરૂદ હોજો! જેણે (કોઇ) નકલ ઉપરથી (આ કેતાબ) લખેલી હતી. (૫) એ પ્રમાણે થાઓ!

(૬) શાહ યજદગર્દના ૧૦૫૪ નાં વરસમાં (આ કેતાબ લખવામાં આવી છે) તે શુભ સેવટવાલી થાએ! એ પ્રમાણે થાઓ!*

* એ છેલ્લો ૬ ઠો ફકરો EK, EN માંજ મલે છે, તે ૧૦૫૪ યજદજરદીમાં જે ધણીએ MK ઉપરથી અથવા MK ઉપરથી થએલી કોઈ બીજી નકલ ઉપરથી કોપી કીધી હશે તેનો એ ૧૦૫૪ સને છે.

Appendix A.

(વધારો એ.)

(૧)* અને પછી તે (અર્દશીર) અર્દવાનનાં તખત ઉપર બેઠો અને ઇનસાફ આરાસ્તે કીધો, લશકરના નાના મોટાઓને અને મોબદાન મોબદને પોતાનાં તખત પાસે બોલાવ્યા અને ફરમાવ્યું કે હું આ બુઝોર્ગ પાદશાહી જે યજદાને મને બક્ષી છે, તેમાં નેકી કરૂં અને સઘલું કામ ઇનસાફની રૂએ કરૂં અને ખાલેસ માજદયસની ભલી દીનને પાછી આરાસ્તે કરૂં, અને જેહાનનાં લોકોની, પોતાના ફરજંદોની માફક પરવરશી કરૂં, અને સેપાસદારી બજા લાવું તે દાદારની કે જે બરતર, વૃદ્ધિ કરનાર અને (સઘલાંઓને) રાખનાર છે, જેણે તમામ પેદાયશ પેદા કીધી છે અને જેણે સાતે કેશવરની સરદારી મને સોંપી છે અને જેણે જેવું ઘટતું હતું તેવું મને હક રીતે બખશ્યું છે. (૨) અને તમો અગર ખુશી હોવો તો મારા હકમાં નેકીનો વિચાર કરો અને મારી ઉપર વિશ્વાસ રાખો, અને હું તમારે વાસ્તે નેકી ચાહીશ અને ઇનસાફનાં કામમાં કોશેશ કરીશ, જે મેહસુલ અને જગાત, દશે એક†, હું જે તમારી પાસેથી લઇશ તે દોલત અને મતામાંથી લશકર આરાસ્તે કરીશ કે તે જેહાનના લોકોની પાસબાની કરશે અને દર શો દરમે છ દરમ સઘલી જાતનાં રોઘનોમાંથી (મેહસુલ તરીકે લઇશ), અને એ રીતે સઘલું

* એ વધારામાં આવેલી બાબતને મલતું બયાન શાહનામા મધે, "દાસ્તાને બિરદમંદીએ અર્દશીર વ કારનામ એ ઉ દર બારે બંદોબસ્તે રિયાસત"—એવા મથાલાંવાલી બાબતમાંથી મલે છે.

† દશે એક,–મેહસુલ લેવાનો ચાલ ઘણા જુણા વખતથી ચાલતો આવેલો છે. જરથોશતીઓનું રાજ ગયા પછી ઇસલામીઓએ પોતાના રાજમાં એજ રેવાજ ચાલું રાખેલો છે.

چو دشمن خر روستائي برد — ملک باج و ده يک چرا ميخورد

(શીખ સાદી).

ઈનસાફની રાહે કરીશ, અને હું ખરીદો ફરોશ એટલે કે વેપાર નહી કરીશ, અને યજદાનનો સેપાસદાર થઇશ, કે જેણે મને આ પાદશાહી બક્ષી છે; અને સવાબનાં કામો જારી કરીશ અને બુરા વિચાર, બુરા સખુન અને બુરાં કામથી ઘણો દુર રહીશ (પરહેજ કરીશ), કે જેથી ખુશી ભરેલી રામશનીવાલો, અને અશો અને ફતેહમંદ અને પોતાની મુરાદ હાસેલ કરનાર હું થઇશ.

(૩) શાહાનશાહ અર્દશીર બાબકાનનાં રવાન ઉપર દરૂદ હોજો! કે જેણે આ નસિહત કહેલી છે. સમાપ્ત થયું!

[illegible]

[[illegible]]

[illegible]

[[illegible]]

---

(1) [illegible] (2) [illegible]

---

* EK, EN omit this heading.

I. 1 MK, JJ, EN [illegible]. 2 JJ om. 3 MK, JJ [illegible].

[illegible] (٣) [illegible]

(٤) [illegible]

(٥) [illegible]

(٦) [illegible]

(٧) [illegible]

(٨) [illegible]

(٩) [illegible]

4 EK, EN [illegible]. 5 EK, EN [illegible]. 6 JJ [illegible]. 7 JJ [illegible]. 8 MK, JJ [illegible]. 9 JJ, EK [illegible]. 10 JJ adds [illegible].

[illegible] (١٠) [illegible]

(١١) [illegible]

(١٢) [illegible]

(١٣) [illegible]

11 JJ [illegible]. 12 EK, EN [illegible]. 13-14 EK, EN om. 15 JJ [illegible]. 16 JJ om. 17 JJ [illegible]. 18 Thus all; for [illegible]. 19 JJ om. 20 JJ adds [illegible]. 21 EK, EN [illegible].

[illegible]

(١٤) [illegible]

(١٥) [illegible]

(١٦) [illegible]

(١٧) [illegible] (١٨) [illegible]

22 EK, EN [illegible]. 23 JJ [illegible]. 24 JJ [illegible]. 25 JJ [illegible]. 26 JJ [illegible]. 27 MK [illegible]; JJ [illegible]; EK, EN [illegible].

[illegible] (١٩) [illegible] (٢٠) [illegible]

[[illegible]]

---

(١) [illegible]

(٢) [illegible] (٣) [illegible]

(٤) [illegible]

28 EN [illegible]. II 1 All [illegible]. 2 EK, EN [illegible]. 3 MK, EK, EN [illegible].

[illegible]

(٥) [illegible]

(٦) [illegible]

(٧) [illegible]

(٨) [illegible]

(٩) [illegible]

4 EK, EN prefix [illegible]. 5 All but JJ [illegible]. 6 EK, EN [illegible]. 7 JJ [illegible]. 8 Thus all; for [illegible].

(١٠) [illegible]

(١١) [illegible]

(١٢) [illegible]

(١٣) [illegible]

(١٤) [illegible]

(١٥) [illegible]

9 EN [illegible]. 10 EK om. [illegible]. 11 All [illegible]. 12 MK adds [illegible].

[illegible]
[illegible] (١٦) [illegible]
[illegible]
[illegible] (١٧) [illegible]
[illegible] (١٨) [illegible]
[illegible]
[illegible] [13] [illegible]
[illegible]
[illegible] [14] [illegible] [15]
[illegible] [16] [illegible]
[illegible]

(١٩) [illegible]
[illegible]
[illegible] (٢٠) [illegible]
[illegible] (٢١) [illegible]
[illegible] [17] [illegible]
[illegible]

13 All [illegible]. 14 JJ [illegible]. 15 JJ om. 16 MK, JJ [illegible]. 17 EN [illegible].

(٢٢) [illegible] [18]
[illegible] [19] [illegible]

(٢٣) [illegible]
[illegible] (٢٤) [illegible] [20] [illegible]
[illegible] (٢٥) [illegible]
[illegible] [21] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (٢٦) [illegible] [22] [illegible]
[illegible] [23] (٢٧) [illegible] [24]
[illegible] [25]
[illegible] (٢٨) [illegible] [26] [illegible]
[illegible]
[illegible] [27]

18 EK, EN [illegible]. 19 EK, EN [illegible]. 20 MK [illegible]. 21 JJ [illegible]. 22 All [illegible]. 23 JJ [illegible]. 24 JJ [illegible]. 25 MK [illegible] for [illegible]? 26 JJ repeats [illegible]. 27 MK, JJ, EN [illegible].

(29) [illegible]

(30) [illegible]

[illegible]

[[illegible]]

(1) [illegible]

28 MK, EN [illegible]. 29 JJ [illegible]. 30 EK, EN [illegible]. 31 EN om. 32 JJ [illegible]. 33 EK, EN [illegible].
III 1 JJ adds [illegible].

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

2 EN, EK [illegible]. 3 MK, EK [illegible]; EN [illegible]; JJ [illegible]. 4 JJ, EK, EN om. 5 EK, EN [illegible]. 6 JJ [illegible].

[illegible]
(5) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
(6) [illegible]
[illegible]
[illegible]
(7) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(8) [illegible]
[illegible]
[illegible]

7-8 EK, EN om. 9 JJ, EN [illegible]. 10 EK, EN [illegible]. 11 JJ adds [illegible]. 12 JJ [illegible]. 13 MK, JJ [illegible]. 14 JJ, EK [illegible].

(9) [illegible]
[illegible] (10) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
(11) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
(12) [illegible]
[illegible]
(13) [illegible]
[illegible] (14) [illegible]
[illegible]

15 JJ [illegible]. 16 EN [illegible]. 17 Thus all; for [illegible]. 18 All [illegible]. 19 JJ om. 20 EK, EN [illegible]. 21 MK, JJ [illegible]; EK, EN [illegible].

[illegible] [22] [illegible] [23] [illegible] [24] [illegible]

(۱۵) [illegible] [25] [illegible]

(۱۶) [illegible] (۱۷) [illegible] (۱۸) [illegible] [26] [illegible]

22 MK, JJ [illegible]. 23 MK, JJ, EN [illegible]. 24 MK, JJ [illegible]. 25 MK, JJ [illegible]. 26 EK, EN [illegible].

[illegible] [27] [28] (۱۹) [illegible] [29] [illegible] [30] [illegible] [31] [illegible] [32] [illegible] [33] [illegible] (۲۰) [illegible] [34] [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

(۱) [illegible] (۲) [illegible]

27 EK, EN add [illegible]. 28 MK, JJ om. 29 EN om. [illegible]. 30 EN [illegible]. 31 MK, EK, EN [illegible]; JJ [illegible]. 32 JJ om.; EK, EN [illegible]. 33 EK, EN [illegible]. 34 JJ [illegible].

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible] (٤) [illegible] (٥) [illegible]

(٦) [illegible]

(٧) [illegible]

IV 1 EK, EN [illegible]. 2 EK, EN [illegible]. 3 EK, EN [illegible]; [illegible]. 4 EK, EN [illegible]. 5 EK, EN [illegible]. 6 JJ [illegible]; MK, EK, EN [illegible]. 7 JJ [illegible].

(٨) [illegible] (٩) [illegible] (١٠) [illegible] (١١) [illegible] (١٢) [illegible]

(١٣) [illegible]

(١٤) [illegible] (١٥) [illegible]

8 JJ adds [illegible]. 9 EK, EN [illegible]. 10 EK, EN [illegible]. 11 EK, EN [illegible]. 12 MK, JJ om. 13 All [illegible]. 14 JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 15 JJ [illegible], others [illegible].

[illegible] (١٦) [illegible]

[illegible] (١٧) [illegible]

[illegible] (١٨) [illegible]

(١٩) [illegible]

(٢٠) [illegible]

(٢١) [illegible]

(٢٢) [illegible]

16 MK, JJ om. 17 All [illegible]. 18 MK, JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 19 EK, EN [illegible]. 20 All [illegible]. 21 MK, EK [illegible]; JJ [illegible]. 22 EK, EN [illegible]. 23–24 JJ om. 25 EK [illegible]. 26 MK, JJ om. 27 EN [illegible].

[illegible] (٢٣) [illegible]

(٢۴) [illegible]

[[illegible]]

---

(١) [illegible]

28 EK, EN [illegible]. 29 EK, EN [illegible]. 30 EK, EN [illegible]. 31 EN [illegible]. 32 All [illegible]. 33 EN [illegible].

[illegible] (۲) [illegible] (۳) [illegible] (۴) [illegible]

[[illegible]]

---

(۱) [illegible]

V. 1 EK, EN [illegible]; read [illegible]. 2 EK adds [illegible]. 3–4 EN om. 5 EK, EN [illegible].

[illegible] (۲) [illegible] (۳) [illegible] (۴) [illegible] (۵) [illegible] (۶) [illegible] (۷) [illegible]

VI. 1 EK, EN [illegible]. 2 Thus all; better [illegible]. 3 EK, EN [illegible]. 4 JJ [illegible]. 5 All but JJ [illegible]. 6 JJ [illegible].

[illegible]

(۱) [illegible]

(۲) [illegible]

(۳) [illegible]

(۴) [illegible]

(۵) [illegible]

(۶) [illegible]

VII. 1 EK, EN [illegible]. 2 EN [illegible]. 3 EK EN om.

[illegible]

(۷) [illegible]

(۸) [illegible]

(۹) [illegible]

[illegible]

---

(۱) [illegible]

4 EK [illegible], EN [illegible]. 5 JJ [illegible], 6 MK, JJ, EN [illegible]. 7 EK, EN [illegible]. 8 EK, EN insert after this a passage of about 20 lines, for which see appendix A. 9 MK, JJ [illegible].

VIII. 1 JJ [illegible]. 2 EN [illegible].

[illegible]

(1) … (8) [illegible]

3. EK, EN add [illegible]. 4 EN om. 5 All [illegible] 6. EK, EN [illegible]. 7 EN [illegible], others [illegible]. 8 JJ [illegible]; EK, EN [illegible].

[illegible]

(1) … (2) [illegible]

(1) [illegible]

9 Thus all; for [illegible]? 10 MK torn; thus all for [illegible]?

[illegible] [1]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(۲) [illegible]
[illegible] [2]
[illegible]
[illegible] [4]
[illegible] (۳) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۴) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [5] [illegible]

X 1 MK [illegible]? JJ, EK [illegible]; EN [illegible]. 2 EK, EN [illegible]. 3 EK [illegible]. 4 JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 5. EN [illegible].

(۵) [illegible]
[illegible] (۶) [illegible]
[illegible]
(۷) [illegible]
[illegible] (۸) [illegible]
[illegible]
[illegible] [7] [8] [illegible]
[illegible] [9] [illegible] (۹) [illegible]
[illegible]
[illegible] [10] [illegible] (۱۰) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

6 EN [illegible]. 7 EK, EN [illegible]. 8—9 MK torn; thus JJ; EK [illegible]; EN [illegible]. 10 EK, EN [illegible].

(١١) [Pahlavi][11] [Pahlavi] (١٢) [Pahlavi][12] [Pahlavi] (١٣) [Pahlavi]

(١٤) [Pahlavi][13] (١٥) [Pahlavi][14] [Pahlavi] (١٦) [Pahlavi] (١٧) [Pahlavi][15] [Pahlavi][16] [Pahlavi] (١٨) [Pahlavi]

11 JJ [Pahlavi]. 12 EK, EN [Pahlavi]. 13 Thus all, read [Pahlavi] or omit [Pahlavi]. 14 EK, EN add [Pahlavi]. 15 EK, EN [Pahlavi]. 16 EK. EN [Pahlavi].

[Pahlavi] (١٩) [Pahlavi][17] [Pahlavi]

[[Pahlavi]]

(١) [Pahlavi][1] [Pahlavi] (٢) [Pahlavi]

17 MK, JJ [Pahlavi], where [Pahlavi] is written above the line; EK [Pahlavi], EN [Pahlavi].

XI. 1 All but MK [Pahlavi] for [Pahlavi].

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(٤) [illegible]

[illegible] (٥) [illegible]

[illegible]

[illegible]

(٦) [illegible]

[illegible] (٧) [illegible]

[illegible]

(٨) [illegible]

[illegible]

(٩) [illegible]

[illegible]

---

2 EK [illegible]. 3 EK, EN [illegible]. 4 EN [illegible].

[illegible]

[illegible]

---

(١) [illegible]

[illegible]

(٢) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

(٤) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

XII. 1 JJ [illegible]. 2 JJ [illegible]. 3 All [illegible]. 4 JJ [illegible]. 5 MK, JJ [illegible]; EK, EN [illegible].

(٥) [illegible]

(٦) [illegible]

(٧) [illegible]

[illegible]

6 EK, EN om. 7 EK om. [illegible]. 8 JJ, EK, EN [illegible]. 9 EK, EN [illegible]. 10 JJ [illegible]. EK, EN [illegible]. 11 EK, EN [illegible].

(٨) [illegible]

(٩) [illegible]

(١٠) [illegible]

(١١) [illegible]

(١٢) [illegible]

(١٣) [illegible]

12 JJ [illegible]. 13 JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 14 Thus all for [illegible]. 15 EK [illegible]. 16 EK [illegible].

[illegible][17] [illegible][18]

[illegible][19]

(١٤) [illegible]

[illegible][20] [illegible][21]

[illegible] (١٥) [illegible]

[illegible][22] [illegible]

[illegible]

[illegible][23] [illegible]

[illegible] (١٦) [illegible]

[illegible]

[illegible][24] [illegible]

[illegible] (١٧) [illegible][25] [illegible]

[illegible]

[illegible]

---

17 MK [illegible], but [illegible] is struck off from [illegible]; EK, EN [illegible]; JJ [illegible]. 18 EK, EN [illegible]. 19 EK om. 20–21 JJ om. 22 All [illegible]. 23 MK [illegible]. 24 MK, JJ [illegible]. 25 EK [illegible].

[illegible][26] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][27] [illegible]

[illegible][26] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(١٨) [illegible][28] [illegible]

[illegible]

[illegible] (١٩) [illegible]

[illegible]

[illegible][29] [illegible]

---

26 Thus all for [illegible] or [illegible]. 27 Thus all for [illegible] or [illegible]. 28 EN [illegible]. 29 JJ [illegible].

[illegible]

---

(۱) [illegible]

(۲) [illegible] (۳) [illegible] (۴) [illegible]

XIII. 1 JJ [illegible]. 2 JJ [illegible]. 3 JJ om. 4 All [illegible].

[illegible] (۵) [illegible]

(۶) [illegible] (۷) [illegible] (۸) [illegible] (۹) [illegible]

---

5 MK [illegible]. 6 Thus all for [illegible]. 7 All [illegible]. 8-9 JJ om. 10 EN [illegible]. 11 JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 12 JJ [illegible].

[illegible]
(۱۰) [illegible] [13]
[illegible]
(۱۱) [illegible] [14] [illegible]
[illegible]
(۱۲) [illegible]
(۱۳) [illegible]
[illegible]
[14] [illegible]
[illegible]
[illegible] [15] [illegible]
[illegible] [16] [illegible]
[illegible] [17] [illegible]
(۱۴) [illegible]
[illegible]

13 EK, EN [illegible]. 14 JJ [illegible]. 15 JJ [illegible]. 16 JJ [illegible]. 17 JJ [illegible]; others [illegible].

(۱۵) [illegible]
[illegible]
[illegible] [18] [illegible]
[illegible] [19] [illegible] [20] [illegible]
(۱۶) [illegible] [19] [illegible] [21]
[illegible]
[illegible] [22] [illegible]
[illegible] [23] [illegible]
[illegible] [24] [illegible]
(۱۷) [illegible] [25] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(۱۸) [illegible]
[illegible]

18 EK [illegible]. 19 EK, EN [illegible]. 20 EN [illegible]. 21 EK, EN [illegible]. 22 EN om. 23 EK om. 24 JJ [illegible]. 25 EK, EN [illegible].

[illegible]

(۱۹) [illegible]

(۲۰) [illegible]

26 EK, EN [illegible]. 27 EK, EN [illegible]. 28 EK [illegible]; all others [illegible]. 29 all [illegible]. 30 MK, JJ [illegible].

[[illegible]]

(۱) [illegible] (۲) [illegible] (۳) [illegible]

XIV. 1 EK [illegible]. 2 EK, EN [illegible]. 3 MK, JJ [illegible]. EN adds [illegible] on the margin; EK [illegible] above which [illegible] is written. 4 EN [illegible]. 5 EK, EN om. 6 EK [illegible]. 7 All [illegible]. 8 EK, EN om. 9 All [illegible].

[illegible][10] [illegible][11] [illegible][12] [illegible][13] (۴) [illegible][14] [illegible][15] (۵) [illegible][16] [illegible][17] [illegible]

(۶) [illegible][18] [illegible][19] [illegible][20] [illegible][21] (۷) [illegible]

10 EN [illegible]. 11 EK [illegible]. 12 EK [illegible]. 13 JJ [illegible]. 14 MK, JJ [illegible]. 15 EK, EN [illegible]. 16 All [illegible]. 17 all [illegible]. 18 MK, JJ [illegible]. 19 EK [illegible]. 20 All [illegible]. 21 EK, EN [illegible].

[illegible][22] [illegible][23] [illegible][24] [illegible][25] [illegible]

(۸) [illegible][26] [illegible][27]

(۹) [illegible] (۱۰) [illegible][28] [illegible] (۱۱) [illegible][29] [illegible]

22 All [illegible]. 23 All [illegible]. 24 EK, EN [illegible]. 25 MK, EK, EN [illegible]. 26–27 EK, EN om. 28 EK, EN [illegible]. 29 EK, EN [illegible].

(12) [illegible]

(13) [illegible]

(14) [illegible]

(15) [illegible][30] [illegible]

(16) [illegible][31] [illegible][32] [illegible]

(17) [illegible]

30 EK, EN [illegible]. 31 MK, EK, EN om.; JJ [illegible]. 32 MK, EK [illegible].

[illegible][33] [illegible][34]

(18) [illegible][35] [illegible]

(19) [illegible][36] [illegible][37] [illegible]

(20) [illegible][38] [illegible]

(21) [illegible][39] [illegible][40] [illegible][41] [illegible]

(22) [illegible]

33 EN [illegible]. 34 MK, EK [illegible]. 35 MK, EK, EN [illegible]. 36 EN om. 37 EK, EN [illegible]. 38 JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 39 MK, EK, EN [illegible], JJ adds [illegible]. 40 JJ om. 41 JJ [illegible].

(۲۳) [illegible]

(۲۴) [illegible] (۲۵) [illegible] (۲۶) [illegible]

[[illegible]]

---

(۱) [illegible] (۲) [illegible]

42 JJ om. 43 All [illegible]. 44 MK, EK, EN [illegible]. 45 EN [illegible]. 46 JJ [illegible]. 47 JJ [illegible].

[illegible]

(۳) [illegible] (۴) [illegible] (۵) [illegible]

(۶) [illegible]

XV. 1 JJ om. 2 MK, JJ [illegible]. 3 All [illegible]. 4 JJ [illegible]. 5 EK, EN, [illegible]. 6 MK, EK, KN [illegible]. 7 EN [illegible]. 8 EN [illegible]. 9 All [illegible].

[illegible]

10 MK, EK, EN [illegible]. 11 EK, EN add [illegible]. 12 MK, JJ om. 13 MK, EK, EN [illegible]. 14 JJ [illegible]. 15 All [illegible]. 16 MK, JJ [illegible]. 17 EN [illegible].

[illegible]

18 JJ [illegible]. 19 MK, JJ, EK [illegible]; EN [illegible]. 20 EK [illegible]. 21 MK, EK, EN [illegible]; JJ [illegible]. 22 MK [illegible].

(١٢) [illegible][23] [illegible][24] [illegible] (١٣) [illegible][25] [illegible][26]

(١٤) [illegible][27] [illegible][23] (١٥) [illegible][23] [illegible][28] [illegible] (١٦) [illegible] (١٧) [illegible][23] [illegible]

(١٨) [illegible][29] [illegible][30] [illegible][31] [illegible]

23 All [illegible]. 24 JJ [illegible]. 25 JJ [illegible]. 26 MK EK, EN [illegible]. 27 MK EK, EN om. 28 MK, JJ [illegible]. 29 MK, EK, EN [illegible]; EK, EN add [illegible], which is written and struck off in MK. 30 JJ om. [illegible]. 31 All but JJ [illegible].

(١٩) [illegible][32] [illegible] (٢٠) [illegible][33] [illegible][34] [illegible][35] [illegible] (٢١) [illegible]

(٢٢) [illegible]

32 EK, EN om. [illegible]. 33 MK, EK [illegible]; EN [illegible], JJ [illegible]. 34 MK [illegible]. 35 All [illegible].

[illegible]

(४) [illegible]

(५) [illegible]

(६) [illegible]

(७) [illegible]

6–7 EK, EN om. 8 EK, EN [illegible]. 9 JJ om. 10 All [illegible]. 11 EK, EN add [illegible].

[illegible]

[[illegible]]

---

(१) [illegible] (२) [illegible] (३) [illegible]

XVI. 1 EK, EN [illegible]. 2 JJ [illegible] of which [illegible] is struck off. 3 all repeat. 4 EN om. 5 All [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

---

(1) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(2) [illegible]

[illegible]

(3) [illegible] (4) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

XVII. 1 EK, EN [illegible]. 2 JJ om. 3 EK, EN add [illegible]. 4–5 EK, EN om. 6 All but MK [illegible]. 7 JJ [illegible]. 8 EK, EN [illegible]. 9 EK, EN [illegible].

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (8) [illegible]

[illegible]

[illegible] (9) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (10) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

---

12 All [illegible]. 13 All add [illegible]. 14 EK, EN [illegible]. 15 Thus all; better [illegible] and [illegible]. 16 All [illegible].

[illegible][10] [illegible] (۵) [illegible][11] [illegible] (۶) [illegible] (۷) [illegible][8] [illegible] (۸) [illegible][12] [illegible][13] [illegible][14] (۹) [illegible] (۱۰) [illegible][8] [illegible][15] [illegible][16] [illegible]

10 EK, EN [illegible]. 11 EK [illegible]; EN [illegible]. 12 MK, JJ [illegible]. 13 EK EN [illegible]. 14 MK, JJ [illegible]. 15 all but EN [illegible]. 16 MK, JJ add [illegible].

[illegible] (۱۱) [illegible][17] [illegible][18] [illegible] (۱۲) [illegible] (۱۳) [illegible][19] [illegible] (۱۴) [illegible] (۱۵) [illegible][20] [illegible][21] [illegible][22] [illegible][23].

17 JJ, EK, EN [illegible]. 18 MK [illegible]; JJ [illegible]; EK, EN [illegible]. 19 EK, EN [illegible]. 20 JJ om. 21 All but JJ [illegible]. 22 All [illegible]. 23 JJ [illegible].

(١٦) [illegible] (١٧) [illegible] (١٨) [illegible] (١٩) [illegible] (٢٠) [illegible] (٢١) [illegible] (٢٢) [illegible]

[illegible]

---

(١) [illegible] (٢) [illegible] (٣) [illegible]

(٤) [illegible] (٥) [illegible] (٦) [illegible]

XVIII. 1 EK [illegible]. 2 EK, EN [illegible]. 3 JJ [illegible]. 4-5 MK repeats on the margin. 6 MK, EK [illegible].

[illegible] (٧) [illegible]

[illegible]

(٨) [illegible]

[illegible][7] [illegible] (٩) [illegible]

(١٠) [illegible]

[illegible] (١١) [illegible]

[illegible][8] [illegible][9] (١٢) [illegible]

[illegible] (١٣) [illegible]

[illegible] (١٤) [illegible]

[illegible] (١٥) [illegible]

[illegible] (١٦) [illegible][10] [illegible]

7 All [illegible]. 8-9 EK, EN, om. 10 EK, EN [illegible].

[illegible] (١٧) [illegible]

[illegible] (١٨) [illegible]

[illegible][11] [illegible]

(١٩) [illegible][12] [illegible]

(٢٠) [illegible][13] [illegible]

(٢١) [illegible][14] [illegible]

(٢٢) [illegible][15]

11 EN om. 12 All [illegible]. 13 EK EN [illegible]. 14 JJ [illegible]. 15 EK [illegible]; EN [illegible].

APPENDIX A.

[illegible]

---

1 EK [illegible], EN [illegible].

[illegible]

[[illegible]]

[illegible]

---

1 MK, JJ om. 2 All [illegible]. 3 § 6 omitted in MK, JJ. 4 EK om.

[illegible]
[illegible][2]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

2 Both [illegible]

[illegible]

[[illegible]]

[illegible]

CHAPTER I.

[[illegible]]

---

(1) [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible] [3]

[illegible]

---

1. See trans. p. 1, n. 1.

2. The first king of the Sâsânian dynasty, who reigned 226-240 A.C., also written [illegible], [illegible]; other kings of the same dynasty, as well as some of the Achæmenians bore the same name. Anc. P. Artakhshathrâ, Gr. Artaxerxes, Pers. اردشیر (Av. [illegible]). Vide trans. p. 5, n. 9.

3. Of or belonging to Pâpak, Pers. بابک, maternal grandfather of Artakhshîr, the founder of the Sâsânian dynasty and son of Sâsân.

[illegible] [13] [illegible] [14] [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible] (7) [illegible]

(8) [illegible] [17] [illegible] (9) [illegible] [18] [illegible] (10) [illegible] [19] [illegible]

---

13. According to Pahlavi books Dârâ was the son of Dârâê, according to Firdûsî and other Muhammadan writers Dârâ was the son of Dârâb and according to the Greek writers he is called Darius (Codomanus) son of Arsanes, son of Ostanes, son of Darius Nothos, son of Artaxerxes Longimanus,— he reigned 336-331 B. C. He was the last king of the Achæmenian dynasty.

4 1. Pers. گریز , گریغ = Flight, flying ; a fugitive.

15. Pers. نهانی = concealment.

16. Pers. کُرد (Kurd)=Native of Kurdistan.

17. [illegible] Khelmun or Khanmun, A dream; sleep, repose. Comp. [illegible] in [illegible]; its another form is [illegible] AV. 3, 3.

18. Obedience; salutation.

19. For these three sacred fires see trans. p. 2, n. 6; p. 3, n. 7; and p. 4, n. 8.

[illegible] [4] [illegible] [5] [illegible] [6] [illegible] [7] [illegible] (2) [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] (3) [illegible] (4) [illegible] [10] [illegible] (5) [illegible] (6) [illegible] [11] [illegible] [12]

---

4. Alexander the Great, called [illegible] (Araksakdar or Alaksakdar) in AV. 1, 4, 8. and [illegible]=अरसंगर: in MKh. Purs. 7, 29. Pers. اسکندر or سکندر.

5. [illegible] The Eastern or Greek empire of the Romans; Roumania, Rumelia; the Greeks having succumbed to the Romans, the name Rome was applied, by Persians of the Sâsânian and later times, to ancient Greece. Lat. Roma, Pers. Ar. [illegible]. روم is elsewhere written [illegible], [illegible], [illegible] for [illegible] Roumanian, Grecian, Greek. Pers. رومای.

6. In Bund. only ninety Governors ([illegible]) are mentioned. Vide trans. p 2, n. 4.

7. Master of a house, landlord, householder, vicar, king. Pers. کدخدا.

8. Name of several princes of ancient Persia, Media, &c. Artabanus IV, son of Vologases IV. seems to be mentioned here. See trans. P. 32, Ch. 14, n. 1.

9. A lord-marcher, margrave. Pers. مرزوان، مرزبان.

10. The Persian name of Persepolis, the Capital of Persia, during the first three dynasties; the royal residence being afterwards removed to Madâyin on the river Tigris. According to a Pahlavi book called [illegible] it was founded by a king named Ardavân: [illegible]. See trans. p. 2, n. 3.

11. Name of the father of Ardashîr Bâbak, founder of the dynasty of the Sâsânides; according to Firdûsi he was the fourth Sâsân, and Sâsân I was the son of Bahman of Aspandiar.

12. A domestic animal, a sheep, a goat; cattle.

(۱۱) [Pahlavi] (۱۲) [Pahlavi][20] [Pahlavi][21] [Pahlavi]

(۱۳) [Pahlavi]

(۱۴) [Pahlavi] (۱۵) [Pahlavi] (۱۶) [Pahlavi]

20. Pers. [illegible] = Strange, miracle, anything wonderful, a wonder, admiration. [Pahlavi] = was struck with wonder. See Ch. 2, 15. Its syn. is [Pahlavi]—Ch. 4, 16.

21. An interpreter of dreams. Pers. خواب گزار.

(۱۷) [Pahlavi] (۱۸) [Pahlavi][22] [Pahlavi][23] [Pahlavi] (۱۹) [Pahlavi] (۲۰) [Pahlavi]

CHAPTER II.

[[Pahlavi]]

(۱) [Pahlavi][1] [Pahlavi]

22. [Pahlavi] Pers. افژول = washing or cleaning the dirt &c., from the body or clothings. [Pahlavi] Pers. افژوليدن.

23. A pair. Its Aryan syn. is [Pahlavi] = Pers. [illegible].

1. It is changed into [Pahlavi] (Min Sâsân) in the text; omit [Pahlavi] and read [Pahlavi] = 'dahishn' = lot, fortune, destiny. [Pahlavi] = what is destined to happen. See Ch. 17, 1, and 18, 1, 7.

(٢) [illegible] [2] [illegible] (٣) [illegible] (٤) [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible] [5] [illegible] [6] [illegible]

(٥) [illegible] (٦) [illegible] (٧) [illegible] [7] [illegible]

(٨) [illegible] [8] [illegible]

2. [illegible] = [illegible] = Pers براه, براز = beauty, elegance, grace. Vide trans. p. 6, n. 2.

3. Age, life, life-time.

4. Pers. دبيري = the art of writing. Cf. Sans. लिपि or लिपी= writing.

5. Pers. سوارى , اسواري = The art of riding. Cf. Sans. अश्ववार : = a horseman

6. Pers. فرهختن = to instruct, to teach; its syn. is [illegible] (Farsâkhtan). Vide AV. 3, 23.

7. Vide trans. p. 7, n. 3.

8. Pers. كامكار = One who accomplishes whatever he wishes; powerful; an absolute monarch.

[illegible] (٩) [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible]

(١٠) [illegible] (١١) [illegible] [11] [illegible] (١٢) [illegible] [12] [illegible] [13] [illegible] [14] [illegible]

(١٣) [illegible] (١٤) [illegible] [15] [illegible]

9. Pers. سپوختن to evade, to conceal.

10. [illegible] [illegible] adj. modif. [illegible], set up with wonderful precious jewels &c. See p. 7, n. 4.

11. See trans. p. 7, n. 5.

12. Pers. شترنگ. See trans. p. 8, n. 6.

13. Name of a game called in Pers. نرد = the game of chess, draughts, backgammon.

14. [illegible] و [illegible] (Chir va vartak). Perhaps [illegible] is the corrupted form of [illegible]; See Ch. 18, 6. [illegible] = Pers. چير = Valiant, courageous; [illegible] = Pers گرد or [illegible] = Pers. نبرده = expert in war. [illegible] [illegible] = 'valiant and predominant' is a synonymous phrase; see Ch. 12, 7.

15. Pers. گور. It originally means desert, forest, wilderness; hence a wild beast, a wild ass, the onager. Cf. Pers. خرد شتي or گورخر.

[illegible] [16] [illegible] (۱۵) [illegible] [17] [illegible] (۱۶) [illegible] (۱۷) [illegible] (۱۸) [illegible] ○

(۱۹) [illegible] (۲۰) [illegible] [18] [illegible] (۲۱) [illegible] [19] [illegible] [20] [illegible] (۲۲) [illegible] ○

---

16. Pers. سوی = Side.

17. Pers. زنش = Aim.

18. Pers. آخور or آخر = A stable, a stall.

19. Pers. ستور = a horse; [illegible] آخر ستوران = [illegible] = an overseer of the horse-stall, master of the horse; see [illegible] Ch. 4, 2.

20. Pers. فرهنگستان A college, academy.

(۲۳) [illegible] (۲۴) [illegible] (۲۵) [illegible] (۲۶) [illegible] [21] [illegible] (۲۷) [illegible] [22] [illegible] (۲۸) [illegible] [23] [illegible] (۲۹) [illegible] [24] [illegible] [25] [illegible] (۳۰) [illegible] [26] [illegible] [27] [illegible] [28] [illegible] ○

---

21. Freedom, liberty; see [illegible] from [illegible] = to be liberated, to release, to escape. Ch. 3, 11.

22. See trans. p. 11, n. 7.

23. See trans. p. 11, n. 8.

24. Wealth, treasure.

25. Property, riches, wealth. Pers. خواسته.

26. Pers. يگانگي = Union, conjunction; devotion.

27. Av. [illegible] = Divine illumination, glory, hence [illegible] = Av. [illegible].

28. Disappearence, ruin, perdition.

CHAPTER III.

[illegible]

(۱) [illegible]

(۲) [illegible]

(۳) [illegible]

1. Suitable, desirable, seemly.

2. Pers. ستور گاه = Horse-stall.

3. Pers. طنبور or تنبور = a guitar, a lute with six wires or strings.

4. Pers. سرود بازي = singing a song accompanied with music.

5. Enamoured. Cf. Pers. نيازي a lover, a friend.

6. [illegible] Unlucky, unfortunate, wretched. Cf. Pers. بخت خفته and بخت بر گشته.

[illegible]

(٤) [illegible]

(٥) [illegible]

(٦) [illegible]

7. [illegible] = [illegible] Pers. اخترشمار = An astronomer, an astrologer.

8. The collection of seven, i. e., the seven planets. See trans. p. 12, n. 1.

9. The collection of twelve, i. e., the twelve constellations,—Zodiacal signs. See trans. p. 12, n. 1

10. [illegible] It ought to be [illegible]. It seems to be used here for the twelvth house in the sky. See trans. p. 13, n. 2.

11. Jupiter. Pers. اورمزد.

12. The planet Mars, Pers. بهرام.

13. The planet Venus, Pers. ناهيد.

14. The constellation Ursa major, the Great Bear. Av.—[illegible] = Sans. सप्तर्षि :

15. [illegible] The constellation Leo, the Lion.

16. [illegible] Join, meet. Cf Av. [illegible].

17. An independent chief, a petty governor. Pers. سرخدا.

(٧) [illegible]

(٨) [illegible]

(٩) [illegible]

(١٠) [illegible]

(١١) [illegible]

(١٢) [illegible]

(١٣) [illegible]

(١٤) [illegible]

18. One who has obtained his wishes. Pers. کام انجام.

19. Cf. Pers. باز گفتن, سر گفتن = to repeat.

20. Of the same inclination, agreeable.

21 Pers. آزادي = Freedom, independence.

[illegible]

(١٥) [illegible]

(١٦) [illegible] (١٧) [illegible] (١٨) [illegible] (١٩) [illegible]

22. [illegible] Perhaps [illegible] (as Pers. گاو سار = having the head of a cow=name of Rustam's club) =made of sheep's leather (?)

23. Pers. افسر = a crown.

24. A Goblet, a cup.

25. Pers. جوجن = A silver coin weighing 48 grains.

26. Pers. دينار = A gold coin.

27. [illegible] Pers. آگند = embedded with.

28. Pers. بسكار, بساكار = very useful.

29. Cf. Pers. برنشستن = to ride.

30. [illegible], Its Pers. equivalent is مگر = But; unless, if.

31. Pers. كالا (?) = Voice, cry, clamour. Cf. Sans. कृ with आ.

[illegible][32] [illegible] (20) [illegible]

CHAPTER IV.

[[illegible]]

(1) [illegible] (2) [illegible][1] [illegible] (3) [illegible] (4) [illegible]

32. Pers. ناف = Navel; descendant.

1. Pers. ستوربان; syn. of [illegible]; see Chap. 2, 20.

[illegible][2] [illegible][3] [illegible] (5) [illegible][3] [illegible]

(6) [illegible][4] [illegible][5] [illegible][6] [illegible][7] [illegible] (7) [illegible][8] [illegible]

(8) [illegible] (9) [illegible] (10) [illegible]

2. [illegible] (?) Perhaps [illegible] =not, [illegible] from [illegible]= Pers. دروند, Unauspicious (?) See Chap. 12, 7.

3. Equivalent to Pers. كي = when? at what time?

4. [illegible] Pers. دمان انداختن = to cast the horoscope, to cast nativities.

5. [illegible] 'rîzêt'=falls upon; 'rawêt'=goes to.

6. [illegible] The master of the middle of the sky, the master of the Mid-heaven. In astrology the tenth of the twelve houses is called the Mid-heaven. See trans. p. 15, n. 2.

7. [illegible] The splendour of the sun.

8. [illegible] See trans. p. 15, n. 4.

[illegible] [9] [illegible] [10] [illegible]

(١١) [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible]

(١٢) [illegible]

(١٣) [illegible] [13] [illegible]

(١٤) [illegible]

[illegible] (١٥) [illegible]

[illegible] [14] [illegible] (١٦) [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible]

(١٧) [illegible] [17] [illegible]

[illegible] (١٨) [illegible]

9. [illegible] tīkh=Point, head. Pers. تیغ Av. [illegible]

10. Strong; perfect, accomplished: righteous. Av. [illegible] or [illegible]; Pers. اردا.

11. A sheep; a ram; the first Zodiacal sign Aries. Pers. برة. See trans. p. 17, n. 5.

12. To run, to trot, gallop.

13. Entirely, even a moment.

14. [illegible] Always; even, equal. Here it means 'side by side', 'alongside of.' Pers. همْوار.

15. Pers. شگفت wonderful; admiration. See Chap. 1, 11.

16. Pers. دوگانه=Two persons.

17. Pers. هنوز=Yet, still, until now.

(١٩) [illegible]

(٢٠) [illegible] (٢١) [illegible]

(٢٢) [illegible]

[illegible] [18] (٢٣) [illegible]

(٢٤) [illegible] [19] [illegible]

CHAPTER V.

[[illegible]]

(١) [illegible]

18. See trans. p. 17, n. 5.

19. [illegible]= another.

[Pahlavi text] (٢) [Pahlavi text] (٣) [Pahlavi text] (٤) [Pahlavi text] (٥) [Pahlavi text] (٦) [Pahlavi text] (٧) [Pahlavi text]

4. Residence; Pers. بنه.

5. [Pahlavi text] Better [Pahlavi text] or [Pahlavi text]. See translit. p. 13, n. 30.

6. Literally, Artakhshîr's Safety or Liberty; name of a town founded by Artakhshîr. See trans. p. 18, n. 3.

7. Companions, friends; its syn. is [Pahlavi text] (yârân); See translit. p. 22, n. 10; p. 26, n. 15. Pers. یاران.

[Pahlavi text] (٢) [Pahlavi text] (٣) [Pahlavi text] (٤) [Pahlavi text]

CHAPTER VI.

[Pahlavi text]

(١) [Pahlavi text]

1. Cf. Pers. نشست and نشیمن = dwelling place, i.e., capital.

2. Pers. کند = Bold, brave, strong.

3. A shore.

4. Distressed, lamenting, complaining. Pers. [illegible].

5. See translit. p. 9, n. 26.

1. Literally, Artakhshîr's Delight; name of a place or town founded by Artakhshîr. Pers. رام ارد شیر. See trans. p. 18, n. 2.

2. [Pahlavi text] Noble-minded; Pers. بزرگ منش.

3. [Pahlavi text] Name of a general in the army of Ardavân (Artabanus) called تباک in Shâhnâma. It may probably be read 'Bavâk.' See trans. p. 18, n. 1.

CHAPTER VII.

[[illegible]]

(١) [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible] (٢) [illegible] (٣) [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible] [5] [illegible] [6] [illegible] (٤) [illegible] [7] [illegible]

1. See trans. p. 19, n. 1.

2. A gift, a benefaction, a boon; Av. [illegible]; Pers. آيفت.

3. Name of a city, Carmania, which was famous for steel.

4. [illegible] Pers. مكران, name of a country in Persia, between Kirmân and Sistân; its capital was كيج or كهيج (Kij or Kahij). In Bund. the river Pêdâ-meyan or *K*atru-meyan is said to flow in this country i. e., Mokrastân. It is also stated that the river "Pêdâk-mîyân, which is the river *K*atru-mîyân is that which is in Kangdez." Vide SBE vol. V. pp. 77, 82.

5. [illegible] Pers. مر or مره Number; calculation; cf. شمار.

6. [illegible] Pers. گرد كردن to collect, to assemble, to bring together. See translit. p. 22, n. 2.

7. See trans. p. 19, n. 2.

(٥) [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible] (٦) [illegible] [13] (٧) [illegible] [14] (٨) [illegible] [15] [illegible] (٩) [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible] [18] (١٠) [illegible]

8. [illegible] — The capital of Persian Irâk or Media. There is another city of the same name in Khurâsân (Bactria). Av. [illegible]; Pahl. [illegible] and [illegible] in Vd. I, 16 (60) and [illegible] in Y. 19, 18 (52). Pers. رى ; راز .

9. [illegible] — A mountain near Hamadân in Persia; there is also a city of the same name near that mountain. Pers. دماوند, دیماوند, دیواوند. "This volcanic mountain, about 20,000 feet high and near Teheran, still retains this ancient Persian name, meaning 'wintry'. It is the chief mountain of the Padashkhvârgar range, which the Bundahishn evidently considers as an offshoot of the Apârsên ranges." SBE Vol. V, p. 40, n. 3.

10. [illegible] Name of a city in Gilân. "The Diglat (The Tigris) river comes out from Dilmân and flows to the sea in Khu*z*istân." Vide SBE Vol. V., P. 7, 8, § 12. Pers. دیلمان , دیلم.

11. [illegible] The mountainous region in Tabaristân and Gilân, south of the Caspian Sea.

12. [illegible] The foot-soldiers and the troops.

13. [illegible] To acquire, to obtain, to gain; Cf. Pers. ونديدن, to labour. See translit. p. 29, n. 3.

14. [illegible] Better [illegible] for [illegible] (Vakhdûnt).

15. See trans. p. 19, n. 3.

16. [illegible] A lake. Av. [illegible].

17. See trans. p. 20, n. 4.

18. [illegible] in the original; better [illegible]. See trans. p. 20, n. 5.

CHAPTER VIII.

[[illegible]]

(1) [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible] [5] [illegible] (2) [illegible] [6] [illegible] [7] [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible] –

1. [illegible] An extensive country, bounded towards the east by Kâbulistân, towards the west by Sistân, towards the south by the region of Sind, and towards the north by Mount Hazârah and Khurâsân. Pers. زاوبل, زابل.

2. [illegible] = Gathered. Pers. باہم کرد. See translit. p. 20, n. 6.

3. [illegible] Belonging to Mount Masius; so called because the Kurds were the inhabitants of that Mountain. See trans. p. 21, n. 1.

4. [illegible], [illegible] or [illegible] To travel, to go; to walk gracefully.

5. [illegible] [illegible] Proved weak; accepted his own defeat; was defeated. Pers. ستوهي پذيرفت.

6. [illegible] Was in difficulty. See [illegible], translit. p. 28, n. 29.

7. [illegible] Pers. بيابان uncultivated land, desert, wilderness. Cf. Av. [illegible], [illegible] = [illegible] Y. 12, 2, 3, and [illegible] = [illegible] as verb, Y. 32, 10. Its antonym is [illegible]; see § 6.

8. [illegible] for [illegible] = Where he.

9. [illegible] In the sense of [illegible] together with.

10. [illegible]—Companions, friends. Pers. ياران. See translit. p. 19, n. 7. p. 26, n. 15.

[illegible] (3) [illegible] (4) [illegible] (5) [illegible] [11] [illegible] (6) [illegible] [12] [illegible]

(7) [illegible] (8) [illegible] [13] [illegible] [14] [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible]

CHAPTER IX.

[[illegible]]

(1) [illegible]

11. [illegible] In the sense of [illegible] = گزارد = passed.

12. Four Farsangs according to the Shâh-nâma.

13. [illegible] See n. 3.

14. [illegible], Pers. پنداشتن, to consider, to think.

15. [illegible] = [illegible] (?) What!

16. [illegible] = [illegible] (?) = We are.

17. صطخر according to the Shâhnâma.

[Pahlavi text] (2) [Pahlavi text]

CHAPTER X.

[[Pahlavi text]]

---

(1) [Pahlavi text] ([Pahlavi]) [Pahlavi text]

---

1. [Pahlavi] Assault; invasion. Pers. تاخت, تازش.

2. [Pahlavi] To throw, to kill. Cf. Pers. اوزن, اوزان, افگندن.

3. [Pahlavi] Wounded; Pers. خسته from خستن to wound, to pierce; to be indisposed, to be sick.

4. [Pahlavi] = Pers. دست گیر = Imprisoned, taking prisoner.

5. [Pahlavi] = Pers. گسی or گسیل کردن = to send. See Chs. 10 § 7; 13 § 18.

1. [Pahlavi]—Having seven sons; [Pahlavi] = Pers. بوخت = son; as دوخت = daughter; هفتواد in Shâhnâma. See trans. p. 22, n. 2.

2. [Pahlavi] = To come together, to encounter; from [Pahlavi] = Pers. کوفتن or کفتن = to break, to bruise, to knock, to strike, to trample under foot.

3. [Pahlavi] See trans. p. 22, n. 3.

4. [Pahlavi] To take possession of; to exercise power over. Pers. دست کردن.

(2) [Pahlavi text]

(3) [Pahlavi text]

(4) [Pahlavi text]

---

5. [Pahlavi]—Pers. ارمن Name of a country near Âzarbîjân, which is also called گرج and گرجستان, i. e., Georgia.

6. [Pahlavi]—Pers. آذربیجان آذربایجان = Azarbijân, a province in Persia, which corresponds nearly with the ancient Media.

7. [Pahlavi] See trans. p. 23, n. 5.

8. [Pahlavi] trans. p. 22, n. 4.

9. [Pahlavi] better [Pahlavi] = بواک (تباک of Shâhnâma); See trans. p. 18, n. 1; p. 24, n. 7.

10. [Pahlavi] Better read [Pahlavi] (Uzdâm); see trans. p. 24, n. 8.

11. [Pahlavi] This word can be read (1) Haênih = Av. [Avestan] = Sans. सेना, (2) Khîveh = Pers. خیوه, the capital of the King of Khvârzam, (3) Khivi, Khivâ, or (4) Khaê = Pers. خوي, a city in Azarbîjân.

12. [Pahlavi], India, particularly the western regions on the river Sind or Indus.— "Bactria or any part of north-western India may be intended; wherever Brahmans and Buddhists existed (as they did in Bactria) was considered a part of India in Sasanian times." Vide SBE., V., p. 59, n. 4. — "The Vêh river passes on in the east, goes through the land of Sind *and* flows to the sea in Hindûstân, and they call it there the Mehra river." Ib. p. 77 § 9. Pers. سند, Av. [Avestan]; cf. [Avestan] Vd. I., 19.

13. [Pahlavi] See tranlit. p. 20, n. 4.

[illegible] (5) [illegible] (6) [illegible]

(7) [illegible][14] [illegible][15] (8) [illegible] (9) [illegible][16] [illegible][17] (10) [illegible][18] [illegible][19] [illegible][20] [illegible][21] [illegible]

14. [illegible] See translit. p. 13, n. 28. Its syn. is [illegible].

15. [illegible] = [illegible]. See translit. p. 19, n. 7. p. 22, n. 10.

16. [illegible] Bottom, foot; Av. [illegible], [illegible]; Pers. بون.

17. [illegible] To surround, to be on all sides; Av. [illegible] with [illegible]; cf. Pers. پروندیدن, پروند.

18. [illegible] Useful weapons; possessing effective weapon.

19. Pers. افسوس, vexation; derision.

20. [illegible] Derision, mockery; or scratching a wound. [illegible] = Pers. ریش, wound, and [illegible] or [illegible], Pers. خراشیدن to scratch, to irritate. Pers. ریشخریش (?) Cf. Pers. خنده‌خریش ; ریشخندی.

21. [illegible] See trans. p. 25, n. 9.

(11) [illegible] (12) [illegible] (13) [illegible]

(14) [illegible] [[illegible]] [illegible] (15) [illegible] (16) [illegible][22] [illegible][23] [illegible][24] [illegible][25] [illegible] (17) [illegible] (18) [illegible] (19) [illegible][26] [illegible]

22. [illegible] See trans. p. 25, n. 10.

23. [illegible] Descendant of [illegible] (Tâj or Tâz) *son* of Fravâk, *son* of Siyâmak. Vide SBE. Vol. V., p. 58 §§ 25, 28; p. 131 § 6; p. 329, n. 1. Pers. تازیک, تاجیک.

24. [illegible] Inhabitants of Egypt. See trans. p. 25, n. 10. [illegible] (for [illegible]) in Bundahishn p. 51, l. 7. Pers., Arab. مصر.

25. [illegible] or [illegible] Pers. گذاره, گذار, a pass, passage, way.

26. [illegible] It can be taken also as [illegible] و [illegible], 'a path and a passage' or 'the way to pass.' Pers. راه‌گذر or راه‌وگذر.

CHAPTER XI.

[[illegible]]

(1) [illegible] (2) [illegible] (3) [illegible]

(4) [illegible] (5) [illegible] (6) [illegible] (7) [illegible]

---

1. [illegible] Pers. هم, also, likewise.

2. [illegible] Untimely engagement, invasion made without preparation, fruitless undertaking.

3. [illegible] Acquired, gained. Av. [illegible], Sans. विन्द्. Cf. Pers. ونديدن to labour, to toil. See translit. p. 21, n. 13.

4. [illegible] Pers. چاشت, چاشتي, breakfast, early dinner; luncheon.

5. [illegible] See trans. p. 27, n. 1.

[illegible] [27] [illegible] [28] [illegible] [29] [illegible] [30] [illegible]

---

27. Patishnîh or Patgânîh (?) food, fodder, provision. This word occurs as the translation of Av. [illegible] (Sans. तृप्त:) in y. IX., 20 (67), and LVII., 14 (LVI., VI., 4) meaning satisfied, pleased, contented. Its Pâz. form is [illegible] in MKh. Purs. 1, 2; 48, 6. See also Chap. 8 § 6.

28. [illegible] In the original MS., we have [illegible] which may either be read 'min dô mar': by two tyrants, (i. e., Haftânbûkht and his son.—See §§ 16 and 17); or 'min zak mar': by that cruel (Haftânbûkht). If we take the word [illegible] (=[illegible]= Pers. شمار) instead of [illegible] (= Av. [illegible]), the meaning would be: by the number of his (Haftânbûkht's) army all men and beasts alike......

29. Pers. نياز, poverty, indigence. See [illegible], translit. p. 22, n. 6.

30. 1) Achârakih Pers. بيچارگي, helplessness; or 2) Awârakih—Pers. آوارگي, vagrancy, wretchedness, exile.

[illegible] (۸) [illegible] [6] [illegible] [7] (۹) [illegible] [8] [illegible]

CHAPTER XII.

[illegible]

---

(۱) [illegible] [1] [illegible] (۲) [illegible] [2] [illegible] (۳) [illegible]

---

6. [illegible] Pers. خوان, a table covered with meat upon it.

7. [illegible] To throw, to shoot; its syn. is [illegible].

8. [illegible] Pers. غرم, a mountain-sheep; a horned fighting ram.

1. In all the MSS. it is written [illegible] (ajrûnt or îjrûnt) which is corrected to [illegible] in the text, but it ought to be [illegible] yez derûnt or yezberûnt) = he led away, he conveyed.

2. [illegible] Pers. تنگ Narrow, strait.

(۴) [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible] [5] [illegible] (۵) [illegible] [6] [illegible] (۶) [illegible] [7] [illegible] (۷) [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible]

---

3. [illegible] Pers. گور. See translit. p. 7, n. 15.

4. [illegible] Difficult to be crossed.

5. [illegible] Without injury, unharmed. [illegible]=Pers. گزند, loss, calamity, injury, harm.

6. [illegible] See trans. p. 28, n. 1.

7. [illegible]=Pers. [illegible] = Hospitality, a lodging.

8. [illegible] = Pers. افتادن, to fall. Av. [illegible]. Cf. Av. [illegible].

9. [illegible] See translit. p. 15, n. 2.

10. [illegible] Unhappy, unauspicious, accursed, its antonym is [illegible]= Pers. خجسته, blessed, auspicious.

11. [illegible] , [illegible] See translit. p. 7, n. 14.

12. [illegible] Exciting an insurrection. Cf. Pers. خیزان.

[illegible] [30] [illegible] [31] [illegible] [32] [illegible] [33] [illegible] [34] [illegible]

(18) [illegible]

(19) [illegible]

30. [illegible] In the disguise of a worshipper or a devotee.

31. [illegible] A disciple, a pupil, a follower. Av. [illegible]; Pers. هاوشت, هاوش.

32. [illegible] Brass. Pers. روي.

33. [illegible] The mouth of a bad being or person. Av. [illegible]. Cf. [illegible].

34. [illegible] In the form of a body, bodily. Av. [illegible]. Cf. [illegible] Vd. XVI., 18.

CHAPTER XIII.

[[illegible]]

(1) [illegible]

(2) [illegible] (3) [illegible] (4) [illegible] [1] [illegible] (5) [illegible]

1. [illegible] Disguise, dress, clothing. It occurs also as [illegible] or [illegible] in DK. pp. 229, 230, 231; and [illegible] in AV. 14, 7. Its syns. are 1) [illegible] in DK. pp. 230, 231; 2) [illegible] in DK. pp. 46, 47; chap. I §§ 17, 18 of this work; and 3) [illegible] (Ch. 13 § 6), Pers. جامه.

[Pahlavi text] (٦) [Pahlavi text] (٧) [Pahlavi text] (٨) [Pahlavi text] (٩) [Pahlavi text] (١٠) [Pahlavi text] (١١) [Pahlavi text] (١٢) [Pahlavi text] (١٣) [Pahlavi text]

2. See translit. p. 4, n. 20.

3. [Pahlavi] (Paragvâr or Parîvâr) Round about, environment, surroundings, adjacent places. Cf. Av. [Pahlavi] Yt. 1, 19.

4. Pers. دود, smoke, visible vapour.

5. [Pahlavi] This word is of doubtful reading; it may be read mart-âwakîh, Pers. آب meaning 'power.' It is the Pahlavi version of Av. [Pahlavi] = [Pahlavi] = the 'manly Courage', 'Virile defensive Heroism.' See Visparad 7, 3 (Sp. 8, 14), Y. 57, 34 (Sp. 56, 13, 3), 62, 4 (Sp. 61, 11). The same word occurs in Dk. p. 231 in the phrase [Pahlavi] where Dastur Dr. Peshotan reads it [Pahlavi].

[Pahlavi text] (١٤) [Pahlavi text] (١٥) [Pahlavi text] (١٦) [Pahlavi text]

6. [Pahlavi] Unconscious, insensible, swooned. Cf. Av. [Pahlavi], sans. बुद्धिः and बोध:

7. Pers. ریدک, a beardless youth; a page.

8. [Pahlavi] Pers. شکافتن, کافتن, to divide into two, to open the mouth wide, to gape.

9. Pers. شکافتن, to split, to tear asunder, to divide into two long strips.

10. Pers. آشوب, confusion, disturbance, consternation. Cf. Sans. क्षोभ:, agitation, disturbance.

11. Pers. سپر, a shield; Av. [Pahlavi] Sans. स्फुर:.

12. [Pahlavi] or [Pahlavi] Pers. شمشیر, a sword.

13. Pers. تاختن, to hasten, to run; to rush upon, to assault. Cf. Av. [Pahlavi], [Pahlavi]; Sans. तंच्, तक्.

CHAPTER XIV.

[[Pahlavi text]]

(1) [Pahlavi text] (2) [Pahlavi text] (3) [Pahlavi text]

1. [Pahlavi text], [Pahlavi text] See trans. p. 32, n. 1.

2. Pers. پیغام, a message; report; an embassy, mission.

3. [Pahlavi text], [Pahlavi text] Relatives; [Pahlavi text]=Av. [Pahlavi text], Sans. तोक्म तोकम्, origin, seed; offspring, children; race. See trans. p. 33, n. 2.

4. [Pahlavi text] Love, affection, attachment, from Av. [Pahlavi text] Sans. जुष्, to love, to like, to be fond of.

5. See translit. p. 18, n. 4.

6. Pers. آزار, vexation, molestation, injury.

7. Pers. سختی, سختگی, hardness; calamity.

8. [Pahlavi text] Pers. سهم, terror, dread. Cf. Av. [Pahlavi text].

[Pahlavi text] (17) [Pahlavi text]

(18) [Pahlavi text]

(19) [Pahlavi text]

(20) [Pahlavi text]

14. [Pahlavi text] better [Pahlavi text].

15. Pers. نشاستن, to cause to sit, to establish; causal of [Pahlavi text] ([Pahlavi text]); we very often meet with simple verbs used as causals, e. g., [Pahlavi text] Ch. 6, 7; [Pahlavi text] Ch. 7, 9; [Pahlavi text] Ch. 15, 21; [Pahlavi text] Ch. 8 § 5; [Pahlavi text] Ch. 15 § 6.

16. [Pahlavi text] Pers. دوان, name of a village on the environs of Kâzarân. See also § 19.

17. [Pahlavi text] Pers. بهره, a share, a part, a profit.

18. Pers. پادش or پاداش, recompense, retribution; its antonym is [Pahlavi text] Pers. بادفراه, بادفره, punishment.

19. See trans. p. 32, n. 1.

[illegible][9] [illegible][10] [illegible][11] [illegible][12] [illegible][13] [illegible][14] [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible][15] [illegible][16] [illegible]

(6) [illegible][17] [illegible][18] [illegible][19] [illegible]

(7) [illegible]

9. Disgrace, shame, ignominy. [illegible] = Pers. آزرم, respect, reverence, honor, favour.

10. Exile, banishment. Cf. Av. [illegible] = [illegible] Y. 26, 9.

11. Pers. زندان, a prison, jail.

12. [illegible] Punishment. See translit. p. 38 n. 18.

13. [illegible] or [illegible]. See Ch. 13 § 4; translit. p. 20, n. 2.

14. A sign, token, mark. Cf. Av. [illegible] from [illegible], [illegible], Sans. दह् to burn.

15. Pers. بستاخ, گستاخ, proud, arrogant.

16. [illegible] Unlimited, boundless. [illegible] Pers. سامان, a boundary, limit.

17. [illegible] Lit. even at the bottom; even little, in the least. See Vd. 2, 5 (Sp. 16); 3, 14 (48).

18. Pers. فرموش, فراموش, فرامشت, فرامش, Forgotten; forgetfulness; from Av. [illegible], Sans. प्रमृज्.

19. [illegible], [illegible] Pers. زهر, poison, venom.

[illegible][20] [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible][21] [illegible][22] [illegible]

(11) [illegible][23]

20. [illegible] Imperat. 2 pers. sing. of [illegible] = [illegible] = Pers. گشادن, to open, to set free.

21. Pers. پست, bruised corn, meal prepared from wheat, barley or vetches; it seems to be derived from Av. [illegible], Sans. पिष्ट, ground, crushed, bruised; hence पिष्टकः, meal prepared from any kind of corn. See trans. p. 34, n. 3. Cf. also Pers. سپوسا or سپوسا, a kind of porridge.

22. See trans. p. 34, n. 4.

23. [illegible] To wish, to desire, to intend. Cf. Av. [illegible], Sans. कामः, Pers. کام.

[Pahlavi text][31] ... (١٧) [Pahlavi text][33] ... [34] ...

(١٨) [Pahlavi text] ... (١٩) [Pahlavi text][35] ... (٢٠) [Pahlavi text][36] ...

(٢١) [Pahlavi text][35] ... (٢٢) [Pahlavi text][37] ...

(٢٣) [Pahlavi text] ... (٨) [Pahlavi text][38] ...

(٢٤) [Pahlavi text]

31. Worthy of death, fit to be killed. [Pahlavi text] = death, and [Pahlavi text] = Pers. ارزان, worthy; from Av. [Pahlavi text], Sans. अर्ह् to be worthy.

32. [Pahlavi text] Av. [Pahlavi text], [Pahlavi text], Pâz. [Pahlavi text], a strumpet, a harlot.

33. [Pahlavi text] Born of a base-mean person. Cf. Sans. हतक:, miserable, ill-bread; a low person, a coward.

34. [Pahlavi text] For [Pahlavi text]. See trans. p. 35, n. 6.

35. [Pahlavi text], [Pahlavi text] (See § 21). Pers. آبست, آبستان, آبستن, pregnant; Cf. Av. [Pahlavi text].

36. Stomach; womb.

37. See translit. p. 33, n. 28.

38. [Pahlavi text] Its Arian syn. is [Pahlavi text], Pâz. [Pahlavi text], to wait, to stay, to delay.

(١٢) [Pahlavi text][24] ... [25] ... [26] ... [27] ...

(١٣) [Pahlavi text][28] ... [29] ...

(١٤) [Pahlavi text] ...

(١٥) [Pahlavi text][30] ...

(١٦) [Pahlavi text] ...

24. See translit. p. 9, n. 27; p. 32, n. 20.

25. [Pahlavi text] See trans. p. 34, n. 5.

26. [Pahlavi text] Red. Av. [Pahlavi text]; Sans. शुक्र or शुक्र, Pâz. [Pahlavi text], Pers. سرخ.

27. [Pahlavi text] In the sense of [Pahlavi text] = with, together with. See translit. p. 22, n. 9.

28. [Pahlavi text] One who gives birth; a woman, a wife; from Av. [Pahlavi text], Sans. जन्, to beget, to generate; to give birth. Cf. Pers. زادن.

29. Petrified, stupefied, dismayed. Av. [Pahlavi text], from [Pahlavi text], Sans. स्तृ, to spread, to diffuse; Cf. Lat. con-sternere, hence 'consternation'. See [Pahlavi text] Ch. 18 § 8.

30. [Pahlavi text] Used for [Pahlavi text] = Pers. كسي كه, كوك, آنكه = he who. See § 16.

[illegible] (25) [illegible] (26) [illegible]

CHAPTER XV.

[[illegible]]

(1) [illegible] (2) [illegible]

(3) [illegible]

1. [illegible] for [illegible] = Pers. زادن, to bring forth; to be born. See translit. p. 42 n. 28.

2. Pers. تیغ, تیغ, anything sharp or pointed, a sword, scimitar. See translit. p. 16, n. 9.

[illegible] (4) [illegible] (5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

3. [illegible] Pers. رستگار کرد, liberated, set free, delivered. See [illegible], Ch. 14 § 8.

4. Pers. بچه, a child, an infant; the young of any animal: calf, colt. Cf. Sans. वत्सः.

5. [illegible] = [illegible] Its Arian syn. is [illegible], Pers. ماندن, to remain, to stay, to stand still.

6. [illegible] Pers. دلسوز, Heart-burning; affecting; compassionate, benevolent.

7. [illegible] = بازکردانید. See translit. p. 38, n. 15.

8. Pers. واي, fie! away! alas! woe to! Cf. Av. [illegible].

9. Pers. نادانی, ignorance, folly.

10. Pers. ناگویای, speechlessness, muteness.

11. Pers. گنگ, dumb, one who converses by signs.

12. Pers. سپری, complete, perfect.

13. Pers. یاد, remembrance, recollection; [illegible], Pers. یاد بودن, to remain fixed in the mind. See § 11.

[Pahlavi text, with note references 14–26 and section numbers (8), (9), (10)]

14. [Pahlavi] To cry, to weep, to wail. Its Arian syn. is [Pahlavi] = گرستن. If we take it as an Arian verb it can be read 'bângîtan', Pers. بانگیدن, to cry with a loud voice.

15. Pers. شکوفتن, to wonder. [Pahlavi] wondered. See translit. p. 4, n. 20; p. 16, n. 15.

16. Pers. سزیدن, to be worthy, to suit, to become.

17. [Pahlavi] See trans. p. 37, n. 1; or [Pahlavi] = ذگ = a cry for help.

18. Weak, feeble; from Av. [Avestan], Sans. जर्. Cf. Av. [Avestan], Pahl. [Pahlavi] and [Pahlavi].

19. [Pahlavi] See n. 14.

20. Pers. سپهبد, commander of an army. Av. [Avestan] and [Avestan].

21. [Pahlavi] General or head of the cavalry.

22. [Pahlavi] Secretary of State.

23. See trans. p. 37, n. 2.

24. See trans. p. 7, n. 3.

25. [Pahlavi] Pers. برروي افتادن, to show utter weakness and depression, to prostrate oneself.

26. [Pahlavi] Cf. Pers. نماز بردن, to show reverence or respect to.

[Pahlavi text, with note references 27–34 and section numbers (11), (12), (13), (14)]

27. See translit. p. 31, n. 5.

28. See above n. 18.

29. [Pahlavi] = [Pahlavi] (Pâz. [Pâzand] = [Pâzand]), evil, harm; calamity.

30. [Pahlavi] But I.

31. See above n. 10.

32. See above n. 13.

33. [Pahlavi] Atoner. Cf. Av. [Avestan], [Avestan], [Avestan], Sans. चि, to punish; to fear.

34. One who conceals.

[illegible][35] [illegible] (15) [illegible][36] [illegible]

(16) [illegible]

(17) [illegible]

(18) [illegible][37] [illegible] [[38]] [illegible][39] [illegible][40] [illegible][41] [illegible][42] [illegible]

(19) [illegible][43] (20) [illegible][44] [illegible][45] [illegible]

35. [illegible] Pers. جستن, to come out, to rush out.

36. [illegible] Pers. نوزاد, نوزاده, newly-born.

37. [illegible] Mouth.

38. Better omit [illegible].

39. Full. Cf. Ar. مالا مال, مالي. See Ch. 17 § 8.

40. [illegible] Pers. یاقوت, یاکند, a ruby, a cornelian.

41. Pers. مروارید, a pearl.

42. Pers. گوهر, a gem, jewel, pearl, precious stone.

43. [illegible] See translit. p. 30, n. 1.

44. [illegible] Kingly Glory, Majesty. Cf. Av. [illegible].

45. [illegible], See trans. p. 39, n. 3.

[illegible][46] [illegible][47] [illegible][48] [illegible][49] [illegible] (21) [illegible][50] [illegible]

(22) [illegible][51] [illegible][52] [illegible][53] [illegible][54] [illegible]

46. Pers. هزاره, a millenium.

47. Av. [illegible], the name of the last renovator and prophet of the universe, who is called [illegible] in Av. See Yt. 13, 129, 142.

48. Pers. رستا خیز, day of resurrection preceding the renovation of the universe.

49. [illegible] The final *renovated* body, the future existence. Pers. تن پسین.

50. [illegible] See trans. p. 39, n 4.

51. See translit. p. 11, n. 17.

52. [illegible] Anew, afresh, repeatedly. Cf. Pers. باز.

53. [illegible] Invasion, inroad, incursion; collision.

54. [illegible] Disobedience.

CHAPTER XVI.

[[illegible]]

(1) [illegible] [1] [illegible] [2] (2) [illegible] [3] [illegible] [4] (3) [illegible] [5] [illegible] [6] [illegible] [7] [illegible]

1. [illegible] Fortune, destiny. Av. [illegible] of which the Pahl. version is [illegible] ([illegible]). [illegible] is used here as the syn. of [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]. See Dk. p. 231.

2. To set in order; to adorn.

3. Belonging to Kaid, the king of Kanûj; Pers. كيد, name of a king of Kanûj.

4. [illegible] Belonging to Kanûj, inhabitant of Kanûj. See trans. p. 40, n. 1. This word can also be read 'Kûshak', a servant, a devotee. see Pahl-Pâz. Glos. pp. 9, 143. Pers. كوسه.

5. [illegible] 1) (yadman) hand; 2) (jadman) fortune, destiny; and 3) (gadman) Glory, Majesty.

6. [illegible] To govern, to rule. Cf. Pers. راندن, رانيدن.

7. Pers. خرسند, content, satisfied.

[illegible] [8] [illegible] [9] [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible] [10] [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible]

(6) [illegible] [13] [illegible] [14] [illegible]

(7) [illegible]

8. See trans. p. 40, n. 2.

9. [illegible] To be at rest; to make oneself at ease. Cf. Pers. آسان كردن.

10. Pers. ميره, a man of distinction; honorific title of a vazîr or other great dignitary; a grandee, a noble.

11. Pers. دوده, a family, a tribe.

12. [illegible] (aînîh, ainya?)=Paz. [illegible], otherwise. Cf. Av. [illegible] Sans. अन्य; अन्यथा. See Ch. 17 § 18.

13. Assertion; description; Cf. Pers. سخن راندن.

14. That is to say, that is.

[illegible] [15] [illegible]

[illegible] [16] [illegible] [17] [illegible]

[illegible] [18]

[illegible] (۸) [illegible] [19] [illegible]

[illegible] (۹) [illegible] [20] [illegible]

(۱۰) [illegible] [21] [illegible] [22] [illegible] [23] [illegible] [24] [illegible]

---

15. See trans. p. 41, n. 3.

16. See trans. p. 41, n. 4.

17. [illegible] Of evil descent; of revengeful nature.

18. Pers. نیرومندی, power, strength.

19. Injurious, hurtful. Cf. Pers. گزند رسان. See translit. p. 31, n. 5.

20. Pers. دهگان, a farmer, sower; a historian.

21. Several, some, a few. Cf. Pers. یکچند.

22. [illegible] See trans. p. 6, n. 2.

23. Av. [illegible] Pers. زور, strength, power, vigour.

24. More exalted. Pers. فرازتر.

CHAPTER XVII.

[[illegible]]

---

(۱) [illegible] [1] [illegible] [2] [illegible] [3] [illegible] [4] [illegible]

(۲) [illegible] [5] [illegible]

(۳) [illegible]

(۴) [illegible] [6] [illegible] [7] [illegible]

---

1. See trans. p. 6, n. 1; see also § 2 below.

2. [illegible] Destiny. See Ch. 18 § 1. Translit. p. 50, n. 1.

3. [illegible] for [illegible].

4. [illegible] Where.

5. [illegible], [illegible] (§§ 10, 11) [illegible] (§ 13) (hisht, hikht, hâkht) synonymous with [illegible] (see § 8) Pers. کشیدن, to draw. Cf. Pers. آهنگیدن, آهیختن, آختن, هاچیدن, هنجیدن, and Av. [illegible], Sans. सिच्.

6. Pers. درود, benediction; greeting.

7. [illegible] To bring. Its Arian Syn. is [illegible], Pers. آوردن. [illegible] = 'You are welcome.' See [illegible] in AV. Ch. 3, 13; 10, 7, 9; 101, 5.

[illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] [10] [illegible] (5) [illegible] [11] [illegible] [12] [illegible] [13] [illegible] (6) [illegible] (7) [illegible] [14] [illegible] (8) [illegible] [15] [illegible] (9) [illegible] (10) [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible] (11) [illegible]

8. Delightful, pleasant, charming.

9. Pers. خنک, excellent, good, refreshing, cooling.

10. [illegible] = هنجم, [illegible] (§ 7) = هنجيده; see above n. 5.

11. Pers. ماندگي, fatigue.

12. [illegible] for [illegible] = دورباش, be at a distance, be off from this place.

13. Pers. ريمن, impure, filthy.

14. [illegible] or [illegible] (See § 13) Bucket, pail. Cf. Pers. هيز, a utensil used in baths for drinking or pouring water on the body.

15. [illegible] See translit. p. 48, n. 39.

16. [illegible] Feebler, weaker. [illegible] strong, predominant. Cf. Pers. پاياب. See translit. p. 7, n. 14. Ch. 12 § 7.

17. More skilless. Pers. بدهنرتر.

[illegible] [18] [illegible] (12) [illegible] [19] [illegible] (13) [illegible] [20] [illegible] [21] [illegible] [22] [illegible] (14) [illegible] (15) [illegible] [23] [illegible] (16) [illegible] (17) [illegible] (18) [illegible] [24] [illegible]

18. Pers. ارويش, a rope.

19. [illegible] See translit. p. 4, n. 20.

20. [illegible] Worthiness, deservability. See Ganje Shâygân p. 8 §§ 74, 75. Cf. Pers. شايان, شايستگي.

21. [illegible] Pers. دوان, running.

22. [illegible] Excellent, best.

23. [illegible] See trans. and translit. p. 6, n. 2.

24. [illegible] nothing but; assuredly. Cf. Arab. بل کم, بل.

[illegible] (19) [illegible] [25] [illegible] [26] [illegible]

(20) [illegible]

(21) [illegible]

(22) [illegible]

CHAPTER XVIII.

[[illegible]]

(1) [illegible] [1] [illegible] (2) [illegible] [2] [illegible]

25. [illegible] Otherwise. See translit. p. 51, n. 12.

26. [illegible] = [illegible] of one opinion, agreeing, conforming.

1. . . . [illegible] See trans. p. 6, n. 1; translit. p. 5, n. 1, p. 50, n. 1. and p. 53, n. 2.

2. [illegible] See translit. p. 40, n. 9.

[illegible] (3) [illegible] [3] [illegible]

(4) [illegible] [4] [illegible] (5) [illegible] (6) [illegible] [5] [illegible] (7) [illegible] [6] [illegible] (8) [illegible] [7] [illegible] [8] [illegible] [9] [illegible] (9) [illegible]

3. [illegible] or [illegible] (See Ch. 14 § 6) Father.

4. [illegible] Pers. اسپرس, اسپریس, اسپریز, an open space for exercise; race-ground. It occurs elsewhere as [illegible].

5. [illegible] See translit. p. 7, n. 14.

6. [illegible] See above n. 1, and translit. p. 5, n. 1.

7. [illegible] Silent, without making noise. [illegible], remained silent, stood aghast. Sans. तूष्णीम्-भूताः; Cf. Av. [illegible] (from [illegible] = तुष to become calm) in [illegible], its Pahl. version is [illegible] or [illegible]. See also Dk. p. 226 [illegible] (lakhvâr tûshtîh) and [illegible] (Khûshk tûshtîh).

8. Pers. شکوه, majesty, awe.

9. [illegible] Pers. یارستن, to be able. Cf. Firdûsî :—

خرد را و جانرا که یارد ستود
وگر من ستایم که یارد شنود

[illegible] [10] [illegible] (۱۰) [illegible] (۱۱) [illegible] (۱۲) [illegible] (۱۳) [illegible] (۱۴) [illegible] (۱۵) [illegible] (۱۶) [illegible] [11] [illegible] (۱۷) [illegible] (۱۸) [illegible] [12] [illegible] (۱۹) [illegible] (۲۰) [illegible] [13] [illegible] ०

See also SGV. p. 150 :— [illegible] ०

10. Pers. گستاخانه, impudently; rashly.

11. [illegible] or [illegible] Its Arian syn. is [illegible] = Pers. خندیدن, to laugh.

12. [illegible] Improper, undue.

13. Pers. همانائی ,مانندگي, resemblance, similitude.

(۲۱) [illegible] [14] [illegible] [15] [illegible] [16] [illegible] [17] [illegible] [18] [illegible] [19] [illegible] [20] [illegible] ०

(۲۲) [illegible] ०

[[illegible] ०]

(۱) [illegible] [1] [illegible] ०

(۲) [illegible] ०

(۳) [illegible] ०

14. [illegible] or [illegible] Pers. سا or ساو, tribute.

15. Pers. باج, tribute, taxes, duties.

16. Ar. قیصر, Cæsar, an emperor.

17. [illegible] See trans. p. 45, n. 2.

18. [illegible] Pers. ترک, a Turk, comprehending likewise those numerous nations of Tartars between Khvârazm and China who all claim descent from Turk.

19. [illegible] Ar. خاقان, Emperor of China or Chinese Tartary; an emperor.

20. [illegible] Av. [illegible] or [illegible], joy, gratification. Cf. Pers. خوشنو or خوشنود, خوشنودي, mirth; contentment.

1 [illegible] Pers. فرجامیدن, to end.

(٤) [illegible] (٥) [illegible]

(٦) [illegible]

APPENDIX A.

(١) [illegible]

(٢) [illegible]

---

2. [illegible] A copy made from a Manuscript.

1. Pers. گاه, a throne.

2. Empire, royal dignity.

3. Lit., people of the world, subjects.

4. [illegible] To bestow, to confer. Cf. Pers. ارزاني, ارزاني فرمودن , داشتن ارزاني كردن.

[illegible]

(٣) [illegible] . . . .

---

5. [illegible] Pers. بازارگاني, Trade.

6. [illegible] Pers. پرهيختن, to control the passions, to abstain from.

پادشاهی اشکانیان دویست سال بود

آغاز پادشاهی اشکانیان طوایف الملوک

کنون ای سراینده فرتوت مرد — سوی گاه اشکانیان باز گرد
چه گفت اندرین نامهٔ باستان — که گوینده یاد آرد از داستان
پس از روزگار سکندر جهان — چه گوید کرا بود تخت مهان
چنین گفت گوینده دهقان چاج — کز این پس کسی راند تخت و تاج
بزرگان که از تخم آرش بدند — دلیر و سبکسار و سرکش بدند
بگیتی بهر گوشهٔ بر یکی — گرفته ز هر کشوری اندکی
چو بر تخت شان شاد بنشاندند — ملوک طوایف همی خواندند
ازین گونه بگذشت سالی دویست — تو گفتی که اندر جهان شاه نیست
نکردند یاد این ازان آن ازین — بر آسود یکچند روی زمین
سکندر سگالید ازان گونه رای — که تا روم آباد ماند بجای
نخست اشک بود از نژاد قباد — دگر گرد شاپور خسرو نژاد
دگر بود گودرز از اشکانیان — چو بیژن که بود از نژاد کیان
چو بهرام و چون اورمزد بزرگ — چو آرش که بد نامدار سترگ
چو زو بگذری نامدار اردوان — خردمند و با رای و روشن روان
چو بنشست بهرام از اشکانیان — ببخشید گنجی بارزانیان
ورا خواندند اردوان بزرگ — که از میش بگسست چنگال گرگ
ورا بود شیراز با اصفهان — که داننده خواندیش مرز مهان
باصطخر بد بابک از دست اوی — که تنین خروشان بد از شست اوی
چو کوتاه بد شاخ و هم بیخ شان — نگوید جهاندیده تاریخ شان
ازایشان جز از نام نشنیده ام — نه در نامهٔ خسروان دیده ام

درخواب دیدن بابک ساسان راودختر دادن بدو

سکندر چون نومید گشت از جهان — بی افگند رائی میان مهان
کز آنپس نگیرد کس از روم یاد — بماند مگر بومش آباد و شاد
چو دانا بود بر زمین شهریار — چنین آورد دانش شاه بار

چو دارا برزم اندرون کشته شد　　همه دوده را روز برگشته شد
پسر بد مر اورا یکي شاد کام　　خردمند و جنگي و ساسان بنام
پدر را بر آنگونه چون کشته دید　　سر بخت ایرانیان گشته دید
از آن لشکر روم بگریخت اوی　　بدام بلا در نیاویخت اوی
بهندوستان در بزاری بمرد　　ز ساسان یکي کودکي ماند خرد
بدین هم نشان تا چهارم پسر　　همي نام ساسانش کردی پدر
شبانان بدندی دگر ساروان　　همه ساله با رنج و کار گران
بدون شد پسر جست کاري برنج　　مگر یابد از رنج پاداش گنج
چو نزد شبانان بابک رسید　　بدشت آمد و سرشبانرا بدید
بدو گفت مزدورت آید بکار　　که ایدر گذارد ببد روزگار
بپذرفت بدبخت را سرشبان　　همیداشت با رنج روز و شبان
چو شد کارگر مرد آمد پسند　　شبان سرشبان گشت بر گوسپند
دران روز گاري همي بود مرد　　پراز غم دل وتن پراز رنج ودرد
شبي خفته بد بابک رود یاب　　چنان دید روشن روانش بخواب
که ساسان بپیل ژیان بر نشست　　گرفته یکی تیغ هندی بدست
هر آنکس که آمد بر او فراز　　برو آفرین کرد و بردش نماز
زبان را بخوبي بیاراستی　　دل تیره از غم بپیراستي
بدیگر شب اندر چو بابک بخفت　　همیبود با مغزش اندیشه جفت
چنان دید در خواب کآتش پرست　　سه آتش فروزان ببردی بدست
چو آذر گشسپ و چو خراد و مهر　　فروزان بکردار گردان سپهر
همه پیش ساسان فروزان بدی　　بهر آتشی عود سوزان بدي
سر بابک از خواب بیدار شد　　روان و دلش پر ز تیمار شد
کسانکه در خواب دانا بدند　　بدان دانش اندر توانا بدند
بایوان بابک شدند انجمن　　بزرگان فرزانه و رای زن
چو بابک سخن بر کشاد از نهفت　　همه خواب یکسر بدیشان بگفت
پر اندیشه شد زان سخن رهنمای　　نهاده بدو گوش پاسخ سرای
سرانجام گفت ای سرفراز شاه　　بتاویل این کرد باید نگاه
کسیرا که دیدی تو زینسان بخواب　　بشاهی بر آرد سر از آفتاب
ورایدونکه این خواب ازو بگذرد　　پسر باشدش کز جهان برخورد
چو بابک شنید این سخن گشت شاد　　بر اندازه شان یک بیک هدیه داد
بفرمود تا سرشبان از رمه　　بر بابک آمد بروز دمه
بیامد دمان پیش او با گلیم　　پراز برف پشمین و دل پر ز بیم

بپرداخت بابک ز بیگانه جای　　بدر شد پرستنده و رهنمای
ز ساسان بپرسید و بنواختش　　بر خویش نزدیک بنشاختش
بپرسیدش از گوهر و از نژاد　　شبان زو بترسید و پاسخ نداد
از آن پس بدو گفت کایشهریار　　شبانرا بجان گر دهي زینهار
بگویم ز گوهر همه هرچه هست　　چو دستم بپیمان بگیری بدست
که با من نسازی بدی در جهان　　نه در آشکارا نه اندر نهان
چو بشنید بابک زبان بر کشاد　　ز یزدان نیکي دهش کرد یاد
که بر تو نسازم بچیزی گزند　　بدارمت شادان دل و ارجمند
ببابک چنین گفت از آن پس جوان　　که من پور ساسانم ای پهلوان
نبیره جهاندار شاه اردشیر　　که بهمنش خواندی همی یادگیر
سرافراز پور یل اسفندیار　　ز گشتاسپ اندر جهان یادگار
چو بشنید بابک فرو ریخت آب　　از آنچشم روشن که او دید خواب
بیاورد پس جامهٔ پهلوی　　یکی اسپ با آلت خسروی
بدو گفت بابک بگرمابه شو　　همی باش تا خلعت آرند نو
یکي کاخ پر مایه اورا بساخت　　از آنسرشباني سرش بر فراخت
چو اورا بدانکاخ در جای کرد　　غلام و پرستنده بر پای کرد
بهر آلتي سرفرازیش داد　　هم از خواسته بی نیازیش داد
بدو داد پس دختر خویش را　　پسندیده و افسر خویش را

زادن اردشیر بابکان و سرگذشت او با اردوان

چو نه ماه بگذشت ازین خوبچهر　　یکي کودک آمد چو تابنده مهر
بمانندهٔ نامدار اردشیر　　فزاینده و فرخ و دلپذیر
همان اردشیرش پدر کرد نام　　که باشد بدیدار او شاد کام
همی پروریدش ببر در بناز　　بر آمد برین روزگاري دراز
مر اورا کنون مردم تیز ویر　　همیخواندش بابکان اردشیر
بیاموختندش هنر هرچه بود　　هنر نیز برگوهرش بر فزود
چنان شد بفرهنگ و بالا و چهر　　که گفتی همي زو فروزد سپهر
پس آگاهی آمد سوي اردوان　　ز فرهنگ وز دانش این جوان
که شیر ژیانست هنگام رزم　　بناهید ماند همی روز بزم
یکي نامه بنوشت پس اردوان　　سوی بابک نامور پهلوان
که ایمرد با دانش و پاک رای　　سخنگوی و پاکیزه و رهنمای

شنیدم که فرزند تو اردشیر
سواریست گوینده و یادگیر
چو نامه بخوانی هم اندر زمان
فرستش بنزدیک ما شادمان
ز بایستها بی نیازش کنم
میان یلان سرفرازش کنم
چو باشد بنزدیک فرزند ما
نگوئیم کو نیست پیوند ما
چو آن نامهٔ شاه بابک بخواند
بسی خون ز مژگان برخ بر فشاند
بفرمود تا پیش او شد دبیر
همان نورسیده جوان اردشیر
بدو گفت کاین نامهٔ اردوان
بخوان و نگه کن بروشن روان
من اینک یکی نامه نزدیک شاه
نویسم فرستم یکی نیک خواه
بگویم که اینک دل و دیده را
دلاور جوان پسندیده را
فرستادم و دادمش نیز پند
چو آید بدان بارگاه بلند
تو آن کن که از رسم شاهان سزد
نباید که بادی برو بر وزد
در گنج بگشاد بابک چو باد
جوانرا زهر گونهٔ کرد شاد
ز زرین ستام و ز گوپال و تیغ
ز فرزند چیزش نیامد دریغ
ز دینار و دیبا و اسپ و رهی
ز چینی وزربفت شاهنشهی
بیاورد و بنهاد پیش جوان
جوانشد پرستنده اردوان
بسی هدیها نیز با اردشیر
فرستاد دینار و مشک و عبیر
زپیش نیا کودک نیک پی
بدرگاه شاه اردوان شد بری
چو آمد بنزدیک آن بارگاه
بگفتند باشاه ازان بار خواه
جوانرا بمهر اردوان پیش خواند
ز بابک فراوان سخنها براند
بنزدیکیء تخت بنشاختش
ببرزن یکی جایگه ساختش
فرستاد هرگونهٔ خوردنی
ز پوشیدنی هم ز گستردنی
خود و نامداران بیامد جوان
بجائی که فرموده بد اردوان
چو کرسی نهاد از بر تخت شید
جهان گشت چون روی رومی سپید
پرستندهٔ پیش خواند اردشیر
همان هدیهای که بد نا گزیر
فرستاد نزدیک شاه اردوان
فرستادهٔ بابک پهلوان
بدید اردوان و پسند آمدش
جوانمرد را سودمند آمدش
پسروار مهتر همیداشتش
زمانی به تیمار نگذاشتش
بمی خوردن و خوان و نخچیرگاه
نبودی بجز با جوانمرد شاه
همیداشتش همچو پیوند خویش
جدائی ندادش ز فرزند خویش
چنان بد که روزی بنخچیرگاه
پراگنده شد لشکر و پور شاه
پسر بود شاه اردوانرا چهار
از آن هر یکی چون یکی شهریار

همیراند با اردوان اردشیر
جوانمرد بد شاه را دلپذیر
بهامون پدید آمد از دور گور
ازآن لشکر گشن برخاست شور
همه بادپایان برانگیختند
همی گرد باخوی بر آمیختند
همیتاخت پیش اندرون اردشیر
چو نزدیک شد در کمان راند تیر
بزد بر سرین یکی گور نر
گذر کرد بر گور پیکان و پر
بیامد هم اندر زمان اردوان
بدید آن کشاده بر آن جوان
بتیری که این گور افگند گفت
که بادست آنکس روان باد جفت
چنین داد پاسخ بشاه اردشیر
که این گور رامن فگندم بتیر
پسر گفت اینرا من افگنده ام
همان جفت را نیز جوینده ام
چنین داد پاسخ بدو اردشیر
که دشتی فراخست و هم گور و تیر
یکی دیگر افگن برین هم نشان
دروغ از گناهست با سرکشان
پراز خشم شد زان سخن اردون
یکی بانگ برزد بمرد جوان
بدو تند گفت این گناه منست
که پروردن آئین و راه منست
ترا خود ببزم و بنخچیرگاه
چرا برد باید همی باسپاه
بدان تا ز فرزند من بگذری
بلندی گزینی و کند آوری
برو تازی اسپان مارا ببین
همان جایگه کن سرای گزین
بر آن آخور اسپ سالار باش
بهر کار با هر کسی یار باش
بیامد پراز آب چشم اردشیر
بر آن آخور اسپ شد ناگذیر
یکی نامه بنوشت نزد نیا
پراز غم دل و سر پراز کیمیا
که مارا چه پیش آمد از اردوان
که درد تنش باد و رنج روان
همه یاد کرد آن کجا رفته بود
که شاه اردوان از چه آشفته بود
چو آن نامه نزدیک بابک رسید
نکرد آن سخن هیچ بر کس پدید
دلش گشت از آنکار پردرد و رنج
بیاورد دینار چندی ز گنج
فرستاد نزدیک او ده هزار
هیونی برافگند و مردی سوار
بفرمود تا پیش او شد دبیر
یکی نامه فرمود زی اردشیر
که ای کم خرد نورسیده جوان
چو رفتی بنخچیر با اردوان
چرا تاختی پیش فرزند اوی
پرستندهٔ تو نه پیوند اوی
نکرد او بتو دشمنی از بدی
که خود کردهٔ تو بتا بخردی
کنون کام و خوشنودی او بجوی
مگردان ز فرمان او هیچ روی
ز دینار لختی فرستادمت
بنامه درون پندها دادمت
هر آنگه که این مایه بردی بکار
دگر خواه تا بگذرد روزگار
نگاور هیون با جهاندیده پیر
بیامد دوان تا بر اردشیر
چو آن نامه برخواند خرسند گشت
دلش سوی نیرنگ و اورنگ گشت
بنزدیک اسپان سرائی گزید
نه اندر خور خویش جائی گزید

بگسترد هرگونه گستردنی
شب و روز خوردن بدی کار اوی
یکی کاخ بد اردوانرا بلند
که گلنار بد نام آن ماهروی
بر اردوان همچو دستور بود
بر او گرامیتر از جان بدی

ز پوشیدنیها و از خوردنی
می و جام و رامشگران یار اوی
بکاخ اندرون بندهٔ ارجمند
نگاری پر از گوهر و رنگ و بوی
ابر خواسته نیز گنجور بود
بدیدار او شاد و خندان بدی

فریفته شدن کنیزک اردوان * بر اردشیر و گریختن او با کنیزک سوي پارس

چنان بد که روزي بر آمد ببام
نگه کرد خندان لب اردشیر
همیبود تا روز تاریک شد
کمندی بر آن کنگره در ببست
بگستاخی از باره آمد فرود
چو آمد خرامان بر اردشیر
ز بالین دیبا سرش بر گرفت
نگه کرد برنا بر آن خوبروی
بدانماه گفت از کجا خاستی
چنین داد پاسخ که من بنده ام
دلارام و گنجور شاه اردوان
کنون گر پذیري مرا بنده ام
بیایم چو خواهی بنزدیک تو
از آن شادمان شد دل اردشیر
چو لختي بر آمد برین روزگار
جهاندیده بیدار بابک بمرد
چو آگاهی آمد سوی اردوان
گرفتند هرمهتری یاد پارس
بفرمود تا کوس بیرون برند
جهان تیره شد بر دل اردشیر
دل از لشکر اردوان برگرفت

دلش گشت از آن خرمی شاد کام
جوان در دل ماه شد جایگیر
همانا بشب روز نزدیک شد
گره زد برو چند و میسود دست
همیداد نیکي دهش را درود
پر از گوهر و بوی و مشک و عبیر
چو بیدار شد تنگ در برگرفت
بدان موی و آنروي و آنرنگ و بوی
که پرغم دلم را بیاراستی
دل و جان بمهر تو آگنده ام
که از من بود شاد و روشن روان
بگیتی بدیدار تو زنده ام
درفشان کنم روز تاریک تو
بدیدار آن دلبر دلپذیر
شکست اندر آمد بآموزگار
سرای کهن دیگریرا سپرد
پر از غم شد و تیره گشتش روان
سپهبد بمهتر پسر داد پارس
ز درگاه لشکر بهامون برند
از آن پیر روشندل ودستگیر
وز آن آگهی رای دیگر گرفت

که از درد او بد دلش پر ستیز
وز آن پس چنان بد که شاه اردوان
بیاورد چندي بدرگاه خویش
همان نیز تا گردش روزگار
فرستاد شان نزد گلنار شاه
سه روز اندر آن کار شد روزگار
چو گلنار بشنید آواز شان
بسه روز تا شب گذشته سه پاس
پر از آرزو دل لبان پر ز باد
چهارم بشد مرد روشنروان
برفتند بازیچها در کنار
بگفتند راز سپهر بلند
کزین پس کنون تا نه بس روزگار
که بگریزد از مهتری کهتري
وزآن پس شود شهریاري بلند
دل نامور مهتر نیک بخت
چو شد روي کشور بکردار قیر
چو دریا بر آشفت مرد جوان
کنیزک بگفت آنکه روشنروان
از اخترشناسان و راز سپهر
سخن چون ز گلنار از آنسان شنید
دل مرد برنا شد از گفته تیز
بدو گفت گر من بایران شوم
تو با من سگالی که آئی براه
اگر با من آئی توانگر شوی
چنین داد پاسخ که من بنده ام
همیگفت با لب پر از باد سرد
چنین گفت با ماهروي اردشیر
کنیزک بیامد بایوان خویش
چو شد روی گیتی ز خورشید زرد
کنیزک در گنجها باز کرد
ز یاقوت واز گوهر شاهوار
بیامد بجائی که بودش نشست

بهر سو همی جست راه گریز
از اخترشناسان روشنروان
همی باز جست اختر و راه خویش
از آن پس کرا باشد آموزگار
بدان تا کند اخترانرا نگاه
نگه کرده شد اختر شهریار
سخن گفتن از اختر و راز شان
کنیزک بپرداخت ز اخترشناس
همیداشت گفتار ایشان بیاد
که بگشاید آن راز با اردوان
ز کاخ کنیزک بر شهریار
همان گشت او بر چه و چون و چند
ز چیزی بپیچد دل شهریار
سپهبد نژادی و کند آوری
جهاندار و نیک اختر و سودمند
ز گفتار ایشان غمی گشت سخت
کنیزک بیامد بر اردشیر
که یکروز نشکیبی از اردوان
همیگفت با نامور اردوان
یکایک بد و گفت آن خوب چهر
شکیبائی و خامشي بر گزید
وزآن پس همیجست راه گریز
ز ری سوی شهر دلیران شوم
گر ایدر بباشی بنزدیک شاه
همان بر سر کشور افسر شوی
نباشم جدا از تو تا زنده ام
فروریخت از دیدگان آب زرد
که فردا بباید شدن نا گزیر
بکف بر نهاده تن و جان خویش
بتخم اندر آمد شب لاجورد
زهر گوهری جستن آغاز کرد
ز دینار چندان که بودش بکار
بدانخانه بنهاد گوهر بدست

همي بود از آن كار با رنج و درد
ز هر گونه انديشها ياد كرد
كه تا چون گريزد ز شاه اردوان
چگونه شود كار او با جوان
همي بود تا شب بر آمد ز كوه
بخفت اردوان جای شد بیگروه
از ايوان بيامد بكردار تير
بياورد گوهر بر اردشير
جهانجوی را ديد جامي بدست
نگهبان اسپان همه خفته مست
كجا مست شان كرده بود اردشير
كه او خواست رفتن بشب ناگزير
دو اسپ گرانمايه كرده گزين
بر آخور چران همچنان زير زين
جهانجوی چون روی گلنار ديد
همان گوهر سرخ و دينار ديد
همي گفت كه اكنون ببايد شدن
نبايد بانده فزون زين بدن
مگر يابم از چنگ اين اژدها
بدين روزگار جواني رها
هم اندر زمان پيش بنهاد جام
بزد بر سر تازي اسپان لگام
بپوشيد خفتان و خود بر نشست
يكي تيغ زهر آب داده بدست
همان ماه رخ بر دگر بارگي
نشست و برفتند يكبارگي
از ايوان سوی پارس بنهاد روی
همي رفت شادان دل و راهجوی
چنان بد كه بيماهروی اردوان
نبودي شب و روز روشنروان
ز ديبا نه برداشتي دوش و يال
مگر چهر گلنار ديدی بفال
چو آمدش هنگام برخاستن
بديبا سرگاهش آراستن
كنيزك نيامد ببالين اوي
بر آشفت و پيچان شد از كين اوی
بدر بر سپاه ايستاده بپای
بيارا سته تخت و تاج و سرای
ز درگاه برخاست سالار بار
بيامد بر نامور شهريار
بدو گفت گردنكشان بر درند
هر آنكس كجا مهتر كشورند

آگاهي يافتن اردوان از گريختن اردشير با كنيزك و تاختنش از عقب ايشان

پرستندگانرا چنين گفت شاه
كه گلنار چون راه و آئين نگاه
ندارد نيايد ببالين من
مگر باشد اندر دلش كين من
بيامد هم آنگاه مهتر دبير
كه رفتست بيگاه دوش اردشير
وز آخر ببردست خنگ و سياه
كه بد بارهٔ نامبردار شاه
هم آنگاه شد شاهرا دلپذير
كه گنجور او رفت با اردشير
دل مرد جنگی بر آمد ز جای
ببالای بور اندر آورد پای
سواران جنگي فراوان ببرد
تو گفتي همي پاره آتش سپرد

بره بر يكی نامور ديد جای
بسی اندر و مردم و چار پای
بپرسيد از ايشان كه شبگير هور
شنيد ايچ كس بانگ نعل ستور
دو تن بر گذشتند پويان براه
يكی بارهٔ خنگ و ديگر سياه
يكی گفت كه ايدر بره بر گذشت
دو تن بر دو اسپ اندر آمد بدشت
بدم سواران يكی غرم پاك
چو اسپی همی بر پراگنده خاك
بدستور گفت آنزمان اردوان
كه اين غرم باری چرا شد روان
چنين داد پاسخ كه اين فرّاوست
بشاهی ز نيك اختري پرّاوست
گر اين غرم دريابد اورا متاز
همه كار گردد بما بر دراز
فرود آمد آنجايگه اردوان
بخورد و بر آسود و آمد دوان
همی تاختند از پس اردشير
بپيش اندرون اردوان با وزير
جوان با كنيزك چو باد دمان
نپرداخت از تاختن يكزمان
كرا يار باشد سپهر بلند
برو بر ز دشمن نيايد گزند
ازان تاختن رنجه گشت اردشير
بديد از بلندی يكی آبگير
جوانمرد پويان بگلنار گفت
كه اكنونكه بارنج گشتيم جفت
ببايد برين چشمه آمد فرود
كه شد باره و مرد بی تار و پود
بباشيم وز آب چيزی خوريم
وز آن پس بآسودگی بگذريم
چو هردو رسيدند نزديك آب
بزردی دو رخساره چون آفتاب
هميخواست آمد فرود اردشير
دو مرد جوان ديد بر آبگير
جوانان بآواز گفتند زود
عنان و ركابت ببايد بسود
كه رستی ز كام و دم اژدها
كنون آب خوردن نيارد بها
نبايد كه آئی بخوردن فرود
تن خويش را داد بايد درود
چو از پندگو آن شنيد اردشير
بگلنار گفت اين سخن ياد گير
گرانشد ركاب و سبكشد عنان
بگردن بر آورد رخشان سنان
پس اندر چو باد دمان اردوان
هميتاخت همواره تيره روان
بدانگه كه بگذشت نيمي ز روز
فلك را بپيمود گيتي فروز
يكي شارسان ديد با رنگ و بوي
بسي مردم آمد بنزديك اوي
چنين گفت با موبدان نامدار
كه كي بر گذشتند آن دو سوار
چنين داد پاسخ بدو رهنماي
كه اي شاه نيك اختر پاك رای
بدانگه كه خورشيد برگشت زرد
بگسترد شب چادر لاجورد
برين شهر بگذشت پويان دو تن
پر از گرد و بي آب گشته دهن
يكي غرم بود از پس يك سوار
كه چون او نديدم بايوان نگار
چو سيمرغ بال و چو طاوس دم
چو رخش دلاور سر و گوش و سم
برنگ ارغوان و چو بتك تند باد
ندارد بر آنسان كسي غرم ياد
چنين گفت با اردوان كدخدای
كز ايدر مگر باز گردی بجای

سپه سازی و ساز جنگ آوری	که اکنون دگرگونه شد داوری
که بختش پس پشت او بر نشست	ازین تاختن باد باشد بدست
یکي نامه بنویس نزد پسر	بنامه بگو این سخن سربسر
نشاني مگر یابد از اردشیر	نباید که گردد همان غرم شیر
چو بشنید زو اردوان این سخن	بدانست کان کار او شد کهن
بدان شارسان اندر آمد فرود	همي داد نیکي دهش را درود

نامه نوشتن اردوان ببهمن پسر خود
درباره گرفتن اردشیر

چو شب روز شد بامداد پگاه	بفرمود تا باز گردد سپاه
بیامد دو رخساره همرنگ ني	چو شب تیره گشت اندر آمد بری
یکي نامه بنوشت نزد پسر	که کژی بکار اندر آورد سر
چنانشد ز بالین ما اردشیر	کز آنسان نرفت از کمان هیچ تیر
سوی پارس آمد بجویش نهان	مگو این سخن باکس اندر جهان
وزین سو بدریا رسید اردشیر	بیزدان چنین گفت کای دستگیر
تو کردی مرا ایمن از بد کنش	که هرگز مبیناد نیکي تنش
بر آسود و ملاح راپیش خواند	ز کار گذشته فراوان براند
نگه کرد فرزانه ملاح پیر	ببالا و چهر و بر اردشیر
بدانست کونیست جز کي نژاد	ز فرّ و ز اورنگ او گشت شاد
بیامد بدریا هم اندر شتاب	بهر سو بر افگند زورق بر آب
ز آگاهي نامدار اردشیر	سپاه انجمن شد بر آن آبگیر
هر آنکس که بُد بابکي در صطخر	بآگاهي شاه کردند فخر
دگر هرکه از تخم دارا بُدند	بهر کشوري بامدارا بُدند
چو آگاهي آمد ز شاه اردشیر	ز شادی جوانشد دل مرد پیر
همیرفت مردم ز دریا و کوه	بنزدیک برنا گروها گروه
زهر شهر فرزانه و راي زن	بنزد جهانجوی گشت انجمن
زبان بر کشاد اردشیر جوان	که ای نامداران روشنروان
کسی نیست زین نامدار انجمن	ز فرزانه و مردم راي زن
که نشنید کاسکندر اندر جهان	چه کرد از فرومایگي با مهان
نیاگان مارا یکایک بکشت	ببیدادی آورد گیتي بمشت
چو من باشم از تخم اسفندیار	بمرز اندرون اردوان شهریار

سزد گر مرا ایندرا نخوانیم داد	وز ایندا ستان کس نگیریم یاد
چو باشید با من بدین یارمند	نمانم بکس تاج و تخت بلند
چگوئید و این را چه پاسخ دهید	که پاسخ بآواز فرخ نهید
هر آنکس که بود اندر آن انجمن	ز شمشیر زن مرد وز راي زن
چو آواز بشنید بر پاي خاست	همه راز دل باز گفتند راست
که هر کس که هستیم بابک نژاد	بدیدار چهر تو گشتیم شاد
و دیگر که هستیم ساسانیان	ببندیم کینرا کمر بر میان
تن و جان ما سربسر پیش تست	غم و شادماني بکم بیش تست
بدو گوهر از هر کسي برتري	سزد بر تو شاهي و کند آوری
بفرمان تو کوه هامون کنیم	بتیغ آب دریا همه خون کنیم
چو پاسخ بر آنسان شنید اردشیر	سرش بر تر آمد ز ناهید و تیر
بر آن مهتران آفرین گسترید	بدل در باندیشه کین گسترید
بنزدیک دریا یکي شارسان	پي افگند وشد شارسان کارسان
یکي موبدي گفت با اردشیر	که ایشاه نیک اختر دلپذیر
سر شهریاري همي نوکني	بر پارس باید که بیخو کني
وز آن پس کني رزم با اردوان	که اختر جوانست و خسرو جوان
که او از ملوک طوایف بگنج	فزونست و زو بیني از رزم رنج
چو برداشتي گاه اورا ز جاي	ندارد کسي ز آن سپس با تو پاي
چو بشنید گردن فراز اردشیر	سخنهای بایستهٔ دلپذیر
چو برزد سر از تیغ کوه آفتاب	بسوي صطخر آمد از پیش آب
خبر شد بر بهمن اردوان	دلش گشت پر درد و تیره روان
نکرد ایچ بر تخت شاهی درنگ	سپاهي بیاورد با ساز جنگ

یاري نمودن تباک با اردشیر و جنگ کردن
با بهمن و فیروزي یافتن

یکي نامور بود نامش تباک	ابا آلت و لشکر و رای پاک
که بر شهر جهرم بُد او پادشاه	جهاندیده با رای و فرمانروا
مراورا خجسته پسر بود هفت	چو آگه شد از پیش بهمن برفت
بیامد ز جهرم سوی اردشیر	ابا لشکر و کوس و بادار و گیر
چو چشمش بروی سپهبد رسید	ز اسپ اندر آمد چنان چون سزید
بیامد دوان پاي او بوس داد	ز ساسانیان بیشتر یکي کرد یاد

فراوان جهانجوی بنواختش   ز زود آمدن ارج بشناختش
پراندیشه شد نامجوی از تباک   دلش گشت از آن پیر پرترس و باک
براه اندر از پیر آژیر بود   که با او سپاهی جهانگیر بود
جهاندیده بیدار دل بود و پیر   بدانست اندیشهٔ اردشیر
بیامد بیاورد استا و زند   چنین گفت کز کردگار بلند
بریدست بیمایه جان تباک   اگر در دلم هست جز رای پاک
چو آگاهی آمد ز شاه اردشیر   که آورد لشکر برین آبگیر
چنان سیر گشتم ز شاه اردوان   که از پیر زن گشت مرد جوان
مرا نیک پی مهربان بنده دان   شکیبا دل و راز دارنده دان
چو بشنید زو اردشیر این سخن   یکی دیگر اندیشه افگند بن
مراورا بجای پدر داشتی   بر آن نامدارانش سر داشتی

دل شاه از اندیشه آزاد گشت   سوی آذر رام و خرّاد گشت
نیایش همیکرد پیش خدای   که باشدش بر نیکوئی رهنمای
بهر کار پیروزگر داردش   درخت بزرگی ببر داردش
وز آنجایگه شد بپرده سرای   عرض پیش او رفت با رهنمای
سوار و پیاده همی برشمرد   نگه کرد تا کیست سالار و گرد
چو عارض بر آورد پنجه هزار   دلیران و مردان خنجر گذار
یکایک بدانست و پرسید نام   ازآن لشکر گشن شد شاد کام
سپه را درم داد و آباد کرد   ز دادار نیکی دهش یاد کرد
چو شد لشکری چون دلاور پلنگ   سوی بهمن اردوان شد بجنگ
چو گشتند نزدیک با یکدگر   برفتند گردان پرخاش خر
سپاه از دو رویه کشیدند صف   همه نیزه و تیغ و ژوبین بکف
چو شد چادر چرخ پیروزه رنگ   سپاه تباک اندر آمد بجنگ
چو شیران جنگی بر آویختند   چو جوی روان خون همی ریختند
بدینگونه تا گشت خورشید زرد   هوا پر ز گرد و زمین پر ز مرد
برآمد یکی باد و گردی چو قیر   بیامد ز قلب سپاه اردشیر
گریزان بشد بهمن اردوان   تنش خسته از تیر و تیره روان
پس اندر همیتاخت شاه اردشیر   ابا نالهٔ بوق و باران تیر
برین همنشان تا بشهر صطخر   که بهمن بدو داشت آواز و فخر
ز گیتی چو برخاست آواز شاه   ز هر سو بپیوست بیمر سپاه
مراورا فراوان نمودند گنج   کجا بابک آگنده بود آن برنج
درمهای آگنده را برفشاند   بنیرو شد از پارس لشکر براند

لشکر کشیدن اردوان بجنگ اردشیر وکشته شدن اردوان

چو آگاهی آمد سوی اردوان   دلش گشت پر بیم و تیره روان
چنین گفت کین راز چرخ بلند   همیگفت با من خداوند پند
هر آن بد کز اندیشه بیرون بود   ز بخشش بکوشش گذر چون بود
گمانی نبردم که از اردشیر   یکی نامجوی آید و شیر گیر
در گنج بگشاد و روزی بداد   سپه برگرفت و بنه بر نهاد
ز گیل و ز دیلم بیامد سپاه   همی گرد لشکر بر آمد بماه
وز آنروی لشکر بیاورد شاه   سپاهیکه برباد بر بست راه
میان دو لشکر دو پرتاب ماند   بخاک اندرون مار بیخواب ماند

زبس نالهٔ کوس باکرّه نای   چرنگیدن زنگ و هندی درای
خروشان سپاه و درفشان درفش   سرافشان شده تیغهای بنفش
چهل روز ازینسان همی بود جنگ   بر آن زیردستان جهان بود تنگ
ز هر گونهٔ تنگ شد خوردنی   همان بسته شد راه آوردنی
زبس کشته شد روی هامون چو کوه   شده خسته از زندگانی ستوه
سرانجام ابری بر آمد سیاه   بشد کوشش رزم را دستگاه
یکی باد برخاست بس هولناک   دل جنگیان از آن پر ز باک

بتوفید کوه و بدرّید دشت   خروشش همی از هوا بر گذشت
بترسید از آن لشکر اردوان   شدند اندرین یکسخن یکزبان
که این باد بر اردوان ایزدیست   برین لشکر اکنون بباید گریست
بروزی کجا سخت شد کار زار   همه بخردان خواستند زینهار
بیامد ز قلب سپاه اردشیر   چکاچاک برخاست باران تیر
گرفتار شد درمیان اردوان   بداد از پی تاج شیرین روان

بدست یکی مرد خرّاد نام   چو بگرفت و بردش گرفته لگام
بپیش جهانجوی بردش اسیر   ز دور اردوانرا بدید اردشیر
فرود آمد از اسپ شاه اردوان   تنش خستهٔ تیر و تیره روان
بدژخیم فرمود شاه اردشیر   که شو دشمن پادشاه را بگیر
بخنجر میانش بدو نیم کن   دل بدسگالان پر از بیم کن
بیامد دژ آگاه و فرمان گزید   شد آن نامدار از جهان ناپدید
چنین است کردار این چرخ پیر   چه با اردوان و چه با اردشیر
کرا با ستاره بر آرد بلند   سپارد مراورا بخاک نژند

دو فرزند او هم گرفتار شد
و زو تخمهٔ آرشی خوار شد
سر آن هردو را پای کرده به بند
بزندان فرستاد شاه بلند

دو مهتر بد از رزم بگریختند
بدام بلا بر نیاویختند
برفتند گریان بهندوستان
سزد گر کنی زین یکی داستان
همه رزمگه پر ستام و کمر
پر از آلت لشکر و سیم و زر
بفرمود تا گرد کردند شاه
ببخشید از آن پس همه بر سپاه
برفت از میان بزرگان تباک
تن اردوانرا ز خون کرد پاک
خروشان بشستش ز خاک نبرد
بر آئین شاهان یکی دخمه کرد
بدیبا بپوشید خسته برش
ز کافور کرد افسری برسرش
بپیمود کس خاک کاخش به پی
ز لشکر هر آنکس که شد سوی ری
وز آن پس بیامد بر اردشیر
چنین گفت کایشاه دانش پذیر

تو پیمان ده و دختر او بخواه
که با فرّ و زیبست و با تاج و گاه
بدست آیدت افسر و تاج و گنج
کجا گرد کرد اردوان آن برنج
ازو پند بشنید و گفتار راست
هم اندر زمان دختر او بخواست
بایوان او بود تا یک دو ماه
توانگر سپهبد توانگر سپاه
سوی پارس آمد زری نامجوی
بر آسود از رنج وز گفتگوی
یکی شارسان کرد پر کاخ و باغ
بدو اندرون چشمه و دشت وراغ

که اکنون گرانمایه دهقان پیر
همیخواندش خرّهٔ اردشیر

یکی چشمه بُد بیکران اندروی
فراوان از آنچشمه بگشاد جوی
بر آورد ز آنچشمه آتشکده
بر و تازه شد مهر و جشن سده
بکرد اندرش باغ و میدان و کاخ
بر آورده شد جایگاهی فراخ

چو شد شاه با دانش و فرّ و زور
همیخواندش مرزبان شهر زور
بگرد اندرش روستاها بساخت
چو آباد کردش کسانرا نشاخت
بجای یکی ژرف دریا بدید
همی کوه بایست پیشش برید
ببردند میتین و مردان کار
وز آن کوه ببرید صد جویبار
همیراند از کوه تا شهر زور
شد آنشارسان پرسرای و ستور

رزم اردشیر با کُردان و شکست یافتن

سپهبد چو برخاست زان شارستان
که بد پیشتر زان همه خارستان
بشاه جهان آمدش آگهی
که کُردان ندارند روی بهی

همه کشور از کُرد ویران شده‌ست
کنام پلنگان و شیران شده‌ست
سپاهی ز اصطخر بیمر ببرد
بشد ساخته تا کند رزم کُرد
چو شاه اردشیر اندر آمد بتنگ
پذیره شدش کُرد بیمر بجنگ

یکی کار بُد خوار دشوار گشت
ابا کُرد کشور همه یار گشت
یکی لشکری گرد شد پارسی
فزونتر ز کردان او یک بسی
بیکروز تا شب بر آویختند
سپاه جهاندار بگریختند
ز بس کشته و خسته بردشت جنگ
شد آوردگه را همه جای تنگ

جز آنشاه با خوار مایه سپاه
نبُد نامداری بر آن رزمگاه
ز خورشید تابان و از گرد خاک
زبانها شد از تشنگی چاک چاک
هم آنگه درفشی بر آورد شب
که بنشاند آنجنگ و جوش و جلب
یکی آتشی دید برسوی کوه
بیامد جهاندار با آن گروه
سوی آتش آورد روی اردشیر
ابا اندکی مرد برنا و پیر
چو تنگ اندر آمد شبانان بدید
بر آن میش و بر پاسبانان بدید
فرود آمد از اسپ شاه و سپاه
دهانشان پر از خاک آوردگاه
ازیشان سبک اردشیر آب خواست
یکایک ببردند با آب ماست
بیاسود و لختی چرید آنچه دید
شب تیره خفتان زبر در کشید

ز خفتان شایسته بُد بسترش
ببالین نهاد آن کی مغفرش
سپیده چو سر زد ز دریای آب
سر شاه ایران بر آمد ز خواب
بیامد ببالین او سرشبان
که بد دور باد از تو روز و شبان
چه بد بود کین جای راه تو بود
ز خفتان همان خوابگاه تو بود
بپرسید از آن سرشبان راه شاه
کز ایدر کجا یابم آرامگاه
چنین داد پاسخ که آباد جای
نیابی مگر باشدت رهنمای
از ایدر کنون چار فرسنگ راه
چو رفتی پدید آید آرامگاه
وز آنروی پیوسته شد ده بده
بهر ده یکی نامبردار مه
چو بشنید از آن سرشبان اردشیر
ببرد از رمه راه برچند پیر
سپهبد ز کوه اندر آمد بده
از آن ده سبک پیش او رفت مه

سواران فرستاد برنا و پیر
از آنجای تا خُرّهٔ اردشیر
سپه را چو آگاهی آمد ز شاه
همه شاد دل برگرفتند راه

بکُردان فرستاد کار آگهان
که تا کار ایشان بجویند نهان
برفتند پویان و باز آمدند
بر شاه ایران فراز آمدند
که ایشان همه نام جویند و شاد
ندارد کسی بر دل از شاه یاد
برانند کاندر صطخر اردشیر
کهن گشت و شد بخت برناش پیر

چو بشنید شاه آن سخن شاد گشت — گذشته سخن بردلش باد گشت
گزین کرد از آن لشکر نامدار — سواران شمشیرزن سه هزار
کماندار با تیر و ترکش هزار — بیاورد با خویشتن شهریار

شبیخون کردن اردشیر بر سر کردان و شکست دادن ایشان را

چو خورشید شد زرد لشکر براند — کسیرا که نابردنی بُد بماند
چو شب نیمه بگذشت و تاریک شد — جهاندار با کُرد نزدیک شد
همه دشت از ایشان پر از خفته دید — یکایک دل لشکر آشفته دید
چو آمد سپهبد ببالین کُرد — عنان بارهٔ تیزتک را سپرد
برآهیخت شمشیر و اندر نهاد — گیا را ز خون بر سر افسر نهاد
همه دشت از ایشان سر و دست گشت — بروي زمین کُرد بر بست گشت
بي اندازه زیشان گرفتار شد — سترگي و نابخردي خوار شد
همه بومها شان بتاراج داد — سپه را همه بدره و تاج داد
چنا نشد که دینار بر سر بطشت — اگر پیر مردي ببردي بدشت
نکردي بدینار او کس نگاه — ز نیک اختر روز وز داد شاه
ز مردي نکردي بر آنشهر فخر — گرازان بیامد بشهر اصطخر
بفرمود کاسپان بنیرو کنید — سلیح سواران بی آهو کنید
تن آسوده دارید یکسر ببزم — که زود آید اندیشهٔ روز رزم
دلیران بخوردن نهادند سر — چو آسوده شد کردگاه از کمر
براندیشهٔ رزم شد اردشیر — چو این داستان بشنوي یادگیر

داستان هفتواد و سرگذشت کرم

ببین این شگفتي که دهقان چه گفت — بدانگه که بگشاد راز از نهفت
زشهر کجاران بدریاي پارس — که گوید ز بالا و پهناي پارس
یکي شهر بُد تنگ و مردم بسي — ز کوشش بدي خوردن هرکسي
بدان شهر دختر فراوان بُدي — که بیکام جویندهٔ نان بُدي
بیکروي نزدیکتر بود کوه — شدندي همه دختران همگروه

ازین هریکي پنبه بردي بسنگ — یکي دوکداني ز چوب خدنگ
بدروازه دختر شدي همگروه — خرامان از آنشهر تا پیش کوه
برآمیختندي خورشها بهم — نبودي بخورد اندرون بیش و کم
نرفتي سخن گفتن از خواب و خورد — از آن پنبه شان بود ننگ و نبرد
شدندي شبانگه سوي خانه باز — شده پنبه شان ریسمان دراز
بدان شهر بیچیز خرم نهاد — یکي مرد بُد نام او هفتواد
بدینگونه بر نام او بر چه رفت — ازان رفت کورا پسر بود هفت
گرامي یکي دخترش بود و بس — که نشمردي او دختران را بکس
چنان بد که روزي همه هم گروه — نشستند با دوک در پیش کوه
برآمیختند آن کجا داشتند — بگاه خورش دوک بگذاشتند
چنان بُد که این دختر نیکبخت — یکي سیب افگنده باد از درخت
بره بر بدید و سبک برگرفت — کنون بشنو این داستان شگفت
چو آنخوب رخ میوه اندر گزید — یکي در میان کرم آگنده دید
بانگشت از آن سیب برداشتش — بدان دوکدان نرم بگذاشتش
چو برداشت زان دوکدان پنبه گفت — بنام خداوند بي یار و جفت
من امروز ازین اختر کرم سیب — برشتن نمایم شمارا نهیب
همه دختران شاد و خندان شدند — گشاده رخ و سیم دندان شدند
دو چندانکه رشتي بروزي برشت — شمارش همی بر زمین بر نوشت
وز آنجا بیامد بکردار دود — بمادر نمود آن کجا رشته بود
بر او آفرین کرد مادر بمهر — که برخوردي ای ماه خورشید چهر
بشبگیر چون ریسمان برشمرد — دو چندان که هر روز بردي ببرد
چو آمد بر آن چاره جوی انجمن — برشتن نهاده دل و جان و تن
چنین گفت با نامور دختران — که ایماه رویان نیک اختران
من از اختر کرم چندان طراز — برشتم که نیزم نیاید نیاز
برشت آن کجا برده بد پیش از آن — بکار آمدي گر بدي بیش از آن
سوي خانه برد آن طرازي که رشت — دل مام او شد چو خرم بهشت
همي لختگي سیب هر بامداد — پریروي دختر بدآن کرم داد
دران پنبه هرچند کردي فزون — برشتي همي دختر پر فسون
چنان بد که یکروز مام و پدر — بگفتند با دختر پر هنر
که چندین بریشي مگر با پري — گرفتستي اي پاک تن خواهري
سبک سیمتن پیش مادر بگفت — از آنسیب و آن کرمک اندر نهفت
همان کرم فرخ بدیشان نمود — زن و شوی را روشنائی فزود
بفالی گرفت این سخن هفتواد — ز کاری نکردی بدل هیچ یاد

مگر ز اختر کرم گفتی سخن
بر او بر شدی روزگاری کهن
چنین تا بر آمد برین روزگار
فروزنده تر گشت هر روزگار
مر آن کرم را خوار نگذاشتند
بخوردنش نیکو همیداشتند
تن آور شد آن کرم و نیرو گرفت
سر و پشت او رنگ نیکو گرفت
همی تنگ شد دوکدان بر تنش
چو مشک سیه گشت پیراهنش
بمشک اندرون پیکر زعفران
بر و پشت او از کران تا کران
یکی پاک صندوق کردش سیاه
بدو اندرون ساختش جایگاه
چنان بد که در شهر بی هفتواد
نگفتی سخن کس بپند و بداد
فراز آمدش ارج و آزرم و چیز
توانگر شد آن هفت فرزند نیز
یکی میر بد اندران شهر اوی
سرافراز با لشکر و آبروی
بهانه همیساخت بر هفتواد
که دینار بستاند از بد نژاد
بسی نامدار انجمن شد بروی
بر آن هفت فرزند پیکار جوی
ز شهر کجاران بر آمد نفیر
برفتند با نیزه و تیغ و تیر
همیرفت پیش اندرون هفتواد
بجنگ آمد و داد مردی بداد
همه شهر بگرفت و اورا بکشت
بسی گوهر و گنجش آمد بمشت
بنزدیک او مردم انبوه شد
ز شهر کجاران سوی کوه شد
یکی دژ بکرد از بر تیغ کوه
شد آنشهر با او همه همگروه
نهاده بر آن دژ دری آهنین
هم آرامگه بود و هم جای کین
یکی چشمهٔ بود بر کوهسار
ز بخت اندر آمد میان حصار
یکی بارهٔ کرد گرد اندرش
که بیدا بدیده ندیدی سرش
چو آن کرم را گشت صندوق تنگ
یکی حوض کردند بر کوه و سنگ
چو ماروج و سنگ از هوا گشت گرم
نهادند کرم اندر و نرم نرم
چنانشد که دارنده هر بامداد
برفتی دوان از بر هفتواد
لویدی کرنجش علف ساختی
پراگنده کرم آن بپرداختی
بر آمد برینکار بر چند سال
چو پیدای شد آن کرم با شاخ و یال
چو بگذشت یکچند بر هفتواد
مر آن حصن را نام کرمان نهاد
همانخت خرم نگهدار کرم
پدر کشته جنگی سپهدار کرم
بیارا ستندش دبیر و وزیر
کرنجش بدی خوردن و شهد و شیر
سپهبد بدی بر درش هفتواد
همان پرسش از کار بیداد و داد
ز دریای چین تا بکرمان رسید
همه روی دریا سپه گسترید
پسر هفت با تیغ زن ده هزار
همان گنج و هم آلت کارزار
مر آن پادشا کو کشیدی بجنگ
چو رفتی سپاهش بر کرم تنگ
شکسته شدی لشکری کامدی
چو آواز این داستان بشندی

چنانشد در نامور هفتواد
که گردش نیارست جنبید باد
حصاری شد آن پر ز گنج و سپاه
نبردی بر آن باره بر باد راه

رزم اردشیر با هفتواد وشکست یافتن اردشیر

چو آگه شد از هفتواد اردشیر
نبود آن سخنها ورا دلپذیر
سپهبد فرستاد نزدیک اوی
سپاهی بلند اختر و جنگجوی
چو آگاه شد ز آنسخن هفتواد
از ایشان بدل در نیامدش یاد
کمینگاه کرد اندر آن کنج کوه
بیامد سوی رزم خود با گروه
چو لشکر سراسر بر آشوفتند
بگرز و تبرزین همیکوفتند
سپاه اندر آمد ز جای کمین
سیه شد بر آن نامداران زمین
که کس باز نشناخت از پای دست
تو گفتی زمین دست ایشان ببست
ز کشته چنانشد در و دشت و کوه
که پیروزگر شد ز کشتن ستوه
هر آنکس که بد زنده ز آن رزمگاه
سبک باز کشتند نزدیک شاه
چو آگاه شد نامدار اردشیر
از آن کشتن و غارت و دار و گیر
غمی گشت و لشکر همه بازخواند
بزودی سلیح و درم برفشاند
بتندی بیامد بر هفتواد
بگردون بر آمد سر بد نژاد
بیاورد گنج و سلیح از حصار
برو خوار شد لشکر و کارزار
جدا بود از و دور مهتر پسر
چو آگاه گشت او ز رزم پدر
بر آمد ز آرام و ز خورد و خواب
بکشتی بیامد برین روی آب
جهانجوی را نام شاهوی بود
یکی شوخ و بدساز و بدخوی بود
ز کشتی بیامد بر هفتواد
دل هفتواد از پسر گشت شاد
بیاراست بر میمنه جای خویش
سپهبد بد و لشکر آرای خویش
دو لشکر به بُنه هردو آراسته
پر از کینه سر گنج پر خواسته
بدیشان نگه کرد شاه اردشیر
دل مرد برنا شد از رنج پیر
سپه برکشیده از دو رویه دو صف
درخشیده شمشیر و برخاست تف
چو آواز کوس آمد از پشت پیل
همی مرد بیهوش گشت از دو میل
بر آمد خروشیدن گاودم
جهانشد پر از بانگ روئینه خم
زمین جنب جنبان شد از میخ و نعل
هوا از درفش سران گشت لعل
ز آواز گوپال بر ترک خود
همیداد گردون زمین را درود
بتک باد پایان زمین را کنان
در و دشت شد پر تن بیسران

بر آنگونه شد لشکر هفتواد
که گفتی بجنبید دریا ز باد
بیابان چنان شد ز هر دو سپاه
که بر مور و بر پشه شد تنگ راه
بر اینگونه تا روز برگشت زرد
بر آورد شب چادر لاجورد
ز هر سو سپه باز چید اردشیر
پس پشت او بد یکی آبگیر
چو دیبای زنگار گون شد سپاه
طلایه بر آمد ز هر دو سپاه
خورش تنگ شد لشکر شاه را
که بدخواه او بسته بد راه را

تاراج کردن مهرک جهرمی خانهٔ اردشیر را

بجهرم یکی مرد بُد بد نژاد
کجا نام او مهرک نوش زاد
چو آگه شد از رفتن اردشیر
وز آن ماندنش بر لب آبگیر
ز تنگی که بود اندر آن رزمگاه
ز بهر خورش ها برو بسته راه
ز جهرم بیامد بایوان شاه
ز هر سو بیاورد بیمر سپاه
همه گنج اورا بتاراج داد
بلشکر بسی بدره و تاج داد
چو آگاهی آمد بشاه اردشیر
پر اندیشه شد بر لب آبگیر
همیگفت نا ساخته خانه را
چرا ساختم رزم بیگانه را
بزرگان لشکر همه پیش خواند
ز مهرک فراوان سخنها براند
چه بینید گفت ایسران سپاه
که ما را چنین تنگ شد دستگاه
چشیدم بسی تلخیء روزگار
نه بد رنج مهرک مرا در شمار
بآواز گفتند کای شهریار
مبیناد چشمت بد روزگار
چو مهرک بود دشمن اندر نهان
چرا جست باید بسختی جهان
تو داری بزرگی و گیهان تراست
همه بندگانیم و فرمان تراست
بفرمود تا خوان بیاراستند
می و جام و رامشگران خواستند
بخوان بر نهادند چندی بره
بخوردن نهادند سر یکسره
چو نانرا بخوردن گرفت اردشیر
بیامد هم آنگه یکی تیز تیر
نشست اندر آن پاک فربه بره
که تیر اندر آن غرق شد یکسره
بزرگان فرزانهٔ رزم ساز
زنان داشتند آنزمان دست باز
ز غم هر کسی از جگر خون کشید
یکی از بره تیر بیرون کشید
بدیدند نقشی بر آن تیز تیر
بخواند آنکه بود از بزرگان دبیر
نبشته بر آن تیر بد پهلوی
که ای شاه دانندە گر بشنوی
چنین تیز تیر آمد از بام دژ
که از بخت کرمست آرام دژ

گر انداختی من سوی اردشیر
برو بر گذر یافتی پر تیر
نباید که چون او یکی شهریار
کند پست کرم اندرین روزگار
بر آن موبدان شهریار اردشیر
نبشته همیخواند از تیز تیر
ز دژ تا بر او دو فرسنگ بود
دل مهتران ز آن سخن تنگ بود
همی هر کسی خواندند آفرین
ز دادار بر فر شاه زمین

آگاهی یافتن اردشیر از کار کرم و چاره نمودن و کشتن او کرم را

پر اندیشه بد آنشب از کرم شاه
چو بنشست خورشید برجای ماه
سپه بر گرفت از لب آبگیر
سوی پارس آمد دوان اردشیر
پس لشکر او بیامد سپاه
ز هر سو گرفتند بر شاه راه
بکشتند هر کس که بد نامدار
همیتاخت با ویژگان شهریار
خروش آمد از پس که از بخت کرم
که رخشنده بادا سر تخت کرم
همی هر کسی گفت اینت شگفت
کزین هر کس اندازه باید گرفت
بیامد گریزان و دل پر نهیب
همیتاخت اندر فراز و نشیب
یکی شارسان دید و جای بزرگ
براندند با پویه اسپان چو گرگ
چو تنگ اندر آمد یکی خانه دید
بدر بر دو برنای بیگانه دید
ببودند بر در زمانی بپای
بپرسید از و این دو پاکیزه رای
که بیگه چنین از کجا رفته اید
که با گرد راهید و آشفته اید
بدو گفت از اینسو گذشت اردشیر
وزو باز ماندیم ما خیره خیر
که بگریخت از کرم وز هفتواد
وز آن بیهنر لشکر بد نژاد
ببخشید بر شاه هر دو جوان
پر از درد گشتند و تیره روان
فرود آوریدندش از پشت زین
بر آن مهتران خواندند آفرین
یکی جای خرم بپیراستند
پسندیده خوانی بیاراستند
نشستند با شاه گردان بخوان
بپرسش گرفتند هر دو جوان
بآواز گفتند کای سرفراز
غم و شادمانی نماند دراز
نگه کن که ضحاک بیداد گر
چه آورد از آن تخت شاهی بسر
هم افراسیاب آن بد اندیش مرد
کزو بد دل شهریاران بدرد
سکندر که آمد برین روزگار
بکشت آنکه بد در جهان شهریار
برفتند وزیشان جز از نام زشت
نماند و نیابند خرم بهشت

نماند همین نیز بر هفتواد   بپیچد بفرجام خود بد نژاد
ز گفتار ایشان دل شهریار   چنان تازه شد چون گل اندر بهار
خوش آمدش گفتار آن دلنواز   بکرد آشکارا و بنمود راز
که فرزند ساسان منم اردشیر   همي پند باید مرا دلپذیر
چه سازیم با کرم و با هفتواد   که نام و نژادش بگیتی مباد
سپهدار ایران چو بگشاد راز   جوانانش بردند هردو نماز
بگفتند هردو که نوشه بدی   همیشه ز تو دور دست بدي
تن و جان ما پیش تو بنده باد   همیشه روان تو پاینده باد
سخنها که پرسیدی از ما درست   بگوئیم تا چاره سازي نخست
تو در جنگ با کرم و با هفتواد   پسنده نهٔ گر بپیچي ز داد
یکي جای دارند بر تیغ کوه   بدو اندرون کرم و گنج و گروه
بپیش اندرون شهر و دریا بپشت   دژی بر سر کوه و راهي درشت
همان کرم کز مغز آهرمن است   جهان آفریننده را دشمن است
همي کرم خواني بچرم اندرون   یکي دیو جنگیست ریزنده خون
سخنها چو بشنید ازو اردشیر   همه مهر جوینده و دلپذیر
بدیشان چنین گفت کاری رواست   بد و نیک ایشان مرا با شماست
جوانان ورا پاسخ آراستند   دل هوشمندش به پیراستند
که ما بندگانیم پیشت بپای   همیشه بنیکی ترا رهنمای
ز گفتار ایشان دلش گشت شاد   همیرفت پیروز و دل پر ز داد
چو برداشت زآنجا جهاندار شاه   جوانان برفتند با او براه
همیرفت روشن دل و یادگیر   سرافراز تا خورهٔ اردشیر
چو بر شاه برشد سپاه انجمن   بزرگان فرزانه و رای زن
بر آسود یکچند روزي بداد   بیامد سوی مهرک نوش زاد
چو مهرک نیارست رفتن بجنگ   جهان کرد بر خویشتن تار و تنگ
بجهرم چو نزدیک شد پادشاه   نهان شد ازو مهرک بیوفا
دل پادشاه پر ز پیکار شد   همیبود تا او گرفتار شد
بشمشیر هندی بزد گردنش   بآتش در انداخت بیسر تنش
هرآنکس کزان تخمش آمد بمشت   بخنجر هم اندر زمانش بکشت
مگر دختری کان نهانشد ازوی   همه شهر ازو شد پر از جستجوی
وز آنجایگه شد سوی جنگ کرم   سپاهش همه کرده آهنگ کرم
بیاورد لشکرده و دو هزار   جهان دیده و کار کرده سوار
پراگنده لشکر چو شد همگروه   بیاوردشان تا میان دو کوه
یکی مرد بد نام او شهرگیر   خردمند و سالار شاه اردشیر

چنین گفت پس شاه با پهلوان   که ایدر همیباش روشنروان
شب و روز کرده طلایه بپای   سواران با دانش و رهنمای
همان دیده بان دار و هم پاسبان   نگهدار لشکر بروز و شبان
من اکنون بسازم یکی کیمیا   چو اسفندیار آنکه بودم نیا
اگر دیده بان دود بیند بروز   شب آتش چو خورشید گیتی فروز
بدانید کآمد بسر کار کرم   گذشت اختر و روز بازار کرم
گزین کرد از آن مهتران هفت مرد   دلیران و شیران روز نبرد
هم آنکس که بودی هم آواز اوی   نگفتي بباد هوا راز اوی
بسي گوهر از گنج بگزید نیز   ز دیبا و دینار و هرگونه چیز
بچشم خرد چیز ناچیز کرد   دو صندوق پر سرب و ارزیز کرد
یکي دیگ روئین ببار اندرون   که استاد بود او بکار اندرون
چو از بردني کارها کرد راست   ز سالار آخر خری ده بخواست
چو خربندها جامهاي گلیم   بپوشید و بارش همه زر و سیم
همیشه خلیده دل و راه جوی   ز لشکر سوی دژ نهادند روی
همان روستائي دو مرد جوان   که بودند روزی ورا میزبان
از آن انجمن برد با خویشتن   که هم دوست بودند و هم رایزن
چو از راه نزدیک آن دژ شدند   ببودند بر کوه و دم برزدند
پرستندهٔ کرم بد شصت مرد   نپرداختي یک تن از کار کرد
نگه کرد یک تن بآواز گفت   که صندوقها چیست اندر نهفت
چنین داد پاسخ بدو شهریار   که هرگونهٔ چیز دارم ببار
ز پیرایه و جامه و سیم و زر   ز دیبا و دینار و خز و گهر
ببازارگاني خراسانیم   برنج اندرون بی تن آسانیم
بسی خواسته دارم از بخت کرم   کنون آمدم شاد تا تخت کرم
اگر بر پرستش فزایم رواست   که از بخت وی کار ما گشت راست
پرستندهٔ کرم بشنید راز   هم آنگه در دژ گشادند باز
چو آن بارها راند اندر حصار   بیاراست کار آن شه نامدار
سر بار بگشاد زود اردشیر   ببخشید چیزیکه بد ناگزیر
یکي سفره پیش پرستندگان   بگسترد و برخاست چون بندگان
ز صندوق بگشاد بند کلید   بر آورد و پر کرد جام نبید
هرآنکس که زی کرم بردی خورش   ز شیر و برنج آنچه بد پرورش
بپیچید گردن ز جام نبید   که نوبت بدش جای مستی رسید
چو بنشست بر پای جست اردشیر   که با من فراوان برنجست و شیر
بدستوری سر پرستان سه روز   مراورا بخوردن منم دلفروز

مگر من شوم درجهان شهره | مرا باشد از اخترش بهره
شما مي گسارید خرم سه روز | چهارم چو خورشید گیتي فروز
بر آید یکي کلبه سازم فراخ | سر طاق برتر ز دیوار کاخ
فروشنده ام هم خریدار جوی | فزاید مرا نزد کرم آبروی
بر آمد همه کام وی زین سخن | بگفتند کورا پرستش تو کن
بر آورد خربنده هرگونه رنگ | پرستنده بنشست با مي بچنگ
بخوردند چیزي و مستان شدند | پرستندگان مي پرستا نشدند
چواز جام مي مستشان شد روان | بیامد جهاندار با میزبان
بیاورد ارزیز و روئین لوید | بر افروخت آتش بروز سفید
چو آن کرم را بود گاه خورش | ز ارزیز جوشان بدش پرورش
سوي کنده آورد ارزیز گرم | سر از کنده برداشت آنکرم نرم
زبانش بدیدند همرنگ سنج | بدانسان که ازپیش خوردي کرنج
فرو ریخت ارزیز مرد جوان | بکنده درون کرم شد ناتوان
طراقي بر آمد ز حلقوم اوي | که لرزانشد آن کنده و بوم اوی
بشد با جوانان چو باد اردشیر | کشیدند شمشیر و گوپال و تیر
پرستندگانرا که بودند مست | یکي زنده از دست ایشان نرست
بر انگیخت از بام دژ تیره دود | دلیري بسالار لشکر نمود
دوان دیده بانشد بر شهر گیر | که پیروز گر گشت شاه اردشیر
بیامد سبک پهلوان با سپاه | بیاورد لشکر بنزدیک شاه

کشتن اردشیر هفتواد را

چو آگاه شد زان سخن هفتواد | دلش گشت پر درد و سر پر زباد
بیامد که دژرا کند خواستار | بر آن باره برشد دمان شهریار
بکوشید وچندي نیامدش سود | که بر بارهٔ دژ پي شیر بود
وز آنروي لشکر بیامد چو کوه | بماندند با داغ و درد آن گروه
چنین گفت از باره شاه اردشیر | که بفراز رزم ای یل شیرگیر
اگر گم شود زین میان هفتواد | نماند بچنگ تو جز رنج و باد
که من کرم را دادم ارزیز گرم | شد آن دولت و رفتن تیز نرم
شنید آن همه لشکر آواز شاه | بسر برنهادند ز آهن کلاه
از آن دل گرفتند ایرانیان | ببستند با درد کین را میان

سوي لشکر کرم بر گشت باد | گرفتار شد در زمان هفتواد
همان نیز شاهوي عیار اوي | که مهتر پسر بود و سالار اوي
فرود آمد از دژ دوان اردشیر | پیاده بشد پیش او شهرگیر
ببردند بالاي زرین ستام | نشست از برش خسرو نیکنام
بفرمود پس شهریار بلند | ابر پیش دریا دو دار بلند
دو بدخواهرا زنده بردار کرد | دل دشمن از خواب بیدار کرد
بیامد زقلب سپه اردشیر | بکشت آن دو تن را بباران تیر
بتاراج داد آن همه خواسته | شد از خواسته لشکر آراسته
بدژ هرچه بود از کران تا کران | فرود آوریدند فرمانبران
ز پرمایه چیزیکه بد دل پذیر | همیتاخت تا خورهٔ اردشیر
بکرد اندر آن کوه آتشکده | بدو تازه شد مهرگان و سده
سپرد آنزمان کشور و تاج و تخت | بدان میزبانان بیدار بخت
وز آنجایگه رفت پیروز و شاد | بگسترد بر کشور پارس داد
چو آسوده تر گشت مرد و ستور | بیاورد لشکر سوی شهرزور
بکرمان فرستاد چندي سپاه | یکي مرد شایستهٔ تاج و گاه
وز آنجایگه شد سوی طیسفون | سر تخت بدخواه کرده نگون
چنین است رسم جهان جهان | همی راز خویش از تو دارد نهان
نسازد تو ناچار با او بساز | که روزي نشیب است و روزي فراز

پادشاهي اردشیر بابکان چهلسال و دوماه بود

بر تخت نشستن اردشیر بابکان در بغداد

ببغداد بنشست بر تخت عاج | بسر برنهاد آن دل افروز تاج
کمر بسته و گرز شاهان بدست | بیاراسته جایگاهي نشست
شهنشاه خواندند از آن پس ورا | ز گشتاسپ نشناختي کس ورا
چو تاج بزرگي بسر برنهاد | چنین گفت بر تخت پیروز و شاد
که اندر جهانداد گنج منست | جهان تازه از دست رنج منست
کس این گنج نتواند از من ستد | بد آید بمردم ز کردار بد
چو خوشنود باشد جهاندار پاک | ندارد دریغ از من این تیره خاک
جهان سر بسر در پناه منست | پسندیدن داد راه منست
نباید که از کارداران من | ز سرهنگ وجنگي سواران من

نخسپد کسی دل پر از آرزوی   گزاینده یا مردم نیکخوی
کشادست بر هر کس این بارگاه   ز بدخواه وز مردم نیکخواه
همه انجمن خواندند آفرین   که آباد بادا بداد زمین
فرستاد بر هر سوی لشکری   که هر کس که باشد ز دشمن سری
سر کینه ور شان براه آورند   گر آئین شمشیر و گاه آورند

سرگذشت اردشیر با دختر اردوان

بدانگه که شاه اردوانرا بکشت   ز خون وی آورد گیتی بمشت
چو او کشته شد دخترش را بخواست   بدان تا بگوید که گنجش کجاست
دو فرزند او شد بهندوستان   برنج و بلا گشته هم داستان
دو ایدر بزندان شاه اندرون   دو دیده پر از آب و دل پر زخون
بهندوستان بود مهتر پسر   که بهمن بدی نام آن نامور
فرستادهٔ جست با رای و هوش   جوانی که دارد بگفتار گوش
چو از پادشاهی ندید ایچ بهر   بدو داد پنهان یکی پاره زهر
بدو گفت رو پیش خواهر بگوی   که از دشمن این مهربانی مجوی
برادر دو داری بهندوستان   به بیگانگی گشته همداستان
دو در بند و زندان شاه اردشیر   پدر کشته و پور خسته بتیر
تو از ما گسسته بدینگونه مهر   پسندد چنین کردگار سپهر
چو خواهیکه بانوی ایران شوی   بگیتی پسند دلیران شوی
هلاهل چنین زهر هندی بگیر   بکار آر یکپاره با اردشیر
فرستاده آمد بهنگام شام   بدخت گرامی بدادش پیام
ورا جان و دل بر برادر بسوخت   بیکره از آتش دلش برفروخت
ز دارنده بستد گرانمایه زهر   بدانشد که بردارد از کام بهر
چنان بد که یکروز شاه اردشیر   بنخچیر بر گور بگشاد تیر
چو بگذشت نیمی ز روز دراز   سپهبد ز نخچیرگه گشت باز
سوی دختر اردوانشد ز راه   دوان ماه چهره بشد نزد شاه
بیاورد جامی ز یاقوت زرد   پر از شکر و پست با آب سرد
بیامیخت با شکر و پست زهر   که بهمن مگر کام یابد بدهر
چو بگرفت شاه اردشیر آن بدست   ز دستش بیفتاد و بشکست پست
شد آن پادشازاده لرزان ز بیم   هم اندر زمانشد دلش بردو نیم
جهاندار از آن لرزه شد بدگمان   پراندیشه از گردش آسمان

بفرمود تا خانگی مرغ چار   پرستنده آرد بر شهریار
چو آنمرغ بر پست بگذاشتند   گمانی همی خیره پنداشتند
هم آنگاه مرغ آن بخورد و بمرد   گمان بردن از راه نیکی ببرد
بفرمود تا موبد و کدخدای   بیاید بر خسرو پاک رای
ز دستور ایران بپرسید شاه   که بدخواه را گر نشانی بگاه
شود در نوازش بدینگونه مست   که بیهوده یازد بجان تو دست
چه باد آفرست آن برآورده را   چه سازیم درمان خود کرده را
چنین داد پاسخ که مهتر پرست   چو یازد بجان جهاندار دست
سر پر گناهش بباید برید   کسی پند گوید نباید شنید

بفرمود کز دختر اردوان   تنی کن که هرگز نه بیند روان
بشد موبد و پیش او دخت شاه   همیرفت لرزان و دل پر گناه
بموبد چنین گفت کای پرخرد   مرا و ترا روز هم بگذرد
اگر کشت خواهی مرا ناگزیر   یکی کودکی دارم از اردشیر
اگر من سزایم بخون ریختن   ز دار بلند اندر آویختن
بمان تا شود کودک از من جدا   بکن هرچه فرمود پس پادشا
نه کاریست کز دست من بگذرد   خرد مند باشم به ار بی خرد
زره باز شد موبد تیز ویر   بگفت آنچه بشنید با اردشیر
بدو گفت زو هیچ مشنو سخن   بد انسان که فرمانت دادم بکن
بدل گفت موبد که بد روزگار   که فرمان چنین آید از شهریار
همه مرگ رائیم برنا و پیر   ندارد پسر شهریار اردشیر
گر او بیعدد سالیان بشمرد   بدشمن رسد تخت چون بگذرد
همان به کزین کار ناسود مند   بمردی یکی رای سازم بلند
ز کشتن رهانم مر این ماه را   مگر زین پشیمان کنم شاه را
وگرنه چو زو بچه گردد جدا   بجای آرم این گفتهٔ پادشا
بیا راست جای بایوان خویش   که دارد ورا چون تن و جان خویش
بزن گفت اگر هیچ باد هوا   ببیند ورا من ندارم روا
پس اندیشه کرد آنکه دشمن بس است   گمان بد و نیک با هر کس است
یکی چاره سازم که بدگوی من   نراند بزشت آب در جوی من
بجای شد و خایه ببرید پست   برو داغ و دارو نهاد و ببست
دو خایه نمک بر پراگند زود   بحقه در آگند برسان دود
هم اندر زمان حقه را مهر کرد   بیامد خروشان و رخساره زرد
چو آمد بنزدیک تخت بلند   همان حقه بنهاد با مهر و بند

چنین گفت با شاه کاین زینهار
سپارد بگنجور خود شهریار
نبشتم بر آن حقه تاریخ آن
بدیدار کرده پی و بیخ آن

زادن شاپور پسر اردشیر از دختر اردوان و پس از هفت سال آگاهی یافتن اردشیر از آن و شناختن اورا

چو هنگامهٔ زادن آمد فراز
از آن کار بر باد ننشاد راز
پسر زاد از دختر اردوان
یکی خسرو آئین و روشنروان
ز ایوان خویش انجمن دور کرد
ورا نام دستور شاپور کرد
نهانش همیداشت تا هفتسال
یکی شاهرخ گشت با فر و یال
چنان بد که روزی بیامد وزیر
بدید آب در چهرهٔ اردشیر
بدو گفت شاها انوشه بدی
روانرا باندیشه توشه بدی
ز گیتی همان کام دل یافتی
سر دشمن از تخت برتافتی
کنون گاه شادی و می خوردنست
نه هنگام اندیشه آوردنست
زمین هفت کشور بشاهی تراست
سپاهی و گاهی و راهی تراست
چنین داد پاسخ بدو شهریار
که ای پاکدل موبد رازدار
زمانه بشمشیر ما راست گشت
غم و رنج و ناخوبی اندر گذشت
مرا سال بر پنجه و یک رسید
ز کافور شد مشک و گل ناپدید
پسر بایدی پیشم اکنون بپای
دلارای و نیروده و رهنمای
پدر بی پسر چون پسر بی پدر
که بیگانه اورا بگیرد ببر
پس من بدشمن رسد تاج و گنج
مرا خاک سود آید و درد و رنج
بدل گفت بیدار مرد کهن
که آمد کنون روزگار سخن
بدو گفت کایشاه کهتر نواز
جوانمرد و روشن دل و سرفراز
گرایدونکه یابم بجان زینهار
من این رنج بردارم از شهریار
بدو گفت شاه ایخردمند مرد
چرا بیم جان ترا رنجه کرد
بگوی آنچه دانی و بفزای نیز
ز گفت خردمند برتر چه چیز
چنین داد پاسخ بدو کدخدای
که ایشاه روشندل و پاکرای
یکی حقه دادم بگنجور شاه
سزد گر بخواهد کنون پیشگاه
بگنجور گفت آنکه آن زینهار
ترا داد آمد کنون خواستار
بدو بازده تا ببینم که چیست
مگر مان نباید باندیشه زیست

بیاورد پس حقه گنجور اوی
سپرد آنکه بستد بدستور اوی
بر او شاه گفت اندرین حقه چیست
نهاده برین بند بر مهر کیست
بدو گفت آن خون گرم منست
بریده زبن بار شرم منست
سپردی مرا دختر اردوان
که تا باز خواهی تنی بیروان
نکشتم که فرزند بد در نهان
بترسیدم از کردگار جهان
نجستم بفرمانت آزرم خویش
بریدم هم اندر زمان شرم خویش
بدان تا کسی بد نگوید مرا
ز دریای تهمت نشوید مرا
کنون هفتسالست تا پور تو
بماندست نزدیک دستور تو
چو او نیست فرزند یکشاه را
نماند مگر بر فلک ماه را
ورا نام شاپور کردم ز مهر
که از بخت او شاد بادا سپهر
همان مادرش نیز با او بجای
جهانجوی فرزند را رهنمای
بدو ماند شاه جهان در شگفت
وز آن کودک اندیشها برگرفت
وز آن پس چنین گفت با کدخدای
که ای مرد روشندل و پاکرای
بسی رنج برداشتی زین سخن
نمانم که رنج تو گردد کهن
کنون صد پسر جزی همسال اوی
ببالا و چهر و بر و یال اوی
همه جامه پوشیده با او بهم
نباید که چیزی بود بیش و کم
همه کودکانرا بچوگان فرست
بیارای گوی و بمیدان فرست
چو بر دشت کردک بود خوبچهر
بجنبد بفرزند جانم بمهر
بر آن راستی دل گواهی دهد
مرا با پسر آشنائی دهد
بیامد بشبگیر دستور شاه
ببرد آن همه کودکانرا بگاه
بیک جامه و چهر و بالا یکی
که پیدا نبود این از آن اندکی
بمیدان تو گفتی یکی سور بود
میان اندرون شاه شاپور بود
چو کودک بزخم اندر آورد روی
فزونی ز هرکس همیبرد گوی
بیامد بمیدان خویش اردشیر
تنی چند با او ز برنا و پیر
نگه کرد و چون کودکانرا بدید
یکی باد سرد از جگر بر کشید
بانگشت بنمود با کدخدای
که اینک یکی اردشیری بجای
بدو راهبر گفت کای پادشا
دلت شد بفرزندی او گوا
همیدباش تا کودکان تازه روی
بچوگان بپیش تو آرند گوی
یکی بنده را گفت شاه اردشیر
که رو گوی ایشان بچوگان بگیر
از آن کودکان تا که آید دلیر
میان دلیران بکردار شیر
ز دیدار من گوی بیرون برد
ازین انجمن کس بکس نشمرد
بود بیگمان پاک فرزند من
ز تخم و بر و یال و پیوند من
بفرمان بشد بندهٔ شهریار
بزد گوی و افگند پیش سوار

دوان کودکان از پس او چو شیر چو گشتند نزدیک با اردشیر
بماندند ناکام برجای خویش چو شاپور شیر اندر آمد بپیش
زپیش پدر گوی بر بود و برد چو شد دور ترکود کانرا سپرد
ز شادی چنانشد دل اردشیر که گردد جوان مردم گشته پیر
سوارانش از خاک برداشتند همی دست بردست بگذاشتند
شهنشاه از آن پس گرفتش ببر همی آفرین خواند بر دادگر
سر و روی و چشمش ببوسید و گفت که چونین شگفتی نشاید نهفت
بدل هرگز این یاد نگذاشتم که این را همی کشته پنداشتم
چو یزدان همی شهریاری فزود ز من در جهان یادگاری فزود
ز فرمان او بر نیابی گذر وگر بر تو آری ز خورشید سر
گهر خواست از گنج و دینار خواست گرانمایه یاقوت بسیار خواست
بر و زر و گوهر همی ریختند زبر مشک و عنبر همی بیختند
ز دینار شد تارکش ناپدید ز گوهر کسی چهرهٔ او ندید
بدستور بر نیز گوهر فشاند بکرسی زر پیکرش برنشاند
ببخشید چندان ورا خواسته که شد کاخ و ایوانش آراسته
بفرمود تا دختر اردوان بایوان شود شاد و روشنروان
ببخشید کرده گناه ورا ز زنگار بزدود ماه ورا
بیاورد فرهنگیان را ز شهر کسی کش ز فرزانگی بود بهر
نوشتن بیاموختش پهلوی نشست سرافرازی و خسروی
همان جنگ را گرد کردن عنان ز بالا بدشمن نمودن سنان
ز می خوردن و بخشش و کار بزم سپه راندن و کوشش و کار رزم
وز آن پس دگر کرد میخ درم همان میخ دینار و هر بیش و کم
بیکروی بر نام شاه اردشیر بروی دگر نام فرخ وزیر
گرانمایه بد نام دستور شاه جهاندیده مردی نماینده راه
نبشتند بر نامها همچنین بدو داد فرمان و مهر و نگین
ببخشید گنجی بدرویش مرد که خوردش نبودی جز از کارکرد
نگه کرد جائی که بد خارسان ازو کرد خرم یکی شارسان
کجا جند شاپور خوانی ورا جز این نیز نامی ندانی ورا

پیغام فرستادن اردشیر نزد کید هندی دربارهٔ دریافتن انجام کار پادشاهی خود و پاسخ یافتن از او

چو شاپور شد همچو سرو بلند ز چشم بدش بود بیم گزند
نبودی جدا یکزمان ز اردشیر ورا همچو دستور گشت و وزیر
نپرداختی شاه روزی ز جنگ بشادی نبودیش جای درنگ
چو جائی ز دشمن بپرداختی دگر بدکنش سر برافراختی
همیگفت کز کردگار جهان بخواهم همین آشکار و نهان
که بیدشمن آرم جهانرا بدست نباشم مگر پاک یزدان پرست
بدو گفت فرخنده دستور اوی که ای شاه روشن دل و راستگوی
سوی کید هندی فرستیم کس که دانش پژوهست و فریادرس
بداند شمار سپهر بلند در شادمانی و راه گزند
اگر هفت کشور ترا بیهمال بخواهد بدن یار یابد بفال
یکایک بگوید ندارد برنج نخواهد برین پاسخ از شاه گنج
چو بشنید بگزید شاه اردشیر جوانی گرانمایه و تیز ویر
فرستاد نزدیک دانای هند بسی اسپ و دینار و چینی پرند
بدو گفت رو پیش دانا بگوی که ای مرد نیک اختر راستگوی
باختر نگه کن که تا من ز جنگ کی آسایم و کشور آرم بچنگ
وگر نیست این تا نباشم برنج بدیگونه نپراگنم نیز گنج
بیامد فرستادهٔ شهریار بر کید با هدیه و با نثار
بگفت آنکه با او شهنشاه گفت همه رازها بر کشاد از نهفت
بپرسید ازو کید و غمخواره گشت ز پرسش سوی دانش و چاره گشت
بیاورد صلاب و اختر گرفت یکی زیج هندی ببر در گرفت
نگه کرد بر کار چرخ بلند ز آسانی و سود و درد و گزند
فرستاده را گفت کردم شمار ز ایران و از اختر شهریار
گر از گوهر مهرک نوش زاد بر آمیزد این تخمه با آن نژاد
نشیند بآرام بر تخت شاه نباید فرستاد هر سو سپاه
بیفزایدش گنج و کاهدش رنج تو شو کینه با ایند و کشور مسنج
گزین کرد ایران ورا گشت راست بیابد همی کام دل هرچه خواست
فرستاده را چیز بخشید و گفت کزین هرچه گفتم نباید نهفت
گر او زین نه پیچد سپهر بلند کند اینکه گفتم برو ارجمند

فرستاده آمد بر شهریار   بگفت آنچه بشنید ازان نامدار
چو بشنید گفتار او اردشیر   دلش گشت پر درد و رخ چون زریر
فرستاده را گفت هرگز مباد   که من بینم از تخم مهرک نژاد
بخانه درون دشمن آرم ز کوي   شود با بر و بوم من کینه جوي
دریغ آن پراگندن گنج من   فرستادن مردم و رنج من
ز مهرک یکی دختري ماند و بس   که اورا بدیده ندیدست کس
بفرمایم اکنون که جویند باز   ز روم و ز هند و ز چین و طراز
بر آتش چو یابمش بریان کنم   بر و خاک را زار و گریان کنم
بجهرم فرستاد چندي سوار   یکي مرد جویندهٔ کار زار
ز هر سوش جستن گرفت اردشیر   خبر زین بشد سوی برنا و پیر
چو آگاه شد دخت مهرک بجست   سوی خان ده مه بکدبی نشست
چو بنشست در خانه مهتر بده   مر اورا گرامي همیداشت مه
ببالید برسان سرو سهي   خرد یافت با زیب و با فرهي
مر اورا در آن بوم همتا نبود   بکشور چنان سرو بالا نبود

سرگذشت شاپور با دختر مهرک و بزني گرفتن اورا

چو لختي بر آمد برین روزگار   فروزنده شد دولت شهریار
بنخچیر شد شاه روزي پگاه   خردمند شاپور با او براه
بهر سو سواران همي تاختند   ز نخچیر دشتي بپرداختند
پدید آمد از دور جای فراخ   پر از باغ و میدان و ایوان و کاخ
همیتاخت شاپور تا پیش ده   فرود آمد از راه در خان مه
یکي باغ خوش بودش اندر سرای   جوان اندر آمد بدان سبز جای
یکي دختري دید برسان ماه   فرو هشته از چرخ دلوی بچاه
چو آن ماهرخ روي شاپور دید   بیامد برو آفرین گسترید
که شادان بدي شاد و خندان بدی   همه ساله از بی گزندان بدی
کنون بیگمان تشنه باشد ستور   بدین ده بود آب یکروي شور
بچاه اندرون آب سردست خوش   بفرمای تا من بوم آبکش
بدو گفت شاپور کای ماهروی   چرا رنجه گشتي بدین گفتگوی
که هستند با من پرستنده مرد   کزین چاه بن برکشند آب سرد
کنیزک ز برنا بپیچید روی   بشد دور و بنشست در پیش جوی
پرستنده را بفرمود شاه   که طشت آور و آب برکش ز چاه

پرستنده بشنید و آمد دوان   رسن بود بر دلو و چرخي روان
چو آن دلو در چاه پر آب گشت   پرستنده را روي پر تاب گشت
که دلو گران بر نیامد ز چاه   بیامد ژکان زود شاپور شاه
پرستنده را گفت کاي نیمزن   نه زن داشت این دلو و چرخ و رسن
همي برکشید آب چندي ز چاه   تو گشتی پر از رنج و فریاد خواه
بیامد رسن بستد از پیشکار   شد آن کار دشوار بر شهریار
ز دلو گران چون چنان رنج دید   بر آن خوب رخ آفرین گسترید
چو برتافت دلوي بدینسان گران   همانا که هست از نژاد کیان
کنیزک چو او دلو را برکشید   بیامد بمهر آفرین گسترید
که نوشه بزی تا بود روزگار   همیشه خرد بادت آموزگار
ز نیروي شاپور شاه اردشیر   شود بیگمان آب در چاه شیر
جوان گفت با دختر چربگوي   چه دانیکه شاپورم ایماهروي
چنین داد پاسخ که ایندا ستان   شنیدم بسي از لب راستان
که شاپور گردست با زور پیل   ببخشندگي همچو دریاي نیل
ببالاي سروست و روئین تنست   بهر چیز مانندهٔ بهمن است
بدو گفت شاپور کای ماهروي   سخن هرچه پرسم همه راستگوي
پدیدار کن تا نژاد تو چیست   که بر چهرهٔ تو نشان کئیست
بدو گفت من دخت ده مهترم   ازایرا چنین خوب و کند آورم
بدو گفت شاپور هرگز دروغ   بر شهریاران نگیرد فروغ
کشاورز را دختري ماهروي   نباشد برین روي و اینرنگ و بوي
کنیزک بدو گفت کای شهریار   هر آنگه که یابم بجان زینهار
بگویم همه پیش تو از نژاد   چو یابم ز خشم شهنشاه داد
بدو گفت شاپور کز بوستان   نروید همي کینه دوستان
بگوي و ز من بیم در دل مدار   نه از نامور دادگر شهریار
کنیزک بدو گفت کز راه داد   منم دختر مهرک نوش زاد
مرا پارسائي بیاورد خرد   بدین پر هنر مهتر ده سپرد
من از بیم آن نامور شهریار   چنین آبکش گشتم و پیشکار
بیامد بپرداخت شاپور جاي   همیبود مهتر بپیشش بپاي
بدو گفت کاین دختر خوبچهر   بمن ده گواکن برین بر سپهر
بدو داد مهتر بفرمان اوی   بر آئین آتش پرستان اوی

زادن اورمزد پسر شاپور از دختر مهرک

بسي برنيامد برين روزگار
که سروسهي چون گل آمد ببار

چو نه ماه بگذشت از اينماه روی
يکی کودک آمد ببالاي اوی

تو گفتي که باز آمد اسفنديار
وگر نامدار اردشير سوار

ورا پادشا نام کرد اورمزد
که سروي بد اندر ميان فرزد

چنين تا بر آمد برين هفتسال
ببود اورمزد از جهان بيهمال

ز هرکس نهانش همیداشتند
بجائي ببازيش نگذاشتند

بنخچير شد هفت روز اردشير
بشد نيز شاپور نخچير گير

نهان اورمزد از میان گروه
بيامد کز آموختن شد ستوه

دوانشد بميدان شاه اردشير
کماني بيکدست و ديگر دو تير

ابا کودک چند چوگان و گوی
بميدان شاه آمد آن نامجوی

جهاندار هم در زمان با سپاه
بيامد بميدان ز نخچير گاه

ابا موبدان موبد تيز وير
چو نزديک ميدان رسيد اردشير

بزد کودکي تيزچوگان زراه
بشد گوی گردان بنزديک شاه

نرفتند از ايشان پس گوی کس
بماندند برجاي ناکام وبس

دوان اورمزد ازميانه برفت
بپيش جهاندار چون باد تفت

زپيش نيا زود برداشت گوی
وزو گشت لشکر پر از گفتگوی

وز آن پس خروشی برآورد سخت
کزو خيره شد شاه پيروز بخت

که چوگان وميدان ومردی مراست
ابا جنگيان هم نبردی مراست

بموبد چنين گفت کاين پاکزاد
نگه کن که تا از که دارد نژاد

بپرسيد موبد ندانست کس
همه خامشي برگزيدند وبس

بموبد چنين گفت پس شهريار
که بردارش از خاک ونزد من آر

بشد موبد و بر گرفتش زگرد
ببردش برشاه آزاد مرد

بدو گفت شاه ای گرانمايه خرد
ترا ازنژاد که بايد شمرد

چو پرسيد کودک بآواز گفت
که نام ونژادم نشايد نهفت

منم پور شاپور کو پورتست
زفرزند مهرک نژادم درست

فروماند زو شاه گيتي شگفت
بخنديد واندیشه اندر گرفت

بفرمود تا رفت شاپور پيش
بپرسش گرفتش زاندازه بيش

بترسيد شاپور آزاد مرد
دلش گشت پردرد ورخساره زرد

بخنديد ازو نامور شهريار
بدو گفت فرزند پنهان مدار

پسر بايد از هرکه باشد رواست
که گويند کاين بچۀ بادشاست

بدو گفت شاپور انوشه بدی
جهانرا بديدار توشه بدی

زپشت منست اين ونام اورمزد
درخشنده چون لاله اندر فرزد

نهانداشتم چند از شهريار
بدان تا برآيد پر از ميوه دار

گرانمايه از دختر مهرک است
زپشت منست اين مرا بيشک است

ز آب وزچاه آن کجا رفته بود
پسر گفت چندی پدر می شنود

زگفتار او شاد گشت اردشير
بايوان خراميد خود با وزير

گرفته دل افروز را در کنار
زايوان سوی تخت شد شهريار

بياراست زرين يکی زيرگاه
يکی طوق فرمود وزرين کلاه

سر خرد کودک بياراستند
پس از گنج زر وگهر خواستند

همیريخت تا شد سرش ناپديد
تنش پس نيا از ميان برکشيد

پس آن زر وگوهر بدرويش داد
خردمند را خواسته بيش داد

بديبا بياراست آتشکده
هم ايوان نوروز وجشن سده

يکي بزمگه ساخت با مهتران
نشستند هرجای رامشگران

چنين گفت با نامداران شهر
هرآنکس که او از خرد داشت بهر

که از گفت دانا ستاره شمر
نبايد که هرگز کند کس گذر

چنين گفته بد کيد هندی که بخت
نگردد ترا شاد وخرم نه تخت

نه کشور نه افسر نه گنج وسپاه
نه ديهيم شاهی ونه فروجاه

مگر تخمۀ مهرک نوش زاد
بيااميزد آن دوده با اين نژاد

کنون ساليان اندر آمد بهشت
که جز بآرزو چرخ برما نگشت

جو رفت اورمزد اندر آرام خويش
زگيتي نديدم جز از کام خويش

زمين هفت کشور مرا گشت راست
دلم يافت از بخت چيزي که خواست

وز آنپس همه کار دانان اوی
شهنشاه کردند عنوان اوي